

श्री.

(ज्योतिषविषय नवीन शिकणान्यांकरित्वां)

ज्योतिषयूखः

- श्रीराम -

है पुस्तक,

गोविंद रामचंद्र मोधे

सायन, पोष्ट धारानी (मुंबई),

यानी लिहिणे,

त सर्वे हवामह

तुकाराम पुंडलीक शेठे यानी विकत पेऊन

मुंबईन

निजेयसागर छापखान्यान छापिले.

—
छापुनि दुमरां
—

सके १८४० गन १९१९

—
किमत २ रुपये

(हे पुस्तक १८६७ च्या २५ आहाराप्रदाने नोंदना या पुस्तकाचेवधी सर्वे
प्रकारचे व सर्व काळचे व परमापेक्ष भाषांतर करून छापविण्यास
ह्या प्रकाशकान आपल्या साधीन देविले आहेत)

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar Pr
29 Kolbhat Lane, Bombay

Published by Tularam Kundalik Shetye Book seller,
3 Mathurbaa Bombay No. 4

प्रस्तावना.

सुमारे पधरा वर्षापूर्वी व्यवहारज्योतिष या नावाचें ज्योतिषविषयात्मक एक लहानसे पुस्तक मी प्रसिद्ध केले होते त्या पुस्तकाच्या एक हजार प्रति माझ्या अदमानापेक्षा फारच अल्प काळात सपल्यावरून ती माझी वृत्ति लोखला बहुतांशी पसत पडली असें आता अनुमान करण्यास काही हरकत नाही. त्यानंतर त्याच पुस्तकाची द्वितीयावृत्ति काढामी असा माझा बहुत दिवस सफल होता, परंतु अनेक अपरिहार्य अडचणीमुळे माझे मनोरथ जागच्याजागीच राहून आज पर्यंत त्या पुस्तकाची पुनरावृत्ति निघण्याचा योग आला नाही पुढे पुढे तर त्या पुस्तकाच्या प्रति अगदीच दुर्मिळ झाल्या व पुस्तकें पाठविण्याविषयी लोकांच्या मागण्याही चारचार वेळ लागल्या, हें पाहून मूळ पुस्तकात थोडा फेरफार करून कसे तरी तें एकदा छापून काढावे असाही मी निश्चय केला, आणि तदनुसार फेरफार करण्यास आरम्भही केला, इतक्यात, त्याच नावाचें आणखी एक पुस्तक, थोड्या दिवसापूर्वीच अन्यत्र प्रसिद्ध झालेलें, माझ्या अवलोकनात आलें। तेव्हा एकाच विषयावर एकाच नावाचीं दोन पुस्तके असल्यानें नामसादर्यामुळे लोकांच्या समजुतींत घोंटाळा उत्पन्न होण्याचा सर्वथाच समभव आहे असे वाटल्यामुळे, व्यवहारज्योतिष हें नाव जरी मूळ माझ्याच पुस्तकाचें होतें, तरी तें बदलून, या पुस्तकाला नवीनच नाव देणें मला भाग पडले आणि त्याप्रमाणे व्यवहारज्योतिष ह् पव्हिले नाव रद्द करून त्या पुस्तकाचे ज्योतिर्मयूर असें नवें नाव ठेविलें परंतु एवढा नाव बदलल्यानंतर पुस्तकाचें मूळरूप तसेच अमू देणें हेही मला ठीक दिसेना। छापून आरभापासून पुस्तक निराळ्याच पद्धतीनें लिहून समग्र पुस्तकात एकदर विषयव्यवस्था पूर्वीपक्षा अगदीच मित केली ह् छणण, माझें पूर्वीचें व हें पुस्तक लाची तुलना केली असता, बांधण्यास सहज लक्ष्यात येईल सारांश, ह्या पुस्तकाची ही प्रथमावृत्तीच आहे असें छटलें अमता अधिक शोभेल असो, ह्याची रचना सुलभ व पद्धतशीर करण्याविषयी जरी मी शक्य तेवढी खबरदारी घेतली आहे तरी एकदरीच माझ्या मनाप्रमाणें ती झाली नाही, हें मी प्राजल्पणे कबूल करितों। ह्याचें मुख्य कारण असे आहे की पुस्तकातील मजकूर जसजसा लिहून तयार होत गेला तसतना तो छापण्यापाठवून एक एक कामें मी छापवून वाढितों। समग्र पुस्तक प्रथम छापून वेळ तयार नंतर छापवयास बांधाच, ही ही शिष्टरचनेची सान्ध्या

जर मी स्वीकार केला असता, तर हें पुस्तक अधिक निर्दोष व अधिक व्यवस्थित झालें असतें हे खरे, पण तसें करण्याचा यत्न केला असता तर तो यत्न ह्या रूपानें लोकावलोकनात आला असता किंवा नाही याविषयी मला बरीच शका आहे! असें होण्याची दुमरी अनेक कारणे आहेत ती येथें लिहून वाचकाला फळविण्यात तादृश महत्त्व नाही इतकें मात्र खरें आहे की, एक फार्म छापून तयार झाल्यानंतर त्याच्या पुढील फार्माकरिता मनकूर पाठविण्यासाठी छापखान्यांतून धारदार माझ्या भागें नेट असल्यामुळे, "अकरणात्मदकरण धेय" या न्यायानें हें पुस्तक माझ्या हातून पुढें होऊन वाचकांच्या हातीं पडत आहे. आतां वर निर्दिष्ट केलेल्या कारणांमुळे या पुस्तकात न्यूनाधिक असण्याचा मात्र बराच संभव आहे परंतु त्या भयास्तव, पुस्तक प्रसिद्ध न झालें ही गोष्ट मात्र मला इष्ट घाटली नाही कालेंकरून जर ह्या पुस्तकाची पुनरावृत्ति काढण्याचा सुयोग आलाच तर ही माही प्रस्तुत कृति त्यापेक्षा मला पुष्कळ साखभूत होईल व तिला आतां अधिक नीटनेटके रूप देण्याला पारसे प्रयास पडणार नाहीत असा मला पूर्ण भरंवसा आहे असो, आता पुस्तकातील मंचकुराविषयी दोन शब्द लिहिजे अगत्याचें आहे

व्यवहारात नित्य लागणारे कारणापुरतें ज्योतिष शिक्षकांच्या साहाय्यावाचून स्वतः ला शिकता याचें ह्याच केवळ उद्देशानें हें पुस्तक तयार केलें आहे. मराठी भाषेत फलज्योतिषावर अनेक ग्रंथ हल्ली उपलब्ध आहेत, परंतु ते सर्व एवढेरीच असून असावे तितके सुलभ नमल्यामुळे सामान्य जनसमूहास त्याचा सर्वप्रसंगीं सारखा उपयोग घडत नाही ही उणीव असात तरी या पुस्तकानें दूर होईल अशी मला पूर्ण आशा आहे हें पुस्तक ज्योतिषविषयावर झणून जरी मी लिहिलें आहे तरी त्याचा ज्योतिषाशी काही संबंध नाही असे, दुसरेही अनेक व्यवहारां उपयोगी विषय पुढिपुढे सर यात घानले आहेत. त्यांपैकी काहीं विषय नित्येकास कदाचित् अप्रामाणिकही घाटतील, परंतु ह्या पुस्तकाची योजना नवीन शिक्षकांच्या करिता असल्यामुळे तसें वर्णनेच मला इष्ट दिसलें बहुतेक थोडीं समजण्यास घ्यानात टेंपण्यास सुलभ असे आधाराकरिता निरनिराळ्या यथार्थां सुमारे पाचशेहून अधिक शब्द देऊन ग्यालीं त्याच भावार्थ दिला आहे गणिने विषयाचा जेथें संबंध आला आहे, तेथें मात्र मूळ शब्द पारिभाषिकताप्रामुक्त असल्यामुळे शिरगाण्यास अवघड घाटतील असें समजून, त्याचा ह्या पुस्तकात सुभावेस न करिता, सुमता भावार्थच लिहिला आहे. नित्यवाचक ह्या पुस्तकाचा विषय उपयोग व्हावा या हेतूने शेवटीं गोपे व उपनाचें यासवर्षी माहिती दिली आहे. ह्या पुस्तकांत

माझ्या पदरचें किंवा अगदी नवे असें मी फारसें लिहिलें आहे असें नाहीं. इत-
स्ततः जी माहिती निरतिराख्या प्राचीन व अर्वाचीन ग्रंथांतून मला आढळली
तिचें एकीकरण मी या पुस्तकांत केले आहे. वस्तुतः या जगांत नवीन असें
कांहीच नाहीं. जसें, तूप, साखर, गहू इत्यादि पाकसामग्रीचे पदार्थ जरी
जुनेच आहेत, तरी त्यांचीं ताजीं ताजीं पकाचें, भोजनसमारंभांतील वृद्ध तरुण
भोक्त्यांच्या रुचीप्रमाणे मृदु कठिन अशीं सिद्ध केलेलीं असलीं ह्मणजे अशीं
त्यांना ग्राह्य होतात, त्याचप्रमाणे ह्या पुस्तकांत जरी प्राचीन ग्रंथकारांचाच अनु-
वाद मी केलेला आहे, तरी सर्व अनभिज्ञ वाचकांच्या रुचीला ग्राह्य व्हावें ह्मणून
हें पुस्तक सुलभ पद्धतीनें लिहिण्याचा प्रयत्न केला आहे, तो कितपत साधला
आहे याचा निर्णय करणें मुज व बहुश्रुत वाचकांकडे आहे.

हें पुस्तक ज्या अनेक ग्रंथांच्या साहाय्यानें लिहिलें आहे त्यांची संख्या बहुत
असल्यामुळे त्या सर्व ग्रंथांचा खलसकोचास्तव येथें नामनिर्देश न करितां फक्त
मोघम रीतीनें त्या त्या ग्रंथकाराचे व त्यांच्या प्रकाशकाचे मी मनःपूर्वक आमार
मानितों. तसेंच, या पुस्तकाचीं मुद्रितें तपासण्यास मला स्तःत्र अमावा तितका
अवकाश नसल्यामुळे, माझे सैही रा. रा. सीताराम बाबाजी गुर्जर यांनीं केवळ
मित्रकार्य ह्मणून बहुतेक सर्व मुद्रितें तपासिलीं, याकरितां त्यांचेही आमार मी
येथें मानितों. शेंवटीं वाचकांस एक मविनय सूचना करावीशी वाटते ती ही कीं,
ज्योतिष हा विषय कादंबऱ्या किंवा नाटके इत्यादि विषयाप्रमाणे अर्थातच मनो-
रंजक नाहीं; ह्मणून न कटाळतां अत्यंत लक्षपूर्वक एकवार हें पुस्तक समग्र वा-
चले असतां ह्यांत किती उपयुक्त विषय आले आहेत व पुस्तक संग्राह्य आहे किंवा
नाहीं, याविषयीं त्यांची सहज खात्री होईल. तसेंच, ज्यांच्या ज्यांच्या हातीं हें
पुस्तक जाईल त्या सर्वांस अशी एक आणखी नम्र विनंति आहे कीं या पुस्तकांत
हस्तदोषानें वगैरे जें न्यूनाधिक्य पडलें असेल तें त्यांनीं मित्रत्वानें मला कळवि-
ण्याची कृपा करावी ह्मणजे पुढील आवृत्तींत त्याचा विचार करितां येईल.

उदरनिर्वाहाच्या साधनांत सर्वस्वी गुंतून गेल्यामुळे ग्रंथरचनेसारख्या कामास
हवा तमा वेळ मला मिळत नसतांही हें कार्य ज्यांच्या कृपाकटाक्षानें निर्विघ्नपणें
सिद्धीस गेले, त्या जगत्सूत्रधाराला, शेंवटीं, वृत्तशताब्दिपूर्वक अनेक प्रणाम.
करून हा लेख येथें संपादितो.

शिव-सुंवेई, आपाड शुद्ध ११ }
शके १८३३. }
तारीख ७ जुलै मन १९११. }

गोविंद रामचंद्र मोघे.

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
प्रहण	४३	कन्याविवाहकाल	५९	जन्मनक्षत्रावरन नाडी-	
प्रहणाचा वेध व स्पर्श	४५	बधूचे लक्षण	६६	गणादिकांचें कोष्टक	८२
शुभाशुभप्रहण	४६	सप्रवर	६६	बधूवराच्या गुणाच	
प्रहणातील कृत्वे	४७	कन्याकथयक्रियाचा		कोष्टक	८३
अन्नादिवस्तूचा प्रह-		दोष	६७	बधूवराच्या मैत्रीच्या	
णात दोष	४७	विवाहास निषिद्ध		गुणाचा विचार	८७
सक्रांति	४७	कन्या	६८	जातक विवा वगैरैमैत्री	८७
सक्रांतीचा पर्वकाल	४८	विवाहाचे प्रकार	६८	अथक्कहाचक	८९
सक्रांतीची शुभाशुभ		प्राप्तविवाहाचें लक्षण	६८	दुष्टनाडीकूटोदिकाची	
फल	४८	गाथर्वविवाहाचें लक्षण	६९	शानि	८९
पंचम पाहण्याची रीति	४९	बधूवराच पत्रिमा-		विवाहसंबंधी ज्येष्ठ-	
वेळामुहूर्त	५३	गेलन	६९	मामाचा दोष	९०
कालमानाच कोष्टक	५४	अनिष्ट मगळ	७०	विवाहाला जन्ममा-	
दिवस किती आला		मगळाचादोष परिहार	७१	साचा निषेध	९०
तें पाहणें	५४	आश्लेषादि जन्मनक्ष		जन्ममासाचा अपवाद	९०
इमती तारखेचा वार		त्राची फळ	७१	विवाहसंबंधी शास्त्रार्थ	९०
वाढणें	५४	आश्लेषादिनक्षत्राचे		प्रतिबूलाचा निर्णय	९२
विवाहादिसंस्कार		अपवाद	७२	यलात्कारान केलेल्या	
प्रकरण २	५६	वर्णविचार	७२	विवाहाचा निर्णय	९२
प्रहाचे असौदय आणि		वश्यविचार	७२	विवाहापूर्वीचीं तत्	
वात्यवृद्धत्व	५६	तारावल	७३	हरिद्रादि कृत्यें	९३
गुरुगुकाच्या असौ-		नक्षत्राच्या योनि	७३	विवाहास रविचंद्रगुद	
दयाचा काल	५७	महावैरयोनि व योनि		बल	९३
वात्यवृद्धत्वाचे त्याज्य		मैत्रीचे गुण	७४	मटपाचें प्रमाण	९१
दिवस	५७	राशीचे स्वामी	७५	बहुल्याच प्रमाण	९१
गुरुगुकांलात वर्ज्य		प्रहाचा शत्रुमित्र-		कन्यामातृरजोदोष-	
कृत्यें	५८	विचार	७५	निर्णय	९१
मिहस्पगुहाचा दोष		प्रहमैत्रीचे गुण	७६	विवाहास नास व	
मिहस्प गुरुविषयी	५८	गणविचार	७७	नक्षत्रे	९१
अपवाद.		गणाचे गुण	७८	पंचकविचार	
पुरुषविवाहकाल	५९	राशिकूटमैत्री	७८	उदयास्तशुद्धि	
		राशिकूटचे गुण	७९	क्रांतिगाम्यनामन दोष	
		नाडी	८०		

विषय.	पृष्ठ.	विषय.	पृष्ठ.	विषय.	पृष्ठ.
नक्षत्रांच्या विषयटी व त्यांचा अपवाद.	९७	दुग्धपान, भूम्युपवे-		लमसाधनाची रीति.	१२४
वर्गोत्तमनवांश.	९८	शन व जलपूजा.	१०८	लमसाधनाची स्थूल	
विवाहास वर्ज्य २१		कान व नाक टोचणे.	१०९	रीति.	१२६
महादोष.	९८	अधप्राशन.	१०९	द्वादशभावसाधन.	१०८
विवाहास लेणी शुभा.		वाढदिवस.	११०	लमकुंडलीत ग्रह	
शुभग्रह.	९९	चौलसंस्कार	१११	माडणे.	१२४
दोषपरिहारक ग्रह.	१००	विद्यारभ	१११	भावचलित कुंडली.	१३७
गौरजमुहूर्ताची वेळ.	१००	उपनयनास शुभाशुभ.	११२	पङ्कगविचार.	१३९
गोधूलिमुहूर्ताची प्रशंसा.	१००	वर्णस्वामी व शाखा- स्वामी.	११३	होराकुंडली	१४०
सर्वशुभकृत्यास त्याज्य- काळ	१०१	उपनयनास शुश्वल.	११३	होरासाधन कोष्टक.	१६०
वरातीस मुहूर्त	१०२	उपनयनास जन्ममा- नादि	११४	नवमासकुंडली.	१४१
प्रथमवर्षी बधून पति- गृही राहण्याचे मास.	१०२	उपनयनास शुभा- शुभ ग्रह.	११४	नवमाससाधन- कोष्टक	१४२
द्विरागमनास मुहूर्त.	१०३	मातृरजोदोष निर्णय.	११५	द्वादशाशसाधन- कोष्टक	१४३
सन्मुख शुक्राचा विचार.	१०३	सोडमुंजीस मुहूर्त	११५	त्रिंशाशसाधन.	१४५
षोडशसंस्कार.	१०४	जातकप्रकरण ३.	११६	पङ्कगवलय उदाहरण	१४६
अशुभ गर्भाधानास मुहूर्त.	१०४	स्पष्टग्रह करण्याची रीति	११६	लममौंजीस उक्ताश	१४६
पुंसवन आणि सीमं- तोत्रयन.	१०६	चंद्र स्पष्ट करण्याची रीति	१२०	विवाहादिमुहूर्तास स्पष्टमूर्य.	१४७
जन्मकाळीं अशुभ योग.	१०६	स्पष्टजन्मलमसाधन अयनांश.	१२१	नवाशावरून लम व घटी यांचे साधन.	१४७
जातकर्म व नाम- करण.	१०७	ग्रह सायन करण्याची रीति.	१२१	प्रहाच्या दशा (अशोत्तरी)	१४९
वालकांचे नाव ठेवणे	१०७	पलमा आणि चरपंडे	१२२	अशोत्तरी महादशा व अतर्दशा	१५०
जन्मनक्षत्र कोठे पडले ते पाहणे.	१०७	लंमोदयावरून स्वदे- शीय राशीचे उदय.	१२३	महाच्या अतर्दशा.	१५०
पालण्यात घालण्यास दिवस.	१०८	लंकेतील राशीचे पल्लामक उदय.	१२३	विंशोत्तरी दशा	१५३
				विंशोत्तरी महादशातील अतर्दशांचे कोष्टक.	१५३
				योगिनीच्या अतर्दशा.	१५४
				कुंडलीविचार.	१५५

विषय.	पृष्ठ	विषय.	पृष्ठ.	विषय	पृष्ठ.
लम्बकुंडलीची		तनुस्थान	१००	प्रयाणाम दिशापरतवें	
द्वादशस्थाने	१५६	धनस्थान	१०३	चंद्रमुख	१९८
द्वादशराशींचा विचार	१५९	सहजस्थान.	१०४	घवाड मुहूर्ते	१९९
राशींचे देह, स्वभाव,		मुहूर्तस्थान.	१०५	खडलभ्रमण व	
जाति व तत्त्वे	१५९	मुनविद्यास्थान.	१०६	हैवर योग.	१९९
द्वादश जन्मलक्षांची		रिपुस्थान	१०८	श्र्यंक मुहूर्ते.	१९९
लक्षणे	१५९	जायास्थान.	१०९	घातचक्र	२००
लम्बकुंडलीच्या		भृत्युस्थान.	१०९	गर्गादिऋषिमतें प्रया-	
केंद्रादिसंज्ञा	१६१	भाग्यस्थान	१०३	णास मुहूर्ते.	२०१
द्वादशस्थानाच्या		दशमस्थान.	१०४	प्रयाणाम दिशापरतवें	
पर्यायसंज्ञा.	१६१	लाभस्थान	१०५	वारदोष.	२०१
नेपादिराशींच्या		व्ययस्थान	१०६	प्रयाणाम लग्ने	२०१
पर्यायसंज्ञा	१६२	नेपादिलग्न्यांशुभाशुभ	१०७	गमनाम लग्नीं शुभा-	
राशींचे स्वामी	१६२	ग्रह	१०७	शुभ ग्रह	२०२
ग्रहांचा विचार	१६४	द्विग्रहयोग	१०९	प्रस्थानविचार.	२०२
ग्रहांच्या प्रकृति, काळा-		स्वाजातक	१०९	प्रस्थान ठेवण्याचे	
वयव, स्वभाव, जा-		ग्रहांच्या दशांची फळे	१११	स्थळ.	२०२
नि, तत्त्वे, वर्ण व		लम्बकुंडलीवरून जन्म-		प्रयाणसमयीं शकुनाचे	
गुण	१६५	काल सामणे.	१११	महत्त्व.	२०३
ग्रहांची लक्षणे	१६६	गोचरीचे ग्रह.	११२	शुभशकुन	२०३
ग्रहांची उच्चनीचस्थाने	१६६	गोचरीचे शुभाशुभ	११३	अशुभशकुन	२०४
ग्रहांच्या अवस्था	१६७	ग्रह		अपशकुनाचा परिहार	२०४
ग्रहांचे कर्तृत्व	१६७	ग्रहांचा फलदायक		प्रयाणसंबंधी नवमवा-	
स्थानबली दिग्बली व		काल	११४	राचा निषेध.	२०५
कर्तारिष्टह	१६८	ग्रह कोणत्या पायीं आहे		वास्तुमुहूर्ते विचार.	२०५
ग्रहांचे शत्रुमित्रत्व.	१६८	हें पाहले	११४	शहरभाग मास-	
ग्रहांच्या दृष्टि	१६९	शानीची घाडेसाती	११५	निधि नक्षत्रे	२०५
ग्रहांचे राशीमध्ये		जन्मदिप्पणाचा		शहरभाग वृषवास्तु	
घातव्य.	१६९	नमुना	११६	चक्र	२०६
फल पाहण्याचे		मुहूर्तादि मिथ-		घराचा पाया टाण-	
स्थूल नियम.	१६९	प्रकरणम् ४.	११७	ण्यास मुहूर्ते	२०६
द्वादशभावांची फळे.	१७०	प्रयाणाम मुहूर्ते	११७	पाया शेषमुख.	२०६

विषय.	पृष्ठ.	विषय	पृष्ठ	विषय.	पृष्ठ.
कोणशिलास्थापन.	२०७	धान्य मळण्यास मु०	२१५	काकशब्दशाकुन.	२२६
स्तंभस्थापनास कूर्मचक्र		कोठारात धान्यसंग्रह.	२१५	नेत्रस्फुरण.	२२७
व आख्यास मुहूर्त	२०७	नयनभक्षणसास		पल्लीपतन.	२२७
गृहारभास लग्नशुद्धि.	२०८	मुहूर्त.	२१५	स्वप्नविचार	२२८
गृहाची द्वारे.	२०८	वाग करण्यास मुहूर्त.	२१५	प्रकरण ५.	
द्वाराची चौकट वस-		गळवताचा मुहूर्त.	२१५	तिथिनिर्णय.	२३१
विण्यास नक्षत्रे.	२०८	औषध करणे व घेणे	२१६	चैत्रगास वर्षप्रतिपदा,	
गृहाची विभाग-		दत्तकपुत्र घेण्यास.	२१६	द्वैतीनवरात्र,	
योजना.	२०८	उंस व तेल याचा		आदोलनगौरीव्रत.	२३१
घास्तु बर्गरे शावीस व		घाणा	२१६	रामनवमी, हनुमान-	
गृहप्रवेशास मुहूर्त.	२०९	मंत्रवीक्षामहणा०	२१७	यंती, दमनारोपण.	२३२
गृहप्रवेशास वामगत		गुद्राकरण, छाप-		वैशाखमान-वक्षयवृ-	
सूर्य	२०९	साना०	२१७	तीया, परशुराम-	
गृहप्रवेशास बलश-		नोकर टेंवण्या०	२१७	जयंती, वृत्तिहृज-	
चक्र	२१०	पालखी गाडी घोटा	२१८	यती	२३२
शांतीस अग्नि व		चारणीवर गुरू पाठ०	२१८	ज्येष्ठमास, दशाहार	
आहुति	२१०	वैद्य व गारुडी विद्या०	२१८	वटमावित्री	२३३
देवालय, मठादिआरंभास		अग्निहोत्र घेण्या०	२१९	आपाढमास, रुक्म-	
नक्षत्रे	२११	नारायण व नागवली	२१९	फाति, कोरिला-	
देवप्रतिष्ठेस मुहूर्त.	२११	सर्व शुभनारायास		व्रत	२३४
विहिरी तलावादिकास	२१२	लग्नशुद्धि	२१९	श्रावणमास-सोम-	
नूतननव्वालंनार		साडेतीन मुहूर्त	२१९	वार, मंगलागौरी,	
धारणास.	२१२	प्रश्नविचार.	२२०	नागपंचमी, पोव-	
शिल्पविचारभारास मु०	२१२	पंधाप्रश्न	२२०	ती, श्रावणी.	२३४
गीतवृत्तारभास मु०	२१३	वार्यप्रश्न	२२१	ऋषियाच्या व यजु-	
पशुंजा क्रयविक्रय क०	२१३	नष्टवस्तुप्रश्न.	२२२	र्वेयाच्या धावणी-	
घर, भूमि विकत घे०	२१३	गर्भिणीप्रश्न.	२२४	चा निर्णय.	२३६
व्यापार दुकान इ०	२१३	रोगसंबधी प्रश्न	२२४	रक्षाबंधन, कुणजजन्मा-	
भूमि नागरण्यास मु०	२१३	जनावर नुकत्याचा		ष्टमी.	२३७
नागरण्यास हलच०	२१४	प्रश्न	२२५	भाद्रपदमास-हरितालि-	
धान्य पेरणे व लावणी	२१४	दुष्टदृष्टि० उपाय	२२५	का, गणेशचतुर्वा,	
धान्य वापण्यास मु०	२१४	शिकाप्रश्न.	२२६	ऋषिपंचमी, वामन-	
				द्वादशी, अनंतचतु-	
				दशी.	२३८

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
महालय	२३८	दत्तजयती	२४१	एप्रिल	२४७
आश्विनमास नवरात्रा		पौषमास, मकरस		मे	२४८
रंभ, ललितापञ्च		क्रान्ति	२४१	जून	२४९
नी, महाशुक्लपञ्चमी		माघमास, वसंतपञ्च		जुलै	२५०
विजयादशमी,		मी, रथमसमी,		जागट	२५१
कोचुगरी	२३९	महाशिवरात्रि	२४१	समवर	२५२
नरकचतुदशी, लक्ष्मी		फाल्गुनमास, हो		भाक्त्रोवर	५४
पूजन	४०	त्रिमा	४१	नोचवर	२५५
धार्तिस्मास घन्ति		सकष्टचतुर्थी	२४२	डिम्बर	२५६
प्रतिपदा यमद्वितीया		एकादशी	२४०	जाशीरनिर्णय	२५६
तुल्माविवाह वैकुण्ठ		लक्ष्मव्यापत्रक	४३	कहाड प्राध्यापिकाची	६५
चतुदशी घालभै		तानुभारी	२४४	गोत्रावली	६५
रवाष्टमी	२४०	पशुवारा	२४५	कोकणम्य प्राध्यापिकांची	२७१
मार्गशीर्षमास, चपा		माच	२४६	गोत्रावली	२७१
पष्टी	४०				

॥ श्री ॥

अथ ज्योतिर्मयूखप्रारंभः ।

मंगलाचरण.

प्रणम्य पार्वतीपुत्रं भारतीं भास्करं भवम् ।

वैकुण्ठवासिनं विष्णुं सानंदं सकलान् सुरान् ॥ १ ॥

ज्योतिषं व्यवहारार्थं ग्रंथान् सशोध्य यत्नतः ।

क्रियते चालघोघ्राय गोविंदेन यथामति ॥ २ ॥

आरभीं गणपति, सरस्वती, सूर्य, शंकर, विष्णु इत्यादि सर्व देवताला मोठ्या ज्ञानदाने नमस्कार करून माझ्या अरपमतीप्रमाणे अनेक प्रथाच्या भाषाताने ज्योतिषविषय ज्यास अपरिचित आहे त्याच्यासाठी मी ज्योतिर्मयूखनामक प्रथ लिहितो.

ज्योतिःशास्त्र क्षणजे काय.

ज्योति शास्त्रात कालाचे विधान सामितलेले असते ज्योतिष हा शब्द 'ज्योति' हा संस्कृत शब्दावरून मूळ निघाला आहे. ज्योति हा शब्दाचा अर्थ तेज किंवा प्रकाशकारक अवयव असा आहे, आणि तावरूनच माझी ज्योति असा शब्द झाला आहे. दिव्याप्रमाणे जे प्रकाशकारक अवयव असेल, त्याच्या प्रकाशकारक अवयवास आपण ज्योति म्हणतो, हे सर्वाने ठरवून आकाशातील गोलरूप चंद्रसूर्यादिक तेज पुत्र तास दिव्याच्या प्रमाणे तेजस्वी आणि प्रकाशदायक असल्यामुळे तमवर्षी विषय हे ज्योतिष म्हणून हागले असावे, असे दिसते. शास्त्र हा शब्दाचा वग कुरावत. लिहिते किंवा नियम असा आहे. तेव्हा ज्योतिषशास्त्र हे लिहिते किंवा जे ज्योति शास्त्र होय.

ज्योतिःशास्त्राचे मत्त्व.

यथा शिक्षा मनुष्यान् राजानां मणयो यथा ।

तद्वद्वेदाद्यद्वारुणं ज्योतिषं सूर्यनि स्थितात् ॥

शिक्षा, कल्प (सूत्र), व्याकरण, निरुक्त, छंद आणि ज्योतिष अशीं वेदाचीं सहा अंगे आहेत, म्हणून वेदाला षडंगवेद असें म्हणतात. ह्या सहा अंगांपैकीच जरी ज्योतिष हें एक अंग आहे तरी इतर शाखांहून ज्योतिषशास्त्राचे महत्त्व मोठे मानिलेले आहे. ऋग्वेदज्योतिषाच्या शेवटच्या म्हणजे सातव्या खंडानील जो श्लोक वर दिला आहे त्याचा अर्थ असा आहे कीं, मोराची शिक्षा म्हणजे गुरा जसा सर्वांगांत प्रधान अंगजे मन्मक त्या मन्मकावर शोभतो, किंवा सर्पमणि जसा सर्पांच्या फणेमध्यें अमृतो, त्याप्रमाणे वेदाचीं जीं सहा अंगे म्हणजे शास्त्रे आहेत त्या सर्वांच्या शिरोभागी ज्योतिषाची गणना आहे. यावरून ज्योतिषशास्त्राचें महत्त्व प्राचीन कालापासून फार मोठे मानिलेले आहे हें स्पष्ट दिसते.

ज्योतिषशास्त्राच्या शाखा.

सिद्धान्तसंहिताहोरारूपं स्कंधत्रयात्मकम् ।

वेदस्य निर्मलं चक्षुज्योतिषशास्त्रमनुत्तमम् ॥ ४ ॥

सिद्धान्त, संहिता आणि होरा असे ज्योतिषशास्त्राचे तीन स्कंध म्हणजे तीन शाखा आहेत. हीं तीन अंगे मिळून झालेले ज्योतिषशास्त्र वेदाचे वेचळ नेत्र होत. सिद्धान्तप्रधात प्रहाच्या वक्षा म्हणजे त्यांचे भ्रमणमाणे, प्रहादिकांच्या स्पष्टगतिस्थिति म्हणजे अमुक वेळेस अमुक ग्रह आकाशात कोठे असेल हें ठरविणे, इत्यादि गोष्टींचा गणिताच्या सहाय्यानें निर्णय केलेला असतो, म्हणून सिद्धान्तस्कंधाला गणितस्कंध असेही म्हणतात. संहिताप्रधात धूमकेतु, ग्रहणे, प्रहादिकांचे उदयास्त इत्यादि आकाशस्थ गोलांच्या स्थितीमुळे जगाला होणाऱ्या बऱ्यावाईट फलाचें वर्णन केलेले असते, आणि होरास्कंधांत एकाद्या मनुष्याच्या जन्मकाळच्या ग्रहनक्षत्रलगादिकांवरून त्याला त्याच्या जन्मांत कायकाय सुखदुःखे होतील इत्यादि गोष्टींचें फयन केलेले असते. होरास्कंधाला जातकस्कंध असेही म्हणतात. ह्याप्रमाणे ज्योतिषशास्त्राच्या तीन शाखा आहेत. जातकाची ताजिक म्हणून एक पोटशाखा आहे. ताजिकप्रधात वर्षफलाची माहिती सांगितलेली असते. एकाद्याच्या जन्मकाळीं आकाशांत जितक्या राशीअंशादिकांवर री असेल तितक्या राशीअंशादिकांवर तो पुनः आला म्हणजे त्या मनुष्याच्या आयुष्याचे कोणतेही एक वर्ष पूर्ण होते. त्या वेळेच्या लग्नकुंडलीवरून ह वर्षांत त्याला काय काय सुखदुःखे होतील हें समजते. त्या कुंडलीला वर्षफल कुंडली म्हणतात.

१. शिक्षा कल्पे व्याकरणं नैदक छंदो ज्योतिषमिति षडंगानि भवन्ति
सायबखार सं० २.

ग्रहज्योतिष आणि फलज्योतिष

अप्रत्यक्षाणि शास्त्राणि विवादास्तेषु केवलम्

प्रत्यक्षं ज्योतिषं शास्त्रं चंद्रार्कावेव साक्षिणी ॥

ज्योतिषाचे दोन प्रकार आहेत. एर ग्रहज्योतिष व दुसरं फलज्योतिष. ग्रहज्योतिषाला राज्योतिष म्हणजे आकाशज्योतिष असेही म्हणतात. चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्रे व इतर तारा आकाशात रोज उदयास्त पावून ज्याची प्रत्यक्ष साक्ष देत आहेत ते रागोल किंवा ग्रहज्योतिष होय. ग्रहज्योतिषाच्या आधाराने अमुक योग भमतां अमुक घडेल, त्यापासून भमण्याला अमुक प्रकारचे सुख किंवा दुःख होईल किंवा अमुक दिवसांनी भमण्याची पीडा दूर होईल इत्यादि गोष्टींचे ज्ञान स्वानुभवायरून विद्वान् ऋषींनी जे अनेक ग्रंथांतून लिहून ठेविले आहे ते फलज्योतिषास होय. भमण्या योगार्थी अमुक फलें असे ज्या ग्रंथांत सांगितलेले भमने त्या ग्रंथाला फलग्रंथ असे म्हणतात.

अंकसंज्ञा.

पंचं भूर्मीदुरूपं द्वावश्विपक्षाक्षिदोयमाः ।

त्रयः क्रमश्रामरामपुरलोकमुणाग्रयः ॥ ६ ॥

नैत्वारोन्धिभ्रुनियुगकृताः पंचेषुवायवः ।

भूताक्षा पट्टरसांगतुतर्काः संसर्पयः स्वराः ॥ ७ ॥

तुरंगपर्यतौ चाष्टौ घनुसर्पमनंगजाः ।

नेयसंरया नंदरंध्रनिधिगोद्वनमध्वराः ॥ ८ ॥

दशोशाः शून्यमभ्रं स्यादेकादेश महेश्वराः ।

ठादेशार्कास्तथा विश्वे त्रयोदश चतुर्दश ॥ ९ ॥

मन्विद्रभुवनं पंचैदशतिथ्योथ पौर्णमास ।

फलाष्टिराजोऽथाल्येष्टिर्घनाः सप्तदश स्मृताः ॥ १० ॥

अष्टादश घृतिश्चातिघृतिरेकोर्नेविशतिः ।

विंशतिः स्युः कृतिनखांगुलयोर्धैकैविशतिः ॥ ११ ॥

प्रकृतिर्मूलेनास्यठांविंशतिर्जातिराकृतिः ।

विकृतिश्च त्रयोविंशत् संकृतिश्चाहंदित्यपि ॥ १२ ॥

जिना सिद्धाश्चतुर्विंशतिस्संघं पंचविंशतिः ।

पंचविंशत्यतिरुतिः पण्डितिरिहोन्कृतिः ॥ १३ ॥

स्युः संतविंशतिर्मानि द्वाविंशदशना डिजाः ।

श्रेयांश्चतसुरालानि ऊनपंचाशदित्यपि ॥ १४ ॥

पर्यायशब्दैरपि कल्पनीयाः संख्यांकसंज्ञा सुधिया धियासाम् ।
सामान्यसंज्ञामभिधाय तां तां विशेषसंज्ञामधुनाभिधास्ये ॥ १५ ॥

ज्योतिषग्रंथांत संख्या दाखविण्याकरितां अंकांच्या पारिभाषिक संज्ञा योजितात. ही योजना फार सोपीची आहे. कारण तिच्या योगानें तद्विषयक पद्यें वरींच भाटपशीर होतात. आणि त्यामुळेच बहुतेक ग्रंथकारांनीं ही पद्धति स्वीकारलेली आहे. या पुस्तकांत आलेलीं पद्ये निरनिराळ्या ग्रंथांतून घेतलेलीं असल्यामुळे अर्थात् अनेक ठिकाणीं त्यांत ह्या संज्ञा आलेल्या आहेत. म्हणून वाचकांच्या समजुतीकरितां आरंभींच त्याविषयीं माहिती देणें योग्य दिसत. तथापि वाचकांचा घोटाला होऊं नये म्हणून बहुतेक संख्यादर्शक कठिण शब्दांवर तीं तीं संख्या मांडिली आहे. ह्या सर्पे संज्ञा अन्वर्थक आहेत. उदाहरणार्थ, इंद्रु किंवा भूमि हे शब्द एक या संख्येचे वाचक ठरविलेले आहेत. याचें कारण इंद्रु म्हणजे चंद्र एकच आहे किंवा भूमि म्हणजे पृथ्वी एकच आहे म्हणून एक ही संख्या दाखविण्याकरितां इंद्रु, भूमि इत्यादि शब्द योजितात. तसेंच, वेद चार आहेत किंवा युगें चार आहेत म्हणून चार ही संख्या दाखविण्याकरितां युग, वेद इत्यादि शब्द घेतले आहेत. त्याचप्रमाणें त्या त्या शब्दाचे दुसरे पर्यायशब्द घालण्याचाही परिपाठ आहे. उदाहरणार्थ, इंद्रु म्हणजे पांच. पण इंद्रु या शब्दाचे समानार्थक दुसरे शब्द घाण, शर हे होत म्हणून पांच ही संख्या दाखविण्याकरितां इंद्रु, घाण, शर किंवा घा अर्थाचे दुसरे शब्द घालण्याची रीति आहे. याचप्रमाणें इतर अंकांचें जाणावें. संख्या कशा घाचितात किंवा मांडितात हें पुढें दाखविलें आहे. प्रथम अंकसंज्ञा सांगतां.

- (१) एक, भूमि, इंद्रु, रूप, कु. इ० (२) द्वौ अधि, पक्ष, अधि, दो, यम इ०
- (३) त्रय, क्रम, ग्राम, राम, पुर, लोक, युग, अग्नि इ०
- (४) चत्वारः, अधि, धृति, युग, कृत, वेद इ०
- (५) पंच, वायु, भूत, इंद्रु, अक्ष, घाण, इंद्रिय इ०
- (६) षट्, रस, क्रतु, अंग, तर्क इ०
- (७) सप्त, ऋषि, स्वर, तुरग, पर्वत, मुनि, अध इ०
- (८) अष्ट, यमु, सर्पे, मतगज, नाग इ०
- (९) नव, संख्या, नंद, रंध, निधि, गो, अंक, ग्रह, खग, नभश्चर इ०
- (१०) दश, आशा, दिशा, (०) शून्य, आकाश, ख, अंबर इ०
- (११) एकादश, महेश्वर, रत्न, शिव इ० (१२) द्वादश, अर्क, आदित्य, सूर्य इ०
- (१३) त्रयोदश, विधे, इ० (१४) चतुर्दश, मनु, इंद्र, भुवन इ०
- (१५) पंचदश, तिथि. इ०
- (१६) षोडश, कला, अष्टि, राज इ० (१७) सप्तदश, घन, भस्मष्टि इ०

- (१८) अष्टादश, घृति इ० (१९) अतिघृति, एकौनविंशति इ०
 (२०) विंशति, कृति, नय, अंगुलय इ० (२१) एकविंशति, प्रकृति, मूळना स्वः इ०
 (२२) द्वाविंशति, जाति, आकृति इ० (२३) त्रयोविंशति, संकृति, अरहत् इ०
 (२४) चतुर्विंशति, जिन, सिद्ध इ० (२५) पंचविंशति, तत्त्व, अतिकृति इ०
 (२६) षड्विंशति, अहोत्कृति इ० (२७) सप्तविंशति, भानि, नक्षत्राणि इ०
 (२८) द्वात्रिंशत्, वदान, द्विज इ० (२९) त्रयस्त्रिंशत्, सुर इ०
 (३०) जनपंचाशत्, तान इ०

कार्यप्रकाशक चिन्हें.

- + हें बेरजेचें चिन्ह आहे. उदाहरणार्थ, ९+२=११ येयें नऊ आणि
 - ,, वजाबाकीचें चिन्ह आहे. दोन या अंकांमध्ये + हें चिन्ह आहे,
 × ,, गुणाकाराचें ,, ,, म्हणून त्यांची बेरीज करावयाची. याच-
 ÷ ,, भागाकाराचें ,, ,, प्रमाणें इतर चिन्हांविषयी जाणावें.
 = ,, उत्तर दारविणारें चिन्ह आहे.

संख्या मांडण्याची रीति.

अंकानां वामतो गतिः ।

संस्कृतांत अंकांची गति उलट असते. मराठींत जशी संख्या डावीकडून उजवीकडे मांडितात आणि तशीच वाचितात तसा प्रकार संस्कृत भाषेंत नाहीं. कौण्ठीही संख्या संस्कृतांत उच्चारितांना उजवीकडून शेवटचा अंक प्रथम उच्चारितात व मांडितांनाही अंकांचा उच्चार केल्याप्रमाणेंच उजव्या हाताकडून डाव्या हाताकडे मांडित येतात. उदाहरणार्थ १९५३ ही संख्या घ्या. हे अंक संस्कृत पद्धतीप्रमाणें उच्चारायचाचे म्हणजे ३, ५, ९, आणि १ या अनुक्रमानें उच्चारिले पाहिजेत. जसें, "गुणयानग्रहेंदु" गुण म्ह० ३ वाण म्ह० ५ ग्रह म्ह० ९ आणि इन्द्रु म्ह० १ हे मराठीप्रमाणें मांडिले तर ३५९१ होतल पण तसे मांडावयाचे नाहींत. अंकांचा उच्चार केल्याप्रमाणें प्रथम ३ हा अंक मांडावा आणि नंतर तिहींच्या पुढील उच्चारिलेला अंक ५ तो पुढें न मांडितां तिहींच्या मागे मांडावा. तसेंच, ९ पांचांच्या मागे आणि १ हा नवांच्या मागे मांडिला म्हणजे १९५३ झाले.

युगांचें प्रमाण.

द्वात्रिंशत्त्रिः सहस्रैश्च युक्ते लक्षचतुष्टयम् ।

प्रमाणं कलिचर्पाणां प्रोक्तं पूर्वैर्महर्षिभिः ॥ १६ ॥

युगानां कृतमुर्यानां क्रमान्मानं प्रजायते ।

कलेर्मानं क्रमाधिष्ठं चतुस्त्रिद्विमितैस्तदा ॥ १७ ॥

पर्यायकरून पुन पुन होणारं जें कालमान त्यास युग म्हणतात हीं युगें चार आहेत. १ कृतयुग किंवा सत्ययुग, २ त्रेतायुग, ३ द्वापारयुग आणि ४ कलियुग. कलियुगाचें प्रमाण ४,३२,००० वर्षे आहे. या संख्येला चोहोंनीं गुणिलें म्हणजे सत्ययुगाचीं, तिहींनीं गुणिलें म्हणजे त्रेतायुगाचीं आणि दोहोंनीं गुणिलें म्हणजे द्वापारयुगाचीं वर्षे निघतात. म्हणजे कृतयुगाचीं १७,२८,००० वर्षे, त्रेतायुगाचीं १२,९६,००० वर्षे आणि द्वापारयुगाचीं ८,६४,००० वर्षे होतात. चार युगें म्हणजे एक महायुग होतें, आणि एक हजार महायुगें मिळून एक वर्ष होतो प्रस्तुत कल्पाचीं पुंजर २७ महायुगें पुरीं होऊन २८ व्या महायुगातील कृत, त्रेता आणि द्वापार अशीं तीन युगें गत होऊन सांप्रत षड्विंशत कलियुग चाललें आहे म्हणून पूजेच्या वर्गरे नित्य संकल्पांत अष्टाविंशतितमे कलियुगे असें म्हणतात प्रत्येक युगाचें लक्षावधि वर्षांचे प्रमाण असल्यामुळें काहीं तरी दीर्घकाळ अशा अर्थाची व्यवहारात युग शब्दाचा उपयोग करितात. वेदांगप्रोत्तिपात पंचवर्षात्मक कालाला युग अशी संज्ञा दिलेली आहे.

गतकलीचें प्रमाण.

खगशैलेंदुरामाद्ये ३१७९ शाकेद्वास्ते कलेर्गताः ।

तेर्विहीनं कलेर्मानं शेषे शेषकलेर्मितिः ॥ १८ ॥

शालिवाहन शक सुरू झाला त्यावेळी कलियुगाचीं ३१७९ वर्षे गत झालीं होती म्हणून शालिवाहन शकामध्ये ३१७९ मिळवून जी बेरीज येईल ती सव्या नेलेल्या कलियुगाच्या वर्षांचे प्रमाण होय आणि तीच बेरीज कलियुगाच्या पुंजर वर्षमध्येंतून वजा केली अमतां राहिल ती सव्या शेष कलीचें प्रमाण होय उदाहरणार्थ, शालिवाहन शके १८३२ ह्या सालीं कलीचीं किती वर्षे गेलीं आहेत हें काढायचा आहे म्हणून वर लिहिल्याप्रमाणे १८३२ त ३१७९ मिळविले म्हणजे ५०११ ही बेरीज झाली. हें गतकलीचें प्रमाण झालें, आणि तीच सरपा म्हणजे ५०११ पुंजर कलीच्या वर्षसंख्येंतून म्हणजे ४,३२,००० ह्या संख्येंतून वजा केली म्हणजे बाकी ४,२६,९८९ वर्षे रहातात हीं वर्षे १८३२ साली कलियुगाचीं बाकी भोगायचीं राहिलीं असें समजावें.

शककर्त.

युधिष्ठिरो विक्रमशालियाहनां ततो नृपः स्याच्छिजयाभिनेदनः ।

ततस्तु नागाजुंनभूपतिः कलौ फल्की पडते शककारकाः स्मृताः ॥१९॥

कलियुगांत पुंजर सहा शककर्ते होईल असें विद्वान् वर्षांनीं लिहून ठेविलें आहे त्या सहातून तीन होऊन गेले आणि तीन अद्यापि द्वावयाचे

ते शरुक्ते कोणते व कोणाचा शक हीटें स्थापित होऊन किती वर्षे चालेल हें खाली दिलें आहे.

पहिला-इंद्रमख म्हणजे दिल्ली येथें युधिष्ठिरशक	३,०४४	वर्षे.
दुसरा-उज्जयिनी येथें विक्रमशक (संवत्)	१३५	"
तिसरा-पैठण येथे शालिवाहनशक	१८,०००	"
चवथा-वैतरणेच्या कांठीं विजयामिनंदनशक	१०,०००	"
पांचवा-बंगाल देशांत धारातीर्थी नागार्जुनशक	४,००,०००	"
सहावा-कर्नाटकांत करवीरपत्तर्नी कल्कीशक	८२१	"

एकंदर कलियुगाचीं वर्षे... ४,३२,०००

हल्लीं शालिवाहनाचा शक चालू आहे.

शालिवाहनशक.

शक ह्या शब्दाचा अर्थ व्यवहारांत काल असा समजतात, पण दाम्बिक अर्थ निराला आहे. प्राचीन काळीं शककुलोत्पन्न राजे होते. त्यांच्या वर्षास शकशाल किंवा शकनृपकाल म्हणजे शककुलांनील राजांचीं वर्षे असे म्हणत असत. त्यांचा काल संपल्यानंतर पुढें शालिवाहनाचा काल सुरू झाला, त्यास शालिवाहनाचा काल असें न म्हणतां काल शब्दापेवज्जीं पूर्वाचा शक शब्द कायम ठेवून लोक शालिवाहनाचा शक असें हणू लागले. सुमारें ४०० वर्षांपूर्वी शालिवाहन-शकालाही शककाल किंवा शकनृपकाल असे म्हणत असत. सारांश, शक हें वस्तुतः प्रथम मुका कुलाचे नांव असून हल्लीं तो शब्द कालबोधक समजतात.

गोदावरीं पैठणक्षेत्रामध्ये शालिवाहन या नांवाचा राजा होता. त्यानें विक्रमाच्या शकानंतर १३५ वर्षांनीं आपला शक सुरू केला म्हणून त्याच्या शकास त्याच्या नांवावरून शालिवाहनशक असें म्हणतात. ह्या शकाचा वर्षारंभ चैत्रशुद्ध प्रतिपदेस होतो म्हणून ह्या दिवसास वर्षप्रतिपदा म्हणतात. शालिवाहन-शक नर्मदानदीच्या दक्षिणेकडे म्हणजे महाराष्ट्रांत फार प्रचारांत आहे. शालिवाहनशक आणि इसवीसन ह्यांमध्ये ७८१ वर्षांचे अंतर आहे.

विक्रमसंवत्.

उज्जयिनीस विक्रमादित्य नांवाचा राजा होऊन गेला. त्यानें इसवीसनापूर्वी मारें ५६५७ वर्षे आपला शक सुरू केला. ह्याच्या शकास संवत् असें म्हणतात. संवत् हा संवत्सर ह्या शब्दाचा अपभ्रंश आहे. ह्या शकाचा वर्षारंभ अतिशुद्ध प्रतिपदेस होतो. व्यापारी लोकांचे व्यापारसंबंधी ह्या दिवशीं पें बदलते. गुजरायेंत कित्येक ठिकाणीं ह्या वर्षांचा आरंभ चैत्रांत व कित्येक ठिकाणीं आपाडांत होतो. नर्मदेच्या उत्तरेकडे म्हणजे गुजरायेंतांत विक्रम-

संवत् फार प्रचारांत आहे. नर्मदेच्या दक्षिणेकडे व्यापारी लोक मात्र आपल्या व्यापारसंबंधी लिहिण्यांत संवत् मानितात. शालिवाहनशकांत १३५ मिळविले म्हणजे कार्तिकांत शुद्ध प्रतिपदेस होणाऱ्या वर्षारंभाचा संवत् निघतो.

युरोपियनशक.

इंग्रजी राज्यामुळे तिथीपेक्षां तारिखेची गरज अलीकडे विदेश लागते म्हणून लोकांच्या सोयीसाठी पंचांगांतून इंग्रजी तारिखा व महिने वगैरे लिहिण्याची चाल पडली आहे. म्हणून त्याविषयी खाली संक्षिप्त माहिती देतां.

युरोपिअनांच्या म्हणजे खिन्नी लोकांच्या शकास इसवीसन असें म्हणतात. सन हा शब्द मूळचा यवनी आहे आणि इसवी हा कदाचित् येशूशब्दाचा अपभ्रंश असेल. हा शकाचा आरंभ येशूख्रिस्ताच्या जन्मापासून घरिला आहे. आणि त्याचा वर्षारंभ ज्यान्युआरी महिन्याच्या पहिल्या तारखेस होतो. शालिवाहनशकांत ७८१ मिळविले किंवा विक्रमसंवत्तांतून ५६ घजा केले म्हणजे इसवीसन निघतो. ह्याचा अर्थ असा की, शालिवाहनशक इसवीसनानंतर ७८१ वर्षांनीं सुरू झाला व विक्रमसंवत् ५६ किंवा ५७ वर्षे इसवीसनापूर्वीं सुरू झाला. ह्याचें सौरमानाचें म्हणजे ३६५ दिवसांचें वर्ष आहे. सूर्यमानानें ३६५ दिवस ६ तास आणि ९ मिन्युटे इतक्या काळाचें एक सौरवर्ष होतें. व त्यांच्या वर्षांचे दिवस फक्त ३६५ असतात; आणि वरचा ६ तास ९ मिन्युटांचा परक नाहीसा व्हावा, म्हणून दर चार वर्षांनीं फेब्रुआरीचे २९ दिवस धरितात. त्यांच्या चार महिन्यांचे दिवस सारखे नसतात. ज्यानुआरी ३१ फेब्रुआरी २८ मार्च ३१ एप्रिल ३० मे ३१ जून ३० जुलै ३१ आगस्ट ३१ सप्टेंबर ३० ऑक्टोबर ३१ नोव्हेंबर ३० डिसेंबर ३१ याप्रमाणें असतात. ज्या वर्षी फेब्रुआरीचे २९ दिवस धरितात त्या वर्षास लीप म्हणजे अधिकावर्ष म्हणतात. ज्या सनास चोहोंनीं पूर्ण भाग जातो तें लीपवर्ष होय. उदाहरणार्थ १८९२, १८९६ इत्यादि. पण जेव्हां सनाच्या शेवटीं दोन शून्ये असतात, तेव्हां जर त्या सनाला ४०० नीं निःशेष भाग जात असेल तर मात्र तें लीपवर्ष समजावें. उदाहरणार्थ सन १७००, १८०० किंवा १९०० ह्या सनांला ४०० नीं भागिले असतां निःशेष भाग जात नाही म्हणजे भागाकाराची घाटी शून्य रहात नाही म्हणून ह्यांपैकी कोणतेंही लीपवर्ष नव्हे. पण सन १६०० किंवा २००० झाला ४०० नीं भागून पूर्ण भाग जातो म्हणून हीं लीपवर्षे होत. याप्रमाणे प्रत्येक ४०० वर्षांत तीन दिवस घजा होतात. याचें कारण असें आहे की, दर चार वर्षांनीं फेब्रुआरी महिन्याचा जो एक दिवस अधिक धरितात त्यांत हिंदोवापेक्षां सुमारें पाऊण तास अधिक धरिला जातो; म्हणजे दर चारशें वर्षांत तीन दिवस ज्यान्म मोजले जातात. ही चूक नाहीशी व्हावी म्हणून दर चारशें वर्षांत तीन दिवस घजा वरचे लागतात.

यवनी शक.

मुंबई, पुणे इत्यादि ठिकाणच्या पंचांगांतून कांहीं यवनी शक दाखवितात याकरितां त्यांची संक्षिप्त माहिती येथे सांगतो.

१ हिजरी सन—हिजरा या यवनी शब्दाचा अर्थ पळून जाणें, असा आहे. महंमद पैगंबर इसवी सन ६२२ तारीख १५ जुलई रोजी मकेहून मदिना येथे पळून गेला आणि त्या दिवसापासून ह्या शकाची सुरवात झाली, म्हणून त्यास हिजरी सन म्हणतात. ह्या सालाचा वर्षारंभ मोहरम महिन्याच्या पहिल्या तारिखेस होतो. ह्याचें चांद्रमासाचें वर्ष आहे. अमावास्येनंतर ज्या रात्री प्रथम चंद्रदर्शन होईल तो महिन्याचा प्रथम दिवस समजतात. चंद्रदर्शन झाल्यावेळेपासून महिन्याची सुरवात होत असल्यामुळे वाराचा आरंभ अर्थात् रात्रीपासून होतो. म्हणजे आपली शनिवाऱची रात्र ती त्यांची आदित्यवारची रात्र असते महिन्याच्या दिवसांला पहिला चंद्र, दुसरा चंद्र असें म्हणतात; किंवा तारीख शब्दाचाही उपयोग करतात. त्यांचे वारा महिने हिंदूंच्या चांद्रमासावरोधर असून सर्व महिन्यांचे दिवस सारखे नसतात. म्हणजे आपल्या महिन्याच्या जशा कधी २९ आणि कधी ३० निशि होतात, त्याप्रमाणेच त्यांच्या महिन्यांचे कधी २९ आणि कधी ३० चंद्र होतात; आणि वर्षाचे दिवस ३५४ भरतात पण मुसलमान लोक आपल्याप्रमाणें अधिक महिना धरीत नाहींत, त्यामुळे त्यांच्या वर्षाचा सौरवर्षाशीं मेळ नसतो. ज्या वर्षी आपला अधिकमास येतो, त्या वर्षी त्यांचा मोहरम एक महिना मागे जातो. ह्याप्रमाणे दर तिसऱ्या वर्षी एक महिना मागे गेल्यामुळे दर ३२ किंवा ३३ वर्षांनीं त्यांच्या सनाचा एक अंक वाढतो त्यांच्या वारा महिन्यांचीं नांवां— १ मोहरम २ सफर ३ रबिलावल ४ रबिलाखर ५ जमादिलावर ६ जमादिलाखर ७ रजय ८ सावान ९ रमजान १० सवाल ११ जिदमाद १२ जिदहेज.

२ फसली सन—पेरणीचे सुमाराम ह्या सनाचा वर्षारंभ होतो म्हणून याला फसलीसन म्हणतात. फसल शब्दाचा अर्थ पेरणें, शेत करणें असा आहे. दक्षिण हिंदुस्थानांत शहाजान नांवाच्या बादशहानें इसवी सन १६३६ त ह्या सनाची सुरवात केली; पण त्यापूर्वीच सुमारें ८० वर्षे अकबरानें उत्तर हिंदुस्थानांत ह्या सन प्रचारांत आणिला होता. फसलीस फारशी असें सांगत म्हणतात. पंचांगांतून फारशी तारखा असतात, त्या फसली महिन्यांच्याच होत. फारशी ५ फारशी सन निराळे आहेत पण महिन्यांचीं नांवां एकच असतात. मुंबई प्रांताच्या पंचांगांतून फसली सनाचा फक्त वर्षारंभ दाखवितात, पण तारखा दाखवीत नाहींत. ह्या वर्षारंभ जून महिन्याच्या सुमारें सातव्या तारखेस असतो. थोड्या वर्षांपूर्वी माजी निजामसरकारांनीं जुन्या फसलीच्या तारखेत फेरफार करून आजूरी महिन्यापासून सनाचा आरंभ ठरविला आहे. तो भाद्रपद किंवा आश्विन या महिन्यांत असतो.

फारशी महिन्यांची नांवे—आजूर १० दय २९ बहमन ३० इसांपंदाद ३० फरवदी ३१ आर्दिवेहस्त ३१ खुर्दाद ३१ तीर ३१ अमरदाद ३१ शहरेवार ३१ मेहेर ३० आवान ३० ह्याप्रमाणे एकंदर वर्षाचे दिवस ३६५ असतात. दर वर्षांत पूर्ण वर्षाचा काल भरण्यास सुमारे सहा तास कमी पडतात म्हणून इम्रजी पद्धतीप्रमाणे ज्या फसली सनाच्या अंकांम चार या संख्येने निरोप भाग जातो त्या साली दय महिना ३० तारखेचा धरितात. ह्या सनाचा मूळ आरंभ इसवी सन ५९० किंवा शके ५१२ या वर्षी झाला. फसली साल हिजरी सालाप्रमाणे चांद्रमानाचे नसून सौरमानाचे असल्यामुळे दर ३३ वर्षांनी त्या दोहोंत एक वर्षांचे अंतर पडते.

३ आरधी सन—ह्याला सुरमन किंवा शाहुरसन म्हणतात. ह्या सनाचा आरंभ इसवी सन ५९९ या वर्षी म्हणजे फसली सनानंतर नऊ वर्षांनी झाला. फसली सनाप्रमाणेच सृगनक्षत्रीं सूर्य जातो त्या दिवशी याचा वर्षारंभ होतो. याचे वर्ष सौरमानाचे आणि महिने चांद्रमानाचे आहेत, त्यामुळे दर निसर्ग्या वर्षी एक वर्ष तेरा महिन्यांचे होते.

पारशी शक.

पारशी लोकांच्या शकाला एज्जीजर्द असे म्हणतात. हाही आपल्या पंचांगांत दाखवितात हा शालिवाहन शकाच्या ५५२ वर्षांनंतर किंवा इसवी सनाच्या ६३० वर्षांनंतर सुरू झाला हा सन परदिभांत (इराणांत) सुरू झाल्यानंतर सुमारे ४०१५० वर्षांनी पारशी लोक हिंदुस्थानांत आले. ते परदिभा देनांतून आले म्हणून त्यांस पारशी म्हणतात पारशी लोकांला हिंदुस्थानांत येऊन सुमारे १२५० वर्षे होऊन गेलीं. ह्यांचा महिना सावन म्हणजे पूर्ण तीस दिवसांचा असतो. अर्धांन् वर्षाचे दिवस ३६० होतात. परंतु सौरवर्षाशी मेळ घसावा म्हणून हे लोक वर्षाच्या शेवटी पांच दिवस अधिक धरतात, त्यास गाथागंधर असे म्हणतात. हे दिवस पारशी लोक फार महत्त्वाचे समजतात. त्यांच्या महिन्यांची नांवे—१ फरवदी २ आर्दिवेहस्त ३ खोरदाद ४ तीर ५ अमरदाद ६ शरेवर ७ मेहर ८ आवान ९ आदर १० देहे ११ हमन १२ अस्पंदादमाद.

संवत्सरांची नांवे.

प्रभवो विभवः शुद्धः प्रमोदोऽथं प्रजापतिः ।

अंगिराः धीमुखो भावो युवा धाता तथैव च ॥ २० ॥

रुंधरो बहुधान्यश्च प्रमाथी विक्रमो वृषः ।

चित्रमानुः सुभानुश्च तारणः पार्थिवोऽब्जयः ॥ २१ ॥

सर्वजितसर्वधारी च विरोधी विकृतिः खरः ।

नन्दनो विजयर्षेय जयो मन्मथदुर्मुखौ ॥ २२ ॥

हेमलंघी विलंघी च विकारी शार्चरी पुत्रः ।
 शुभकृच्छोभकृत्क्रोधी विश्वायसुपराभवौ ॥ २३ ॥
 पुत्रवंग. कीलकः सोम्यः साधारणविरोधकृत् ।
 परिधावी प्रमादी स्यादानंदो राक्षसो नलः ॥ २४ ॥
 गिंगलः कालयुकश्च सिद्धार्थो रौद्रदुर्मती ।
 दुंदुभी रधिरोहारी रक्ताक्षी क्रोधनः क्षयः ॥ २५ ॥
 पट्टिसंघत्सरा ह्येते क्रमेण परिकीर्तिताः ।
 स्वाभिधानसमं श्रेयं फलमेपां मनीषिभिः ॥ २६ ॥

.सम्+ पसवि+ ऋतव म्हणजे चागले ऋतु ज्यात आहेत असे जे कालगणनेचे प्रमाण त्यास सवत्सर असे म्हणतात ऐत्रिवात दुसरी एक सवत्सर शब्दाची व्युत्पत्ति अशी आहे की, यत्स म्हणजे यासरू आणि तत्सवर्धा फाल तो यत्सर. गाईम्हणीला सुमारे १२ महिन्यांनी एक वेत पिया वासरू होते त्यावरून यत्सर या शब्दाची कल्पना कदाचित् निघाली असावी. पृथ्वीची सूर्यासभोवती एक प्रदक्षिणा पूर्ण होण्यास सुमारे एक वर्ष लागते त्यावरून पुढे यत्सर हा शब्द वर्षाचा वाचक समजला गेला असो आपल्या उद्योति शास्त्रात साठ वर्षांचे एक मडळ कटपून प्रत्येक सवत्सरास एकेव नाव अशी साठ सवत्सरास निरनिराळी साठ नाव दिलेली आहेत हींच नांव सवत्सरास पर्यायिकरून पुन पुन येतात. त्याची फळे त्याच्या नावाप्रमाणे जाणावी ती नाव येणप्रमाण —

१ प्रभव	१६ चित्रभातु	३१ हेमलंघी	४६ परिधावी
२ विभव	१७ सुभातु	३२ विलंघी	४७ प्रमादी
३ शुक्र	१८ तारण	३३ विकारी	४८ जानद
४ प्रगोत्र	१९ पार्थिव	३४ शार्चरी	४९ राक्षस
५ प्रजापति	२० जय	३५ पुत्र	५० नल
६ अंगिरा	२१ सर्वजित्	३६ शुभकृत्	५१ गिंगल
७ श्रीमुख	२२ सर्वधारी	३७ शोभकृत्	५२ कालयुक्त
८ भाव	२३ विरोधी	३८ क्रोधी	५३ सिद्धार्थी
९ युव	२४ विकृति	३९ विश्वावनु	५४ रौद्र
१० धाता	२५ मर	४० पराभव	५५ दुर्मति
११ इंधर	२६ नदन	४१ इवंग	५६ दुंदुभी
१२ बहुधान्य	२७ विजय	४२ कीलक	५७ रधिरोहारी
१३ प्रमाधी	२८ जय	४३ सोम्य	५८ रक्ताक्षी
१४ मित्रम	२९ मन्मथ	४४ साधारण	५९ क्रोधन
१५ वृष	३० दुर्गुंग	४५ विरोधकृत्	६० क्षय

संवत्सराचें नांव काढण्याची रीति.

शाको द्वादशभिर्युक्तः पष्टिह्रत्सरो भवेत् ।

रेवाया दक्षिणे भागे मानराख्यः स्मृतो बुधैः ॥ २७ ॥

स एव नवभिर्युक्तो नर्मदायास्तयोत्तरे ।

यो वै वाचस्पतेर्मध्यराशिभागेन कथ्यते ॥ २८ ॥

शालिवाहनशकांनील ज्या संवत्सराचे नांव पाहिजे असेल त्या दक्षांत धारा मिळवावे, आणि त्या घेरजेस साठानीं भागांचे; जी वार्की राहिल तो अंक त्या संवत्सराचे नांव समजावे तसेंच, विक्रमसंवत्तात नऊ मिळवून त्या घेरजेस साठानीं भागांचे आणि जो अंक वार्की राहिल ते विक्रमसंवत्सराचे नांव होय.

उदाहरण—शके १८३२ या संवत्सराचे नांव पाहिजे आहे. वर लिहिलेल्या रीतीप्रमाणे त्यांत १२ मिळविले म्हणजे १८४४ झाले ह्या घेरजेस साठानीं भागिले म्हणजे यामी ४४ राहिली. वर संवत्सरांच्या नांवांचे जे कोष्टक दिले आहे त्यात ४४ अंकासमोर 'साधारण' असें नांव आहे म्हणून शके १८३२ ह्या वर्षास 'साधारणनामसंवत्सरे' असें म्हणावे. ह्याप्रमाणे पाहिजे त्या वर्षाचे नांव काढितां येते. तसेंच, विक्रमसंवत् १९६६ यांत नऊ मिळविले म्हणजे १९७५ झाले. ह्या घेरजेस साठानीं भागून वारी ५५ रहाते. वरील कोष्टकात पचा-चत्ताव्या संवत्सराचे नांव दुर्मति असें आहे. म्हणून तेच १९६६ या सालाचे विक्रमसंवत्सराचे नांव होय.

संवत्सरांचीं फले.

प्रभवचा द्विगुणं पृथ्वा त्रिभिर्न्यूनं च कारयेत् ।

सतिभिस्तु हरेद्भागं शेषं श्रेयं शुभाशुभम् ॥ २९ ॥

एकं चत्वारि दुर्भिक्षं पंचद्वाभ्यां सुभिक्षकं ।

त्रिपष्टे तु समं श्रेयं शून्यं पीडा न संशयः ॥ ३० ॥

अर्थ—प्रभव म्हणजे पहिल्या संवत्सरापासून चालू संवत्सरापर्यंत मोडून जितके अंक होतील त्याची दुप्पट करून त्यांत तीन पत्रा करावे, याची राहिल त्या संख्येस साठानीं भागांचे. शेष १ किंवा ४ असता त्या वर्षी महागाई होईल, २ किंवा ५ असता खन्नाई होईल; ३ किंवा ६ असता साधारण सम राहिल आणि वार्की शून्य राहिली तर रोग उत्पन्न होतील.

अयन.

भानोभेकरसंप्रान्तेः पणमासा उत्तरायणं ।

तद्देवदिवसस्तत्र शुभं कार्यं प्रशस्यते ॥ ३१ ॥

कर्कादिराशिपङ्केर्कं पणमासा दक्षिणायनं ।

देवरात्रिस्तद्देवात्र प्रोक्तं कार्यं प्रसिद्ध्यति ॥ ३२ ॥

अयने दोन आहेत १ उत्तरायण व २ दक्षिणायन शिशिर, घसत आणि ग्रीष्म ह्या तीन ऋतूत म्हणजे मकर सप्तमीच्या आरंभापासून तो कर्क सप्तमीच्या आरंभापर्यंत सूर्याची गति म्हणून नाण उत्तरेकडे असत, म्हणून त्या फालास उत्तरायण किंवा उदगयन म्हणतात, आणि वर्षारंतु, शरदतु व हेमतरंतु ह्या तीन ऋतूत म्हणजे कर्क सप्तमीच्या आरंभापासून तो मकर सप्तमीलागेपर्यंत सूर्याची जाण दक्षिणेकडे असत म्हणून त्या फालास दक्षिणायन म्हणतात मकरसप्तमी पौष महिन्यात म्हणजे प्राय जान्युवारीच्या वाराच्या किंवा तेराच्या तारखेस व कर्क सप्तमी आषाढात म्हणजे बहुतरदन जुलैच्या पंधराच्या किंवा सोळाच्या तारखेस येते, म्हणजे उदगयनाला प्रोपात व दक्षिणायनाला आषाढात आरंभ होतो ह्याप्रमाणे सहा महिने उत्तरायण व सहा महिने दक्षिणायन असत उत्तरायण हा देवाचा निवास आणि दक्षिणायन ही देवाची राय कल्पिलेली आहे

उत्तरायणांतील कृत्ये.

गृहप्रवेशस्त्रिदशप्रतिष्ठा विवाहचोद्व्रतवन्धदीक्षा ।

सोम्यायने कर्म शुभं विधेय यद्ग्रहितं तत्पालु दक्षिणे च ॥ ३३ ॥

उत्तरायण हा प्राय सव कार्यांन उक्त मानिलेला आहे नव्या घरात जाण, देवार्ची अर्चा म्हणून प्रतिष्ठा करण, विवाह, चांग, उपनयन मंत्र, तत्र शिवण इत्यादि सव कृत्य उत्तरायणात करावी ह्याशिवाय अन्य कृत्ये दक्षिणायनात करावी तथापि मागशीर्ष मासान दक्षिणायन असूनही विवाह करण उक्त आहे.

ऋतु आणि त्यांचे काल.

घसंतो ग्रीष्मसप्तश्च ततो वर्षा तत शरन् ।

हेमत शिशिरश्चैव पडेते ऋतव स्मृता ॥ ३४ ॥

मीनमेपगते सूर्य घसत परिकीर्तित ।

वृषभे मिथुने ग्रीष्मो वर्षा सिंहेय कर्कटे ॥ ३५ ॥

शरत्कन्यातूलयोश्च हेमतो वृश्चिके धने ।

शिशिरो मकरे कुभे पडेवमृतव स्मृत ॥ ३६ ॥

ऋतूचा सवध सूर्याच्या गतीशी आहे जसजसा सूर्य प्रतिवृत्तातून फिरतो तसतसे ऋतु बदलतात हे ऋतु सहा आहेत घसत, ग्रीष्म, वर्षा, शरत्, हेमत आणि शिशिर सूर्य कोणत्या राशीस आला म्हणजे कोणता ऋतु असतो हे खाली लिहित्यावरून ध्यानीं वेडल

संवत्सराचें नांव काढण्याची रीति.

शाको द्वादशभिर्युक्तः पष्टिष्टद्वत्सरो भवेत् ।

रेधाया दक्षिणे भागे मानराख्यः स्मृतो युधैः ॥ २७ ॥

स एव नवभिर्युक्तो नर्मदायास्तथोत्तरे ।

यो वै वाचस्पतेर्मध्यराशिभागेन कथ्यते ॥ २८ ॥

शालिवाहनशकांनील ज्या संवत्सराचे नांव पाहिजे असेल त्या शकांत वारा मिळवावे, आणि त्या वेरजेम साठानीं भागावें, जी बाकी राहिल ती अंक त्या संवत्सराचे नांव समजावे तसेच, विक्रमसंवत्सांत नऊ मिळवून त्या वेरजेस साठानीं भागावे आणि जो अंक बाकी राहिल तो विक्रमसंवत्सराचें नांव होय.

उदाहरण—शके १८३२ या संवत्सराचे नांव पाहिजे आहे वर लिहिलेल्या रीतीप्रमाणे त्यात १२ मिळविले म्हणजे १८४४ साले ह्या वेरजेस साठानीं भागिलें म्हणजे वारी ४४ राहिली. वर संवत्सरांच्या नांवाचे जे कोष्टक दिले आहे त्यात ४४ अंकासमोर 'साधारण' असे नांव आहे म्हणून शके १८३२ ह्या वर्षीस 'साधारणनामसंवांसरे' असे म्हणावे ह्याप्रमाणे पाहिजे त्या वर्षाचें नांव काढितां येते. तसेच, विक्रमसंवत् १९६६ यांत नऊ मिळविले म्हणजे १९७५ साले. ह्या वेरजेस साठानीं भागून बाकी ५५ रहाते. वरील कोष्टकांत पंचा-पन्नाच्या संवत्सराचें नांव दुर्मति असे आहे. म्हणून तेच १९६६ या सालाचें विक्रमसंवत्सराचे नांव होय

संवत्सरांचीं फलें.

प्रभवाद् द्विगुणं कृत्वा त्रिभिर्न्यूनं च कारयेत् ।

सप्तभिस्तु हरेद्भागं शेषं श्रेयं शुभाशुभम् ॥ २९ ॥

एकं चत्वारि दुर्भिक्षं पंचद्वार्षां सुभिक्षकं ।

त्रिपष्टे तु समं श्रेयं दून्यं पीडा न संशयः ॥ ३० ॥

अर्थ—प्रभव म्हणजे पहिल्या संवत्सरापासून चालू संवत्सरापर्यंत मोजून जितके अंक होतील त्याची दुप्पट करून त्यात तीन घजा करावे, बाकी राहिल त्या संख्येस साठानीं भागावे. शेष १ किंवा ४ असता त्या वर्षी महागाई होईल, २ किंवा ५ असतां स्वगाई होईल, ३ किंवा ६ असतां साधारण सम राहिल आणि बाकी दून्य राहिली तर रोग उत्पन्न होईल.

अयन.

भानोमंकरसंक्रांतेः पणमासा उत्तरायणं ।

तद्देवदिवसस्तत्र शुभं कार्यं प्रशस्यते ॥ ३१ ॥

कर्कादिराशिपक्षेकं षण्मासा दक्षिणायनं । -

देवरात्रिस्तदेवात्र प्रोक्तं कार्यं प्रसिद्ध्यति ॥ ३२ ॥

अयनं दोन आहेत. १ उत्तरायण व ३ दक्षिणायन. शिशिर, वसंत आणि ग्रीष्म ह्या तीन ऋतूंत म्हणजे मकर संक्रांतीच्या आरंभापासून तो कर्क संक्रांतीच्या आरंभापर्यंत सूर्याची गति म्हणजे जाणें उत्तरेकडे असतें, म्हणून त्या कालास उत्तरायण किंवा उदगयन म्हणतात; आणि वर्षाऋतु, शरदृतु व हेमंतऋतु ह्या तीन ऋतूंत म्हणजे कर्क संक्रांतीच्या आरंभापासून तो मकर संक्रांत लागेपर्यंत सूर्याचें जाणें दक्षिणेकडे असतें म्हणून त्या कालास दक्षिणायन म्हणतात. मकरसंक्रांत पौष महिन्यांत म्हणजे प्रायः जान्युवारीच्या बाराव्या किंवा तेराव्या तारखेस व कर्क संक्रांत आपादांत म्हणजे बहुतरून जुलहेंच्या पंधराव्या किंवा सोळाव्या तारखेस येते; म्हणजे उदगयनाला पौषांत व दक्षिणायनाला आपादांत आरंभ होतो. ह्याप्रमाणें सहा महिने उत्तरायण व सहा महिने दक्षिणायन असतें. उत्तरायण हा देवांचा दिवस आणि दक्षिणायन ही देवांची रात्र कल्पिलेली आहे.

उत्तरायणांतील कृत्ये.

गृहप्रवेशस्त्रिदशप्रतिष्ठा विवाहचौलव्रतबन्धनीक्षा ।

सौम्यायने कर्म शुभं विधेयं यद्गर्हितं तत्स्रुतु दक्षिणे च ॥ ३३ ॥

उत्तरायण हे प्रायः सर्व कार्यास उक्त मानिलेले आहे. नव्या घरांत जाणें, देवाची अर्चा म्हणजे प्रतिष्ठा करणें, विवाह, चाल, उपनयन, मंत्र, तंत्र शिक्कें इत्यादि सर्व कृत्ये उत्तरायणांत करावीं. हाशिवाय अन्य कृत्ये दक्षिणायनांत करावीं. तथापि मार्गशीर्ष मासांत दक्षिणायन असूनही विवाह करणें उक्त आहे.

ऋतु आणि त्यांचे काल.

वसंतो ग्रीष्मसंज्ञश्च ततो वर्षा ततः शरत् ।

हेमंतः शिशिरश्चैव पडेते ऋतवः स्मृताः ॥ ३४ ॥

मीनमेघगते सूर्ये वसंतः परिकीर्तितः ।

वृषभे मिथुने ग्रीष्मो वर्षाः सिंहे कर्कटे ॥ ३५ ॥

शरत्कन्यातूलयोश्च हेमंतो वृश्चिके धने ।

शिशिरो मकरे कुंभे पडेवस्मृतवः स्मृतः ॥ ३६ ॥

ऋतूंचा संबंध सूर्याच्या गतीशी आहे. असजसा सूर्य क्रांतिवृत्तांतून फिरतो तमतसे ऋतु बदलतात. हे ऋतु सहा आहेत. वसंत, ग्रीष्म, वर्षा, शरत्, हेमंत आणि शिशिर. सूर्य कोणत्या राशीस आला म्हणजे कोणता ऋतु असतो हें पाली लिहिल्यावरून ध्यानीं येईल.

राशि ऋतु

मीन व भेष = वसतऋतु
वृषभ व मिथुन = ग्रीष्मऋतु
कर्क व सिंह = वर्षाऋतु

राशि ऋतु

कन्या व तूळ = शरदऋतु
वृश्चिक व धन = हेमन्तऋतु
मकर व कुम्भ = शिशिरऋतु

ज्ञापमाणे सूर्याने दोन सप्तानि किंवा राशि भोगिल्या म्हणजे चैत्रादि करून वारा महिन्यांत सहा ऋतु पूर्ण होतात राशि किंवा सप्तानि म्हणजे काय ह येथे सांगितले पाहिजे ज्या मार्गातून सूर्य फिरतोसा दिसतो त्या मार्गाचे म्हणजे ऋतुवृत्ताचे वारा भाग नव्हिलेले आहेत ते वारा भाग ज्ञाच वारा राशि होत सूर्य एका वर्षांत सर्व ऋतुवृत्तावरून म्हणजे वारा राशींवरून जातो या ठिकाणी सूर्य फिरतो असे लिहिले आहे ते वेळ विषयाच्या मम जुनीकरिता लिहिले आहे याम्बिक सूर्य फिरत नाही पृथ्वी सूर्याभोवती फिरते आणि त्यामुळे सूर्यच फिरतो आहे असे भासते एका मार्गातून दुसऱ्या मार्गात ज सूर्याचे जाण त्यास सप्तानि म्हणतात त्या वारा राशींची किंवा सप्तानिची निरनिराळी नाव आहेत ती येणप्रमाणे —

मेषो वृषोथ मिथुन कर्क सिंहोथ कन्यका ।

तुलाथ वृश्चिको धन्वी मकर कुम्भमीनकौ ॥ ३७ ॥

१ मेष २ वृषभ ३ मिथुन ४ कर्क ५ सिंह ६ कन्या ७ तूळ ८ वृश्चिक ९ धन
१० मकर ११ कुम्भ आणि १२ मीन

महिने.

मासश्चेधोऽथ वेशासो ज्येष्ठ आपाढसंश्रक ।

ततस्तु धावणो भाद्रपदोऽथाश्विनसंश्रक ॥ ३८ ॥

कार्तिको मार्गशीर्षश्च पौषो माघोऽथ फाल्गुन ।

एतानि मासनामानि चैत्रादीनां क्रमाद्भिदु ॥ ३९ ॥

महिने वारा आहेत त्यांची नाव—चैत्र, वैशाख, ज्येष्ठ, आपाढ, धावण, भाद्रपद, आश्विन, कार्तिक, मार्गशीर्ष, पौष, माघ आणि फाल्गुन

यस्मिन्मासे पौर्णमासी येन धिष्णयेन संयुता ।

तत्रक्षत्राहयो मास पौर्णमासी तदाहया ॥ ४० ॥

चैत्र, वैशाख इत्यादि मासनांमे प्रथम नक्षत्रावरून उत्पन्न झाली, म्हणजे प्रत्येक महिन्यात ज्या नक्षत्राजवळ चंद्र पूर्ण होतो त्या नक्षत्रावरून त्या महिन्याचे नाव

— आकाशांत चंद्र सूर्ये उया नियमित वर्तुळ मार्गाने फिरतात असे दिसत त्यास मातृवृत्त म्हणतात ऋतु म्हणजे जाण आणि वृत्त म्हणजे वर्तुळ

पडलें. पूर्णिमेस पूर्ण चंद्र असतो हे सर्वांस माहीत आहेत; तेव्हां प्रत्येक महिन्याच्या नांवाचें नक्षत्र सुमारें त्या महिन्याच्या पूर्णिमेस किंवा पौर्णिमेसच बसतें. धाप्रमाणें चारा महिन्यांची निरनिराळीं चारा नांवे पडलीं तीं अशीं:—

महिन्याचें नांव. नक्षत्राचें नांव.

चैत्र.....चित्रा.

वैशाख....विशाखा.

ज्येष्ठ.....ज्येष्ठा.

आषाढ.....उत्तराषाढा.

श्रावण.....श्रवण.

भाद्रपद.....पूर्वाभाद्रपदा.

महिन्याचें नांव. नक्षत्राचें नांव.

आश्विन...अश्विनी.

कार्तिक.....कृत्तिका.

मार्गशीर्ष.....शुक्राक्षरी.

पौष.....पुष्य.

माघ.....मघा.

फाल्गुन.....उत्तराफाल्गुनी.

पण नेहमीच ही स्थिति असते असें नाही. कधीं कधीं दोन किंवा तीन नक्षत्रसुद्धां पूर्णिमेच्या मार्गपुढें होतात. ही नक्षत्रांची अनियमित स्थिति ज्योतिष्यांच्या ध्यानीं आल्यावरून त्यांनीं मासमंत्रेचा दुसरा एक असा नियम बांधिला कीं,

मीनादिस्थो रविष्येपामारंगे प्रथमे क्षणे ।

भवेत्तेऽन्दाश्चांद्रमासाश्चैत्राद्या द्वादश स्मृताः ॥ ४१ ॥

म्हणजे ज्या चांद्रमासाची शुक्र प्रतिपदा मीन संक्रांतीस सूर्य असतांना होईल तो चैत्र. ज्याची सोप संक्रांतीस होईल तो वैशाख. धाप्रमाणे चैत्रादि द्वादश मासांविषयीं जाणावें. पण याचा अर्थ असा मात्र कोणी समजू नये कीं, त्या प्रतिपदेच्या आरंभक्षणीच त्या त्या संक्रांतीचा उदय झाला पाहिजे, किंवा संपूर्ण मासपर्यंत तीच संक्रांती असली पाहिजे. केवळ त्या महिन्याची प्रतिपदा घरील नियमाप्रमाणे त्या त्या संक्रांतीस असावी म्हणजे झालें. मग प्रतिपदेच्या दुसऱ्या दिवशीं सूर्य पुढील राशींत जात असला तरी चालेल.

चांद्रमास.

चैत्रादिसंज्ञाश्चांद्राणां मासानां संप्रकीर्तिताः ।

व्रतपक्षादिकं चांद्रे मासे परिणयः क्वचित् ॥ ४२ ॥

चांद्रस्तु द्विविधो मासो दर्शातः पौर्णिमांतिमः ।

देवार्थं पौर्णिमास्यंतो दर्शातः पितृकर्मणि ॥ ४३ ॥

आपले चैत्र, वैशाख इत्यादि वर सांगितलेले चारा महिने हेच चांद्रमास होत घटने, हवन, शांति, विवाह इत्यादि धर्मशास्त्रातील बहुतेक कृत्ये सांगत चांद्रमासाप्रमाणेंच होतात. चांद्रमास दोन प्रकारचे आहेत. एक पूर्णिमांत मास आणि दुसरा अमांत मास. एका पूर्णिमेपासून दुसऱ्या पूर्णिमेपर्यंत जो महिना मोजितात, तो पूर्णिमांत मास; आणि एका अमासास्येपासून दुसऱ्या अमासास्ये-

पर्यंत जे तीस दिवस, तो अमास मास होय पूर्णिमास मास देवकार्यास उच्च मानिलेला आहे, म्हणून कार्तिकसप्तमि तिवा माघसप्तमि वगैरे पूर्णिमास मासाप्रमाण करितात, म्हणजे आश्विनवृष्य प्रतिपदेपासून कार्तिकशुक्ल पूर्णिमेपर्यंत कार्तिक महिना समजतात याचप्रमाण इतर मासाविषयी समजावें जातां चैत्र, वैशाख इत्यादि महिन्याला चांद्रमास म्हणतात त्याच कारण असें आहे कीं, हे महिने चंद्राच्या गतावरून आपणास समजतात चंद्राच्या कलाचा पूण क्षय होऊन ज्या रात्री चंद्र आपल्या दृष्टीस पडत नाही, त्या रात्रीपासून पुन तो तसा दिसेनासा होईपर्यंत, म्हणून एका अमावास्येपासून दुसऱ्या अमावास्येपर्यंत, अथवा चंद्राच्या कलाची पूण वृद्धि होऊन ज्या रात्री चंद्र आपणास पूण दिसतो, त्या रात्रीपासून पुन तो आपणाला पूण दिसेपर्यंत, म्हणजे एका पूर्णिमेपासून दुसऱ्या पूर्णिमेपर्यंत मध्य जे तास दिवस जातात, त्यासच आपण एक महिना समजतो हे आपणास चंद्राच्या योगानें समजून म्हणून त्याच नांव चांद्रमास चांद्रमासाचे दिवस म्हणजे जेव्हा आपण हास धारतो परंतु वास्तविक त्या २९॥ असतात त्याप्रमाण वारा चांद्रमासांचे म्हणजे एका चांद्रवर्षाचे ३५४ दिवस भरतात

सौरमास.

मेपादि सौरमासास्ते भवति रविसप्तमात् ।

मधुश्च मधुवश्चैव शुक्र शुचिरथो नभ ॥ ४४ ॥

नभस्यक्षेप ऊर्जश्च सहस्राथ सहस्यक ।

तपस्तपस्य त्रमत सौरमासा प्रकीर्तिता ॥ ४५ ॥

सौरो मासो विवाहादो यज्ञादो सायन स्मृत ।

आग्निद्वे पितृकार्ये च चान्द्रो मास प्रशस्यत ॥ ४६ ॥

जे मास सूर्याच्या गर्तीच्या अनुरोधानें मोतले जातात त्यास सौरमास म्हणतात मागें मेपादिक ज्या वारा सत्रांनी सांगितल्या आहेत तेच वारा सौरमास होत पण त्याच्या मज्जा निराळ्या आहेत त्या येणप्रमाण—१ मधु २ माधव ३ शुक्र ४ शुचि ५ नभ ६ नभस्य ७ ह्य ८ ऊर्ज ९ सह १० सहस्य ११ तप १२ तपस्य पण व्यवहारात मधुमास किंवा माधवमास अम कोणी म्हणत नाही मेघ सक्रात किंवा शुभम सक्रात असच म्हणतात ह्या वारा सौरमासाचे दिवस सारखे नसतात एकाद्या महिन्याचे तीस आणि एकाद्या महिन्याचे एवढीस असतात वारा सौरमास मिळून स्थूल मानानें एका सौरवर्षाचे ३६५ दिवस भरतात वगाव्यात व बलवारांत व्यवहारात सौरमासच धरितात आपलीं विवाहादि धर्मकृत्यें सौरमासाप्रमाण झाल्या पाहिजेत पण हल्लीं तीं चांद्र

मासाप्रमाणेंच होतात. पितृसर्वाला मात्र चांद्रमास प्रसन्न धरिलेला आहे. यज्ञयागादि कर्म सावनमासाप्रमाणें करावीं.

सावन व नाक्षत्रमास.

त्रिंशद्दिनः सावनिको नाक्षत्रो विधुभ्रमात् ।

पूर्ण तीस दिवसांचा जो एक महिना त्यास सावनमास म्हणतात. घारा सावनमास मिळून एका सावनवर्षाचे दिवस ३६० भरतात.

अश्विनीपासून रेवनीपर्यंत सत्तावीस नक्षत्रे चंद्राला भोगण्यास लागणारा जो काळ त्यास नाक्षत्रमास म्हणतात. नाक्षत्रमासाचे दिवस २७ असतात.

अधिकमास.

असंक्रांतिरमांतो यो मासश्चेत्सोधिमासकः ।

मलमासाह्वयो ज्ञेयः प्रायश्चेत्त्रादिसप्तसु ॥ ४७ ॥

द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनेः षोडशभिस्तथा ।

घटिकांतां चतुष्केण पतत्यधिकमासकः ॥ ४८ ॥

चांद्रमान किंवा सौरमान या दोहोंचा मेळ असावा, म्हणून मध्यें ज्या एकाद्या अमांत महिन्यांत संक्रांत गणली जात माहीं, त्या महिन्याला अधिकमास किंवा मलमास म्हणतात. चैत्रापासून आश्विनापर्यंत जे सात महिने त्यांपैकींच बहुतकरून एकादा अधिकमास असतो. क्वचित् फाल्गुन पण येतो. माघमास मात्र कधी अधिकमास किंवा क्षयमास नसतो. स्थूलमानानें वत्तीस महिने, सोळा दिवस आणि चार घटिका इतका काळ गेल्यानंतर, म्हणजे दर तिसऱ्या वर्षी, अधिकमासाचा संभव होतो. एकदां आलेला अधिकमास प्रायः पुनः १९ वर्षांनी येतो. अधिकमास धरण्याचें कारण असें आहे कीं, चांद्रवर्षाचे दिवस ३५४ व सौरवर्षाचे दिवस ३६५ असतात, म्हणजे चांद्रमासाचे वर्ष व सौरमानाचें वर्ष ह्या दोहोंत अकरा दिवसांचें अंतर असतें. हें अंतर भरून यावें व चांद्रवर्षाचा आणि सौरवर्षाचा मेळ असावा म्हणून सुमारें ३३ महिन्यांनीं एक अधिकमहिना धरितात. अधिक महिन्यास त्याच्या पुढील महिन्याचें नांव देतात. दर तीन वर्षांनीं येणारा अधिकमास शुभ कर्मांस वर्ज्य सांगितला आहे; परंतु ज्या वर्षी क्षयमास येतो, त्या वर्षी दोन अधिकमास येतात. त्यांपैकी क्षयमासापूर्वी येणारा जो अधिकमास, ज्याला संसर्प म्हणतात, तो शुभ कार्यांस वर्ज्य नाही. मागाहून येणाऱ्या अधिकमासास अंहस्पति म्हणतात, तो मात्र शुभ कार्यांस वर्ज्य आहे.

अधिकमास काढण्याची रीति.

शाक्रीकर्मोक्तभूतष्टो क्षालपोभूतो दशाल्पकः ।

घृतेनैत्रात्स एवाधिमासो नैवान्यथा भवेत् ॥ ४९ ॥

३ ज्यो.

शालिवाहनसम्राजस चारंतीं गुणून त्या गुणाकारास एकोणिसांनीं भागावें. आणि शेवटीं जी बाकी राहिल ती जर नऊ किंवा नवांच्या आंतील एकादा अंक असेल तर त्या वर्षी अधिकमास पडेल असें समजावें. तसेंच, चैत्रादि वारा महिन्यांतून कोणता महिना अधिकमास होईल हें समजण्याची रीति अशी आहे कीं, भागाकाराची बाकी जर पांच किंवा पांचापेक्षां अधिक असेल तर त्यातून दोन वजा करावे, आणि पांच अंकांच्या आंत असेल तर एक वजा करावा. वारी जो अंक राहिल तो चैत्रापासून मोजून अधिकमास समजावा. उदाहरणार्थ, शके १८३४ या वर्षी अधिकमासाचा संभव आहे कीं नाहीं व असेल तर कोणता अधिकमास येईल हें सिद्ध करावयाचे आहे, म्हणून वरील रीतीप्रमाणें $१८३४ \times १२ = २२००८ - १९ = ११५८$ भागाकाराची बाकी ६ राहिली. ही बाकी नऊ अंकाच्या आत आहे म्हणून १८३४ या वर्षी अधिकमास आहे हें प्रथम निश्चित झालें तसेच, बाकी ६ राहिली आहे, याकरितां रीतीप्रमाणे त्यातून २ वजा करिता बाकी ४ राहिली. म्हणून चैत्रापासून चवथा महिना जो आपाढ तो अधिकमास होईल तथापि ही रीति स्थूलमानाची आहे. या रीतीनें कधीं कधीं थोडा फरक पडतो; उदाहरणार्थ, शके १८३१ या वर्षी वरील रीतीनें भाद्रपद हा अधिकमास येतो पण या वर्षी सूक्ष्म गणितानें श्रावण अधिकमास आला होता. म्हणून शके १८३४ पासून पुढील शंभर वर्षांतील अधिकमासांचें कोष्टक तालीं दिलें आहे.

अधिकमासाचें कोष्टक.

१८३१ श्रावण	१८३४ आपाढ	१८३७ वैशाख	१८३९ भाद्रपद	१८४२ श्रावण
१८४५ ज्येष्ठ	१८४८ चैत्र	१८५० श्रावण	१८५३ आपाढ	१८५६ वैशाख
१८५८ भाद्रपद	१८६१ श्रावण	१८६४ ज्येष्ठ	१८६७ चैत्र	१८६९ श्रावण
१८७२ आपाढ	१८७५ वैशाख	१८७७ भाद्रपद	१८८० श्रावण	१८८३ ज्येष्ठ
१८८६ चैत्र	१८८८ श्रावण	१८९१ आपाढ	१८९४ वैशाख	१८९६ भाद्रपद
१८९९ आपाढ	१९०२ ज्येष्ठ	१९०४ आश्विन	१९०७ श्रावण	१९१० ज्येष्ठ
१९१३ वैशाख	१९१५ भाद्रपद	१९१८ आपाढ	१९२१ ज्येष्ठ	१९२३ आश्विन
१९२६ श्रावण	१९२९ ज्येष्ठ	१९३२ वैशाख	१९३४ भाद्रपद	१९३७ आपाढ

छांशिवाय क्षयमासामुलं शके १८९५ आणि १९०४ या वर्षी अनुक्रमेण आश्विन व फाल्गुन हे अधिकमास होतील.

क्षयमास.

द्विसंक्रांति क्षयार्यः स्यात् कदाचित् कार्तिकप्रये ।

युग्माख्ये सतु तत्राध्दे ह्यधिमासद्वयं भवेत् ॥ ५० ॥

एका महिन्यांत दोन संक्रांति येतात तेव्हां क्षयमास होतो. कार्तिक, मार्ग-शीर्ष किंवा पौष या तीन महिन्यांपैकींच एखादा क्षयमास असतो. याचें कारण असें आहे कीं, या तीन महिन्यांत सूर्याची गति शीघ्र असते, म्हणून वृश्चिक, धन आणि मकर या तीन राशि चालून जाण्यास सूर्यास नेहमीप्रमाणें तीस दिवस न लागतां कमी काळ पुरतो. अशा वेळेस एका महिन्यांत दोन संक्रांति येण्याचा संभव कधीं कधीं असतो, म्हणून क्षयमास होतो. क्षयमास येतो तेव्हां क्षय-मासाच्या पूर्वी एक, आणि क्षयमासानंतर एक, असे दोन अधिक महिने येतात, व त्या वर्षी तेरा महिन्यांचें वर्ष असतें. क्षयमास एकदां येऊन गेला म्हणजे बहुतेकरून १४१ वर्षांनीं किंवा १९ वर्षांनीं पुनः येतो. मार्गें इके १७४४ या वर्षी मार्गशीर्षे क्षयमास आला होता; आतां पुढें शके १८८५ आणि १९०४ या वर्षी अनुक्रमेण मार्गशीर्ष व पौष हे क्षयमास होतील.

तिथि.

प्रतिपद्य द्वितीया च तृतीया तदनंतरं ।

चतुर्थी पंचमी षष्ठी सप्तमी चाष्टमी तथा ॥ ५१ ॥

नवमी दशमी चैकादशी च द्वादशी ततः ।

त्रयोदशी ततो ज्ञेयास्ततः प्रोक्ता चतुर्दशी ॥ ५२ ॥

पौर्णिमा शुक्लपक्षे सा कृष्णपक्षेत्वमा स्मृता ।

अन्योन्यं चंद्रसूर्यां तौ यदा तद्दर्श उच्यते ॥ ५३ ॥

तिथि तीस आहेत. १ प्रतिपदा, २ द्वितीया, ३ तृतीया, ४ चतुर्थी, ५ पंचमी, ६ षष्ठी, ७ सप्तमी, ८ अष्टमी, ९ नवमी, १० दशमी, ११ एकादशी, १२ द्वादशी, १३ त्रयोदशी, १४ चतुर्दशी, १५ पौर्णिमा आणि ३० अमावास्या. पौर्णिमेच्या पुढल्या म्हणजे सोळाव्या तिथीस योडशी किंवा सत्राध्या तिथीस सप्तदशी अशीं नांवें मसून प्रतिपदा, द्वितीया असेंच म्हणण्याची चाल आहे. तिसाव्या तिथीस मात्र अमावास्या किंवा दर्श म्हणतात.

तिथि ह्या मुदतत्वेकरून चंद्राच्या गतीवर अवलंबून आहेत. चंद्र व सूर्य हे महिन्यांतून एकदां एके ठिकाणीं जमतात. ज्या दिवशीं ते एकत्र असतात त्या

दिवसास अमावास्या म्हणतात. अमा म्हणजे एकत्र आणि वस म्हणजे राहणे असा अमावास्येचा अर्थ आहे. चंद्र आणि सूर्य एकत्र मिळाल्यानंतर दोघेही चालत असतात. चंद्राची गति सूर्यापेक्षा फार जलद असल्यामुळे चंद्र नेहमी सूर्यापुढे जात असतो. प्रत्येक वारा अंश सूर्यापुढे जाण्यास चंद्रास लागणारा जो काळ त्याच तिथि होत. उदाहरणार्थ, अमावास्येस चंद्रसूर्य एके ठिकाणी जमून नंतर दोघेही चालू लागले असे समजा. चंद्र वेगगतीने सूर्यापुढे जाऊ लागला की, पहिल्या तिथीस म्हणजे प्रतिपदेस आरंभ झाला. पूर्ण वारा अंश सूर्यापुढे चंद्र गेला की प्रतिपदा संपली. वारा अंशांच्या पलीकडे गेला की द्वितीयेस आरंभ झाला, व हे दुमरे वारा अंश संपले की तृतीया संपून तृतीयेस आरंभ झाला. याचप्रमाणे इतर तिथींचे जाणावे. एका तिथीचे वारा अंश म्हणजे ३० तिथीचे ३६० अंश होतात.

तिथींच्या संज्ञा.

नंदा भद्रा जया रिक्ता पूर्णाश्च तिथयः क्रमात् ।

वारधयं समावर्त्य तिथयः प्रतिपन्मुखाः ॥ ५४ ॥

नंदा, भद्रा, जया, रिक्ता, आणि पूर्णा अशा तिथींच्या पांच संज्ञा आहेत. ह्याच संज्ञा प्रतिपदेपासून अनुक्रमाने पुनः पुनः येतात. जसे, प्रतिपदा, पष्टी, एकादशी ह्या नंदा तिथि होत. द्वितीया, सप्तमी, द्वादशी ह्या भद्रा तिथि हे तृतीया, अष्टमी, त्रयोदशी ह्या जया तिथि होत. चतुर्थी, नवमी, चतुर्दशी रिक्ता आणि पंचमी, दशमी आणि पूर्णिमा ह्या पूर्णा तिथि होत.

शुभाशुभतिथि.

द्वितीया पंचमी चैव तृतीया सप्तमी तथा ।

दशम्येकादशी कृष्णा प्रतिपद्य त्रयोदशी ॥ ५५ ॥

पौर्णिमा तिथयो होताः सर्वकार्यशुभावहाः ।

अन्यास्तु तिथयो नेष्टाः प्रोक्तकृत्यशुभा मताः ॥ ५६ ॥

दोन्ही म्हणजे शुद्ध व कृष्ण पक्षांतील द्वितीया, तृतीया, पंचमी, सप्तमी, दशमी, एकादशी, प्रतिपदा, (ही फक्त कृष्णपक्षातील) त्रयोदशी आणि पौर्णिमा ह्या तिथि सामान्यतः सर्व शुभ कार्यांला उत्क आहेत. याशिवाय ज्या या तिथि राहिल्या त्या म्हणजे चतुर्थी, पष्टी, अष्टमी, नवमी, द्वादशी, चतुर्दशी अ अमावास्या ह्या अशुभ तिथि होत. तथापि संकटकाळी पुढे सांगितल्याप्रमाणे भारताच्या कांहीं पटिका सोडून ह्या तिथींवर शुभकृत्ये करावी.

अशुभ तिथींच्या त्याज्य घटिका.

वेदपद्रवसुनंदाकेशकेपु तिथिषु त्यजेत् ।

वसुनंदं व्रतत्वाशापंचनाड्यः क्रमात्सदा ॥ ५७ ॥

कृष्णा चतुर्दशी शुक्ला प्रतिपद्दर्शसंज्ञिकाः ।

पताः शुभेषु कार्येषु चर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ५८ ॥

चतुर्थी, पष्ठी, अष्टमी, नवमी, द्वादशी आणि शुक्ल चतुर्दशी ह्या तिथींवर कोणतेही कृत्य करावयाचें असेल तर त्या तिथींच्या अनुक्रमानें पहिल्या आठ, नऊ, चवदा, पंचवीस, दहा आणि पांच घटिका सोडाव्या. म्हणजे चतुर्थीच्या वारंभापासून पहिल्या आठ घटिका, पष्ठीच्या नऊ घटिका, अष्टमीच्या चवदा घटिका नवमीच्या पंचवीस, द्वादशीच्या दहा आणि चतुर्दशीच्या (शुक्ल) पांच घटिका सोडून बाकी राहिलेल्या तिथींवर शुभकृत्यें करावीं. कृष्ण पक्षांनील चतुर्दशी, शुक्ल प्रतिपदा आणि अमावास्या ह्या तिथि मात्र संपूर्ण वर्ज्य कराव्या.

तिथींची क्षयवृद्धि.

मागे सांगितलेंच आहे कीं चांद्रवर्षाचे दिवस ३५४ असतात, व तिथि ३६० असतात. याचा अर्थ असा कीं, ३५४ दिवसांत ३६० तिथि भुक्त होतात. म्हणजे सहा तिथींचें अंतर क्षयवृद्धि होऊन निघून जातें. ज्या वेळेस तिथींचें प्रमाण साठ घटिकापेक्षां ज्यास असतें, त्या वेळेस तिथींची वृद्धि होते व साठ घटिकापेक्षां कमी असतें त्या वेळेस तिथींचा क्षय होतो. वृद्धि म्हणजे घाटणें आणि क्षय म्हणजे कमी होणें.

घृद्धीचें उदाहरण. प्रतिपदा रविवारी ५७ घटिका आहे असें समजा. म्हणजे रविवारी सूर्योदयापासून इतका काळ गेल्यानंतर प्रतिपदा संपून द्वितीयेस आरंभ झाला. द्वितीयेचें प्रमाण ६५ घटिका आहे, अशी कल्पना करा. म्हणजे प्रतिपदेनंतर चंद्राला थारा अंश सूर्यापुढें जाण्यास इतका काळ लागला. तेव्हां प्रतिपदा संपल्यानंतर रविवारच्या राहिलेल्या ३ घटिका, सोमवारच्या सवें दिवसाच्या ६० घटिका व मंगळवारी सूर्योदयानंतर २ घटिका, अशा एकंदर ६५ घटिका जातील तेव्हां द्वितीया संपेल. या उदाहरणांत सोमवारी व मंगळवारी अशी दोन दिवस सूर्योदयी द्वितीया असल्यामुळे पंचांगांत दोन दिवस टिाहिला पाहिजे, म्हणून येथें द्वितीयेची वृद्धि झाली.

क्षयतिथीचें उदाहरण. रविवारी २ घटिका प्रतिपदा आहे अशी कल्पना करा. नंतर द्वितीया लागली. द्वितीयेचें प्रमाण फक्त ५४ घटिका आहे, म्हणजे प्रतिपदेनंतर चंद्राला थारा अंश सूर्यापुढें जाण्यास इतकाच काळ पुरला. रविवारी

प्रतिपदेच्या २ घटिका व द्वितीयेच्या ५४ घटिका असा एकंदर सूर्योदयापासून ५६ घटिका काळ गेल्यानंतर म्हणजे दुसऱ्या दिवसाचा सूर्योदय होण्यापूर्वीच तृतीया लागली. या उदाहरणात रविवारी प्रतिपदा व सोमवारी तृतीया लिहावी लागेल. द्वितीया सूर्योदयाला कोणत्याही दिवशी नव्हती, म्हणून ती पंचांगांत दाखविण्याचे कारण नाही. कारण सूर्योदयी जी तिथि किंवा नक्षत्र वर्गरे असते तेंच पंचांगांत दाखवितात. येथे द्वितीयेचा क्षय झाला, म्हणजे द्वितीया मुळीच नाही असा अर्थ नव्हे, तर ती-सूर्योदयाला मात्र कोणत्याही दिवशी नव्हती इतकेंच.

तिथींच्या क्षयवृद्धींचा दोष.

तिथीनां त्रितयं चारमेकं स्पृशति यत्र वै ।

अवमं तद्दिनं क्षयं शुभकार्येषु संत्यजेत् ॥ ५९ ॥

चारणां त्रितयं यत्र तिथिमेकां स्पृशेद्यदा ।

वृद्धिस्पृक् चेति सा रयाता न प्राद्या मंगलादिषु ॥ ६० ॥

कोणत्याही तिथीचा क्षय होतो तेव्हा एका वारी तीन तिथि असतात. आणि वृद्धि होते तेव्हा तीन वारी एक तिथि असते. जर क्षयतिथीचे उदाहरण दिले आहे, त्यांत रविवारी प्रथम २ घटिका प्रतिपदा, नंतर ५४ घटिका द्वितीया आणि नंतर ४ घटिका तृतीया होनी, म्हणजे रविवाराला प्रतिपदा, द्वितीया आणि तृतीया अशा तीन तिथींचा स्पर्श झाला. तसेंच, वृद्धीचे उदाहरण पहा. प्रतिपदा रविवारी ३ घटिका, सोमवारचा सर्व दिवस आणि मंगळवारच्या २ घटिका याप्रमाणे रविवार, सोमवार आणि मंगळवार अशा तीन वाराला प्रतिपदेचा स्पर्श झाला. म्हणून एका वारी तीन तिथि किंवा तीन वारी एक तिथि असा तिथींचा संबंध असल्यामुळे धर्मशास्त्रकारांनी क्षयवृद्धींचे दिवस शुभकार्याला वर्ज्य मानिले आहेत.

पक्ष.

शुक्लकृष्णाबुधौ पक्षौ दैवे पित्र्ये च कर्मणि ।

प्राहाौ तथा शुभं सर्वं शुक्लपक्षे प्रशस्यते ॥

आदौ शुक्लः प्रवक्तव्यः केचित्कृष्णोपि मासकम् ॥ ६१ ॥

महिन्याच्या तिथि तीस असतात हें मागे सांगितलेंच आहे. पंधरा तिथींचा एक भाग असे तीस तिथींचे म्हणजे महिन्याचे दोन भाग कल्पितेले आहेत. त्यांस पक्ष किंवा पंधरवडे म्हणतात. एक शुक्ल म्हणजे चांदण्याचा पक्ष, व दुसरा कृष्ण म्हणजे काळोखाचा पक्ष. प्रतिपदेपासून पूर्णिमेपर्यंत जे पंधरा दिवस तो शुक्लपक्ष, व पूर्णिमेनंतर अमावास्येपर्यंत जे पंधरा दिवस तो कृष्णपक्ष. शुक्लप-

क्षांतील प्रत्येक तिथीस रात्रीच्या आरंभापासून चंद्रोदय होऊन तिथीच्या दुपटी-इतक्या घटिकांपर्यंत चांदणें असतें. उदाहरणार्थ, प्रतिपदेस दोन घटिका चांदणें असतें. द्वितीयेस चार घटिका, अष्टमीस सोळा घटिका, आणि पूर्णिमेस तीस घटिका म्हणजे सारी रात्र चांदणें असतें. या वेळेस चंद्राच्या कला पूर्ण होतात. नंतर कृष्णपक्षास आरंभ झाला म्हणजे प्रत्येक तिथीस चंद्राचें चांदणें दोनदोन घटिका कमी होत जातें; म्हणजे रोज तिथीच्या दुपटीइतक्या घटिका उशीरां चंद्र उगवतो. उदाहरणार्थ, प्रतिपदेस दोन घटिका रात्री, चतुर्थास आठ घटिका रात्री, अष्टमीस सोळा घटिका रात्री चंद्रोदय होऊन चांदणें पडतें, व अमावास्येस सारी रात्र काळोख असतो. यावरून हें स्पष्ट झालें कीं, शुक्लपक्षांत तिथीच्या दुपटीइतक्या घटिकांस रात्री चंद्र मावळतो, आणि कृष्णपक्षांत पूर्णिमेपासून गेलेल्या तिथीच्या दुपटीइतक्या घटिकांनीं तो रात्री उगवतो. उदाहरणार्थ, शुक्ल अष्टमीस सोळा घटिका रात्री चंद्र मावळतो, आणि कृष्ण अष्टमीस सोळा घटिका रात्री तो उगवतो. याचें कारण मागें सांगितलेंच आहे कीं, प्रत्येक तिथीस चंद्र बारा अंश पुढें जातो म्हणजे आजच्या तिथीस जेव्हा तो उगवेल त्या वेळच्या बारा अंश मागाहून उद्यां उगवेल हें स्पष्ट आहे. पृथ्वीला आपणासमोवतीं फिरण्यास ६० घटिका लागतात या हिशेवानें १२ अंशांला म्हणजे एका तिथीला २ घटिका पाहिजेत. शुक्लपक्षांत चंद्राच्या कलांची वृद्धि होत असल्यामुळें रोज दोनदोन घटिका चांदणें अधिक पडतें व कृष्णपक्षांत क्षय होत असल्यामुळें रोज रात्रीच्या आरंभीच्या दोन दोन घटिका चांदणें कमी पडतें.

नर्मदेच्या उत्तरेकडील प्रदेशांत पूर्णिमान्त मास धरितात; म्हणजे आपण जसा आपला महिना अमावास्येस संपतो असें समजतो त्याप्रमाणें त्यांचा महिना पूर्णिमेस संपतो असें ते समजतात. यावरून कित्येकांची अशी समजूत झालेली असते कीं, आपला जो शुक्लपक्ष तो त्या लोकांचा कृष्णपक्ष असतो. या म्हणण्याचा अर्थ असा झाला कीं, आमच्या येथें ज्या रात्री चांदणें त्या रात्री त्यांच्या प्रदेशांत काळोख. पण असें होणें अशक्य आहे. कारण ज्या रात्री एके ठिकाणीं चांदणें असेल त्या रात्री पृथ्वीच्या एका गोलार्धावर कोठेही गेलें तरी चांदणेंच आढळेल. तेव्हां आमचा शुक्लपक्ष तो त्यांचा कृष्णपक्ष किंवा त्यांचा कृष्णपक्ष तो आपला शुक्लपक्ष कसा होईल? तसेंच, रफ्तिकासारखें शुभ्र असें आल्हादजनक पौर्णिमेचें चांदणें पाहून कित्येक असें म्हणतांना आश्चर्यात कीं, परमेश्वरानें प्रतिरात्रीं अशा चांदण्याची योजना कां केली नाहीं? परंतु, जसा प्रतिदिनीं सूर्याचा पूर्ण प्रकाश असतो त्याप्रमाणें, प्रतिरात्रीं जर चंद्राचें पूर्ण चांदणें असतें तर, आज ज्या असंख्य तान्यांचा शोध लागला आहे, तो लागला असता काय? चंद्रप्रकाश असतांना बहुतेक तारे दिसत नाहींत हें जसें आपण पहातो तसेंच, अमावास्येच्या रात्रीं

अगणित तारे आपणांस दृष्टिगोचर होतात हें ही आपण पहातों. याशिवाय ही अशी व्यवस्था करण्यांत परमेश्वराचे दुसरे अनेक महत्त्वाचे हेतु असतील. तात्पर्य, ईश्वरकृति परिपूर्ण व निर्दोष आहे. तींत सुधारणेला ऐशही अवकाश नाही.

वार.

आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुधश्चाथ बृहस्पतिः ।

शुक्रः शनैश्वरश्चैव वासराः परिकीर्तिताः ॥ ६२ ॥

गुरुश्चंद्रो बुधः शुक्रः शुभा वाराः शुभे स्मृताः ।

क्रूरास्तु क्रूरकृत्येषु ग्राह्या भौमार्कसूर्यजाः ॥ ६३ ॥

वारदोषाश्च ये प्रोक्ता राशौ न प्रभवन्ति ते ।

शनिभौमार्कवारेषु विशेषादिति केचन ॥ ६४ ॥

‘उदयादुदयंवारः’ म्हणजे एका सूर्योदयापासून दुसऱ्या सूर्योदयापर्यंत मध्यं जाणारा जो काळ त्यास वार अशी संज्ञा आहे. हे वार सात आहेत त्यांचीं नांवां येणेप्रमाणें-१ आदित्यवार, रविवार किंवा भाजुवार, २ सोमवार, इंद्रुवार किंवा चंद्रवार, ३ मंगळवार किंवा भौमवार, ४ बुधवार किंवा सौम्यवार, ५ बृहस्पतिवार किंवा गुरुवार, ६ शुक्रवार किंवा भृगुवार, ७ शनिवार किंवा मंदवार. पृथ्वीवर सर्व देशांत सातच वार असून ते याच अर्थाचे आहेत. एके ठिकाणी जो वार असेल, तोच पृथ्वीवर कोठेही गेलें तरी असेल. वाराला वासर असेंही म्हणतात. वर लिहिलेल्या सात वारांपैकी सोमवार, बुधवार, गुरुवार आणि शुक्रवार हे चार वार सर्व कार्यांस साधारणपणें शुभ मानिलेले आहेत. मंगळ आणि शनि हे क्रूर वार आहेत, म्हणून त्या वारांवर क्रूर कृत्यें मात्र करावीं. उदाहरणार्थ, शिकार करणे, शस्त्रप्रयोग, भेद, युद्ध इत्यादि. दुष्ट वाराचा दोष राशीं नसतो. शनि, भौम आणि रवि हे जरी क्रूर वार आहेत तरीही त्यांचा राशीं दोष नाही, असें कित्येक ग्रंथकार म्हणतात.

वारांच्या नांवांची उत्पत्ति.

शनिर्जायः कुजश्चैव रविः शुक्रबुधेन्दवः ।

एवं क्रमेण विज्ञेयाः कालहोरेश्वरा ग्रहाः ॥ ६५ ॥

दिवसाच्या प्रथम होण्याचे जे नांव तेच त्या वाराचें नांव असतें. याचा स्पष्टार्थ असा आहे कीं, वारंवार ग्रहांचें आधिपतित्व आहे. अहोरात्राचे २४ विभाग करून प्रत्येक विभागास होरा अशी संज्ञा दिलेली आहे. येथें समजु-
सीकरितां आपण होण्याला पाहिजे तर तास किंवा फळाक म्हणूं. पृथ्वीसर्भो-

पती फिरणारे सात ग्रह हे त्या तासांचे किंवा होण्यांचे अधिपति मानिलेले आहेत. त्यांचा क्रम घरील श्लोकांत दिव्याप्रमाणें प्रथम शनि, नंतर त्याच्या खाली अनुक्रमानें गुरु, मंगळ, रवि, शुक्र, बुध आणि चंद्र असा आहे. याच सात ग्रहांचे पुनः पुनः केरे होतात. म्हणजे ग्रह ७ आणि अहोरात्राचे हारे २४ म्हणून अहोरात्रांत २४÷७=३ याप्रमाणें सात ग्रहांच्या तीन आवृत्त्या होऊन चवथ्या आवृत्तीचे तीन ग्रह होतात. ह्यणजे चवथ्या फेऱ्याचा चवथा ग्रह, जो दुसऱ्या दिवसाच्या पहिल्या होण्याचा किंवा तासाचा अधिपति असतो, तोच वार होय. उदाहरणार्थ, शनीपासून होण्याचा आरंभ धरिला म्हणजे त्यापासून चवथा रवि येतो, म्हणून शनीच्या पुढील रविवार होय. त्याचप्रमाणें रवीच्या पुढें चवथा चंद्र, चंद्रापासून चवथा मंगळ इत्यादि. वारांची उत्पत्ति होऊन सुमारे सांघ हजार वर्षे झाली असावी, असें विद्वान् ज्योतिष्याचें म्हणणे आहे. ऋग्वेदासारख्या प्राचीनतम ग्रंथांत ह्याच क्रमानें चारांचीं नांविं आढळलीं तर चारांची उत्पत्ति पाहूनही प्राचीन दरेल.

नक्षत्रं.

अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी मृगः ।
 आर्द्रा पुनर्वसुः पुष्यस्तघान्श्लेषा मघा ततः ॥ ६६ ॥
 पूर्वाषाढ्युनिका तस्मादुत्तराषाढ्युनी ततः ।
 हस्तश्चित्रा तथा स्वाती विशाखा तदनंतरम् ॥ ६७ ॥
 अनुराधा ततो ज्येष्ठा ततो मूलं निगद्यते ।
 पूर्वाषाढोत्तराषाढा त्वभितिच्छ्रवणस्ततः ॥ ६८ ॥
 धनिष्ठा शतताराख्यं पूर्वाभाद्रपदा ततः ।
 उत्तराभाद्रपदाश्चैव रेवत्येतानि भानि च ॥ ६९ ॥

'न क्षरति सप्त नक्षत्रं' जें उद्गृत नाही ते नक्षत्र. चंद्राच्या गतीचें प्रमाण

१ एशियागंडातील बुईस्थानांत टॅमिस नदीचे पाठी मोयल नावाचे शहर आहे. त्याचे समोरचे बावून जमिनींत निनेव्हे (Nineveh) ह्या शहर सांपडले, त्या वेळी तेथें ज्या जुनाट वस्तु सांपडल्या, त्यांत तेथील मार्बेजिनिक पुस्तकालयांत एक पद्योनि शास्त्रादरचा एव ग्रंथ सापडला, त्याचे नांव "Observations of Bel." ह्याग्रंथ "बेल याने केलेले वीप" असें अर्थाने त्याचे ९० भाग आहेत. त्यांतून असें स्पष्ट दिसतें कीं, रशियागणामून मजिदारापर्यंत ज्या क्रमाने हरी वर्षांवर प्रजांचे आधिपत्य आहे त्याचप्रमाणें त्या वेळीं क्र० ६. सनापूर्वी २५०० वर्षांचे सुनायन होतें.

—वि० मा० पत्रस्यवहार.

ठारविण्याकरिता प्रातिवृत्ताचे सत्तावीस विभाग कल्पिलेले आहेत त्या विभागां पैकीं प्रत्येक विभाग चालून जाण्यास चंद्रास लागणारा जो काळ त्यास नक्षत्र म्हणतात नक्षत्रें अर्थात् सत्तावीस आहेत त्यांचीं नाव - १ अश्विनी २ भरणी ३ कृत्तिका ४ रोहिणी ५ मृगशीर्ष ६ आर्द्रा, ७ पुनर्वसु ८ पुष्य ९ आश्लेषा १० मघा ११ पूर्वा किंवा पूर्वाफाल्गुनी १२ उत्तरा किंवा उत्तराफाल्गुनी १३ हस्त १४ चित्रा १५ स्वाती १६ विशाखा १७ अनुराधा १८ ज्येष्ठा १९ मूल २० पूर्वाषाढा २१ उत्तराषाढा २२ ध्रुवण २३ धनिष्ठा २४ शततारका २५ पूर्वाभाद्रपदा २६ उत्तराभाद्रपदा २७ रेवती तिन्ही पूर्वा म्हणजे पूर्वा, पूर्वाषाढा आणि पूर्वाभाद्र-पदा आणि तिन्ही उत्तरा म्हणजे उत्तरा, उत्तराषाढा आणि उत्तराभाद्रपदा अस समजाव निर्धांची क्षयवृद्धि मार्गें सांगितली आहे, त्याप्रमाणच नक्षत्रांची देखील क्षयवृद्धि कधीं कधीं होते

अभिहित म्हणून एक अष्टाविसार्व नक्षत्र आहे, त उत्तराषाढा आणि ध्रुवण यांच्यामध्य मोजतात पचागात रोजचीं जीं चंद्राचीं नक्षत्रें दिलेलीं असतात, त्यात ह नसत याच कारण असें कीं, चंद्राच्या कक्षेत म्हणजे भ्रमणमार्गांत ह नसून त्याच्या अगदीं बाहेर म्हणजे उत्तरेकडे आहे सूर्यनक्षत्र (ह्याविषयी पुढें माहिती सांगितली आहे) जीं पचागात दाखविलेलीं असतात त्यात ह दाखवितात, परंतु इतर नक्षत्रांतून फिरण्यास सूर्यास जसे तेरा किंवा चवदा दिवस लागतात, त्याप्रमाण ह्या नक्षत्रांतून सूर्याला जाण्यास इतका काळ न लागतो फक्त चार साडेचार दिवस पुरतात म्हणजे अभिहित नक्षत्राला आरभ झाल्यापामून सुमार चार दिवसांनीं दुसर सूर्यनक्षत्र लागतें अभिहित नक्षत्राचा घास्त्रविक भोग्य काळ म्हणजे “वैश्वान्त्यापाद श्रुत्याद्यतिथ्यशब्धाभिजि श्लवेत् । यत्राष्टा विंशतिर्भाना गण्योय यत्र नान्यथा ॥” वैश्व म्हणजे उत्तराषाढा नक्षत्राचा अर्ध चरण आणि ध्रुवण नक्षत्राचा पहिला पधरावा अंश मिळून जितका काळ होईल, तितका धरावा आणि जेच अष्टावीस नक्षत्रें घेण असतील तेचेंच अभिहित नक्षत्र धराव, अन्यत्र ह्याचें ग्रहण करू नये

शुभाशुभ नक्षत्रे.

मघा मृगशीरो हस्त स्वाती मूलानुराधयो ।

रोहिणी रेवती चैव उत्तराणां त्रयं तथा ॥ ७० ॥

आवाहे च विवाहे च कन्यासंवरणे तथा ।

वापयेत्सर्वधीजानि गृह ग्राम प्रवेशयेत् ॥ ७१ ॥

पुष्याऽश्विनी तथा चित्रा धनिष्ठा ध्रुवणं यतु ।

सर्गाणि शुभकार्याणि सिद्धत्येषु च भेषु च ॥ ७२ ॥

मवा, मृग, हम्न, स्वाती, मूळ, अंजुराधा, रोहिणी, रेवती, उत्तरा, उत्तराषाढा आणि उत्तराभाद्रपदा अशीं अकरा नक्षत्रे कोणत्याही शुभ कार्याचे आरंभास, विवाहास, कन्या वरण्यास, शेतांत वीं वेरण्यास, कांहीं वस्तु संग्रह करण्यास, गृहप्रवेश आणि ग्रामप्रवेश करण्यास प्रशस्त मानिली आहेत. तसेंच अश्विनी, पुष्य, चित्रा, धनिष्ठा, श्रवण आणि पुनर्वसु हीं सहा नक्षत्रे देखील शुभ कार्यास उत्तम मानिलेली आहेत. परंतु या नक्षत्रांवर विवाह मात्र करूं नये. यांशिवाय राहिलेल्या नक्षत्रांपैकी तिन्ही पूर्वा, ज्येष्ठा, आर्द्रा आणि शततारका हीं मध्यम नक्षत्रे होत. आणि भरणी, वृत्तिका, आश्लेषा हीं तीन नक्षत्रे अत्युत्तम होत. म्हणून हीं शुभ कार्याला सर्वथा वर्ज्य करावी.

नक्षत्रांच्या विशेष संज्ञा.

- स्थिरनक्ष० ध्रुवस्थिरमिति ख्यातं रोहिणी चोत्तरात्रयम् ।
तत्रामरगृहप्रानामिपेकाद्याः स्थिरक्रियाः ॥ ७३ ॥
- चरनक्ष० श्रवणादित्रिभं स्वाती पुनर्वसु चरं चलम् ।
तस्मिन्वाजिगजारोहो घाटिका गमनादिकम् ॥ ७४ ॥
- मृदुनक्ष० मृगशिरानुराधा च रेवती मृदुमैत्रकम् ।
तत्र गौरी, वरकीडा मित्रकार्यविभूषणम् ॥ ७५ ॥
- लघुनक्ष० ध्रुवाश्रिन्यमिजिह्वस्तं लघुक्षिप्रमुदाहृतं ।
तस्मिन्वप्यरतिमानं भूतीपधकलादिकं ॥ ७६ ॥
- ध्रुवक्ष० ध्रुवमुप्रमिति ख्यातं त्रिपूर्वाभरणी मघा ।
विपशस्त्राग्निघानादि तत्रच्छेदविनाशनं ॥ ७७ ॥
- दारुणक्ष० ज्येष्ठाट्टांमूलमाश्लेषा तीक्ष्णं दारुणमुच्यते ।
तत्र भेदोवधो वधो मंत्रभूतादिसाधनं ॥ ७८ ॥
- मिथुनक्ष० विशाखावृत्तिकाढाभ्यां मिथुं साधारणं स्मृतं ।
घृपोत्सर्गाग्निकार्यं च मिथुं तत्र च तिष्यति ॥ ७९ ॥

ध्रुव क्रिया स्थिर नक्षत्रेः—रोहिणी आणि तिन्ही उत्तरा म्हणजे उत्तरा, उत्तराषाढा आणि उत्तराभाद्रपदा अशा चार नक्षत्रांला ध्रुव क्रिया स्थिर नक्षत्रे म्हणतात. ह्या नक्षत्रांवर देवालय किंवा घर बांधणे, नवा गांव वसविणे, राज्याभिषेक, यागवर्गाचा करणें इत्यादि घृण्ये करावी. शाश्वत, फार दिवस टिकली पाहिजेत अशीं सर्वे कार्ये स्थिरनक्षत्रांवर करावी.

चर क्रिया चल नक्षत्रेः—श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, म्वाती आणि पुनर्वसु. ह्या नक्षत्रांवर घोटा, हत्ती, इत्यादि याहनांवर बसणे, टपवनां विहाराचे जाणें, इत्यादि घृण्ये करावी.

मृदु किंवा मैत्र नक्षत्रेः—मृग, चित्रा, अनुराधा आणि रेवती. ह्यांवर गायन, क्रीडा, वस्त्रालंकार, मित्रकार्य, इत्यादि कृत्ये करावी.

लघु किंवा क्षिप्र नक्षत्रेः—पुष्य, अश्विनी, अभिजित् आणि हस्त. ह्यांवर घस्तूंची देवपेव करणे मंत्रतंत्र शिकणे, चित्रे काढणे, इत्यादि कृत्ये करावी.

शूर किंवा उग्र नक्षत्रेः—तिन्ही पूर्वा, भरणी आणि मघा. ह्यांवर शाळ्य किंवा शूर कृत्ये करावी.

तीक्ष्ण किंवा दारुण नक्षत्रेः—ज्येष्ठा, आर्द्रा, आश्लेषा आणि मूळ. ह्यांवर जाखणमारणकलहादि कृत्ये करावी.

मिश्र किंवा साधारण नक्षत्रेः—विशाखा आणि कृत्तिका. ह्यांवर मृपो- रसर्ग, अग्निहोत्रादि कृत्ये करावी.

वाशिवाय नक्षत्रांला ऊर्ध्वमुख, अधोमुख, अंधलोचन, मध्यलोचन इत्यादि दुसन्या संज्ञा आहेत, त्यांविषयीं माहिती सांगतो.

ऊर्ध्वमुखाधोमुखादि नक्षत्रे.

उत्तरा रोहिणी चैव पुष्यार्द्रा श्रवणत्रयम् ।

एतान्यूर्ध्वमुखान्यत्र प्रासादगृहतोरणैश्च ८० ॥

मूलाश्लेषामघापूर्वा विशाखा भरणीद्वयम् ।

अधोमुखानि भान्यत्र वापीकूपादि सिध्यति ॥ ८१ ॥

पुनर्वस्वनुराधारयं ज्येष्ठाहस्तत्रयं मृगः ।

रेवतीद्वितयं तिर्यग्यक्रमत्र रथादिकान् ॥ ८२ ॥

ऊर्ध्वमुख नक्षत्रेः—तिन्ही उत्त०, रोहि०, पुष्य, आर्द्रा, ध्रुव०, धनि०, शतता०.

अधोमुख नक्षत्रेः—मूळ, आश्ले०, मघा, तिन्ही पूर्वा, विशा० भर०, कृत्तिका०.

तिर्यङ्मुख नक्षत्रेः—पुनर्वसु, अनुराधा, ज्येष्ठा, हस्त, चित्रा, स्वाती, मृग, रेवती, अश्विनी.

ऊर्ध्वमुख नक्षत्रांवर घर, वाटा, देवालय वगैरे बांधणे; अधोमुख नक्षत्रांवर विहिरी, तळीं वगैरे खणणे आणि तिर्यङ्मुख नक्षत्रांवर गाडी, घोटा घेणे, वांगर करणे, वगैरे कृत्ये करावी.

नक्षत्रांच्या लोचनसंज्ञा.

अंधकं मंदनेत्रं च मध्यचक्षुः सुलोचनम् ।

रोहिणी गणयेत् पूर्वं सामिजिश्च पुनः पुनः ॥ ८३ ॥

हीं नक्षत्रे सगज्ज्याची अशी रीति आहे कीं, रोहिणीनक्षत्रापासून मोजण्याम आरंभ करावा; जसे, प्रथम रोहिणी हे अंधलोचन, मृग हे मंदलोचन, नंतर

आर्द्रा हैं मध्यलोचन आणि शेषटीं पुनर्वसु हैं सुलोचन; ह्याच क्रमानें पुनःपुनः मोजीत जावें. ही नक्षत्रें भोजतांना अभिजित् नक्षत्रमुद्धरं मोजावें. सार्धी ह्या नक्षत्रांनीं कोष्टक दिलें आहे त्यावरून सर्व नक्षत्रांच्या लोचनसंज्ञा स्पष्ट कळतील.

अंधनक्षत्रं.	मंदनक्षत्रं.	मध्यलोचननक्षत्रं.	सुलोचननक्षत्रं.
रोहिणी.	मृग.	आर्द्रा.	पुनर्वसु.
पुष्य.	आश्लेषा.	मघा.	पूर्वा.
उत्तरा.	हस्त.	चित्रा.	स्वाती.
विशाखा.	अनुराधा.	ज्येष्ठा.	मूल.
पूर्वाषाढा.	उत्तराषाढा.	अभिजित्.	श्रवण.
धनिष्ठा.	शततारका.	पूर्वाभाद्रपदा.	उत्तराभाद्रपदा.
रेवती.	अश्विनी.	भरणी.	कृत्तिका.

पुष्यनक्षत्रवर्णन.

सिंहो यथा सूर्यचतुष्पदानां तथैव पुष्यो बलवानुद्धनां ॥

चंद्रे विरुद्धेष्वथ गोचरेऽपि सिद्ध्यन्ति कार्याणि कृतानि पुष्ये ॥ ८५ ॥

ज्याप्रमाणें सूर्य चतुष्पाद जनावरांत मिह बलवान् अतएव धेष्ट आहे, त्याप्रमाणें सूर्य नक्षत्रांत पुष्यनक्षत्र धेष्ट आहे. कोणत्याही कार्यसमयी चवथा, आठवा किंवा बारावा, असा जरि स्वराशीला अनिष्ट चंद्र असेल, आणि त्या दिवशीं पुष्यनक्षत्र असेल, तरी अनिष्ट चंद्रामुलें कार्यास कोणत्याही प्रकारचें मित्र न येतां पुष्यनक्षत्राच्या योगानें निश्चयपूर्वक कार्यमिद्धि होते. पुष्यनक्षत्र विवाहाला मात्र अनिष्ट मानिलें आहे.

सूर्यनक्षत्रं.

पंचांगांत प्रत्येक तिथीस जीं नक्षत्रें लिहिलेलीं असतात, तीं चंद्राचीं नक्षत्रें आहेत; म्हणजे त्या नक्षत्रांजवळ त्या दिवशीं चंद्र असतो. ह्या नक्षत्रांम दिव किंवा दिवस नक्षत्रें असंही म्हणतात. जशीं हीं चंद्राचीं, तशींच सूर्याचीं नक्षत्रें आहेत. सूर्य नक्षत्रांतून सूर्य एवा वर्षांत एकदा फिरतो. एका नक्षत्रांतून फिरण्यास सूर्याला तेरा किंवा चवदा दिवस लागतात, म्हणजे मुमारे तेरा चवदा दिवसांतर्गत प्रत्येक सूर्यनक्षत्र बदलते. सूर्यनक्षत्राला महानक्षत्र असेंही नांव आहे. पंचांगांत सूर्य कोष्टकांच्या बाहेर 'भरण्यकं:' 'कृत्तिकाकं:' 'मृगाकं:' 'पुष्यकं:' 'उत्तराकं:' वर्गरे जीं नक्षत्रें लिहिलेलीं असतात, तींच सूर्यनक्षत्रें होत. ह्या नक्षत्रांचीं ज्या नक्षत्रांजवळ सूर्य आला म्हणजे पाऊस पडतो, त्या नक्षत्रांम पावसाचीं नक्षत्रें असं म्हणतात. तीं आर्द्रापासून चित्रापर्यंत तरू आहेत. कोणी

मृगापासून हत्नापर्यंत नऊ धरितात. हीं नऊ सूर्यनक्षत्रे मात्र पावसांमुळे शेत-
फरी धंगरे सर्व लोकांस टाऊक असतात. मृगनक्षत्र ज्या वारीं असते, त्याच
वारीं बहुतेकरून पावसाचीं सर्व पुढील नक्षत्रे असतात.

ह्या पावसाच्या नऊ नक्षत्रांविषयीं अशी एक आख्यायिका आहे कीं, एका गृह-
स्थानें सत्तावीस नक्षत्रे मनांत आणून एका मुलाला विचारिलें, कीं सत्ताविसांतून
नऊ गेले तर बाकी काय राहिल? मुलानें, बाकी अठरा राहिल, असें बरोबर
उत्तर दिलें. तथापि तो गृहस्थ म्हणाला, “मुला, तूं चुकलोस.” नंतर त्या
गृहस्थानें मुलाला समजावून सांगितलें. तो म्हणाला, “मुला, सत्ताविसांतून नऊ
गेले तर बाकी मृत्तिका राहिली.” याचा अर्थ असा कीं, सत्तावीस नक्षत्रांतून
पावसाचीं नऊ नक्षत्रे फुकट गेलीं, म्हणजे जर पाऊस पडला नाही, तर जगांत
भातींवांचून दुसरे काय सांपडणार !

दिवसनक्षत्र काढण्याची रीति.

चैत्रादि द्विगुणं कृत्वा मिथितं तिथयो गताः ।

कारयेत् त्रीणि हीनं च शेषं दिवसभं ध्रुवं ॥ ८५ ॥

ज्या महिन्यांतील नक्षत्र पाहिजे असेल त्या महिन्यांमुळां चैत्रापासून सर्व
महिने मोजून त्याची दुप्पट करावी; अधिक महिना असेल तर तोहि मोजावा.
नंतर ज्या तिथीचें नक्षत्र आपणास पाहिजे असेल, त्या तिथीचे अंक, महिन्याच्या
दुप्पट केलेल्या अंकांत मिळवावे. पृष्णपक्षांतील तिथि असेल तर त्या तिथींत
शुद्ध पक्षातील पंधरा तिथि मिळवून नंतर ते अंक महिन्याच्या दुप्पट केलेल्या
अंकांत मिळवावे. त्या बेरजेतून तीन वजा करावे. बाकी जो अंक राहिल तें
नक्षत्र जाणावें. बाकी राहिलेला अंक सत्ताविसापेक्षां ज्यान् असेल तर त्यांतून
सत्ताविस वजा करून जो अंक राहिल, तें नक्षत्र समजावें. ही रीति सुमाराची
अमन्यांमुळे ह्या रीतीनें कधीकधी सुमारे पाच नक्षत्रांचा म्हणजे पंधरावीस घटि-
कांचा फरक पडेल. परंतु हा फरक ज्या तिथीचें नक्षत्र पाहिजे असेल त्या
तिथीपूर्वी त्या महिन्यांत एखाद्या तिथीची किंवा चालू नक्षत्रमालेपूर्वी म्हणजे
अश्विनी नक्षत्रापासून एखाद्या नक्षत्राची क्षयवृद्धि असेल तरच बहुधा पडतो.
अशा वेळेस तिथीच्या जागीं दोन वजा केले तर हा फरक माय पडत नाही;
तथापि ही रीति स्थूल मानाची आहे, हें ध्यानांत ठेवावें.

नक्षत्रांचे स्वामी.

नासत्यांतकचद्विधासुशशभृद्गुद्रादितीज्योर्गा

ऋक्षेशः पितरो भगोर्यमरवित्वष्टाशुगाक्ष क्रमात् ॥

शक्राश्रीखलु मित्रशक्रनिर्ऋतिक्षीराणि विश्वे विधि-

गोविंदो वसु तोयपाज्जचरणाऽहिवुंध्यपूषाभिधाः ॥ ८६ ॥

वरील क्षोकांत अश्विनीपासून रेवतीपर्यंत सत्तावीस नक्षत्रांचे स्वामी अनुक्रमेण सांगितलेले आहेत ते येणेप्रमाणे:—

नक्षत्रं	स्वामी	नक्षत्रं	स्वामी	नक्षत्रं	स्वामी	नक्षत्रं	स्वामी
अश्विनी	-नासत्व	पुष्य	-गुरु	म्वार्ती	-वासु	अभिजित्	-त्रिषि
भरणी	-वसु	आश्लेषा	-सर्प	विशाखा	-इंद्राश्री	श्रवण	-विष्णु
कृत्तिका	-अग्नि	मघा	-पितर	अनुराधा	-मित्र	धनिष्ठा	-वसु
रोहिणी	-घाता	पूर्वा	-भग	ज्येष्ठा	-इंद्र	शततारका	-वरण
मृग	-चंद्र	उत्तरा	-अपम	मूल	-राक्षस	पूर्वाभा०	-भज्जचरण
आर्द्रा	-रद्र	हस्त	-रवि	पूर्वाषाढा	-जल	उ०भा०	-अहिवुंध्य
पुनर्वसु	-अदिनि	चित्रा	-रघु	उ०षाढा	-विश्वेदेव	रेवती	-पूषा

पुनर्वसु टिफार्णी नक्षत्रांच्या नांवाचा उपयोग न करतां त्या रेवती त्यांच्या स्वामीच्या नांवानेही नक्षत्रे व्यक्त करण्याचा परिपाठ आहे. जसें, आश्लेषापदल सर्प, रेवतीपदल पूषा इत्यादि

योग.

योग म्हणजे चंद्रसूर्यांच्या विवक्षित गर्भीणी वेरीत नक्षत्रादिकांप्रमाणे आकाशातील स्थितींनी योगांचा मात्र वाही मन्वच नसाया असं विमते. हे योग सत्तावीस आहेत. त्यांची नांवे:—

विष्कंभः प्रीतिरायुष्मान् सौभाग्यः शोभनस्तथा ।

अतिगंडः सुकमां च धृतिः शूलस्तथैव च ॥ ८७ ॥

गंडो वृद्धिर्धुवश्चैव व्याघातो हर्षणस्तथा ।

यजं सिद्धिर्च्यंतीपातो वरीयान् पत्थिः शिवः ॥ ८८ ॥

मिद्धिः साध्यः शुभः शुद्धो ग्रहा चन्द्रोऽथ वैधृतिः ।

सप्तविंशतियोगानां स्वनामसदृशं फलम् ॥ ८९ ॥

१ विष्कंभ	८ धृति	१५ यज	२२ माध्य
२ प्रीति	९ शूल	१६ मिद्धि	२३ शुभ
३ आयुष्मान्	१० गंड	१७ व्यापान	२४ शुद्ध
४ सौभाग्य	११ वृद्धि	१८ वरीयान्	२५ ग्रहा
५ शोभन	१२ धुव	१९ पत्थि	२६ गंड
६ अतिगंड	१३ व्यापान	२० शिव	२७ वैधृति
७ सुकमां	१४ हर्षण	२१ मिद्धि	

अशुभयोग.

वधृतिव्यतिपातारयौ संपूर्णौ वर्जयेच्छुभे ।

वज्रविष्कंभयोश्चैव घटिकात्रयमादिकं ॥ ९० ॥

परिघार्धं पंच शूले व्याघाते घटिका नव ।

गेडातिगंडयोः पट्ट च हेयाः सर्वेषु कर्मसु ॥ ९१ ॥

घरील सत्तायीस योगांचीं त्यांच्या नांवांप्रमाणे फलें समजावीं. व्यतीपात व वधृति हे दोन योग अगदीं अशुभ आहेत. ह्या योगांवर कांहींच शुभकार्य करूं नये. कांहीं योग असं आहेत कीं, त्यांच्या आरभापामून कांहीं घटिकांपर्यंत मात्र त्यांचा दोष असतो. ते योग येणेप्रमाणें. विष्कंभ आणि घज या योगांचा दोष आरभापामून तान घटिकांपर्यंत असतो. परिघयोगाचा पूर्वार्ध संपेपर्यंत, शूलयोगाच्या पहिल्या पांच घटिकांपर्यंत, व्याघातयोगाच्या नऊ घटिकांपर्यंत आणि गड आणि अतिगंड योगांच्या पहिल्या सहा घटिकांपर्यंत दोष असतो. म्हणून तेवढ्या घटिका सोडून त्या त्या योगांवर शुभकार्य करण्यास कांहीं हरकत नाही.

करणविचार.

तिथि च द्विगुणीकृत्य एकहीनं च कारयेत् ।

सप्तभिश्च हरेद्भागं शेषं करणमुच्यते ॥ ९२ ॥

घचक्ष बालवक्षैव कौलवस्तैतिलस्तथा ।

गरक्ष यणितो विष्टिः करणानि जगुर्वुधाः ॥ ९३ ॥

अंते शृण्वचतुर्दश्यां शकुनी दशभागयोः ।

क्षेयं चतुर्पदां नागं किंस्तुभ्रं प्रतिपदले ॥ ९४ ॥

करण म्हणजे तिथीचा अर्ध भाग, अर्धां पट्टा तिथीस दोन करणे भोगतात. तिथीच्या ज्या घटिका असतील त्यांची दुप्पट करून त्यांत एक कमी करावा. बाकी अंक राहतील त्यांस सातानीं भागावें. जो अंक बाकी उरेल ते करण समजावें. करणे एकंदर अकरा आहेत. १ घव २ बालव ३ कौलव ४ तैतिल ५ गर ६ यणित ७ विष्टि ८ शकुनी ९ चतुर्पदा १० नाग आणि ११ विंशुभ्र यांपैकी शकुनी करण हें नेहमीं कृष्णचतुर्दशीच्या उत्तरभागांत माघ येतें; इतर दिवशीं असत नाहीं. चतुर्पदा आणि नाग हीं फक्त अमावास्याच्या दिवशींच असतात. आणि विंशुभ्र हें नित्य शुद्धप्रतिपदेच्या पूर्वभागांत माघ असतें. शुद्धप्रतिपदेच्या उत्तर भागांत घव, पुढें द्वितीयेस बालव आणि कौलव, तृतीयेस तैतिल आणि गर याप्रमाणें करणांचीं नित्य स्थिति आहेत.

नक्षत्रावस्त्वन चंद्र किंवा राशी पहाण्याची रीति.

सपादक्षं द्वयं भोगो मेपादीनामनुक्रमात् ॥

मागे सांगितलेच आहे कीं, नक्षत्रें सत्ताषीस आहेत व राशी चार आहेत. अर्थात् सवादीस नक्षत्रें मिळून एक राशि होते. म्हणजे सवादीस नक्षत्रें संपत्त तोंपर्यंत चंद्र एकाच राशीस असतो. एकाचा मनुष्याच्या जन्मकाळीं ज्या राशीस चंद्र असतो, तीच त्या मनुष्याची राशि (रास) होय असें समजावें. रोज कोणत्या राशीस चंद्र असतो, हें पंचांगांत शेवटच्या कोष्टकांत दाखविलेले असतें. प्रत्येक नक्षत्राचे चार भाग म्हणजे चार चरण कल्पिलेले आहेत. चरणांला पाद अशीही संज्ञा आहे. उदाहरणार्थ, एक पाद म्हणजे पावनक्षत्र, द्विपाद म्हणजे अर्धनक्षत्र, त्रिपाद म्हणजे तीन चतुर्थांश नक्षत्र याप्रमाणें समजावें.

मैषांश्चिनी च भरणी कृत्तिका प्रथमं दंडम् ।

त्रिः कृत्तिका रोहिणी च मृगार्द्धं वृषभस्तथा ॥ ९५ ॥

मृगार्द्धार्द्रां पुनर्यस्वस्त्रिपादमिधुनाभिधः ।

वेस्यंत्यचरणं पुष्यो ह्याश्लेषा कर्कटाभिधः ॥ ९६ ॥

मघापूर्वांत्तरापादं सिंहराशिः प्रकीर्तितः ।

उत्तरा त्रितयं हस्तश्चित्रार्धं कन्यका स्मृतः ॥ ९७ ॥

चित्रार्धं स्वातिनक्षत्रं विशाखात्रितयं तुला ।

विशांसांत्यानुराधा च ज्येष्ठांतं वृश्चिकीभिधः ॥ ९८ ॥

मूलपूर्वांत्तरापादा पादमेकं धनुः स्मृतम् ।

नेमःकर्युपादा धवणं धनिष्ठार्धं तथैव च ॥ ९९ ॥

शुभो धनिष्ठा तारा च पूषापादन्यं यथा ।

पादं पूर्वा उभा रेवत्यंतं मीनः प्रकीर्तितः ॥ १०० ॥

१ प्रथम चरण. २ कृत्तिकाचे शेवटचे तीन चरण. ३ वसुः म्ह० पुनर्वसु.
४ विशाखाचा शेवटचा चरण. ५ मकर. ६ मि+उपादा म्ह० अनुराधाचा तीन
चरण. ७ घटताराचा. ८ पूर्वाभाद्रपदा. ९ उत्तराभाद्रपदा.
५ उष्यो.

नक्षत्रे.		नक्षत्रे.		नक्षत्रे.		चंद्र.
अश्विनी	पूर्ण	भरणी	पूर्ण	कृत्तिका	३	मेघ
कृत्तिका	३	रोहिणी	पूर्ण	मृग	३	शुभ
मृग	३	आर्द्रा	पूर्ण	पुनर्वसु	३	मिथुन
पुनर्वसु	३	पुष्य	पूर्ण	आश्लेषा	पूर्ण	कर्क
मघा	पूर्ण	पूर्वा	पूर्ण	उत्तरा	३	सिंह
उत्तरा	३	हस्त	पूर्ण	चित्रा	३	कन्या
चित्रा	३	स्वाती	पूर्ण	विशाखा	३	तूळ
विशाखा	३	अनुराधा	पूर्ण	ज्येष्ठा	पूर्ण	वृश्चिक
तूळ	पूर्ण	पूर्वाषाढा	पूर्ण	उत्तराषाढा	३	धन
उत्तराषाढा	३	श्रवण	पूर्ण	धनिष्ठा	३	मकर
धनिष्ठा	३	शततारका	पूर्ण	पूर्वाभाद्रपदा	३	कुंभ
पूर्वाभाद्र०	३	उत्तराभाद्र	पूर्ण	रेवती	पूर्ण	मीन

कोणत्या राशीस कोणती नक्षत्रे किती भुक्त होतात, हे वरील कोष्टकावरून घ्यानांत येईल. उदा० अश्विनी नक्षत्र पूर्ण, भरणी पूर्ण, आणि कृत्तिकाचा एक चरण अशी सवावोन नक्षत्रे संपली, म्हणजे मेघ राशीचा चंद्र संपला. याचप्रमाणे इतर राशींचे समजावे. तसेंच, एकाद्याचे जन्मनक्षत्र समजले म्हणजे त्यावरून त्याची कोणती राशी असावी हेही वरील कोष्टकावरून सहज समजेल.

चंद्रबल किंवा शुभाशुभ चंद्र.

स्वजन्मराशिमारभ्य चंद्रराशिस्थितं फलम् ।

आद्ये चंद्रः श्रियं कुर्यान्मनस्तोषं द्वितीयके ॥ १०१ ॥

तृतीये धनसंपत्तिश्चतुर्थे कलहागमम् ।
 पंचमे कार्यनाशश्च षष्ठे संपत्तिदत्तमा ॥ १०२ ॥
 सप्तमे राजसमानं दुःखदं चाष्टमे तथा ।
 नवमे च भयं क्षेयं दशमे मानसेप्सितम् ॥ १०३ ॥
 एकादशे सर्वलाभं द्वादशे हानिमेव च ।
 शुक्लपक्षे शशिः श्रेष्ठो द्विपंचनवमेष्वपि ॥ १०४ ॥

सर्वे कार्यास चंद्रवलय पहावे असे सांगितले आहे, म्हणून ज्या दिवशी आपल्या कांही कार्य करावयाचे असेल किंवा कोठे जावयाचे असेल त्या दिवशी ज्या राशीला चंद्र असेल त्या राशीपर्यंत आपल्या जन्मराशीपासून राशी मोजाव्या, आणि पुढे लिहिण्याप्रमाणे शुभाशुभ चंद्र समजावा. पहिला चंद्र असेल तर लक्ष्मी, दुसरा मनाला संतोष, तिसरा धनसंपत्ति देणारा, चवथा कलहोत्पादक, पांचवा कार्यनाशक, सहावा संपत्तिप्रद, सातवा राजमान देणारा, आठवा दुःख देणारा, नववा भयदायक, दहावा मनाची इच्छा पूर्ण करणारा, अकरावा सर्वे लाभ करून देणारा आणि बारावा हानि करणारा, याप्रमाणे जाणावे. चवथा, आठवा, आणि बारावा चंद्र सर्वे कार्यास वज्य करावा. अकरावा चंद्र सर्वांत उत्तम मानिलेला आहे. शुक्लपक्षातील दुसरा, पांचवा आणि नववा हे शुभचंद्र मानिलेले आहेत.

• कार्यपरत्वे इतर ग्रहांचे बल.

रविर्नृप विलोकने सुरगुहविंवाहोत्सवे ।
 रणे धरणिन्दनो भृगुसुतः प्रयाणे घली ।
 शनिश्च खलु दीक्षणे सकलशास्त्रशोधे बुधः
 शशी सकलकर्मसु ध्रुवमुदा हताः सूरिभिः ॥ १०५ ॥

राजदर्शनकर्त्री रवीचे, विवाहाम गुरूचे, युद्धकार्यास मंगळाचे, प्रयाणकर्त्री बुध्राचे, मंत्रदीक्षाग्रहणास शनीचे, विघातभास बुधाचे, प सर्वे कार्यास चंद्राचे याप्रमाणे कार्यपरत्वे ग्रहबल असावे असे ऋषिमत आहे.

अमृतसिद्धियोग.

रवी हस्तो मृगधंद्रे गुरी पुर्वोऽश्विनी कुजे ।
 भगुराधा बुधे शुके रेवती रोहिणी शनी ॥ १०६ ॥
 अमृतः सिद्धियोगः स्यात्सर्वकार्याथसिद्धिदः ॥
 यथा सूर्यस्तमो हंति दोषसंघांस्तथात्वयम् ॥ १०७ ॥

अमुक वारीं अमुक नक्षत्र आलें तरच अमृतसिद्धियोग होतो. जसें, रविवारीं हम्न, सोमवारीं मृग, मगळवारीं अश्विनी, बुधवारीं अनुराधा, गुरवारीं पुष्य, शुक्रवारीं रेवती आणि शनिवारीं रोहिणी खालीं लिहिलेला अपवाद खेरीज करून अमृतसिद्धियोग सर्व कार्यांस शुभ मानिलेला आहे

अनिष्ट अमृतसिद्धियोग.

गुरुपुष्यं विवाहे च प्रयाणे शनिरोहिणीम् ।

भौमाश्विनीं प्रवेशे च त्यजेदेतत्प्रयत्नत ॥ १०८ ॥

पंचम्यादि तिथौ त्याज्या हस्तार्काद्याः क्रमाच्छुभे ।

योगश्चामृतसिद्धाख्यो अन्ये सर्वार्थसाधकाः ॥ १०९ ॥

गुरवारीं पुष्यनक्षत्राच्या योगानें झालेला अमृतसिद्धियोग विवाहामे वज्यं करावा शनिवारीं रोहिणीनक्षत्रामुळे होणारा अमृतसिद्धियोग प्रयाणास वज्यं करावा आणि मगळवारीं अश्विनीनक्षत्र आल्याने जो अमृतसिद्धियोग होतो तो गृहप्रवेशास वज्यं करावा कारण हे योग अत्यंत निंद्य मानिलेले आहेत तसेच, आश्लेषवारीं पंचमी, सोमवारीं पक्षी, मगळवारीं सप्तमी, बुधवारीं अष्टमी, गुरवारीं नवमी, शुक्रवारीं दशमी, आणि शनिवारीं एकादशी ह्या तिथि त्या त्या वारीं असून अमृतसिद्धियोग असेल तर तोही वज्यं करावा उदाहरणार्थ, रविवारीं हम्न नक्षत्र आलें तर प्रथम लिहिल्याप्रमाणे सर्व कार्यांला शुभ असा अमृतसिद्धियोग होतो खरा, पण त्याच दिवशीं पंचमी तिथि असेल तर तोच योग निंद्य होतो, याचप्रमाणे इतर वारनिधींविषयीं समजावें. हे अपवाद खेरीज करून बाकी सर्व अमृतसिद्धियोग शुभ होत.

मृत्युयोग.

अनुराधा रवौ सोमे उत्तरापाढभं त्यजेत् ।

पुष्येऽश्विनी मृगो जीधे शुक्राश्लेषा शनौ वरः ।

भौमे शतभिषक् चायं मृत्युयोगोऽर्थनाशकः ॥ ११० ॥

रविवारीं अनुराधा नक्षत्र आलें तर मृत्युयोग होतो. तसेंच, सोमवारीं उत्तरापाढा, मगळवारीं शततारका, बुधवारीं अश्विनी, गुरवारीं मृगशिर, शुक्रवारीं आश्लेषा आणि शनिवारीं हम्न, असे योग आले म्हणजेही मृत्युयोग होतो. तो प्रयाणास किंवा कोणत्याही शुभकार्यास वज्यं करावा.

दग्धयोग.

हादृश्यकं विधौ रेंद्रा भौमे पच पुष्येऽज्ञेय ।

गुरौ पञ्चम्यां शुभे दग्धारयो नवमी शनौ ॥ १११ ॥

रविवारीं द्वादशी, सोमवारीं एकादशी, मंगळवारीं पंचमी, बुधवारीं तृतीया, गुरुवारीं षष्ठी, शुक्रवारीं अष्टमी, आणि शनिवारीं नवमी असे योग आले म्हणजे दग्धयोग होतो; तो सर्व शुभ कार्यांस वर्ज्य करावा.

यमघंटयोग.

मघार्कबारे च विधौ विद्याया आर्द्रा कुजे चंद्रसुते च मूलम् ।
चन्हेशुंरौ शुक्रदिने विधाता हस्तं च सौरे यमघंटयोगः ॥ ११२ ॥

गृहप्रवेशश्च सुरप्रतिष्ठा तथा प्रयाणं यमघंटयोगे ।

प्राप्नोति कृत्या भयमेव नित्यं जातः शिशुः संततदोगवान्स्मात् ११३

रविवारीं मघा, सोमवारीं विद्याया, मंगळवारीं आर्द्रा, बुधवारीं मूल, गुरुवारीं कृत्तिका, शुक्रवारीं रोहिणी आणि शनिवारीं हस्त असे योग आले म्हणजे यमघंटयोग होतो. यमघंटयोगावर प्रयाण, गृहप्रवेश, देवाची स्थापना हीं कृत्ये करूं नयेत; केवळ असतां संकटें उत्पन्न होतात. यमघंटयोगावर जन्म झाल्यास बालकाला क्लेश होतात, परंतु शानि केली असतां तो दोष दूर होतो.

कल्याणी.

अष्टम्यां पूर्णिमायां च भद्रा पूर्वदले स्मृता ।

एकादश्यां चतुर्थ्यां च शुक्लपक्षे परे दले ॥ ११४ ॥

सप्तम्यां च चतुर्दश्यां विष्टिः पूर्वदले भवेत् ।

दशम्यां च तृतीयायां कृष्णपक्षे परे दले ॥ ११५ ॥

देवदेत्यांच्या शुद्धसमयीं एके वेळीं शंकरांनीं आपल्या अंगांतून भद्रानामक राक्षसी उत्पन्न केली. हिला कल्याणी, भद्रा किंवा विष्टि अशीं नावें आहेंत. ही शुक्लपक्षांत चार वेळ व कृष्णपक्षांत चार वेळ अशी महिन्यांतून नेहमीं आठ वेळ असते. म्हणजे शुक्लपक्षांत अष्टमी व पूर्णिमा ह्या तिथींच्या पूर्वभागांत आणि एकादशी आणि चतुर्थी ह्या तिथींच्या उत्तरभागांत कल्याणी असते. तसेंच, कृष्णपक्षांत सप्तमी आणि चतुर्दशी ह्या तिथींच्या पूर्वभागां आणि दशमी आणि तृतीया ह्या तिथींच्या उत्तरभागां कल्याणी असते. पूर्वभाग म्हणजे तिथींच्या आरंभापासून तीस घटिका आणि उत्तरभाग म्हणजे शेवटच्या तीस घटिका समजाव्या.

भद्रेचें मुख.

शैकार्पुंनित्तिथ्यं विधिं दिंगीशो ग्रिमिते तिथौ ।

प्रथमादिषु यास्येषु पंचनाड्यस्तु वै क्रमात् ॥

भद्रामुखं परिरयज्य शुभकर्मसु सर्वदा ॥ ११६ ॥

१ कृत्तिका. २ रोहिणी. "शुक्रदिने च मैत्रं" असाही एव मतभेद आढळतो. त्याचा अर्थ शुक्रवारीं अनुत्पत्ता.

प्रायेक महिन्यांत आठ वेळ कल्याणी असते हें घर सांगितलेंच आहे. त्या तिथींच्या आरंभापासून कांहीं नियमित प्रहरांच्या पहिल्या पांच घटिकांना कल्याणीचें मुख अशी संज्ञा आहे तें अत्यंत अशुभ होय. कोणत्या तिथींच्या कितव्या प्रहराला मुख म्हणावें हें खाली दिलें आहे.

कृ.	शु.	कृ.	शु.	शु.	कृ.	शु.	कृष्ण.
तिथि १४,	८,	७,	१५,	४,	१०,	११,	३
प्रहर १,	२,	३,	४,	५,	६,	७,	८

उदाहरणार्थ, कृष्णधनुर्दशीच्या पहिल्या प्रहराच्या पांच घटिका, शुक्र अष्टमीच्या दुसऱ्या प्रहराच्या पाच घटिका इत्यादि. याप्रमाणें कल्याणीचें मुख वर्ण्य करावें.

भद्रेचें पुच्छ.

सर्पः सप्तस्तिथिः शंक्रो दिक्केंद्राग्निश्रुतिस्तिथौ ।

प्रथमादिपु याम्येषु क्रमादंत्यघटित्रयम् ॥

पुच्छं विष्टेर्विजानीयात्सर्वकार्येषु मंगलम् ॥ ११७ ॥

शु.	कृ.	शु.	कृ.	कृ.	शु.	कृ.	शु.
तिथि ८,	७,	१५,	१४,	१०,	११,	३,	४
प्रहर १,	२,	३,	४,	५,	६,	७,	८

उदाहरणार्थ, शुक्र अष्टमीच्या पहिल्या प्रहराच्या शेवटच्या तीन घटिका, कृष्ण सप्तमीच्या दुसऱ्या प्रहराच्या शेवटच्या तीन घटिका, इ० याप्रमाणें भद्रेचें पुच्छ जाणावें. हें सर्व कार्यांला प्रशस्त मानिलें आहे.

चंद्रपरत्वे शुभाशुभ कल्याणी.

मेघप्रये वृश्चिकेऽदौ स्वर्गे भद्रा प्रकीर्तिता ।

कन्याद्वये धनुर्गमे चंद्रे भद्रा रसातले ॥ ११८ ॥

कुंभे मीने तथा कर्क सिंहे चंद्रे भुवि स्थिता ।

भूलोकस्या सदा त्याज्या स्वर्गपातालगा शुभा ॥ ११९ ॥

मेघ, पृषभ, मिथुन आणि वृश्चिक या चार राशींस चंद्र असतां कल्याणी असेल तर ती स्वर्गलोकीं आहे असें जाणावें. तसेंच, कन्या, तूळ, धन आणि मकर या राशींचा चंद्र असतां कल्याणी पाताळीं आहे असें समजावें. आणि कुंभ, मीन, कर्क व सिंह या राशींस चंद्र असतां भूलोकीं आहे असें जाणावें. भूलोकीं कल्याणी असतां तिचें फळ अशुभ वल्पिलें आहे, म्हणून ती सर्व कार्यांला वर्ण्य करावी. कल्याणी स्वर्ग व पाताळ या लोकीं असतां तिचें फळ शुभ, म्हणून ती प्राप्ति होय असें जाणावें. पंचागांत भद्राप्रवृत्ति (भ० प्र०)

म्हणजे कल्याणीचा आरंभ व भद्रानिश्चि (भ० नि०) म्हणजे कल्याणीची समाप्ति हीं दाखविलेली असतात.

कल्याणीच्या दोषांचा अपवाद.

तिथे: पूर्वाह्दजा रात्री दिने भद्रा पराह्दजा ।

भद्रा दोषो न तत्र स्यारकार्येत्यावश्यक्ये सति ॥ १२० ॥

ज्या तिथीच्या पूर्वाधी भद्रा असते असे वर लिहिले आहे, तो पूर्वार्ध जर रात्रीमध्ये असेल तर, किंवा ज्या तिथीच्या उत्तरार्धी भद्रा असते असे वर सांगितले आहे, तो उत्तरार्ध जर दिवसाचे ठायीं असेल तर कल्याणीचा दोष शुभ कार्यांला मानूं नये.

प्रदोषाचे दिवस.

रात्रौ यामहयादवांक् सप्तमी वा त्रयोदशी ।

तथैव नवनाडीषु चतुर्थी यदि दृश्यते ।

प्रदोषः स तु विज्ञेयः सर्वविद्याविगर्हितः ॥ १२१ ॥

पृथीच्या दिवशीं अर्धरात्रीच्या आंत सप्तमी, किंवा द्वादशीच्या दिवशीं अर्धरात्रीच्या आंत त्रयोदशी असेल तर, अथवा तृतीयेच्या दिवशीं नऊ घटिका रात्रीच्या आंत चतुर्थी असेल तर त्या रात्रीं प्रदोष असतो. ह्या प्रदोषनिधि वेदाध्ययनाला धर्ज्य कराव्या, असें सांगितले आहे.

धनिष्ठापंचक.

धनिष्ठापंचकं त्याज्यं तृणकाष्ठादिसंग्रहे ।

दक्षिणस्यां प्रयाणे च गृहाणाच्छादने तथा ।

भवेत्पंचगुणं चान् जातं लब्धं मृतं गतम् ॥ १२२ ॥

धनिष्ठा नक्षत्राच्या आरंभापासून तीं रेवती नक्षत्राच्या समाप्तीपर्यंत जीं पांच पक्षत्रे त्यांस धनिष्ठापंचक असें म्हणतात. दर महिन्यास हे पंचक असतेच, परंतु ते कोणी मानीत नाहीं. वंशाखट्टणपक्षांत पृथी सप्तमीचे सुमारास जे धनिष्ठापंचक येतें, ते मात्र नित्येक ठिकाणीं मानितात. मुंबई प्रांतात ह्या पंचकास मठपंचक असें म्हणतात. धनिष्ठापंचकांत लाकटें किंवा गयत यांचा साटा करणे, घर शिपणे, दक्षिणेकडे गमन करणे इत्यादि कृत्ये करूं नयेत. विवाहादि शुभ कार्ये पंचकांत करण्यास वाहीं निषेध नाहीं, असें नित्येक ग्रंथकारांचे मत आहे, परंतु जसा देसाचार असेल त्याप्रमाणे करावें. धनिष्ठापंचकयोगावर जन्म, लाभ किंवा मृत्यु झाला तर पाच वेळ तसें होते, असे मानिलेले आहे. म्हणून धनिष्ठापंचकांत मृत्यु घडेऊ तर शांति करावी, म्हणजे पंचकाची दोषनिश्चि होते.

कपिलापष्टी.

भाद्रे मास्यसिते पक्षे भानौ चैव करे स्थिते ।

पाते कुजे च रोहिण्यां सा पष्टी कपिला भवेत् ॥ १३२ ॥

भाद्रपदमहिम्नांत वृष्णपक्षात पष्टी, मंगळवारीं असून त्या दिवशीं रोहिणीनक्षत्र, व्यतीपात व सूर्यनक्षत्र हस्त, इतके योग असतील तर कपिलापष्टी होते. अमा योग साठ वर्षांत एकादां आला तर येतो. या दिवशीं टान, होम, धाद्रु वर्गरे केलें अमता कोटिगुण फळ मिळनें हें सूर्यपर्व असल्यामुळे दिवमासध हे योग असले पाहिजेत.

गजच्छायायोग.

अमावास्यां नभस्ये तु सूर्यचंद्रौ करस्थितौ ।

सा विज्ञेया गजच्छाया धाद्रेऽक्षय्यफलप्रदा ॥ १३२ ॥

भाद्रपद वृष्णपक्षात अमावास्येचे दिवशीं हस्तनक्षत्र असून सूर्यनक्षत्रही हस्तच असेल तर त्या पर्वणीला गजच्छाया म्हणतात. त्या दिवशीं आदादि वृत्त्ये केलीं असतां अनंत फलाची प्राप्ति होते, असें मानिलेलें आहे.

अर्धोदययोग.

पौषे मासि रवौ दर्शे व्यतीपाते अचान्विते ।

अर्धोदयाभिधो योगः सूर्यपर्वशताधिकः ।

अयं शस्तो दियायोग किञ्चिदूनो महोदयः ॥ १३३ ॥

पौष मासांत रविवारीं अमावास्या असून त्या दिवशीं व्यतीपात आणि श्रवण नक्षत्र असे योग असतील तर त्या पर्वणीला अर्धोदय म्हणतात. ही पर्वणी सूर्यग्रहणापेक्षां शतपटीनें फळ देणारी आहे. हा योग दिवसात असेल तरच प्रथमतः मानिलेला आहे. या योगांत एकादा योग न्यून असतां त्याला महोदय म्हणतात माघमासांतही हे योग असतां अर्धोदययोग होतो, असें कित्येकांचें मत आहे.

दिनमान व रात्रिमान.

सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यंत जो काळ जातो, त्यास आपण दिवस म्हणतो, त्याचें मान ते दिनमान होय, व सूर्य माघळत्यापासून सूर्याचा पुनः उदय होईपर्यंत जो काळ जातो, त्यास आपण रात्रि म्हणतो, तिचें मान तें रात्रिमान होय. प्रघारात अहोरात्र म्हणजे दिवस व रात्र मिळून एक दिवस समजतात. उदाहरणार्थ, एका आठवड्याचे दिवस सात, असें आपण म्हणतो; पण समजतांना आठवडा म्हणजे सात दिवस व सात रात्री असें समजतो. यावरून एका दिव-

साचे जे दोन विभाग दिवस व रात्र यांचें मान सारखें असावें असें वाटणें साहजिक आहे. परंतु ते सयंकाळ तसें असत नाहीं. याचें कारण असें आहे कीं, सूर्याचे जाणें कांहीं दिवस उत्तरेकडे व कांहीं दिवस दक्षिणेकडे असल्यामुळे दिनमान व रात्रिमान कमी अधिक होतें.

पृथ्वीच्या मध्यरेषेवर सूर्य आला म्हणजे दिनमान व रात्रिमान सारखें म्हणजे तीस तीस घटिकांचें असते. मार्च महिन्याच्या एकविसाव्या तारिखेस सूर्य मध्यरेषेवर येतो, म्हणून दिवस व रात्र हीं त्या वेळीं सारखीं असतात. सूर्य मध्यरेषेपासून उत्तरेकडे जाऊं लागल्यापासून दिवस वाढत जातो, तो कडेवृत्तावर जाईपर्यंत वाढत असतो. जून महिन्याच्या एकविसाव्या तारिखेस सूर्य कडेवृत्तावर जातो, म्हणून या वेळेस दिनमान वाढण्याची पराकाष्ठा होते. या वेळेस दिनमान सुमारे ३२ घटिका ५० पळे असतें. पर्ववृत्तापासून सूर्य मागे पळ जाऊ लागला कीं, दिनमान थोडे थोडे पुन कमी होऊं लागतें, तें सप्तंबरच्या तेव्हाच्या तारिखेस म्हणजे सूर्य मध्यरेषेवर आला कीं, बरोबर पुनः तीस घटिकांचें होतें. मध्यरेषेपासून सूर्य दक्षिणेकडे जाऊं लागला कीं, दिवस कमी होऊ लागतें, तें तो मकरवृत्तावर जाईपर्यंत कमी भवतें. डिसेंबरच्या एकविसाव्या तारिखेस सूर्य मकरवृत्तावर जातो, म्हणून या वेळेस दिवस कमी होऊन असतात. या वेळेस दिनमान सुमारे २७ घटिका १० पळे असतें. उत्तरेकडे जाऊन मध्यरेषेकडे सूर्य पुनः परत येऊ लागला कीं, दिवस वाढत जातो, तें मध्यरेषेवर येईपर्यंत वाढत असतें. मार्च महिन्याच्या एकविसाव्या तारिखेस सूर्य मध्यरेषेवर येतो या वेळेस दिनमान पुनः तीस घटिकांचें असतें. सहा महिने उत्तरेकडे व सहा महिने दक्षिणेकडे सूर्य गेल्यामुळे, सूर्याचे फिरण्यास त्यास जो काळ लागतो, त्यास वर्षाचा काळ म्हणतात. सूर्याचे फिरण्यास जो काळ लागतो, त्यास दिवसाचा काळ म्हणतात. दिन व रात्र म्हणून साठ घटिका असतात, म्हणून साठ घटिकांचें म्हणतात. सूर्याचे फिरण्यास साठ घटिका म्हणजे याकी रात्रील ते रात्रिमान म्हणतात. जे वेळेस दिवस सेंटें, त्या वेळेस रात्री म्हणून असतात, व जे वेळेस रात्री सेंटें, त्या वेळेस दिवस म्हणतात.

चंद्रग्रहण. सूर्यग्रहण फक्त अमावास्येस व चंद्रग्रहण फक्त पूर्णिमेस येने. सूर्य स्वयंप्रकाश असल्यामुळे वस्तुतः त्यास ग्रहण कधीच नाही; पण सूर्याच्या आठ चंद्र येऊन चंद्राची छाया पृथ्वीवर पडते व त्यामुळे सूर्य दिसनासा होऊन त्याचा प्रकाश अगदी अंधक होतो, तेव्हां सूर्यास ग्रहण लागले असे आपण समजतो. यावरून सूर्यग्रहण होण्यास सूर्यचंद्र एका राशीस वरखाली असले पाहिजेत, ते अमावास्येस मात्र तसे येतात, म्हणून अमावास्येखेरीज इतर निर्धिस सूर्यग्रहण होत नाही. चंद्रग्रहण होण्याचे कारण असे आहे की, पृथ्वीची छाया चंद्रावर पडून चंद्र आपणास दिसनासा होतो, असे झाले म्हणजे चंद्रास ग्रहण झाले असे आपण समजतो. तेव्हां चंद्रग्रहण होण्यास म्हणजे चंद्रावर पृथ्वीची छाया पडण्यास चंद्र व पृथ्वी या दोहोंच्या मध्ये अर्ध्या परिघाइतके म्हणजे सदा राशींचे अंतर असले पाहिजे. इतके अंतर पूर्णिमेस मात्र असते म्हणून चंद्रग्रहण पूर्णिमेस मात्र होतें. यावरून दर अमावास्येस किंवा दर पूर्णिमेस ग्रहण व्हा होत नाही अशी संका कदाचित् कोणी घेईल तर, त्याचे उत्तर असे आहे की, ग्रहण होण्यास चंद्र व पृथ्वी यांच्या कक्षा एकाच पातळीत असल्या पाहिजेत; परंतु चंद्र, सूर्य व पृथ्वी ही एकाच रेषेत येणे, हे योग दर अमावास्येस किंवा दर पूर्णिमेस असत नाहीत, म्हणून दर पंध्रवड्यास पूर्ण ग्रहणे होऊन दिसत नाहीत. सूर्यग्रहण पूर्वेकडून कधीही लागत नाही व तसेच चंद्रग्रहण पश्चिमेकडून लागत नाही. राहु चंद्रास प्राप्तो, व केतु सूर्यास प्राप्तो, व त्यामुळे ग्रहणे होतात, अशी जी कल्पना आहे, ती कविनिर्मित आहे. अलीकडील ज्योतिष्यांची व फार प्राचीन काळी आमच्या विद्वान् ऋषींनी वेदांत लिहून ठेविलेली ग्रहणाविषयीची कल्पना एकच आहे. राहु हा उपरागाला कारण नाही, हे वर दिलेल्या घराह-मिहिराच्या मतावरून स्पष्ट झाले.

राहून चंद्रास व केतून सूर्यास प्राप्तिले म्हणजे अनुक्रमे चंद्र व सूर्यग्रहण होतें. ह्या कल्पनेचा पुराणाशी संबंध असावा असे दिसतें. देवदेत्यांनी समुद्रमंथन करून ज्या वेळी चौदा रसें काढिली त्या वेळी त्या रसांपैकी अमृत कोणी प्यावे, ह्याविषयी देवदेत्यांत भयंकर वाद उत्पन्न झाला. तेव्हां विष्णून मोहिनीचे कपटरूप धारण करून देवदेत्यांपाशी येऊन मारखी घांठणी करण्याचे क्यूल केले. मंतर, मोहिनी एका हातांत अमृत व दुसऱ्या हातांत मद्य घेऊन देवांकडे अमृत व देवांकडे मद्य घांटे लागली. राहून व केतून हे कपट पाहून, आपल्याला अमृताचा लाभ व्हावा म्हणून, ते देत्यांच्या पंतींतून उठून देत्यांच्या पंतीत चंद्र-सूर्यांच्या मागे अलक्षित येऊन बसले. मोहिनी अमृत घाटण्याकरिता देवांकडे आली, तेव्हां दोघांनीही आपआपले हात पुढे केले. मोहिनीने चुनन राहु-च्याही हातावर अमृत घातल्याबरोबर चंद्राने नेत्रसंकेताने ही गोष्ट मोहिनीत

फळविली. त्याचरोबर मोहिनीने आपल्या सुदर्शनाने राहूचा शिरच्छेद केला; परंतु अमृत फंदातून खाली गेलं असल्यामुळं त्याचें घड व शिर हीं जीवंत राहिलीं. केतु, सूर्यांसागे बसला होता त्यासही अर्धाव अमृतलाभ झाला नाही. असें होण्यास कारण चंद्रसूर्ये झाले म्हणून राहुचेतु आणि चंद्रसूर्ये यांच्यांत वैमनस्य पडलें ! व त्याचरून राहु चंद्रास व केतु सूर्यास प्राप्तितो अशी ग्रहणासंबंधीं आमक वक्रवना निघाली असावी असें वाटतें. बराहमिहिरानंतर ही विलक्षण कल्पना प्रचलित झाली असली पाहिजे हें उघड आहे. म्हणजे आम जवळ जवळ तिला चौदा शतके होऊन गेलीं; तरी ती अद्यापि तशीच कायम आहे, याचें आश्चर्य वाटतें. तसेंच, पृथ्वीवर पाप फार होऊं लागलें म्हणून अलीकडे ग्रहणं फार होतात, असें कित्येक लोक म्हणतात, परंतु त्यांतही कांहीं अर्थ नाही. ग्रहणांचें प्रमाण पहिल्यापासून आहे तेंच आहे, असें अनेक ज्योतिष्यांनीं सिद्ध केले आहे; आणि पृथ्वीवरील लोकांच्या बऱ्यावाईट आचरणाचा व आकाशांतील स्थितीचा परस्परसंबंध कांहींएक संबंध नाही.

ग्रहणाचा वेध व स्पर्श.

सूर्यग्रहे तु नाश्रीयात्पूर्वं यामचतुष्टयम् ।

चंद्रग्रहे तु यामांखीन् घालवृद्धातुरैर्विना ॥ १३६ ॥

घालवृद्धातुराणां तु याममेकं न भोजनम् ।

चंद्रसूर्यग्रहे भुक्त्वा प्राजापत्येन शुच्यति ॥ १३७ ॥

ग्रहण लागण्यापूर्वी ग्रहणाचा वेध लागतो, असें धर्मशास्त्रकारांनीं मानिलें आहे. याचें एक व्यावहारिक कारण असें दिसतें कीं, ग्रहण लागलें म्हणजे पृथ्वीवर सूर्याचा पुरेसा प्रकाश न पडल्यामुळें हवा वृषित होऊन त्या योगानें पचनादि क्रिया घरोघर घडत नाही आणि त्यामुळें प्रायः रोग उत्पन्न होण्याचा संभव असतो म्हणून शास्त्रकारांनीं ग्रहणापूर्वी कांहीं काळपर्यंत मोजनाचा निषेध सांगितला आहे. तसेंच, ज्या प्रमाणांनं चंद्रसूर्यांच्या प्रकाशाचे पृथ्वीवर कमी अधिक परिणाम होतात, तदनुरोधानें मोजनाच्या निषेधाचा काळही कमीअधिक ठरविलेला आहे. तो असा रीं, चंद्रग्रहणाचा ग्रहणग्रहराच्या पूर्वी तीन ग्रह म्हणजे नऊ तास व सूर्यग्रहणाचा ग्रहणग्रहराच्या पूर्वी चार ग्रह म्हणजे बारा तास वेध लागतो. उदाहरणार्थ, दिवसाच्या पहिल्या ग्रहरांत सूर्यग्रहण असेल तर आदल्या दिवशीं रात्री पहिल्या ग्रहरापासून वेध लागतो. तसेंच, पहिल्या ग्रहरीं रात्री चंद्रग्रहण असेल तर दिवसाच्या दुसऱ्या ग्रहरापासून वेध लागतो. दिवसाचे ग्रह मोजणें ते सूर्यादयापासून मोजावे व रात्रीचे ग्रह मोजणें ते सूर्यान्नापासून मोजावे. तीन तासांचा एक ग्रह होतो. वेध लागल्यापासून ग्रहण सुटपर्यंत

भोजन वगैरे करू नये. वेलें असतां एक दिवस उपोषण करावें असें सांगितलें आहे. लहान मुलें, म्हातारीं माणसें आणि रोमी यांनीं ग्रहण लागण्यापूर्वी यथाशक्ति दीड प्रहर म्हणजे साडे चार तास किंवा निदान सहा घटिका म्हणजे सुमारे अडीच तास मात्र भोजन करू नये. वित्येक धर्मशास्त्रकाराच्या मते हा चार प्रहराच्या वेधाचा भोजनाविषयीचा नियम केवळ रात्रास ग्रहणालाच लागू आहे म्हणजे पूर्ण मंडळ प्राप्त असेल तरच चार प्रहर वेध समजावा. यावरून $\frac{3}{4}$ प्राप्त असेल तर ३ प्रहर, अर्धप्राप्त असेल तर अर्धा म्हणजे २ प्रहर वेध व $\frac{1}{4}$ असेल तर १ प्रहर वेध समजून नितका काळ भोजन करू नये, असा ध्वनितार्थ निघतो.

ग्रहण लागू लागले म्हणजे ग्रहणाचा स्पर्श झाला असें म्हणतात, व ग्रहण सुटलें म्हणजे ग्रहणाचा मोक्ष झाला असें म्हणतात. ग्रहणाचा स्पर्श झाल्यापासून मोक्ष होईपर्यंत जो मधला काळ त्यास पर्वकाळ म्हणतात. ग्रहणसमयीं विधाचा नितका भाग आच्छादित होतो, तितका प्राप्त झाला असें समजतात. कोणत्या दिशेनें ग्रहणाचा स्पर्श व मोक्ष होतो हें पंचांगात दाखविलेलें अमते तसेंच, किती वाजतां होतो, हही घटिकापळानीं व कलाकमिन्युटांनीं दाखविलेलें अमते

शुभाशुभग्रहण.

ग्रहणं जन्मभात् श्रेष्ठं दशैकादशपट्टत्रिकम् ।

मध्यमं पंचसप्ताश्विनवमस्थानसंस्थितम् ।

नेष्टमं त्याष्टतुर्यस्थं जपाच्छान्तिर्भविष्यति ॥ १३८ ॥

ग्रहणदिवशीं ज्या राशीस चंद्र असेल त्या राशीस ग्रहण आहे असें समजावें. आपल्या जन्मराशीपासून तिसऱ्या, सहाव्या, अकराव्या किंवा दहाव्या राशीस वर ग्रहण असेल तर शुभ आहे असें समजावें. दुसऱ्या, सातव्या, गवऱ्या, किंवा पांचव्या राशीस असेल तर मध्यम, आणि आपल्या राशीस किंवा राशीपासून चवथ्या, आठव्या किंवा चारव्या राशीस किंवा जन्मनक्षत्रीं असेल तर अनिष्ट आहे असें जाणावें. ग्रहण आपल्या राशीस अनिष्ट असेल आणि सामर्थ्य असेल तर सुवर्णांच विष करून ते, व कास्यपात्रात तूप घालून तिल, वस्त्र आणि दक्षिणा यांसह सत्पात्रीं दान द्यावें, असें धर्मशास्त्रकार म्हणतात. परंतु जपानेंही क्लेश दूर होतात असें मानिलें आहे. प्रत्यक्ष ग्रहण कोणींच पाहू नये त्यांत ज्यांच्या राशीस अनिष्ट असेल त्यांनीं किंवा गर्भवतीं स्त्रियांनीं मुलींच पाहू नये, इतरांस पाहणेंच असेल तर घब, उदक किंवा धाच यांतून पहावे. पृथीनें ग्रहण पाहिलें नाहीं म्हणजे स्वराशीस अनिष्ट असताही ग्रहणाचा दोष लागत नाहीं.

ग्रहणांतील कृत्ये.

रविग्रहः सूर्यवारे सोमे सोमग्रहस्तथा ।

चूडामणिरिति रयातस्तत्र दत्तमनन्तकम् ॥ १३९ ॥

सूर्येदुग्रहणं यावत्ताघत्कुर्याज्जपादिकम् ।

न स्वपेन्न च भुंजीत स्नात्वा भुंजीत मुक्तयोः ॥ १४० ॥

चंद्रग्रहण असो अथवा सूर्यग्रहण असो, जेपर्यंत ते दोळ्यांनी दिसत असेल तोंपर्यंत त्याचा पुण्यफळ असतो. रविवारी आलेले सूर्यग्रहण व सोमवारी आलेले चंद्रग्रहण यांस चूडामणिग्रहण अशी संज्ञा आहे. चूडामणिग्रहणांत सत्पारशी म्हणजे विद्वान् व धार्मिक ब्राह्मणांला व अंध वंगु थोटे इत्यादिकांला दान केलें असता अनंतफलप्राप्ति होते. ग्रहण लागल्याप्ररोबर स्नान, मध्यं जप देव-पूजा वगैरे; व सुटण्यास आरंभ झाला म्हणजे दान व सुटलें म्हणजे पुनः स्नान, याप्रमाणें करावें असें धर्मशास्त्रकार म्हणतात. ग्रहणांत समुद्रस्नान फार पुण्य-कारक मानिलें आहे. समुद्रस्नान घडणें अशक्य असेल, तर तीर्थाच्या ठिकाणी स्नान करावें, तीर्थस्नान घडणें शक्य नसेल तर पृथाद्या नदीचें स्नान करावें. तेही न घडेल, तर निदान शीतोदकानें स्नान करावें. अशक्तांनीं उष्णोदकानें स्नान करावें. सुवासिनी स्त्रियांनीं गळ्याखाली स्नान करावें, असा शास्त्राचा आधार आहे, तथापि शिष्टांच्या श्रिया ग्रहणांत ढोकीवरूनच स्नान करितात असें प्रायः सर्वत्र आढळते. सुवहेरांत किंवा सुतळांत ग्रहणसंबंधी स्नान, दान वगैरे अवश्य केलेच पाहिजे.

अन्नादिवस्तूंचा ग्रहणांत दीप.

आरनालं पयस्तक्रं दधिक्षेहाज्यपाचितं ।

मणिकस्थोदकं चैव न दुप्येद्राहुसूतके ॥ १४१ ॥

ग्रहणापूर्वी तयार केलेले भक्षणाचे पदार्थ ग्रहणानंतर वृषित होतात असें मानिलेले आहे, परंतु कांजी, दूध, ताक, दही घृतपाचित फाराळाचे सर्व पदार्थ, मोठमोठ्या माडांतील पाणी इत्यादि वस्तु ग्रहणानें अपवित्र होत नाहीत. अर्थात् “अन्नं पकमिहं त्याज्यं” या वचनाच्या आधारेणें ग्रहणापूर्वी शिजविलेले अन्न मात्र ग्रहणानंतर सेवन करूं नये. इतर पदार्थांवर ग्रहणांत तुलसीपत्र, दुर्ग किंवा तीळ टेवण्याचा परिपाठ आहे त्यास “तिलदूर्गर्न दुप्यति” असें निर्णय-सिभंत दिलेले अन्य ग्रंथांतील वचन आहे.

संक्रांति.

पूर्व परित्यज्य यदा ग्रहाणां राशि परं प्रत्ययनं स कालः ।

संक्रांतिवाच्यो यमतिप्रशस्तः स्नाने च दाने च रवेर्विशेषात् १४२

कोणत्याही ग्रहाचें एका राशींतून दुसऱ्या राशींत जाणें यास संक्रांतिकाल म्हणतात. हा ज्ञानदानाविषयी फार प्रशस्त मानिलेला आहे. त्यांतल्या त्यांत सूर्यसंक्रमणाचा काल विशेष पुण्यदायक आहे. मेष वृषभ आदिकरून सूर्याचे वारा संक्रांतिकाल आहेत परंतु धर्मशास्त्रकारांनीं कर्क आणि मकर संक्रांतीला इतर संक्रांतीपेक्षा विशेष महत्त्व दिलें आहे. त्यांतही मकरसंक्रमणाचा काल विशेष पुण्यदायक मानिला आहे. याचें कारण असें आहे कीं, झा दोन्ही दिवशीं आकाशांत सूर्याची गति बदलते. म्हणजे कर्कसंक्रांतीचे दिवशीं दक्षिणायनाला व मकरसंक्रांतीचे दिवशीं उदगयनाला आरंभ होतो, हें मागे सांगितलेंच आहे. उत्तरायणाचा काल धर्मशास्त्रांनींल सर्व शुभ कृत्ये करण्यास उत्कृष्ट असल्यामुळे आणि त्या कालाचा आरंभ मकरसंक्रांतीपासून होत असल्यामुळे मकरसंक्रमणाचा काल त्यांतल्या त्यांत विशेष पुण्यदायक मानिलेला आहे.

संक्रांतीचा पर्वकाळ.

पुण्याः षोडश नाड्यस्तु पराः पूर्वास्तु संक्रमात् ।

त्रिंशत्कर्काटके पूर्वे चत्वारिंशत्परौ मृगे ॥ १४३ ॥

अस्तादूर्ध्वं तु मकरे राशौ संक्रमणं रथेः ।

तदोत्तरदिनं पुण्यं मध्याह्नप्राक् प्रकीर्तितम् ॥ १४४ ॥

कोणत्याही संक्रांतीचा आरंभापूर्वी सोळा घटिका आणि नंतर सोळा घटिकांपर्यंत पर्वकाळ असतो. परंतु कर्कसंक्रांतीचा प्रवेश होण्यापूर्वी तीस घटिकांपर्यंत आणि मकरसंक्रांतीचा संक्रांतिप्रवेशानंतर चाळीस घटिकांपर्यंत पर्वकाळ असतो. काहीं ग्रंथकार मकरसंक्रांतीचा वीस घटिकांपर्यंतच उत्तम पर्वकाळ असतो असें म्हणतात. सूर्यांनानंतर राशीं वेगळांही मकरसंक्रांतीचा प्रवेश होईल तर दुसऱ्या दिवशीं मध्याह्नकालपर्यंत पर्वकाळाप्रीत्यर्थ ज्ञानदानादि कृत्ये करावीं. दिवसामध्ये वेगळांही संक्रांतिप्रवेश झाला असतां तत्काल पर्वकाळप्रीत्यर्थ ज्ञानदान करणें हा उत्तम पक्ष होय. कर्कसंक्रांतीच्या पर्वकाळाविषयी पुढे निधिनिर्णयप्रकरणांत माहिती दिली आहे.

संक्रांतीचीं शुभाशुभ फले.

यस्य जन्मर्क्षमासाद्य तिथो संक्रमणं भवेत् ।

तन्मासाभ्यंतरे तस्य धैर्येण धनक्षयः ॥ १४५ ॥

जन्मनक्षत्रावर, जन्ममासांत तिचा जन्मनिधीवर संक्रांत झाली तर अनुक्रमे धैर्य, हेतु आणि धनक्षय अशीं फले त्या महिन्यांत होतात. तसेंच,

१ 'मकरे विंशतिः परे' अग्राही पाठ आहे. त्याच्या अर्थ नंतर वीस घटिकांपर्यंत.

पंचागात मकरसंक्रातीचीं फळे सांगून त्याच्या चारही 'अथ जन्मक्षयशास्त्र' या सदराखाली सहा कोष्टक दिलेली असतात त्या सहा कोष्टकांत सर्व नक्षत्रे लिहिलेली असतात आपले जन्मनक्षत्र असेल ते सहा कोष्टकापैकी कोणत्या कोष्टकात आहे हे पहाव ते 'भोग' 'वस्त्र' 'विपुल धन' या कोष्टकात असेल तर धागाल फळ, आणि 'पया' 'व्याधा' 'हानि' ह्या तीन कोष्टकात असेल तर सप्रा तांच आपल्याला वाईट फळ आहे असे समजाय ज्या वाहनावर सप्तात पसली असेल किंवा ज्या वस्तु सनातीन धारण केल्या असतील, त्या सरे वस्तु महाग होतात किंवा त्याचा नाश होतो मकरातीची वाहन, उपवाहन, भक्षण्याचे व धार पाचे पदार्थ पंचागात लिहिलेले असतात, ते सर्व धययालवादि करणावरून दारतेले आहेत सप्तात अमुक दिशेकडे जाते किंवा अमुक दिशेकडे पहाते, हे वारावरून ठरविलेले आहे म्हणजे रविवारी किंवा शुक्रवारी सप्तात असता दक्षिणेकडे सोमवारी किंवा शनिवारी असता उत्तरेकडे, मंगळ आणि शुभ या वारी पश्चिमे कडे आणि गुरुवारी असता पूर्वेकडे जाते असा मानिलेला आहे ज्या दिशेकडे सप्तातीच गमन त्याच्या समोरच्या दिशेकडून आगमन आणि ज्या दिशेकडे मुस त्याच्या उजव्या हाताकडील उपदिशेकडे दृष्टि असते उदाहरणार्थ, उत्तरेकडे गमन असेल तर दक्षिणेकडून आगमन आणि ईशान्येकडे अचलोकन असत मकरा तीची घोरा, ध्वाशी, महोदरी, सदाकिनी, नदा मिश्रा, राक्षसी अशीं रविवारादि सात वाराची अनुक्रमेवरून निरनिराळी सात वारनाचे आहेत म्हणजे रविवारी सप्तात असता घोरा, सोमवारी असता ध्वाशी इत्यादि हींच नक्षत्रनामे होत तीं उग्र, क्षिप्र, चर, मैत्र, शिबर, मिश्र आणि दारुण ह्या सात प्रकारच्या नक्षत्राचीं सात भाव समजायी उदाहरणार्थ, उग्रनक्षत्रीं सप्तात असता घोरा, क्षिप्र नक्षत्री असता ध्वाशी इ० उग्रक्षिप्रादि नक्षत्रे कोणत्या हे माग नक्षत्राच्या विशेष सज्ञा लिहिल्या आहेत त्यात सांगितलं आहे

पंचांग पाहण्याची रीति.

तिथिचरित्र नक्षत्रं योग करणमेव च ।

एते पंचमिरगै संयुत पंचागमुच्यते ॥ १४६ ॥

तिथि, वार, नक्षत्र, योग आणि करण हीं कालाचीं पाच मुख्य अंगे ज्यात दाख दिलेला असतात, त्यात पंचांग असे म्हणतात ह्या पाच अंगावरील ज्याचा ज्योतिषाचीं मुळींच सबंध नाही अशा पुष्कळ उपयुक्त गोष्टी पंचागात दाखविण्याचा अलीकडे प्रचार पडला आहे पंचांग बहुतकरून सरांस पाहता येतं, परंतु ज्यास ते पाहण्याची पद्धति ठाऊक नसेल त्याच्या करिता पुढील माहिती दिली आहे

मुंबई किंवा पुणे येथील पंचांग व्या आणि कोणताही महिना वाढा. पंचांगांत शिरोमार्गी पहिल्या आठव्या ओळीस टाव्या हाताकडे शक, महिना व पक्ष हीं दाखविलेलीं असतात; व उजव्या हाताकडे अपन व फ्रतु हीं दाखविलेलीं असतात. पंचांगांत उभी कोष्टकें पुष्कळ आहेत. त्यांपैकी पहिल्या कोष्टकांत एक, दोन, तीन असे जे अनुक्रमानें अंक दिलेले आहेत त्या तिथि होत. दुसऱ्या कोष्टकांत चार लिहिलेले असतात. चाराचें पूर्ण नांव न लिहितां फक्त पहिलें अक्षर लिहितात. तिसऱ्या व चवथ्या कोष्टकांत अनुक्रमें तिथीच्या घटिका व पळे हीं दाखविलेलीं असतात. पांचव्या कोष्टकांत दिवसाचें नक्षत्र लिहिलेले असते. चारांमार्गे नक्षत्राचें देखील फक्त पहिलेंच अक्षर लिहिण्याचा प्रचार आहे. सत्तावीस नक्षत्रांपैकी ज्यांचीं आद्याक्षरें सारखींच आहेत, अर्शांकांहीं नक्षत्रें आहेत. उदाहरणार्थ, 'अ' म्हणजे अश्विनी किंवा अनुराधा होईल. 'आ' म्ह० आर्द्रा किंवा आश्लेषा होईल 'पु' म्ह० पुनर्वसु किंवा पुष्य होईल, 'पू' म्ह० पूर्वा, पूर्वाषाढा किंवा पूर्वाभाद्रपदा होईल आणि 'उ' म्हणजे उत्तरा, उत्तराषाढा किंवा उत्तराभाद्रपदा होईल. अशा टिकाणीं धुषी होण्याचा संभव आहे म्हणून नक्षत्र पाहते वेळीं मागचें पुढेंचें नक्षत्र पाहून नंतर दिवसनक्षत्र ठरवावें. पंचांगकारांनीं या टिकाणीं थोडीशी सुधारणा केली तर यें होईल. मंग्यार्ची स्थले असतील तेथे नक्षत्राचें एक अक्षर न लिहितां दोनदोन अक्षरें टिहारीं जसें, अनुराधांशुल अनु. उत्तराषाढांशुल उ. पा, इत्यादि सहाव्या व सातव्या कोष्टकांत अनुक्रमें नक्षत्रांच्या घटिका व पळे लिहितात. आठव्या कोष्टकांत योग दाखविलेला असतो. नवव्या व दहाव्या कोष्टकांत योगाच्या अनुक्रमें घटिका व पळे हीं दाखविलेलीं असतात. अकराव्या कोष्टकांत वरण व बाराव्या कोष्टकांत वरणाच्या घटिका असतात. वरणाचीं पळे दाखविण्याचा बहुतेकरून प्रचार नाही. तेराव्या कोष्टकांत दिनमान दाखवितात. ह्या कोष्टकाच्या परती दि. (दिनमान) अर्थ लिहिलेले असते. पंधरवड्याच्या पहिल्या व शेवटच्या दिवशीं मात्र दिनमानाच्या घटिका व पळे हीं दाखविलेलीं असतात. सधल्या दिवशीं पक्ष पळेच लिहिलेलीं असतात. म्हणून एखाद्या मधल्याच दिवगाचें दिनमान पाहिजे असल्यास प्रतिपदेच्या दिनमानाच्या घटिका घराव्या. चवदा, पंधरा व सोळा ह्या कोष्टकांत अनुक्रमें पारशी, मुसलमानी, व इंग्रजी तारिखा लिहितान. सतराव्या व अठराव्या कोष्टकांत अनुक्रमें

१ उपासनाचे दिनमानाच्या कोष्टकाच्या शिरोमार्गी दिनमान या शब्दाचें आद्य-
क्षर दि हे सूचनार्थ लिहिलेले असते, एकाचप्रमाणें तिथिनक्षत्रांिकांच्या व त्यांच्या
घटिकापद्यांच्या कोष्टकावरही प्रत्येकाचें आद्यक्षर लिहिण्याची पद्धति पंचांगकार सुरू
करतील तर फार मोडचें होईल.

रवीच्या उदयाचे व रवीच्या अस्ताचे तास व मिनिटे हीं दिलेलीं असतात. एकोणिसाव्या कोष्टकांत त्या दिवशीं कोणत्या राशीचा चंद्र असतो, हें लिहितात.

हीं कोष्टकें संपल्यानंतर त्यांच्यापुढें चव्वाच रंद्दीचें एक कोष्टक असतें, त्यांत ज्या दिवशीं कांहीं विदोष असेल ते त्या दिवसाच्या पुढें लिहितात. उदाहरणार्थ, 'संकष्ट ४' 'प्रदोष' 'दिवरात्र' 'मिथुनेर्कः' इत्यादि. तसेंच, या पुस्तकाच्या प्रथमावृत्तींत सूचना केल्यावरून म्हणा किंवा कोणीं अन्य कारणामुळे म्हणा पंचांगांत ज्ञानदेव, तुकाराम वगैरे साधुपुरुषांच्या, व शिवाजीसारख्या प्रसिद्ध कर्तुःववान्, पुरुषांच्या पुण्यतिथींचे दिवस दाखविण्याचा प्रघात पंचांगकारांनीं पाडिला ही गोष्ट फार सोयीची झाली आहे. तसेंच, मुक्तेश्वर, श्रीधर, मोरोपंत आदिकरून कवींच्या पुण्यतिथींचे दिवस पंचांगांत लिहिले असतांही महाराष्ट्रीयंस हें पसंत पडेल.

पंचांगाच्या उजव्या बाजूस वरच्या कोपण्यांत एक कोष्टक असते, त्यांत रवि, चंद्र वगैरे ग्रहांनीं नांविं संक्षेपांनीं देऊन प्रत्येक ग्रहाच्या खालीं कांहीं अंक लिहिलेले असतात. हे अंक पंभ्रवड्याच्या शेवटच्या दिवशीं सकाळीं आकाशांत ते ते ग्रह कोणत्या ठिकाणीं आहेत, हें दाखवितात. उदाहरणार्थ, रवीच्या खालीं १२३१३८१२२ असे आंकडे आहेत, अशी कल्पना करा. याचा अर्थ असा कीं, रवीनें पंभ्रवड्याच्या शेवटच्या दिवशीं सकाळीं एक राशी पूर्ण भोगून दुसऱ्या राशीपैकीं २३ अंश आणि ३८ कला आणि ३२ विकला भोगिल्या आहेत, म्हणून कुंडलींत तो दुसऱ्या राशीस दाखविलेला असेल. याचप्रमाणे इतर ग्रहांचे जाणावें. या आंकड्यांच्या खालीं दुसरे आंकडे दिलेले असतात. ते ग्रहांच्या गतीचे प्रमाण दाखविणारे आंकडे असतात. उदाहरणार्थ, रवीच्या खालीं ५७१२ असे अंक आहेत, याचा अर्थ असा कीं, रवीची गति ५७ पळें व १२ विपळें इतकी आहे. कित्येक ग्रहांच्या खालीं हे अंक देऊन शिवाय 'व' असें अक्षर लिहिलेले असते याचा अर्थ तो ग्रह वर्क्री आहे, असें समजावें. त्याचप्रमाणें गनीच्या कोष्टकांत ग्रह अमंगत असल्यास "अ" असें पंचांगकार लिहितील तर सोईचें होईल.

पंचांगांत उजव्या बाजूस खालच्या कोपण्यांत वारा गृहांचें एक चतुष्कोण चक्र असतें, त्यास कुंडली म्हणतात. ह्या कुंडलींत पंभ्रवड्याच्या शेवटच्या दिवसाचे प्रातःकाळचे ग्रह दाखविलेले असतात. म्हणजे पूर्वीच्या चवदा दिवसांत ग्रहांत जो फेरफार होतो, तो कुंडलींत दाखवितात. उदाहरणार्थ, मिथुनराशीचा शुक्र नवमीस २२ घटिका २३ पळानीं कर्कराशीस गेला आहे, म्हणून तो कुंडलींत कर्कराशीस दाखविलेला तुम्हांला आढळेल. परंतु त्याच पंभ्रवड्यांत शुक्र कर्कराशीस गेला त्यापूर्वी, एकाद्या वेळेची कुंडली जर तयार करणें असेल, तर पंचांगांतील कुंडलीप्रमाणें कर्कराशीस न दाखवितां तो मिथुनराशीसच दाखविला पाहिजे. असो; जी चालू संकति असेल म्हणजे शूर्य ज्या राशीस असेल

त्या राशीचा अंक कुडलींतल्या मध्यगृहात लिहितात, व त्याच्या पुढील सारे अंक डाव्या हाताकडील गृहात लिहितात पंचागांतील कुडली म्हणजे पंचव व्याच्या शेवटच्या दिवसाची सूर्योदयाच्या वेळेची लग्नकुडली होय कारण जी चाल संपात असेल तेच दिवसाचे पहिले लग्न होय, व पंचागात मध्यगृहात तेंच दाखवितात कुडलीसयधी ह्या पुस्तकाच्या निम्न्या प्रकरणात अधिक विचार केलेला आहे, म्हणून त्याविषयी वेधे विशेष लिहीत नाहीं

पंचागात आणखी अनेक गोष्टींचा समावेश केलेला असतो, त्यापैकी मुख्य मुख्य वेध लिहितो पंचागांत आरभी वर्षफले दिलेली असतात त्यांत त्या वर्षांत राजा कोण, मंत्री कोण, वगैरे सांगितलेले असते त्याचा नियम असा आहे कीं,

चैत्रादो मेपककाद्रांतुलाकामुंफवासरा ।

नृपो मत्री धान्यतोयरससस्याधिपा क्रमात् ॥ १४७ ॥

म्हणजे चैत्रशुक्रप्रतिपदेस जो वार असेल तो त्या वर्षाचा राजा, मेपसत्रानि ज्या वारी होईल तो मंत्री, आद्राप्रवेश ज्या वारी होईल तो मेघेश, ककंसत्रानि ज्या वारी होईल तो अन्नधान्येश, धनमत्रानि ज्या वारी असेल तो पश्याधान्येश, तुलमत्रानि ज्या वारी होईल तो रसेश, आणि सिंहसत्रानि ज्या वारी होईल तो सेनेश, याप्रमाणे जाणावे अमर्याचा स्वामी अमुक असतां अमुक प्रकारची फलप्राप्ति होते, हें राजागळि आणि फलपलतानामक प्रघात दिले आहे, त्यांत चंद्र, बुध, गुरु आणि शुभ यांची फल चागलीं असतात बाकी ग्रहांची फल वाईट असतात

‘अथ विशेषका’ या सदराखाली पदार्थांची व विकारांची वगैरे १०५ नाव देऊन त्याच्या पुढे काहीं आंकडे माडलेले असतात ते सर्व विसांच्या आंखले असतात याचे कारण असें आहे कीं, प्रत्येक पदार्थाची किंवा विकाराची इयत्ता थीस विभाग वटपून त्यापैकी निरनिराळ्या वर्षांत त्या पदार्थांची किंवा विकाराची किती उत्पत्ति असते, हें त्या अंकांवरून समजाव उदाहरणार्थ, वृष्टि १५ याचा अर्थ असा कीं, पावसाची इयत्ता थीस विभाग ठरविलेले आहेत, परंतु त्या विसां रून १५ हिंसे वृष्टि होईल, म्हणजे पाऊस जितका पडणे योग्य आहे, त्याचा तीनचतुर्थांश पडेल याचप्रमाणे इतर पदार्थांच समजाव प्रत्येक पदार्थ विवानी विभागला गेल्यामुळे घाला ‘विशोपक’ असें म्हणतात याचताना वृष्टि १५ विश्वे धान्य ११ विश्वे अस याचण्याचा प्रचार आहे

राशींचे आय आणि व्यय हे पंचागांतून दिलेले असतात आय म्हणजे लाभ आणि व्यय म्हणजे खर्च कोणत्या राशीला किती लाभ आणि किती खर्च त्या मनुष्यांत होईल, हें सांगितलेले असते त्यावरून आपल्याला धर्म कसे जाणव त्याचे अनुमान ज्याचें त्याला काढतां येते ते असे —

यसिन्वयं दीर्घ आयः प्रदीष्टस्तसिन्वयं लाभदश्चातिसौख्यं ।

केशो हानिश्चार्थनाशो व्ययश्चेदेतत्सर्वं चितयेदृष्टमूले ॥ १४८ ॥

आय आणि व्यय ह्या दोहोंचे अंक सारखे असल्यास त्या वर्षात प्राप्ति व खर्च ह्या दोहोंचे प्रमाण सारखे असेल असे समजावे. आयस्थानचा अंक ज्यातून असून व्ययस्थानाचा जितका कमी असेल, तितक्या प्रमाणाने खर्च कमी होऊन त्या संवत्सरांत सुख होऊन काही तरी संग्रह होईल असे समजावे. लाभस्थानापेक्षा व्ययस्थानातील अंक ज्यास असेल तर त्या संवत्सरांत लाभापेक्षा खर्च ज्यास होईल आणि क्लेश होतील असे समजावे. याशिवाय धारीकसारीक गोष्टी पंचांगात पुष्कळ असतात; परंतु स्थलमंकोचान्तव त्या सर्व येथे देता येत नाहीत. त्यांपैकी काही गोष्टी या पुस्तकांत अन्यत्र आल्याच आहेत.

वेळामुहूर्त.

दिवसाचे ८ व रात्रीचे ८ असे अहोरात्राचे १६ विभाग करून प्रत्येक विभागाला निरनिराळी संज्ञा दिलेली आहे. प्रत्येक विभाग किंवा वेळ ३॥ घटिकांची म्हणजे १॥ तासाची असते. खाली जे वेळा-मुहूर्त दिले आहेत त्यांपैकी काळ व रोग हे मुहूर्त अशुभ आहेत. ते सर्व कार्यास वर्ज्य करावे. याचीच्या वेळांची त्यांच्या नांवाप्रमाणे फळे समजावी. ही माहिती पंचांगांत असते.

तास.	घटिका.	दिवसाच्या वेळा.						
		रवि.	चंद्र.	मंगळ	बुध	गुरु.	शुक्र.	शनि.
६-७॥	३॥	उद्योग.	अमृत.	रोग.	लाभ	शुभ.	चंचल.	काळ.
७॥-९	३॥	चंचल	काळ	उद्योग.	अमृत.	रोग.	लाभ.	शुभ.
९-१०॥	३॥	लाभ.	शुभ.	चंचल.	काळ.	उद्योग	अमृत.	रोग.
१०॥-१२	३॥	अमृत.	रोग.	लाभ.	शुभ	चंचल.	काळ.	उद्योग
१२-१॥	३॥	काळ.	उद्योग.	अमृत.	रोग.	लाभ.	शुभ.	चंचल.
१॥-३	३॥	शुभ.	चंचल.	काळ.	उद्योग.	अमृत.	रोग.	लाभ.
३-४॥	३॥	रोग.	लाभ.	शुभ	चंचल.	लाभ	उद्योग	अमृत.
४॥-६	३॥	उद्योग	अमृत.	रोग.	लाभ.	शुभ.	चंचल.	काळ.

* सूर्योदय सहा घाणता होतो असे साधारण मान धरून वर तास (कलाक) दिले असल्यामुळे सर्व काळीं ते बरोबर अरणात नाहीत, थोडा फरक पडेल. कारण, दिनमान सर्वकाळ तीस घटिकांचे असत नाही, हे मागे सांगितलेच आहे. इंग्रज सूर्योदय ज्या वेळेस जितकी मिनिट सहाच्या पूर्वी असेल त्या वेळेस तितकी मिनिट प्रत्येक वेळ वर दिलेल्या तासाच्या पूर्वी सुरु होईल व बदलेल, व सूर्योदय जितकी मिनिट सहाच्यानंतर असेल तितकी मिनिट प्रत्येक वेळ नंतर सुरु होईल व नंतर बदलेल. असे समजावे. याचप्रमाणे रात्रीच्याही वेळा समजाव्या.

तास.	घटिका.	रात्रीच्या वेळा.						
		रवि.	चंद्र.	मंगळ.	बुध.	गुरु.	शुक्र.	शनि.
६-७॥	३॥	शुभ.	चंचल.	काळ.	उद्योग.	अमृत.	रोग.	लाभ.
७॥-९	३॥	अमृत.	रोग.	लाभ.	शुभ.	चंचल.	काळ.	उद्योग.
९-१०॥	३॥	चंचल.	काळ.	शुभ.	अमृत.	रोग.	लाभ.	शुभ.
१०॥-१२	३॥	रोग.	लाभ.	उद्योग.	चंचल.	काळ.	उद्योग.	अमृत.
१२-११॥	३॥	काळ.	उद्योग.	अमृत.	रोग.	लाभ.	शुभ.	चंचल.
११॥-३	३॥	लाभ.	शुभ.	चंचल.	काळ.	उद्योग.	अमृत.	रोग.
३-४॥	३॥	उद्योग.	अमृत.	रोग.	लाभ.	शुभ.	चंचल.	काळ.
४॥-६	३॥	शुभ.	चंचल.	काळ.	उद्योग.	अमृत.	रोग.	लाभ.

कालमानाचें कोष्टक.

मराठी.

६० विपळें.. .. .	१ पळ.
६० पळें.....	१ घटिका
२ घटिका.....	१ मुहूर्त.
३० मुहूर्त किं० ६० घ०	१ अहोरात्र.
१५ अहोरात्र.....	१ पक्ष.
२ पक्ष किं० पंधवडे	१ मास.
२ मास.....	१ ऋतु.
३ ऋतु	१ अयन.
२ अयनें.. .. .	१ वर्ष.

इंग्रजी.

१ पळ.....	२४ सेकंद.
६० सेकंद किंवा २॥ पळें	१ मिनिट.
२४ मिनिटे.....	१ घटिका.
२॥ घटिका.....	१ तास.
३ तास किंवा } ७॥ घटिका }	१ प्रहर.
८ प्रहर किंवा } २४ तास }	१ दिवस. (अहोरात्र)

दिवस किती आला तें पहाणें.

छाया पादैरसोपैतैरेरुधिंशशतं भजेत् ॥

लघ्नांके घटिका श्रेया शेषांके च पलानि च ॥ १४९ ॥

अलीकडे सर्वत्र घट्याळें झाल्यामुळें वेळ समजण्याचा मुलभ मार्ग झाला आहे. परंतु पूर्वी जेव्हां ही नगहती तेव्हां कधीही बंद न पडणारें व शीघ्रमेद न घालतां निश्चित गतीनें घालणारें असें अखिल जगताचें जे एक अत्यंत विध-सनीय अनादिसिद्ध जें घट्याळ ह्यावरूनच लोक वेळ मोजीत असत. ते घट्याळ

१ मुंबईस लोहजुंबकधर्म समजण्यावरितां वेधराळा आहे. त्याचप्रमाणें मद्रास येथे एक ज्योतिषवेधशाळा आहे. या ठिकाणीं आकाशास्य ज्योतींच्या वेधावरून

म्हणजे उच्चस्थानीं असलेला व देदीप्यमान भगवान् सविता होय. त्याच्या साहाय्येने कालमापन करितां येते. ते असें फीं, वन्हांत उभें राहून आपली छाया आपल्या पावलांनीं मोजावी. जितकीं पावलें होतील, त्यांत सहा मिळवावे व त्या वेरजेनें १२१ या अंकास भागावें. जो भागाकार येईल त्या घटिका, जी बाकी राहिल तीं पळें समजावीं. राकाळची वेळ असल्यास तितक्या घटिका दिवस आला, व संध्याकाळची वेळ असल्यास तितक्या घटिका दिवस राहिला असें समजावें. आपली छाया आपल्या पावलांवालींच असली, म्हणजे यरोवर मध्याह्न झाला असें समजावें.

इंग्रजी तारिखेचा चार काढणें.

कोणत्याही तारिखेचा चार काढण्याकरितां प्रथम प्रत्येक महिन्याचे क्षेपक अंक सांगतां:—जानुवारी २३, फेब्रुवारी ३, मार्च, २०, एप्रिल ०, मे २४, जून ४, जुलई ०, आगष्ट ८, सप्टेंबर १६, अक्टोबर १२, नोवेंबर २०, डिसेंबर १६. पुढील रितीप्रमाणें उदाहरण करून प्रथम पहिल्या तारिखेचा चार काढावा म्हणजे नंतर पाहिजे त्या तारिखेचा चार काढितां येईल. ज्या महिन्याच्या १ त्या तारिखेचा चार पाहिजे असेल त्या महिन्याचा वर दिलेला क्षेपक-अंक सनांत मिळवावा. त्यास चोहोंनीं भागावें आणि भागाकाराचे अंकही त्यांतच मिळवावे व त्या मिळवणींत एक वजा करावा. (भागाकाराची बाकी सोडून द्यावी.) जी वजावाकी येईल त्या अंकास सातांनीं भागावें. येवें जो अंक बाकी राहिल तो त्या महिन्याच्या पहिल्या तारिखेचा चार होय. बाकी १ असली म्ह० रवि, २ म्ह० सोम, ३ म्ह० मंगळ, ४ म्ह० बुध, ५ म्ह० गुरु, ६ म्ह० शुक्र आणि शून्य म्ह० शनि असें

घड्याळें लाविताना आणि त्यावरून मग सर्वत्र खरा घेऊ समजतो. पण वास्तविक हाही खरा वेळ नव्हे. कारण सर्वे ठिकाणीं सूर्योदय व सूर्यास्त एकाच वेळीं होत नाहीत, म्हणून प्रत्येक ठिकाणचें घड्याळ तेथील उदयास्तावरून लाविल्याशिवाय किंवा अक्षांशरेखांशावरून स्थानिक वेळ सिद्ध केल्याशिवाय जन्मपत्रिकेतील लग्नसंघन विनचूक होणार नाही. उदाहरणार्थ, मुंबईस सूर्य मध्याह्नीं येतो त्याच्या पूर्वी पुण्यास चार मिनिटें मध्याह्नीं येतो, म्हणून पुण्याचें घड्याळ मुंबईचे घड्याळापेक्षा चार मिनिटें पुढें पाहिजे. याचप्रमाणें इतर ठिकाणांविषयीं समजावें.

*जानेवार्मादिमास प्रतिउदयदिनीं चार पाहे क्रमानें ।

इस्वी अंकांत जोडा त्रिविसें गुण नखें शून्ये चोवीस मानें ॥

वारी शून्यार्थ सोळीं रवि विंम ३१तुभू घाळुनीयां सवाई ।

वर्णें रेपेविना त्या नगहत करुनी क्षेप चारांक येई ॥ १ ॥

आणव्ये पहिल्या तारखेस जो वार तोच ८, १५, २२, २९ या तारखास असतो त्यावरून इष्ट तारखेचा वार काढावा

उदा०—सन १९१० मे ता० १२ रोजीचा वार पाहिजे आहे म्हणून १९१०+ महिन्याचा क्षेपक अंक २४=१९३४-४=४८३ हा भागाकार, सन आणि क्षेपक अंकाच्या बेरनत मिळवा म्हणून १९३४+४८३=२४१७-१=२४१६-७=३४५ हा भागाकार आला याकी १ राहिली (येथे भागाकाराच्या अंकाचे आपणाला कारण नाही) १ हा अंक रविवाराचा दसक असल्यामुळे पहिल्या तारखेस रविवार होता व तोच आठव्या तारखेस असेल आणि वाराच्या तारखेस गुरुवार येईल

दुसरी रीति—सनांतून १८७६ वजा करून याकी रीति वरच्याप्रमाणे

उदा०—सन १९१० मेच्या १२ तारखेचा वार काढायचा आहे म्हणून १९१०-१८७६-३४+ क्षेपक अंक २४=५८-४=१४ याकी २ सोडा भागा ५८+१४=७२-१=७१-७=१० हा भागाकार आला याचे आपणाला कारण नाही याकी राहिली १ म्हणून रविवार हा पहिल्या तारखेचा आणि गुरुवार हा धाराच्या तारखेचा वार होय

विवाहादिसंस्कारप्रकरणम् २

ग्रहांचे अस्तोदय आणि चाल्यवृद्धत्व.

रविणा सात्तरन्येपा ग्रहाणामस्त उच्यते ।

ततोर्वाग्यार्धक प्रोक्तमूर्ध्वं चाल्यं प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥

प्रथम दिसत असलेला कोणत्याही ग्रह सूर्यांसमिध येऊन सूर्याच्या तेजोमय विरणात लुप्त होऊन दिसेनासा झाला म्हणजे त्या ग्रहाचा अन्न झाला असे म्हणतात आणि सूर्यापासून दार अंतरावर गेल्यामुळे पुन दिसू लागला म्हणजे त्याचा उदय झाला असे म्हणतात तसेंच, कोणत्याही ग्रहाच्या अन्नापूर्वीच्या काही नियमित दिवसाला त्या ग्रहाचे वार्धक्याचे दिवस म्हणतात आणि उदया नंतरच्या काही दिवसाला शिशुवाचे किंवा बाल्याचे दिवस असे म्हणतात सर्वे ग्रहनक्षत्रादिकाला उदयान्त आहेच, परंतु गुरुशुक्रांच्या अस्तोदयाचा मात्र आपल्या विवाहादि संस्कारांशी व इतर धर्मकृत्यांशी संबंध आहे, म्हणून त्याविषयीं येथे माहिती देतां मंगळ, बुध आणि शनि यांचे अन्न कोणत्याही वृत्त्याला प्रतिकूल मानिलेले नाहीत

गुरुशुक्रांच्या अस्तोदयाचा काल.

मासमेकं गुरोरस्तं प्रायो भवति ना पुनः ।
 खंड्याग्निदिनपर्यंतमुदयात्, कथ्यते बुधैः ॥ २ ॥
 प्राच्यामस्तंगतः शुक्रः प्रतीच्यां द्विस्वैरदिनैः ।
 दृश्यते, नोदयाद्यास्तं खेपुंद्धौ दिवसान् खलु ॥ ३ ॥
 पश्चिमस्यां यदाऽस्तं चेत् प्राच्यामुदयते भृगुः ।
 प्रायोदशदिनादूर्ध्वमेवं श्यो विचक्षणैः ॥ ४ ॥

गुरुचा अस्त २५ पासून ३० दिवसपर्यंत असतो आणि एकदा उदय झाला म्हणजे पुनः सुमारं ३७० दिवसपर्यंत अस्त होत नाही. शुक्राचा पूर्वेस अस्त झाला म्हणजे ७२ दिवसांनी पश्चिमेस उदय होतो. पण कधी कधी हा अस्त ५८ पासून ७५ दिवसपर्यंतही असतो. आणि शुक्राचा एकदा उदय झाला म्हणजे पुनः २५० दिवसपर्यंत अस्त होत नाही. तसेंच, पश्चिमेस अस्त झाला म्हणजे सुमारं ८ पासून १० दिवसांनी पूर्वेस उदय होतो. पूर्वेस अस्त झाला म्हणजे पश्चिमेस उदय आणि पश्चिमेस अस्त झाला म्हणजे पूर्वेस उदय असे नेहमी असते. पश्चिमेस अस्त असतो तेव्हा नेहमी शुक्र वेशी अमतो व उलट प्रमंणी मार्गी असतो. पूर्वेस उदय किंवा पूर्वेस अस्त होतो म्हणजे सो ग्रह पूर्वदिशेकडे दिप्तो किंवा दितेनासा होतो. याचप्रमाणे पश्चिमेच्या उदयासांविपरीं जाणवें.

बाल्यवृद्धत्वाचे त्याज्य दिवस.

स्वजेदशाहं शिशुवृद्धयोश्च सितेज्ययोश्चेति वदंति गर्गाः ।

फालांशतुल्यानि दिनानि चैके सप्ताहमन्येत्परं दिवसम् ॥ ३ ॥

गुरुशुक्रांच्या अस्तांत गर्गांधानादि संस्कार कर्मे प्रमे वजं आहे तसेच अस्त पूर्वी काही दिवस, म्हणजे त्या ग्रहाच्या वृद्धावस्थेत वृद्धे वृद्धावस्थे काही दिवस, म्हणजे त्या ग्रहाच्या बाल्यावस्थेत वृद्धे वृद्धावस्थे काही दिवस, म्हणजे त्या ग्रहाच्या बाल्यावस्थेत वृद्धे वृद्धावस्थे काही दिवस आहे. या नियमांविपरीं यराच मतभेद झालो. शुक्रांच्या उदयावस्थेत बाल्याचे आणि वृद्धत्वाचे उभयपक्षां दहा दहा दिनच होणारे असे गर्गांधांनी

१ जेव्हा एखाद्या ग्रहाची गति उलट व्हावे (म्हणजे वृत्तिकांतून नरगोळ, नरगोळ अश्विनीत ३०) तेव्हा तो ग्रह वृद्ध आहे असे समजात. वरुणति संपु पुनः सारळ चालू सागव्यासर (म्हणजे वृत्तिकांतून नरगोळ, नरगोळ वृत्तिका ३०) तो ग्रह मार्गी झाला असे समजात. संपु, पुन, शुक्र, शुक्र, वृत्ति या पां ग्रहांच्याच गर्वांत हा प्रकार मज्जो.

मत आहे. त्रित्येकांच्या मते कालांशुल्य दिवस म्हणजे गुरूचे अकरा आणि शुक्राचे नऊ दिवस सोडावे असे आहे; त्रित्येकांच्या मते यालवृद्धत्वाचे सात दिवस सोडावे असे आहे; आणि तीन तीन दिवस सोडावे असेही पुष्कळांचे मत आहे. तेव्हा गुरुशुक्रांच्या उदयास्तसमयी पूर्वपश्चात् निदान तीन दिवस सोडून शुभवृत्त्य केलें असतां हरकत नाही.

गुरुशुक्रांच्या अस्तांत वर्ज्यकृत्ये.

घापीकूपतडागयज्ञगमनं चौलं प्रतिष्ठाव्रतम् ।
विद्यामंदिरकर्णवेधनमहादानं गुरोः सेवनम् ॥
तीर्थस्नानविवाहकाम्यहवनं मंत्रोपदेशं शुभम् ।
दूरेणैव जिजीविषुः परिहरेदस्तं गुरोर्वै भृगोः ॥ ६ ॥

विहीर, तलाव इत्यादि खणणे; यज्ञ करणे, यात्रेला जाणे, चौल करणे, देवप्रतिष्ठा, विद्यारंभ, नवे घर बांधणे किंवा नव्या घरांत रहावयास जाणे, मुलांच्या कान टांचणे, प्रथम गुरुपदेश घेणे, तीर्थस्नान, विवाह, कामनिक हवन, मंत्रतंत्र शिकणे इत्यादि कृत्ये गुरुशुक्रांच्या अस्तांत करूं नयेत, असे सांगितले आहे.

सिंहस्थ गुरूचा दोष.

उद्यानचूडाव्रतबन्धदीक्षा विवाहयात्रा च चधूप्रवेशः ।
तडागकूपत्रिदशप्रतिष्ठा वृहस्पतौ सिंहगते न कुर्यात् ॥ ७ ॥

गुरुशुक्रांच्या अस्तांत जीं कृत्ये करूं नयेत म्हणून घर लिहिले आहे, तीं कृत्ये सिहराशीस गुरु असतांनाही करूं नयेत.

सिंहस्थ गुरूविषयीं अपवाद.

सिंहे गुरौ सिंहलवे विवाहो नेष्टो गोदोत्तरतश्च यावत् ।
भागीरथीयाम्यतटे हि दोषो नान्यत्र देशे तपनेऽपि मेपे ॥ ८ ॥

सिहराशीला गुरु असून सिहराशीच्या नवांशीं असेल त्या वेळीं मात्र विवाह करूं नये, म्हणजे इतर राशींच्या नवांशांत गुरु असून विवाह वेला असतां सिंहस्थाचा दोष नाही. गोदावरी आणि भागीरथी ह्या दोन नद्यांमधील प्रदेशांत मात्र विवाहादि शुभकार्यांला सिंहस्थाचा दोष आहे. इतर देशांत नाही. तसेंच सिंहस्थांत भेषराशीला सूर्य असतां सिंहस्थाचा दोष नाही, असे सिंहस्थाचे तीन अपवाद आहेत. परंतु देशाचाराप्रमाणे आचरण करावें. देशाचाराची म्हणजे समाजाची संमति असेल तर शास्त्राची हरकत नाही.

पुरुषविवाहकाल.

पुरुषाचा विवाह भगवदाच वर्षी करावा असा शास्त्राचा फारसा निबंध नाही. तरी वीस वर्षेपर्यंत मुलाचें लग्न करूं नये असा शास्त्रकारांचा हेतु दिसतो. कारण आश्वलायनगृह्यसूत्रांत 'अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् । आपोडशाद्ब्राह्मणस्यानतीतः कालः' । म्हणजे ब्राह्मणाच्या उपनयनाचा मुख्य काल आठवें वर्ष पौर्णमास सोळा वर्षेपर्यंत असतो, असें सांगितलें आहे. उपनयन झाल्यानंतर थारा वर्षे किंवा अध्ययन पूर्ण होईपर्यंत ब्रह्मचर्य राखायें व नंतर इष्ट घाटल्यास गृहस्थाश्रम घ्यावा, असें मनुस्मृतीत तिसऱ्या अध्यायांत आरंभोच दिलें आहे. शिवाय, इतर स्मृतिग्रंथांतून वराचें वय अठरापासून तीसपर्यंत असायें, असा उल्लेख आढळतो. यावरून पुरुषाचें लग्न लहानपणीं म्हणजे विद्यार्थिदशेत करणें ही गोष्ट शास्त्रविरुद्ध नसली तरी शास्त्रोक्तही नाही, असें म्हणण्यास कांहीं हरकत नाही. सांप्रत, मुलाचें अल्पवयांत लग्न करणें इष्ट नाही, ही समजूत अनेक कारणांमुळे दिवसेंदिवस अधिक रूढ होत चालली आहे.

कन्याविवाहकाल.

कन्येच्या विवाहकालविषयीं दोन प्रकारचीं मते आढळतात. धर्मसिंधुकरें, मरीचि, दक्ष, इत्यादि ग्रंथकारांचें मत आठ वर्षांपुढें आणि दहा वर्षांचे आंत कन्येचा विवाह करावा असें आहे. आणि त्यावरून क्रियाकांती अशी दृष्ट समजूत झालेली दिसते कीं, दहा वर्षांपुढें कन्येचा विवाह करणें ही गोष्ट अगदीं शास्त्रविरुद्ध आहे; पण ती यथार्थ नाही. दहा वर्षांनंतर आणि ऋतुकालापूर्वी किंवा त्या सुमारास कन्येचा विवाह केला असतां संप्रथम धर्मशास्त्रसंमत आहे, हें खालीं दिलेल्या निरनिराळ्या श्रुति, सूत्र, स्मृति व पुराण ग्रंथांतील पचनांवरून ध्यानीं येईल. जर इच्छित वर म्हणजे वय, विद्या, वैभव वगैरे गुणांनीं युक्त, असा वर मिळत असेल, तर मात्र आठव्या वर्षीही मुलीचें लग्न उरवून घ्यावें, असा मन्वादिसूत्रिकारांचा अभिप्राय आहे. असो; आतां प्रौढविवाहाच्या समर्थनायें प्रथम एक दोन श्रुतिवचनें देतां. ऋग्वेदीही गोष्ट करण्याविषयीं किंवा न करण्याविषयीं वेदांमध्ये स्पष्ट आज्ञा कोठेच आढळत नाही; तथापि भगवत्यानें अमुक प्रसंगीं अमुक वेलें, असा अर्थाचीं वचनें मात्र पुष्कळ आढळतात; त्यांवरून वेदकाळीन रीतीभातीचा निर्णय ठरविणें अयुक्त होणार नाही. खालीं दिलेला वैदिक ऋग्वेदमंहिनेतील आठव्या अष्टकाच्या तिसऱ्या अध्यायांतलें "सत्येनोच्यन्ति" नामक सूत्रांतलें आहे. हें पंचवर्गांमध्यें सूक्त. विवाहविषयाच्या संबंधीं गौरीहराची पूजा करित भगवतीं ब्राह्मणांनीं पठन करवें व तें पठन करित अंत.पठ घरून भगवतीं म्हणार्हीं, असा प्रयोग आहे.

सोमो वधूयुरभवदश्विनास्तामुभा वरा ।

सूर्या यत्पत्ये शंसतीं मनसा सविता ददात् ॥ अ० ३. व० २१

या मन्नादरील सायणाचायांचे भाव्य आहे ते असें —

सोम. वधूयु. वधूनाम. वरः अभवत् । तस्मिन् समये अश्विनाऽश्विनौ उभा उभौ वरा वरौ जाताम् । यत् यदा सूर्या पत्ये शंसतीं पतिं कामयमानां पर्याप्तयावनामित्यर्थः । मनसा सहिताय सोमाय वराय सविता तत्पिता अददात् दित्सां चकार ॥

अर्थ—आपणाला स्त्री असानी अशी इच्छा सोमाच्या मनात उत्पन्न झाली त्या समयीं अश्विनीपुमारही लग्नासाठीं वर तयार होते, परंतु आपल्या सूर्यानामक कन्येवर सोमाचें मन वसलें आहे असें पाहून, पतीप्रियीं वासना उत्पन्न झाली आहे जिला, अशी जी पर्याप्तयावना म्हणजे यावनपूर्ण झालेली कन्या सूर्या, तिला तिच्या बापायें सोमान देण्याचे ठरविलें यावरून सूर्या विवाहापूर्वी ऋतुमनी असली पाहिजे, हे स्पष्ट दिसतें याच अर्थाचा दुसराही मंत्र आहे

कामद्युवं विमदायोहधुर्युवम् । ऋग्ने० अष्ट० ८ अ० व० ११

भाव्य—कामद्युवं कामस्यदीपनीं वेनपुत्रीं विमदायपंये युवं ऊहधु. प्रापयथ ।

अर्थ—कामजागृति करणारी वेनराजाची कन्या मुग्हीं विमदऋषीला दिली येथें कामस्य दीपनीं या पदानें वेनकन्या विवाहसमयीं ऋतुमनी असली पाहिजे हेच स्पष्ट होतें. ब्राह्मविवाहविधि करिताना सप्तपदीच्या प्रसंगीं जे मंत्र म्हटले जातात ते देखील ग्राह वधूलाच उद्देशून आहेत त्यापैकी एकच मुख्य वेद्य देतो

अमोहमसि सात्वं सा त्वमस्य मोहम् ।

सामाहमसि ऋत्वं धौरहं पृथिवीत्यम् ।

तावेह विद्यहावहै सह रेतो दधावहै ।

प्रजां प्रजनयावहै पुत्रान् विंदावहै वहन् ॥

या मंत्रांत “प्रजां प्रजनयावहै०” म्हणजे आपण प्रजा निर्माण करू वगैरे जें आहे तें शाठदहा वर्षांच्या मुलीला समजणे रसास कठिण आहे. तसेच, जवळ जवळ याच अर्थाचे “प्रजाभ्यः पंचपदी भव” वगैरे मंत्र आहेत, त्या मन्नावरून प्राप्तयावना वधूचाच विग्रह करावा, असें योजित होतें. असो; आतां सुप्रकार सप्तसमयीं कन्येच्या वयाची काय इयत्ता ठरवितात तें पाहू आशला ऋतुमनीं वधू अमुक वयाची आसा, असें जरी निश्चित वचन नाही, तरी पुढील वाक्यांवरून ती ग्राहच असली पाहिजे, असा गमितार्थ निघतो

अत ऊर्ध्वमक्षारलघणाशिनौ ब्रह्मचारिणावलं बुर्वाणावध' शायिनौ
स्याताम् त्रिरात्रं द्वादशरात्रम् । संवत्सर वैकृष्णिर्जायत इति ।

विवाहविधि शास्त्रान्तर यध्वरांती त्रिरात्र किंवा द्वादशरात्रपर्यंत ब्रह्मचर्य
रक्षां, तथापि दृढ मनोनिग्रह भवेत् तत्र एक वर्षपर्यंतही ब्रह्मचर्यवृत्ताने त्वातीं
रहाव म्हणजे ऋषीप्रमाणे तेजस्वी पुत्र होईल येथे विवाह शक्यावर तीन रात्री-
नंतर स्त्रीसमागम करण्यापिपयीं सूत्रकारांनीं मोकळीक टेंवितर आहे. इतक्या
विवाहसययीं यध्व उपभोगाहं म्हणजे ऋतुमूर्ताच अमर्त्य फलिते, असें मित्र
होने ती आठ किंवा दहा वर्षांची असून चालावशाचें नाहीं अने तर्क असेट
तर मग निदान चार पाच वर्षे तरी यध्वराळा ब्रह्मचर्य पाळावे लागेत् अन्वे-
दाच्या सांख्यायनसूत्रांत देखील अशाच अर्थाचा उल्लेख आहे, यां अन्ना —

त्रिरात्र ब्रह्मचर्यं चरेयाताम् । अथ चतुर्थीकमे त्रिरात्रे निवृत्ते
स्थालीपाकस्य जुहोति । त्रिरात्र ब्रह्मचर्यं पाठून होम करून चतुर्थीकमे
कराव चतुर्थीकमे म्हणजे पतिव्रतीसमागम होय ऋतुकाळापूर्वी पतिव्रती
समागम शास्त्रात निषिद्ध सांगितला आहे, य त्या अर्था चतुर्थीकमे करावे असें
सांख्यायनमत आहे आणि त्रिरात्रानंतर प्रव्याच रात्रीं चतुर्थीकमे करावयाचें
असतें, त्या अर्था विवाहकारांनीं बऱ्हा ऋतुने अमल्यांवाय गयनरथ नाहीं.
हिरण्यवेशी सूत्रातही अमत्र आहे सजातानशिक्षां अन्नचारिणीं भार्या-
मुपयच्छेत् । येथे अनशिक्षा अने ऋतुना भार्यांनीं यमोय दगावा असें
म्हटल आहे हिरण्यवेशी दगावा म्हात चतुर्थीकमे सांगितले अमल्या-
मुळे तो विधि विवाहोच्च प्रव्या रात्रीं होणार हें स्पष्ट आहे यातान
सूत्रातही हथ सांगितले आहे संवत्सरं न मिथुनमुपयाताम् । द्वादश-
रात्र यद्वा त्रिरात्रमन्वत । यद्वा अन्ना भाग्यमाण विवादानंतर निदान
एक संवत्सरपर्यंत तगा यध्वरांती अथवा ब्रह्मचर्य रागाव संत आहे पण हें
शास्त्र नसेल तर यात, अत किंवा निदान तीन रात्रीपर्यंत तरी ब्रह्मचर्यवृत्तीनें
रहाव, असेही तो स्पष्ट असे दन येथे तीन रात्रींचा नियम हा शौणपश आहे,
अशी जरी कोणी दगा वेत्त तर्की पन् विवाहसययीं आसनांतया असायी
आठ वर्षांची असू नये, अन्ने अने आता या त्रिपयामययीं स्मृतिवचनें वर्य
आहेत हें पाहू

उत्तराश्विनीकृत्याय त्रयसुदशाय च ।

अप्रानामेता तामे कन्या दद्याद्यथायिचि ॥२॥ मनु० ध० ९ श्लो० १०

मनसहार टाटून व यध्वरा अन्ना वर मिळत असेल तर अन्नाला म्हणजे
सहाला देणे न झाल्या अन्ना व यध्वरा कन्येचे देखील द्या करावे. येथे
'अनि' अन्ना देणेला या अन्ना द्यावे असा अर्थ होतो.

अप्राप्ता या पदाया अर्थ 'कामस्पृहा यस्या नोत्पन्ना' म्हणजे तिला कामेच्छा, उत्पन्न झाली नाही, असा वेला आहे, यावरून प्रौढ कन्येचाच विवाह करावा असा अर्थ ध्वनित होतो.

त्रिंशद्वर्षोद्धेत्कन्यां दृष्ट्वां द्वादशवर्षापरिंकीम् । मनु० अ० ९ श्लो० ९४.

तीस वर्षांच्या मनुष्याने स्वतःला पसंत अशी बारा वर्षांची कन्या घरायी.

अतो रजोदर्शनं विवाहात्पूर्वं यथा न भवति तथा कुर्यादित्युक्तं भवति ॥ संस्कारमयूखकार.

विवाहापूर्वी रजोदर्शन होणार नाही अशी तजवीज (पित्याने किंवा पालकांने) ठेवावी म्हणजे रजोदर्शनापूर्वी लग्न करावें.

एवं च यावद्रजोदर्शनं न भवति तावत्कन्योद्धाहो न विरुद्ध इत्युक्तं भवति । स्मृतिचंद्रिकाकार.

कोणीकडून तरी रजोदर्शनापूर्वी कन्येचा विवाह वेला असतां शास्त्रविरुद्ध होत नाही.

प्रयच्छेन्नम्रिकां कन्यामृतुकालभयात्पिता ।

ऋतुमत्यां हि तिष्ठत्यां दोषः पितरमृच्छति ॥ १० ॥ वसिष्ठ.

कन्येला ऋतुप्राप्ति होईल ह्या भीतीने रजोदर्शनापूर्वी तिचे दान करावें. कारण ऋतुमती कन्या अविवाहित ठेविली असतां तिच्या बापाला दोष लागतो.

तस्मादुद्धाहयेतकन्यां यावन्नर्तुमती भवेत्—यम.

म्हणून कन्येला ऋतुप्राप्ति होण्यापूर्वी तिचा विवाह करावा.

ऊर्ध्वं दशाब्दाद्या कन्या प्राप्रजोदर्शनात्तु सा ।

गांधारी सा समुद्वाहा चिरंजीवितुमिच्छता ॥११॥ प्रयोगपारिजात.

दहा वर्षांनंतर व रजोदर्शन होण्यापूर्वी कन्येला गांधारी अशी संज्ञा आहे. ज्याला चिरंजीव व्हावें अशी इच्छा असेल, त्यानें अशा कन्येची विवाह करावा.

घर दिलेल्या वचनांवर कदाचित् एक शंका निघण्यासारखी आहे ती अशी कीं, 'दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला' या पराशरवचनाप्रमाणें दहा वर्षांनंतर कन्येला रजस्वला अशी संज्ञा प्राप्त होते आणि म्हणूनच दहा वर्षांपुढे कन्येचा विवाह अयुक्त मानिला आहे; परंतु या वाक्याचा अर्थ स्मृतिचंद्रिका घ संस्कारमयूख या प्रभांत असा दिला आहे कीं, दहा वर्षांपासून कन्येला रजस्वला ही संज्ञा प्राप्त न होतां दहा वर्षांनंतर कोणी कालानें प्राप्त होते. कारण

१ नम्रिकां तु यदेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत्—जोपर्यंत कन्येला ऋतु प्राप्त झाला नाही तोपर्यंत तिला नम्रिका क्षणतात.

'अत ऊर्ध्वं रजस्वला' असं म्हणून नंतर लागलेंच 'प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति' असं घचन पराशरानें प्रथित केले आहे व अकराव्या वर्षाचा कांहींच उल्लेख त्यानें केला नाही, त्यावरून अकराव्या वर्षी रजस्वलात्व दोष नाही हें सहज ध्वनित होतें आणि तेंच प्रायः सर्वत्र अनुभवाशी जुळतें.

विवाहे वितते तंत्रे होमकाल उपस्थिते ।

कन्यासृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वति याज्ञिकाः ॥ १२ ॥

आपयित्वा तु तां कन्यामर्चयित्वा यथाविधि ।

युंजानामाहुतिं दत्त्वा ततस्तत्रं प्रवर्तयेत् ॥ १३ ॥ यज्ञपार्थ. नि० सि०

विवाहविधि चालला असतां कन्या ऋतुमती होईल तर तिला हविष्मतीनें स्नान घालून व दुसरे वग्यालंकार देऊन 'युंजानानेति' मंत्रानें होमांत आहुती देऊन नंतर पुढील विवाहविधि करावा. यावरून लक्षांत आसतां किंवा नहाण भालेली वधू असली तरी चालेल असा अर्थ निघतो. येथें कन्येच्या पित्याला प्रायश्चित्त घेवरे कांहीं सांगितलेलें नाही. परीस दोन श्लोक किंचित् पाठ-मेदानें आपस्तम्बस्मृतींत पठण केले आहेत, त्यावरून आपसांचाचंही मत, लक्षांत आसतां किंवा वधू असली तरी चालेल, असं दिसतें. रजोदर्शनानंतर कन्येचा विवाह केला असतां पित्यानें प्रायश्चित्त घ्यावें असं आश्वलायनस्मृतींत सांगितलें आहे; तथापि कांहीं ग्रंथांतून प्रायश्चित्त न सांगतां संकटकारी ऋतुदर्शन झाल्या-पर देखील कन्येचा विवाह केला तरी चालेल, अशां घचनं आढळतात; तीं खालीं दिलीं आहेत.

पाममामरणात्तिष्ठेद्गृहे कन्यर्तुमत्यपि ।

न चैवेनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कांश्चित् ॥ १४ ॥ मनु० म० ९ श्लो० ८९.

ऋतु प्राप्त झाल्यापर देखील कन्या पित्याच्या घरीं अविवाहित राहिली तरी चिता नाही; परंतु गुणहीन म्हणजे वय, विद्या वगु इत्यादिकांनीं वधूला अपयोग्य असा घराला ती कधीही देऊं नये.

ऋतुदर्शनेपि न दद्याद्याचहुणचान्धरो न प्राप्तः । मेधातिथि.

या दिलेल्या मनुस्मृत्यावर मेधातिथीची ही टीका आहे; त्याचा अर्थ वरच्याच प्रमाणें आहे. स्मृतिकारांचा या संबंधानें असा स्पष्ट आशय दिसतो कीं, सुस्थळ न मिळाल्यामुळे कन्या ऋतुमती झाली तरी चालेल; परंतु रजस्वलात्व दोषाच्या भयानें भडत्याच अपयोग्य घराला ती देऊं टाकूं नये. तथापि उद्दामरगानें ऋतुदर्शनानंतर कन्या अविवाहित ठेवूं नये.

दद्याहुणयते कन्यां नम्रिकां प्रहचारिणे ।

अपि या गुणहीनाय नोपदंभ्याद्रजस्वलाम् ॥

नशिका मूणजे विला ऋतुदर्शन झालें नाही अशी कन्या सद्गुणी बराला घासी. तसा घर न मिळाल्यामुळे तिला ऋतुदर्शन झालें तरी हरकत नाही. परंतु मूलें बराला ती कदापि देऊ नये.

दशवर्षादूर्ध्वं विवाहो निषिद्धः । तथापि दानुरभावे द्वादशपोड-
शान्दे ज्ञेये रजोभावे इदम् ॥ निर्णयसिंधु

कन्येचा विवाह दहा वर्षांनंतर निषिद्ध होय, तथापि योग्य दात्याचा अभाव असेल तर रजोदर्शन झाले तरीही बाराव्या किंवा सोळाव्या वर्षी कन्येचा विवाह करावा तथापि, ही १६ वर्षांची सवड शास्त्रकारांनीं अडचणीपुरतीच ठेविली आहे, हे विसरू नये. याशिवाय ऋतुप्राप्ति झाल्यानंतर तीन वर्षेपर्यंत पित्राज्ञेची वाट पाहून चवथ्या वर्षी कन्येनें स्वतः योग्य वर बरावा, अशाविषयी मनु, बौधायन इत्यादिकांची वचनें आहेत, त्यातून कांहीं येथे देतो.

श्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती ।

ऊर्ध्वं तु कालादेतस्माद्धिन्देत सदृशं पतिम् ॥ १६ ॥

ऋतु प्राप्ति झाल्यानंतर वाप आपलें दान करितो किंवा नाही याची तीन वर्षे वाट पाहून, नंतर कन्येनें आपल्याला योग्य पति शोधून त्याच्याशीं विवाह करावा.

श्रीणि वर्षाण्यृतुमतीं यः कन्यां न प्रयच्छति ।

स तुल्यं भ्रूणहत्यायै दोषमृच्छत्यसंशयम् ॥ १७ ॥

न याचतं चेदेवं स्याद्याचते च पृथक् पृथक् ।

ततश्चतुर्थे वर्षे तु चिन्देत सदृशं पतिम् ॥ १८ ॥ बौधायन.

कन्या ऋतुमती झाल्यानंतर तीन वर्षांचे आंत मुलगी मागण्याकरितां कोणी आला असून जर वाप तिचे दान करणार नाही, तर प्रत्येक ऋतूला त्याला भ्रूणहत्याचे पातक लागते. परंतु कोणी याचमानच नसेल तर मात्र पित्याला मुळींच दोष नाही. कन्येच्या घरीं जाऊन बराने किंवा त्याच्या पित्यानें मुलगी मागावी असा प्रघात शास्त्राला अनुसरून पूर्वी असे. सुलीनें ऋतुदर्शनानंतर तीन वर्षेपर्यंत वाप आपलें दान करितो फीं नाही हें पाहून नंतर स्वतः वर शोधवा. असो, याप्रमाणे अनेक स्मृतिकारार्ची प्रौढ विवाहाविषयीं अनुकूल मनें आहेत. आता, प्राचीन कालीं प्रौढ वर्षूचेच विवाह होत असत अशाविषयीं पुराणांतील काहीं आधार देतो —

मधुरायां यदुध्रेष्ठो दाशाहं इति विश्रुतः ।

कृतोद्वाहः सराजेन्द्रः संप्राप्य निजमंदिरम् ।

रात्रौ तां शयनारूढः संगमाय समाह्वयत् ॥ १९ ॥ स्कंदपुराण मन्वन्त०

आसीदियं पूर्वभवे काचिद्ब्राह्मणकन्यका ।
 सा भर्तारमनुप्राप्य नवयौवनशालिनी ।
 कंचित्कालं शुभाचारा रेने वंधुभिरावृता ॥ २० ॥ स्कंदपु० महो०
 स शीलयन् देवयानी कन्यां संप्राप्तयौवनाम् ।
 पुष्पैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास भारत ॥ २१ ॥ महाभारत.

अशीं हीं तीन पौराणिक उदाहरणें दिलीं आहेत. त्यांत पहिल्या उदाहरणांत विवाहकालीं वधू प्रौढ असून पतिसमागमाला योग्य होती. दुसऱ्यांत नवयौवनशालिनी म्हणजे नुकतीच यौवनवशेनें युक्त झालेली होती. तिसऱ्या उदाहरणांत शुक्राची कन्या देवयानी ही प्राप्तयौवनाच होती. याशिवाय पुराणकालीं प्रौढ वधूंचेच विवाह होत असत, अशीं वर्णनें पुराणांत सर्वत्र आहेत. सारांश, प्रौढ वधूंचे विवाह शास्त्रविरुद्ध नाहींत, हें घर दिलेल्या श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त वधवांचरून सिद्ध होत. आतां ज्या स्मृतिकारांनीं आठव्या वर्षापासून वहाव्या वर्षापर्यंत कन्येचा विवाह करावा असें लिहिलें आहे, त्यांचा आशय इतकाच अमला पाहिजे कीं, कांहीं झालें तरी कन्येला विवाहापूर्वीं ऋतुदर्शनाचा दोष लागूं नये. म्हणून ऋतुदर्शनाचा जो सामान्य फाल पधरापें किंवा सोळावें वर्ष त्यापूर्वीं निदान चार पांच वर्षें तरी मुलीचें लग्न करावें असें त्यांनीं ठरविलें असावें. आणि त्यामुळे कन्याविवाहाच्या वयाची इयत्ता आंत आंत येत जाऊन दोवडीं दहावें वर्ष हा लग्नाचा अतीत काल त्यांनीं ठरविला असावा. पण ही बालविवाहाची रूढि अस्तिःवांत येत गेली त्याच्या बरोबर आपत्तिही उत्पन्न झाल्या आहेत, असा संपां अनुभव आहे. तसेंच खी पुण्यवती झाल्यानंतर तिला अविवाहित ठेविल्यामुळेही भलत्याच आपत्ति उत्पन्न झाल्याची उदाहरणें आहेत. पासाठीं समंजस आईपापांनीं ऋतुदर्शन कालाचे सुमारास कन्येचा विवाह करावा हेंच युक्त आहे. सूत्रकारांच्या किंवा वीधायनाच्या अनुशासनाप्रमाणें संकटकालीं आमघातवा किंवा ऋतुमनी वधूंचे विवाह केले असतां, निदान आठपासून वधवा वधूंचे आंतील बालविधवा आपल्या समाजांत रहींस पदणार नाहींत. धर्मशास्त्र म्हणजे धार्मिक कायदे, हे विद्वान्, तेजस्वी व नीतिमान् गुरुवांनीं पण मनुष्यांनींच केलें असल्यामुळे तें ईश्वरवृत्तीप्रमाणें सर्वर्थेव निर्दोष व सर्वकालीं अवाधित असणें दावय नाहीं; व या कारणामुळेच समकालीन ममणाच्या स्मृतिकारांची या विषयासंबंधीं एकुरात्पताही नाहीं. तस्मात् काळानुरोधाममाणें समाजाच्या मोदीकरितां धार्मिक नियमांतही अत्यंत विचारपूर्वक फेरफार होणें अगत्याचें असतें. परंतु अनिरेक न होऊं देण्याविषयीं जपलें पाहिजे.

वधूचें लक्षण.

कुलमग्रे परीक्षेत ये मातृतः पितृतश्चेति । आश्व० सूत्र.

अनन्यपूर्विकां कान्तामसांपिंडां यवीयसीम् ।

अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्पगोत्रजाम् ॥ २२ ॥ याज्ञवल्क्य.

कन्येच्या मातृवंशाची व पितृवंशाची परीक्षा करून नंतर त्या कन्येची विवाह करावा, म्हणजे सुकुलांतील कन्या घरावी. तसेंच, दान किंवा उपभोग वासंबंधी जिचे ग्रहण दुःमन्यानें केले नाही, आपल्याशीं जिचे सापिंड्य नाही, आपल्यापेक्षां घराणे व शरीरानें कमी, निरोगी, सोदर भ्राते असलेली, आपल्या गोत्राहून भिन्न गोत्रांत उत्पन्न झालेली आणि आपल्याशीं सप्रवर नाही अशा कुलांतील कन्येचीं विवाह करावा त्याप्रमाणेंच 'जनपदधर्मां ग्रामधर्मांश्च तान् विवाहे प्रतीयान्' या आश्रयायनसूत्रोक्तीप्रमाणें देशाचार, ग्रामाचार व कुलाचार यांचाही विवाहकार्ही अवश्य विचार करावा.

सप्रवर.

असमानप्रवरैर्विवाहः ।

स्वगोत्रोत्पन्न कन्येचीं विवाह होत नाही हे वर सांगितलेच आहे. परंतु ज्या गोत्रांचा परस्पर शरीरसंबंध होत नाही अशीं काही गोत्रे आहेत. कारण, त्यांचे प्रवर सारखे असतात. म्हणून तसा संबंध घडल्यास तो दोषाई असून त्यास सप्रवर म्हणतात. तीं गोत्रे कोणतीं हैं त्यांच्या प्रवरांसह खालीं सांगतां.

भारद्वाजाश्च गार्ग्याः कपिकुलमिलिता जामदग्न्याश्च घत्साः ।

वाभ्रव्याः कौशिकाः स्युः प्रवरसमयुता विष्णुवृद्धानितुंदाः ॥

वासिष्ठाः कौंडिणेयाः पुनरपि मिलिताः काश्यपाः शांडिलेयाः ।

श्रेया विद्मद्भिरेते परिणयसमये वर्जनीयाः प्रयत्नात् ॥ २३ ॥

पुढें जीं कोष्टकें दिलीं आहेत त्या प्रत्येकांत असलेल्या गोत्रांचा परस्परांशीं विवाहसंबंध होत नाही असें समजावें. गोत्रभूत जो पुरुष त्याचा बाप, आज्ञा पणजा हेच प्रवर होत.

१ सापिंड्यासंबंधीं माहिती सापिंड्यदीपिका, धर्मसिंधु इत्यादि ग्रंथांत पहावी हा विषय दुर्बोध अगत्यामुळे येथें विस्तृत रीतीने लिहावा लागला असता, म्हणून विस्तारभयान्नव या लहानशा पुस्तकांत त्याचा समावेश करितां झाला नाही.

गोन	प्रवर
१. भारद्वाज गार्ग्य कपि.	आगिरस बाईस्पत्य भारद्वाजेति. आगिरस सैन्य गार्ग्येति. आगिरस आर्मेहा बाईकेति.
२. जामदग्न्य वास	मार्गव प्यावनाप्रवान आधि जागदायेति.
३. वाप्रग्न्य कौशिक	विश्वामित्र अवदल वाप्रग्न्येति. विश्वामित्राघमर्षण कौशिकेति.
४. विष्णुवर्धन नित्युदन	आगिरस पौकडुत्सनासदस्येति.
५. वासिष्ठ कौण्डिन्य	वामिष्टेद प्रमदा भरद्वाज्विति वासिष्ठ कौण्डिन्य मैत्रावरुणेति.
६. वाश्यप शाडित्य.	वाश्यपावत्सारामितेति. किवा, वाश्यपावत्सार मैधुवंति शाडिलासितदेवलेति.
७. अत्रि	आत्रेयाचेनानस इत्यावाधिति (अत्रिगोत्राचे कोणखारी गोत्राधी जमत ह्यून "अत्रोची सर्वत्र मैत्री" अशी ह्यण पवली आहे)

कन्याक्रयविक्रयाचा दोष.

न कन्यायाः पिता विद्वान् गृह्णीयाच्छुल्कमणवपि ।

गृह्णन् शुल्कं हि लोभेन स्यान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥ २४ ॥

स्त्रीधनानि तु ये मोहादुपजीवन्ति पांधवाः ।

नारीयानानि यस्त्रं वा ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ २५ ॥

अपत्यविक्रय करून त्याचे द्रव्य घेणे हास मनुनं शुल्क असं म्हटलं आहे. आणि जो याप कन्याविक्रय करून द्रव्य घेईल किंवा उपजीविकेकरिता स्त्रीधनाचा उपहार करील, तो अधोगतीस जाईल असेही सांगितलं आहे. मुलाचा हुंडा घेणे हा देखील मनुष्या मताप्रमाणे अपत्यविक्रयच होय. परंतु हुंडा घेणे ही गोंद लोकांत वाढत समजली जात नाही! आणि कन्याविक्रयमात्र लोक निघ संमजतात! तथापि शास्त्रदृष्ट्या शुल्क किंवा हुंडा घेणारे दोषेही सारखेच दोषी आहेत. तसेच कोणत्याही पुरुषाने वधू विकत घेऊन तिचे पाणिग्रहण करूं नये. कारण मनुनं असं सांगितलं आहे कीं, "क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते" । वधू विकत घेऊन तिचे पाणिग्रहण केलं असतां ती वधू, पत्नी या पवित्र संज्ञेला पात्र होत नसून दासी होते. आणि धर्मदृष्ट्या दासी पर्यंत मानि- टेली आहे. यासाठीं विचारी पुरुषाने वधू विकत घेऊन तिच्याशी विवाह करूं

नये म्हणजे त्या योगाने कन्याविक्रमाच्या पातकाला उत्तेजन दिल्याचा द्रोप
खागणार नाही, व दासीच्या पाणिग्रहणापासून घटणारें पातकही टळेल, असे
दोन अर्थ साधिता येतात

विवाहास निषिद्धकन्या.

मातुः सपत्न्या भगिनीं तत्सुतां च विवर्जयेत् ।
पितृव्यपत्नीभगिनीं तत्सुतां च विवर्जयेत् ॥ २६ ॥
पेटृपत्नेयीं भगिनीं स्वस्त्रीयां मातुरेव च ।
एतास्तिष्ठन्तु भार्यार्थे नोपयच्छेत बुद्धिमान् ॥ २७ ॥
मातुलस्य सुतामूढा मातृगोत्रां तथैव च ।
समानप्रवरां चैव त्यक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ २८ ॥

वधूचे लक्षण पूर्वी सांगितले आहे ते प्यानांत देवून, त्याशिवाय आतेबहीण,
मावसबहीण व मामेबहीण यांच्याशी विवाह करू नये कित्येक ठिकाणीं मामे
बहिणीशीं लग्न करण्याचा परिपाठ आहे, पण तो गौण पक्ष होय आपल्या दाय-
कोच्या बहिणीची कन्या, चुलत्याच्या दायकोची बहीण, व तिची कन्या, सापस
मातेची बहीण व त्या बहिणीच्या कन्या ह्याबरोबर विवाह करू नये तसेंच, 'ज्येष्ठो
भ्राता पितु स्तम' । म्हणजे वडील भाऊ द्यापाप्रमाणे होय, असें वचन असल्या
मुळे, ज्येष्ठ भ्रात्याच्या पत्नीची बहीण ती आपणाला मावशीप्रमाणे होते, म्हणून
तीही वर्ज्य करावी, असें कित्येक म्हणतात माध्यदिन शाखेच्या ब्राह्मणांनीं मामाचे
गोत्र धर्य करावें असें सांगितलं आहे, म्हणजे त्या गोत्रानील किंवा त्या गोत्राच्या
समान प्रवरांनील कन्येची विवाह करू नये किंवा त्या गोत्रांत कन्या देऊ नये
तथापि अश्वषणीच्यावेळीं केवळ मामाचे गोत्र पाळावें प्रवराचा विचार कर-
ण्याची जरूरी नाही, असें शास्त्रमत आहे

विवाहाचे प्रकार.

ब्राह्मो दैवस्तथैवार्प प्राजापत्यस्तथासुर. ।
गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधम ॥ २९ ॥

१ ब्राह्म, २ दैव, ३ आर्प, ४ प्राजापत्य, ५ आसुर, ६ गांधर्व, ७ राक्षस आणि
८ पैशाच असे आठ प्रकारचे विवाह आहेत. त्यांपैकीं सात ब्राह्म आणि गांधर्व
असे दोन प्रकारचे विवाह मात्र प्रचारांत आहेत त्यांचीं लक्षण येथ सांगतां

ब्राह्मविवाहाचे लक्षण.

आच्छाद्य चार्चयित्वा च श्रुतिशीलवते स्वयम् ।
आहूय दानं कन्याया ब्राह्मो धर्मः प्रकीर्तितः ॥ ३० ॥

विद्वान् आणि गुणवान् असा वर आपल्या घरीं आपण पोलावून आणून, वखानीं भाचडादित आणि अलंकारांनीं यथाशक्ति विभूषित केलेली आपली कन्या त्यास विधियुक्त देणें असा प्रकारच्या विवाहाला प्राह्यविवाह म्हणतात.

गांधर्वविवाहाचें लक्षण.

इच्छयान्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च परस्य च ।

गांधर्वः स तु विशेयो मैथुन्यः कामसंभवः ॥ ३१ ॥

कन्या आणि वर यांच्या परस्पर प्रेमांत व विपयाच्या लालसेनें होणारा जो विवाह त्यास गांधर्व किंवा प्रीतिविवाह म्हणतात. सर्व विवाहांत विपयाचा उद्देश आद्येच आहे, तेव्हां बरील श्लोकांत 'कामसंभवः' हें पद विदोषकहून घालण्यांत ग्रंथकाराचा इतकाच उद्देश दिसतो कीं, कामेच्छा उत्पन्न होऊन विवाहाची आवश्यकता भासण्याइतकें मौढ दंपत्य असायें; म्हणजे परस्परांच्या संमतीनें हा विवाह घ्यावा. तथापि दात्याची म्हणजे पिता किंवा पालक यांचीही संमति त्याला अवश्य पाहिजे. कारण, त्याचाचून विवाह सत्तात्र होत नाहीं. अमो; हा प्रीतिविवाह असल्यामुळे अर्थात् पत्रिका पाहून घटित जमविण्याची आवश्यकता नाहीं. **प्राह्यगांधर्वचून इतर वर्णांला मात्र गांधर्वविवाहाची भोकणीक शास्त्रकारांनीं देयिली आहे.**

वधूवरांचें पत्रिकामेलन.

घर्णां घश्यं तथा तारा योनिर्ग्रहगणस्तथा ।

भकूटं नाटिमैत्री च इत्येता चाष्टमैत्रिका ॥ ३२ ॥

एकैकवृद्धितो ज्ञेया घर्णादीनां गुणाः क्रमात् ।

विवाहे शुभदास्तेषां गुणे स्वष्टादशाधिके ॥ ३३ ॥

वधूवरांचें टिप्पण जमविणें झाला ज्योतिपांत घटित किंवा मैत्री जमविणें असें म्हणतात. ही मैत्री जन्मनक्षत्र आणि जन्मराशि ह्यांचरून जनवितात. ती जमवित्याशिवाय वधूवरांचा विवाह करूं नये असें धर्मशास्त्रकारांनीं लिहिलें आहे. तिचे आठ प्रकार आहेत ते असेः—१ घर्ण २ वश्य ३ ताराश्ल ४ योनि ५ ग्रहमैत्री ६ गणमैत्री ७ राशिघट आणि ८ नाडी. ह्या आठ भेदांचे अनुक्रमें-वरून एक दोन तीन असे पूर्ण गुण पुराये. म्हणजे शुभवर्णांचा गुण १ वदपाचे गुण २ शुभताराश्लाचे ३ योनीचे ४ ग्रहमैत्रीचे ५ गणाचे ६ राशिघटाचे ७ आणि नाडीचे ८. ह्याप्रमाणें सर्व शुभ असतां पूर्वदर उत्तीस गुण घेतात. ह्या उत्तीस गुणांपैकीं अठरापैशां अधिक गुण आले म्हणजे ती मैत्री प्राह्य आहे, असें सांगजावें. ही मैत्री जन्मपरिच्छेवरूनच जनविली पाहिजे. जन्मपत्रिका नसली म्हणजे

कित्येक लोक वधूवराच्या व्यावहारिक नावावरूनच घटित जन्मविज्ञात, परंतु असे कारण शास्त्रविरुद्ध आहे कारण, असे सांगितले आहे की,

विवाहे सर्वमागत्ये यात्रादो ग्रहगोचरे ।

जन्मराशे प्रधानत्वं नामराशि न चिंतयेत् ॥ ३४ ॥

म्हणजे विवाहकारां, इतर मंगलकार्यांत, यात्रादिप्रयाणसमयीं सुहुतं व चालू ग्रह हे जन्म राशीवरूनच पहावे व्यावहारिक नावाचा उपयोग करू नये असो ही आठ प्रकारची मंत्री जन्मविषयापूर्वी वधूवरास अनिष्ट मंगळ किंवा दुष्टनक्षत्रांवर त्यांच्या जन्म आहे कीं काय, हें त्यां सांगतस्थानां प्रथम पहाव

अनिष्ट मंगळ.

लंघे त्रुयेऽष्टमे भौमे सममेऽस्येचं जन्मनि ।

भर्तुर्योपिद्विनाश स्यात् स्त्रियामर्तुविनाशनम् ॥ ३५ ॥

एतद्विधे कुजे संरये चिदाहो न कदाचन ।

पार्यो वा गुणबाहुल्ये कुजे वा तादृशे द्वयोः ॥ ३६ ॥

जन्मलक्ष्मी किंवा लग्नापासून चवथा, सातवा, आठवा आणि धारावा असा पांच स्थानीं मंगळ असेल तर तो अनिष्ट मंगळ होय वधूवरांतून एकाला अनिष्ट मंगळ असून दुसऱ्याला तमा नसेल तर तें ब्राह्म नाही वधूवरांपैकीं एकाला ज्या स्थानातील मंगळ असेल त्याच स्थानीं दुसऱ्याला असला पाहिजे असें नाही फक्त पाच स्थानांपैकीं कोणत्या तरी एका स्थानांतील असावा तसेंच एकाच्या सप्तम स्थानांत मंगळ असून दुसऱ्याच्या सप्तम स्थानांत शनि असेल तर तशी ब्राह्म घरून विवाह करावा असा कित्येकांच मत आहे तसेच, कित्येक ज्योतिष्यांच्या मत, सप्तमेश चंद्र असेल त्या स्थानापासून तर ११४।७। १२ या स्थानीं मंगळ असेल, तर मात्र तो अनिष्ट मंगळ समजावा असा आहे तथापि दोन्ही नियम अपवादामक आहेत असा अनुभव आहे गुणाची सरत्या पूर्ण असतां कुज दोष कमी होतो येथ एषडे अचरय सांगितले पाहिजे कीं, मंगळ घरेर पाहणें असेल तर जन्मपत्रिका मात्र अरपत विधमनीय म्हणजे जन्म काल बरोबर साधून केलेली असली पाहिजे घड्याळाशिवाय अनुमानानं घेळ टरवून त्याप्रमाण कुडली तयार केलेली असेल तर ती व्यथ होय कारण पाच दहा मिनिटांचा परक पडला तरी देखील सर्व कुडली बदलते अशा घेळेत आपण चवथा मंगळ म्हणून जो ठरवावा तो तिसरा किंवा पाचवा देखील असू शकेल याकरितां आपण केलेली कुडली विधमनीय आहे अशी आपली पत्नी सात्री असेल तरच कुडलींत अनिष्ट मंगळ असल्यास, त्याचा विचार करावा

रानि भाद्रिकरून इतर पापग्रह विशेष दोषास्पद न मानितां विवाहकालीं मंगळच मुख्यत्वेकरून कां अमंगळ मानिला आहे हें कळत नाही. सुहृत्तचिंतासणि, सुहृत्तमार्तंड, वृहन्नातक, सारायली चंगरे ग्रंथांतून विवाहप्रतिताचा विस्तृत विचार केलेला आहे, परंतु त्यांत मंगळाविषयी काहीं उल्लेख नाही. यथार्थ सप्तम व अष्टम स्थान एतद्ग्रहानें दूषित नसावें इतकेंच त्यांत सांगितलेलें आहे. यावरून असें दिसतें कीं, ही कुजदोषाची कल्पना अर्वाचीन म्हणजे शें दोनशें वर्षांची असावी. आधारकरितां घेतलेले उपरिनिर्दिष्ट दोन श्लोक सुहृत्तगणपति नामक ग्रंथातील असून तो ग्रंथ गुर्जरप्रांतस्थ ज्योतिषिदानें रचिलेला आहे, त्यावरून गुजराथ प्रांतांतून ही कुजदोषाची कल्पना आली असावी असें कित्येकांचें मत आहे. शिवाय हा भीमदोष पाहण्याचे दोन तीन प्रकार जाडळतात. कोणी चंद्रापामून म्हणजे जन्मलगकुंडलींत जेथें चंद्र असेल तेथपासून मंगळ मोजतात; कित्येक सप्तमेश जेथें असल तेथून मंगळ मोजतात; आणि कोणी जन्मलग्नापासून मोजतात. यापैकी अधिक विश्वसनीय प्रकार कोणता हें निश्चितपणें कोणी ठरविलेले नाही. सारांश एतद्ग्रहांचा विचार कर्तव्य असेल तर पत्रिका सूक्ष्मगणितानें सिद्ध केलेली व विश्वसनीय तरी असावी.

मंगळाचा दोषपरिहार

जामित्रे च यदा सौरिल्लंशे वा हिवुकेऽथवा ।

नवमे द्वादशे चैव भौमदोषो न विद्यते ॥

कुंडलींत सप्तमस्थानीं, लक्षां, चतुर्थस्थानीं, नवमस्थानीं किंवा द्वादशस्थानीं शनि अमतां भौमदोष मानूं नये.

आश्लेषादि जन्मनक्षत्रांचीं फळे.

आश्लेषाख्यसमुत्पन्नो भवश्च कन्यासुतौ हतः ।

मूलजौ भवश्चुरं हंति ज्येष्ठोत्था स्वध्याग्रजम् ॥ ३७ ॥

एलीं लिहिलेले अपवाद सेरीतकरून आश्लेषानक्षत्रावर जन्मलेली कन्या अथवा पुत्र ही आपल्या विवाहानंतर आपल्या सासूला वाईट असतात. मूलनक्षत्रीं जन्मलेली कन्या किंवा पुत्र सापन्वाला वाईट असतात. ज्येष्ठानक्षत्रोत्पन्न कन्या आपल्या घरील दिराला वाईट आणि विशाखानक्षत्रीं जन्मलेली कन्या घाकड्या दिराला वाईट असते, असें मानिलेले आहे. वाईट म्हणजे हेरा देणारी अमनात असें समजावें.

आश्लेषादि नक्षत्रांचे अपवाद.

आश्लेषाप्रथमः पादः पादो मूलांतिमस्तथा ।

विशाखाज्येष्ठयोराद्यास्त्रयः पादाः शुभायहाः ॥ ३८ ॥

आश्लेषांचा पहिला चरण, मूलनक्षत्राचा शेवटचा चरण आणि विशाखा व ज्येष्ठा या दोन नक्षत्रांचे पहिले तीन चरण यांवर कन्या किंवा पुत्र यांचा जन्म झाला असतां शुभ होय; म्हणजे त्यांच्या ठिकाणीं घर लिहिलेले दोष नसतात असें समजावे. अनिष्ट मंगळ व दुष्टनक्षत्रीं जन्म हें प्रथम पाहून नंतर अष्टमैत्री पहावी. ती पाहण्याची रीति आतां सांगतो.

वर्णविचार.

कर्कवृश्चिकमीनारया ब्राह्मणा अथ घातुजाः ।

मेपसिंहधनुष्कात्या वृषकन्यामृगा यिशाः ॥ ३९ ॥

तुलाद्वंद्वघटाः शूद्राश्चैते वर्णाश्च राशिजाः ।

वर्णाधिक्ये चरः श्रेष्ठो न कन्या वर्णतोधिकः ॥ ४० ॥

कर्क, वृश्चिक आणि मीन या राशींचा ब्राह्मणवर्ण होय. मेप, सिंह आणि धन या राशींचा क्षत्रिय, वृषभ, कन्या आणि मकर यांचा वैश्य आणि तूळ, मिथुन व कुंभ यांचा शूद्र, याप्रमाणें राशींचे वर्ण जाणावे. हे वर्ण ध्यानांत ठेवण्याची सोपी रीति अशी आहे की, मीनापासून कुंभापर्यंत वारा राशींचे अनुक्रमानें ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हेच वर्ण पुनः पुनः जाणावे. जसें, मीनराशीचा विप्रवर्ण, मेपराशीचा क्षत्रिय, वृषभराशीचा वैश्य, आणि मिथुनराशीचा शूद्र; पुनः कर्कराशीचा विप्र याप्रमाणे पुढें कुंभराशीपर्यंत वर्ण मोजावे. दोषांचा एक वर्ण किंवा घराचा उच्चवर्ण असेल तर गुण एक. घराचा उच्चवर्ण असतो गुण शून्य. वर्णांच्या उच्चतेसंबंधानें ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हा क्रम जाणावा.

घश्यविचार.

द्वंद्वर्चापघंटकर्ण्यकानुलौ मानघा अंजवृषौ चतुष्पदौ ।

कर्कमीनैमकरौ जलोद्भवाः केतरीवनचरोलिकीटकाः ॥ ४१ ॥

घैरभक्ष्ये गुणाभावो द्वयोः साम्ये गुणद्वयम् ।

घश्येवरे गुणध्वंको घश्यभक्ष्ये गुणार्धकम् ॥ ४२ ॥

घरील श्लोकामध्यं चन्द्रांवर जे अर्क दिले आहेत ते राशींचे अनुयमांक आहेत. मिथुन, धन, कुंभ, कन्या आणि तूळ ह्या मनुष्यराशी होत. मेप, वृषभ ह्या

चतुष्पादराशी होत. कर्क, मीन आणि मकर ह्या जलचरराशी होत. सिंह ही वनचरराशि आणि घृश्चिक ही कीटकराशि आहे असें जाणायें. ह्या परस्पर राशींचें मिश्रत्व किंवा वैर वर्गरे व्यवहारावरून ठरवायें. तथापि वाजूस गुणांचें

कोष्टक दिलें आहे, त्यावरूनही ठरवितां येईल. ज्या परस्पर राशींचें साम्य झणजे मैत्री आहे, त्याचे २ गुण आहेत. ज्यांचें वश्यवैर आहे त्याला १ गुण आहे. ज्यांचा वश्यभक्ष्य संबंध आहे त्यांचा -१- गुण आहे. ज्यांचा वैरभक्ष्य संबंध आहे त्यांचा शून्य गुण आहे. परस्पर

	चतु	मा०	जल	वन	रीट
चतु	२	११	१	०	०
मान	११	२	०	०	०
जल	१	०	२	२	२
वन	०	०	२	२	०
रीट	१	०	१	०	२

वैरभक्ष्य संबंध म्हणजे, उदाहरणार्थ, जलचरराशी ह्या मानवराशींचें भक्ष्य आहे व मानवराशींचें जलचरांशीं वैर आहे म्हणून ह्या परस्पर वैरभक्ष्य संबंध होय. याच प्रमाणें वश्यवैर, वश्यभक्ष्य इत्यादि जाणायें. वधूवरांच्या समानप्रकृतीच्या राशी असतां २ गुण; दोघांतून एक्याची चतुष्पाद व दुसऱ्याची मानव असतां -१- गुण; जलचर असतां १ गुण; वनचर किंवा कीटक असतां शून्य गुण याप्रमाणें सर्व कोष्टक पहायें.

तारावल.

कन्याभं वरभाद्रण्यं वधूभाद्वरमं तथा ।

नवहृच्छेपमे नेष्टे सप्तर्षचत्रिसंख्यके ॥ ४३ ॥

शुभा चेदेकतस्तारा तदा सार्धगुणोदयः ।

शुभा चेतस्युख्यः शून्यं चोभयोश्चेन्नयोऽशुभाः ॥ ४४ ॥

घराच्या जन्मनक्षत्रापासून वधूच्या जन्मनक्षत्रपर्यंत नक्षत्रे मोतावीं; त्यांस नवांनीं भागायें; बाकी ३५७ राहिले तर अशुभ आणि ११२४१६८१० राहिले तर शुभतारावल आहे, असें समजायें. तसेंच, वधूनक्षत्रापासून वरनक्षत्रपर्यंत नक्षत्रे मोतावीं नवांनीं भागायें आणि वरच्याप्रमाणेंच शुभाशुभ समजायें. दोघांची शुभ तारा आली तर गुण तीन. एक शुभ व दुसरी अशुभ असतां गुण दीड व दोन्ही अशुभ असतां शून्य गुण घराचा.

नक्षत्रांच्या योनि.

अश्वो गजो मेपसर्पो सर्पः श्वानो विडालकः ।

मेपो विडालकश्चैव मूपको मूपकश्च गौः ॥ ४५ ॥

महिषी च ततो व्याघ्रो महिषी व्याघ्र एव च ।
 मृगो मृगः सारमेयो वानरो नकुलस्तथा ॥ ४६ ॥
 नकुलश्च कपिः सिंहस्तुरगः केसरी च गौः ।
 मतंगजः क्रमादेवं भानां प्रोक्तास्तु योनयः ॥ ४७ ॥

वरील श्लोकांत अश्विनीपासून रेवतीपर्यंत २७ नक्षत्रांच्या अनुक्रमें २७ योनि सांगितल्या आहेत त्या खालील कोष्टकांत पहा.

अश्वि०	अश्व	पुष्य.	मेघ	स्वानी.	ह्रस्व	अभि०	नकुल
भर०	गज	आश्ले०	माजर	विशा०	व्याघ्र	ध्रुव०	वानर
कृत्ति०	मेघ	मघा	उंदीर	अनु०	हरिण	घनि०	सिंह
रोहि०	सर्प	पूर्वा	उंदीर	ज्येष्ठा.	हरिण	शत०	अश्व
मृग	सर्प	उत्तरा	गाय	मूल	श्वान	पू. भा.	सिंह
आर्द्रां	श्वान	हस्त	ह्रस्व	पू. पा.	वानर	उ. भा.	गौ
पुनर्व०	मार्जार	चित्रा	व्याघ्र	उ. पा.	नकुल	रेव.	गज

महावैरयोनि व योनिमैत्रीचे गुण.

गोव्याघ्रं महिषाश्वं च श्वेणं मार्जारमूपकम् ।
 सिंहेभं कपिमेपं च वैरं तु नकुलोरगम् ॥ ४८ ॥
 एकयोण्यां शुभं विद्याद्भिन्नयोण्यां तु मध्यमं ।
 अधमं शत्रुयोण्यां स्यान्महावैरे न काहंचित् ॥ ४९ ॥
 अतिमैत्रे तु चत्वारो योण्योर्मैत्रे त्रयो गुणा ।
 औदासीन्ये द्वयं चैकं धैरं संचातिशात्रवे ॥ ५० ॥

गाय आणि याघ, ह्रस्व आणि घोडा, कुत्रा आणि हरिण, मार्जार आणि उंदीर, सिंह आणि हत्ती, वानर आणि मेघ व मुंगूस आणि सर्प ह्या परस्पर योनींचे महावैर आहे असं समजावं. कोणत्या जन्मनक्षत्राची कोणती योनि असते हे घर दिलेच आहे. धध्वरांची एक योनि असेल तर गुण चार, वधयतांच्या योनींचे मिश्रण असतां गुण ३, एकच भाव असतां गुण २, शत्रुच असेल तर गुण १ आणि महावैर असतां शून्य गुण जाणावा. धध्वरांच्या परस्पर योनिर्मैत्रीचे त्रिती गुण घराचे हे खालील गुणांच्या कोष्टकावरून ध्यानीं घेव्हा.

योनि	अश्व	गज	मेघ	सर्प	श्वान	मार्जार	मूषक	गौ	महिष	व्याघ्र	मृग	वानर	नकुल	सिंह
अश्व	४	२	२	३	२	२	२	१	०	१	३	३	२	१
गज	२	४	३	३	२	२	२	२	३	१	२	३	२	०
मेघ	२	३	४	२	१	२	१	३	३	१	२	०	३	१
सर्प	३	३	२	४	२	१	१	१	१	२	२	२	०	२
श्वान	२	२	१	२	४	२	१	२	२	१	०	२	१	१
मार्जार	२	२	२	१	२	४	०	२	२	१	३	३	२	१
मूषक	२	२	१	१	१	०	४	२	२	२	२	२	१	२
गौ	१	२	३	१	२	२	२	४	३	०	३	२	२	१
महिष	०	३	३	१	२	२	२	३	४	१	२	२	२	१
व्याघ्र	१	१	१	२	१	१	२	०	१	४	१	१	२	१
मृग	३	२	२	२	०	३	२	३	२	१	४	२	२	१
वानर	३	३	०	२	२	३	२	२	२	१	२	४	३	२
नकुल	२	२	३	०	१	२	१	२	२	२	२	३	४	२
सिंह	१	०	१	२	१	१	२	१	२	१	१	२	२	४

स्पष्टीकरण-धरील कोष्टकांतील पहिली ओळ पहा. वपूवरांतून एकाची अश्वयोनि व दुसऱ्याचीही अश्वयोनीच असेल तर ४ गुण धरावे. एकाची अश्व व दुसऱ्याची गज किंवा मेघ असतां २ गुण धरावे. याप्रमाणें सर्व कोष्टक पहावें.

राशींचे स्वामी.

भौमः शुक्रो बुधश्चंद्रः सूर्यः सौम्यो भृगुः कुजः ।

गुरुः शनैश्चरो मंदो गुरुर्मेपादिराशिवाः ॥ ५१ ॥

धरील श्लोकांत मेपापासून मीनापर्यंत अनुक्रमें दारा राशींचे दारा स्वामी सांगितले आहेत. त्यांचे कोष्टक खाली दिले आहे त्यावरून स्पष्ट कळेल.

राशी	स्वामी.	राशी	स्वामी.	राशी	स्वामी.	राशी	स्वामी
मेघ	— मंगळ.	कर्क	— चंद्र.	तूळ	— शुक्र.	मकर	— शनि.
वृषभ	— शुक्र.	सिंह	— रवि.	वृश्चिक	— मंगळ.	कुंभ	— शनि.
मिथुन	— बुध.	कन्या	— बुध.	धन	— गुरु.	मीन	— गुरु.

ग्रहांचा शत्रुमित्रविचार.

चंद्रगुंमं रविमित्राणि, बुधमो, शशु वैरिणौ ।

चंद्रमित्रे रवु, समाः शशुमंशु, न वैरिणः ॥ ५२ ॥

रा म्हणजे राक्षसगण या परिभाषेने सत्ताथीस नक्षत्रांचे गण समजावे. या श्लोकांत अभिहित नक्षत्र सोडिले आहे.

देमरामदमंदेदे राराममदरादरा ।

देराराममदेरारा ममदेति गणाः स्मृताः ॥ ६० ॥

गणाचे गुण.

मानुष्यां च स्त्रियं देवे वरे तुल्यं गुणेपि पट् ।

पंचान्यथा स्त्रियं दिव्यामेको रक्षोगणे वरे ॥ ६१ ॥

यदि रक्षोगणा कन्या वरश्चेद्गृगणो भवेत् ।

तदोद्वाहो गुणाधिक्ये कार्यस्त्वावश्यके सति ॥ ६२ ॥

मैत्र्यां राशीशयोरंशस्वामिनोर्वरकन्ययोः ।

न तत्र गणदोषः स्याद्विवाहः शुभदो मतः ॥ ६३ ॥

गणाचे पूर्ण गुण सहा. वधूवरांचा एकच गण असेल किंवा वराचा व वधूचा मनुष्यगण असेल तर पूर्ण म्हणजे सहा गुण धरावे. वधूचा व वराचा मनुष्यगण असल्यास पांच गुण धरावे. दोघांपैकी एकाचा राक्षस व दुसऱ्याचा देवगण असेल तर एक गुण धरावा. राक्षस आणि मनुष्य गणांचा शून्य गुण होय. दोघांचा एक गण असेल तर परस्परांचें परस्परांवर उत्तम प्रेम राहिल. मनुष्य आणि देवगण यांची मध्यम प्रीति राहिल. देवगण आणि राक्षसगण यांचा नित्य वलह होईल. मनुष्य आणि राक्षसगण असल्यास स्याज्य होय. तथापि वराचा राक्षसगण असून वधूचा मनुष्यगण असेल तर संवत्कार्ही प्राह्य धरून विवाह करावा असें घडन आहे. तसेंच, वराचा मनुष्यगण आणि वधूचा राक्षसगण असून पुष्कळ गुण येत असतील तरीही विवाह करावा. तसेंच, कन्येच्या आणि वराच्या राशिस्वामींचें किंवा राशीच्या नवांश स्वामींचें मित्रत्व असतां दुष्टगणांचा दोष मानूं नये. नवांशाची माहिती पुढील प्रकरणांत सांगितली आहे.

राशिकूटमैत्री.

चतुर्थो दशमश्चैव तृतीयेकादशः शुभः ।

उभयः सप्तमः साम्यमेकैर्क्षं शुभमुच्यते ॥ ६४ ॥

वधूवरांच्या राशीमधील जे अंतर त्यास राशिकूट म्हणतात. हे अंतर किती असलें म्हणजे शुभ किंवा अशुभ आहे, हे समजण्याची रीति अशी आहे कीं, वधूचे राशीपामून वराची राशी किंवा वराचे राशीपारून वधूची राशी मोजून चवथी किंवा दहावी, निसरती किंवा अकरावी, किंवा परस्पर सातवी असतां शुभ होय. याला अनुक्रमें चतुर्थदशम, तृतीयपंचादश किंवा उभयसप्तम म्हणतात.

नवमी किंवा पांचवी असतां नवपंचक, दुसरी किंवा बारावी असतां द्विद्वादशक, आणि सहावी किंवा आठवी असतां पडाष्टक म्हणतात. हें पडाष्टक दोन प्रकारचें आहे. १ प्रीतिपडाष्टक आणि २ दुष्टपडाष्टक. यांतून पहिलें शुभ आणि दुसरें अशुभ आहे. तसेंच नवपंचक आणि द्विद्वादशक यांचेही शुभ आणि अशुभ असे दोन प्रकार आहेत. दुष्ट म्हणजे अशुभपडाष्टक असतां विपत्ति, दुष्टनवपंचकामुळे अनपत्यत्व व दुष्टद्विद्वादशकामुळे निधंतत्व घडते असें कल्पिलेले आहे; तथापि दानें करून हे दोष परिहार होतात, असेंही सांगितले आहे. म्हणजे दानशांतीनें हे दुष्टपडाष्टके प्रकार संकटकाळीं ब्राह्म धरण्यास हरकत नाही असें समजायें. नवपंचकाच्या राशीभिर्फील जें परस्पर अंतर असते त्या दोन्ही अंकांची बेरीज नेहमीं १४ असते. ह्या पडाष्टकादि राशींचें पालीं कोष्टक दिलें आहे स्वारूपान् शुभाशुभ राशीकूट कोणते हें कळेल.

पडाष्टक.		नवपंचक.		द्विद्वादशक.	
शुभ	अशुभ	शुभ	अशुभ	शुभ	अशुभ
सिंह, मीन तूळ, वृषभ कुंभ, कन्या मिथुन, मकर मेघ, वृश्चिक धन, कर्क	मेघ, कन्या तूळ, मीन मिथुन, वृश्चिक मकर, सिंह कुंभ, कर्क धन, वृषभ	मेघ, सिंह वृषभ, कन्या मिथुन, तूळ सिंह, धन तूळ, कभ वृश्चिक, मीन धन, मेघ मकर, वृषभ	कर्क, वृश्चिक कन्या, मकर शुभ, मिथुन मीन, कर्क	मीन, मेघ सिंह, कन्या सिंह, कर्क मकर, कुंभ तूळ, कन्या धन, वृश्चिक वृषभ, मिथुन	कुंभ, मीन मेघ, वृषभ मिथुन, कर्क तूळ, वृश्चिक मकर, धन

राशिकूटाचे गुण.

राशिकूटे निघने पंच सप्तान्यत्र भकूटके ।

सत्कूटे योनिवेरत्वे नरदूरे पडीरिताः ॥ ६५ ॥

कन्या दूरेपि चत्वारो गुणा ग्राह्या न चाधिकाः ॥

अनयोयोनिमैत्रस्त्री दूरयोर्भूगुणः सदा ॥ ६ ॥

कन्याया चरमे दूरे कन्या दूरं हि तच्छुभम् ।

चरभास्त्रीकदूरं तद्विवाहे न शुभप्रदम् ॥ ६७ ॥

आतां राशिकूटाचे गुण सांगतां. उभयतांचे जन्मनक्षत्र भिन्न व राशि एक असून नक्षत्राचा चरण भिन्न असतां ५ गुण धरावे. तसेच, सत्कूट क्षणजे उभ-

१ याच प्रकरणात दुष्टवादीकूटादिकांची शांति हा विषय पहा.

यमसप्तम, चतुर्थदशम अथवा तृतीयएकादश असेल तर ७ गुण धरावे. परंतु अशा प्रकारचें सत्कृत असूनही परस्परांच्या योनीचें वर असेल किंवा वरदूरत्व असेल तर ६ गुण धरावे. योनिर्मत्री असून स्त्रीदूरत्व असतां पडाष्टक, नव-पंचक किंवा द्विर्द्वादशवादि कृताचे गुण ४ परंतु वरदूरत्व असतां ५ धरावे. योनिर्मत्री किंवा स्त्रीदूरत्व थातून एक असतां दुष्टकृताचा १ गुण धरावा. उभय-यतांचें एकच जन्मनक्षत्र व एकच धरण असेल तर शून्य गुण धरावा.

नाडी.

पूभा शतभिषा मूलं ज्येष्ठा हस्तः पुनर्वसुः ।
 आर्द्राऽश्विनी चोत्तरा च आद्यनाडीयमीरिता ॥ ६८ ॥
 चित्रा पुष्योऽनुराधा च धनिष्ठा भरणी मृगः ।
 पूर्वाषाढा उभा पूर्वा मध्यनाडी प्रकीर्तिताः ॥ ६९ ॥
 रोहिणी कृत्तिकाऽश्लेषा मघास्वातीद्वयं तथा ।
 रेवती चोत्तराषाढा ध्रुवणध्यांत्यनाडिका ॥ ७० ॥
 नाडीभेदे गुणध्याष्टौ तद्देवान्येपि सार्धकाः ।
 अजागलस्तनायते नाल्पर्यये सकला गुणाः ॥ ७१ ॥
 एकराशौ पृथक् पृथग्ये पृथग्राशौ तथैकमे ।
 गणनाडीनृदूरत्यं ग्रहैरं न चिंतयेत् ॥ ७२ ॥

आद्यनाडी-अधि०, आर्द्रा, पुन०, उत्त०, हस्त, ज्येष्ठा, मूल, शत०, पूभा०.
 मध्यनाडी-भर०, मृग, पुष्य, पूर्वा, चित्रा, अनु०, पू. पा०, धनि०, उ०भा०.
 अंत्यनाडी-शुक्रि०, रोहि०, आश्ले० मघा, स्वाती, विशा०, व०पा०, धव०, रेव०

कोणत्या नक्षत्रांची कोणती नाडी असते हें वर दिलें आहे. त्यावरून वधू-धरांची नाडीर्मत्री पाहून खाली लिहिल्याप्रमाणे शुभाशुभ जाणावें. दोघांची भिन्न नाडी असेल तर तें ब्राह्म असून त्याचे पूर्ण म्हणजे भाठ गुण धरावे. पण दोघांची एक नाडी असेल तर तें त्याज्य समजून त्यांचा विवाह करूं नये. परंतु त्यास एक असा अपवाद आहे की, जर वधूवरांच्या राशी एक असून जन्मनक्षत्र भिन्न असेल किंवा दोघांचें जन्मनक्षत्र एकच असून राशी भिन्न असतील व जन्मनक्षत्राचा भिन्नधरण असेल तर अशा घेटीं एक नाडीचा, वरदूरत्वाचा, किंवा उभयतांच्या राशींमधीच्या राशुत्वाचा दोष न मानितां त्यांचा विवाह करावा.

१ वधूच्या राशीपासून वराची राशी दूर अगतां वरदूरत्व होतें आणि वराच्या राशी-पासून वधूची राशी दूर अगता स्त्रीदूरत्व होतें. जसे, वराची राशी मेष आणि वधूची धन असेल तर मेषापासून धन नववीं झगून मेष स्त्रीदूरत्व झालें. परंतु हेच उलट अगता वरदूरत्व होईल. वरदूरत्व गण मानिलेले आहे. २ पूर्वाभाद्रपदा. ३ उत्तराभाद्रपदा.

दुसरा एक अपवाद असा आहे कीं,

“आद्यशेन चतुर्थांशं चतुर्थांशेन चादिर्म ।

द्वितीयेन तृतीयं तु तृतीयेन द्वितीयकं ॥

एवं भांशव्यधो येषां जायते वरकन्ययोः ।

तेषां मृत्युर्न संदेहः शेषांशा अल्पदोषदाः ॥”

म्हणजे वधूवरांचीं नक्षत्रे एक नाहीचीं असून त्या दोन नक्षत्रांपैकीं एका नक्षत्राचा प्रथम चरण आणि दुसऱ्या नक्षत्राचा चतुर्थ चरण असेल तरच किंवा एका नक्षत्राचा द्वितीय चरण व दुसऱ्या नक्षत्राचा तृतीय चरण असेल तरच एक नाहीचा दोष मानावा. याचा स्पष्टार्थ असा कीं, वधूवरांच्या नक्षत्रांपैकीं एका नक्षत्राचा प्रथम चरण असून दुसऱ्या नक्षत्राचा द्वितीय किंवा तृतीय चरण असेल तर एक नाहीचा दोष मानूं नये. तसेंच, वधूवरांच्या नक्षत्रांतून एका नक्षत्राचा द्वितीय चरण असून दुसऱ्या नक्षत्राचा प्रथम किंवा चतुर्थ चरण असतां एक नाहीचा दोष नाहीं. खालील कोष्टक पहा याशिवाय येणारी जी एक नाही ती मात्र सर्वथा वजे करावी. कारण एक नाही असून कितीही गुण आले तरी ते अजागलमनाप्रमाणें निष्फल होत.

वर नक्षत्राचे चरण

वधू नक्षत्राचे चरण		१	२	३	४
	१	प्राह्य	प्राह्य	प्राह्य	वज्र
	२	प्राह्य	प्राह्य	वज्र	प्राह्य
	३	प्राह्य	वज्र	प्राह्य	प्राह्य
	४	वज्र	प्राह्य	प्राह्य	प्राह्य

जन्मनक्षत्रावरून नाडीगणादिकांचें कोष्टक.

घटितचक्र.					राशिपरत्वे.			
नक्षत्रपरत्वे.					राशी.	खानी.	वर्ण.	वरय.
नक्षत्र.	योनि.	वैरयो.	गण	नाडी.				
शश्विनी	अश्व	द्वैस	देव	आय	मेघ	मंग.	क्षत्रि.	चतु.
भरणी	गज	मिह	मनुष्य	मध्य				
कृत्तिका	मेघ	वानर	राक्षस	अन्त्य	वृष.	शुक्र	वैश्य	चतु.
रोहिणी	सर्प	नकुल	मनुष्य	अन्त्य				
मृग	सर्प	नकुल	देव	मध्य	मिथु.	शुभ	शूद्र	मानव
आर्द्रा	श्वान	हरिण	मनुष्य	आय				
पुनर्वसु	मार्जार	उन्दिर	देव	आय				
पुष्य	मेघ	वानर	देव	मध्य	कर्क.	शंभ	विप्र	जलचर
आश्लेषा	मार्जार	उन्दिर	राक्षस	अन्त्य				
मघा	उन्दिर	मार्जार	राक्षस	अन्त्य	सिंह	रवि	क्षत्रि.	वनच.
पूर्वाफाल्गु	उन्दिर	मार्जार	मनुष्य	मध्य				
उत्तराफाल्गु	गाय	व्याघ्र	मनुष्य	आय				
हस्त	द्वैस	अश्व	देव	आय	कन्या	शुभ	वैश्य	मान.
चित्रा	व्याघ्र	गाय	राक्षस	मध्य				
स्वाति	द्वैस	अश्व	देव	अन्त्य	तुळ	शुक्र	शूद्र	मान.
विशाखा	व्याघ्र	गाय	राक्षस	अन्त्य				
अनुराधा	हरिण	श्वान	देव	मध्य	वृधि.	मंग.	विप्र	दीट.
ज्येष्ठा	मृग	श्वान	राक्षस	आय				
मूल	श्वान	हरिण	राक्षस	आय	धन	शुभ	क्षत्रि.	मान.
पूर्वाषाढा	वानर	मेघ	मनुष्य	मध्य				
उत्तराषाढा	नकुल	सर्प	मनुष्य	अन्त्य				
अभिजित	नकुल	सर्प	मनुष्य	अन्त्य	मरर	शनि	वैश्य	जल.
धवण	कपि	मेघ	देव	अन्त्य				
घनिष्ठा	सिंह	गज	राक्षस	मध्य				
शतताराका	अश्व	द्वैस	राक्षस	आय	कुंभ	शनि	शूद्र	मान.
पूर्वाभाद्रप.	सिंह	गज	मनुष्य	आय				
उत्तराभाद्रप.	गौ	व्याघ्र	मनुष्य	मध्य	मीन	शुभ	विप्र	जल.
रेवती	गज	सिंह	देव	अन्त्य				

वधुवरांच्या गुणांचें कोष्टक.

	रा	मे	मे	मे	हृ	हृ	हृ	मि	मि	मि	व	व	व	सि	सि	सि	क	क	
	वर	१	१	१	॥	१	॥	॥	१	॥	१	१	१	१	१	१	॥	१	
रा	वर	न	अ	भ	कृ	कृ	रो	मृ	मृ	आ	पु	पु	पु	आ	म	पू	उ	उ	ह
व०	॥	वि	२२	१४	२८	२३	१९	११	१२	२६	१९	१९	११	२५	२५	११	१८	१८	२०
व०	१	ला	२१	२८	१६	११	१४	२४	२६	२६	२७	२८	२६	१३	१३	२४	२६	२६	२८
व०	॥	वि	२९	२२	२०	१५	९	१७	१९	२०	२०	२१	२१	१७	१७	१९	१८	१८	१९
व०	१	वि	१७	१७	१७	२०	१४	२२	११	१३	१३	१८	१८	१५	२५	२३	२२	१७	१९
व०	१	अ	२४	१५	१९	२४	२८	२१	१०	१५	२०	२५	१७	२०	२५	२१	२९	२४	२५
व०	१	ज्ये	१०	१८	२४	२९	२३	३०	१२	२	०	१०	१९	२५	३१	२४	१६	११	११
घ०	१	सू	१२	१९	२५	२०	१३	२०	२१	१४	१२	७	१८	२३	२४	१८	२०	१३	१३
घ०	१	पृ	२६	१८	२०	१४	१९	११	१९	२६	२७	२३	१५	१७	१९	१७	२५	२९	२७
घ०	१	उ	२४	२६	१२	६	१०	१७	२५	२६	२७	२३	२३	१९	९	२४	२५	२९	२९
ग०	॥	उ	२४	२९	१५	१२	१६	२३	२०	२५	२२	२८	२८	१४	५	२०	२१	२४	२४
ग०	१	अ	२८	२७	१५	१२	१७	२६	२३	२०	२२	२८	२८	१४	६	१४	२३	२४	२४
ग०	॥	घ	२०	११	२६	२४	१९	११	८	१६	१५	२१	१३	२७	१९	५	११	१६	१७
कु०	॥	घ	२०	११	२६	३०	२६	१८	११	१९	१७	१९	४	१८	२५	११	१९	१८	१९
कु०	१	श	१५	२१	२७	३१	३०	२७	२०	१२	१२	७	१३	३१	२६	१०	१९	११	११
कु०	॥	पू	१८	२५	३०	२४	३०	३०	२४	१७	१७	१२	२०	१२	१९	२५	१७	१६	१६
मी०	१	पू	१५	२२	१७	१९	२५	२५	२४	१८	१८	१७	२५	१८	१७	२३	१५	१६	१६
मी०	१	उ	२४	१६	३८	३३	२६	१८	१७	२५	२७	२६	१९	२०	१८	१५	२६	२७	२६
मी०	१	रे	२५	२४	११	१३	१७	२६	२५	२४	२५	२६	२६	१३	१२	२३	२३	२४	२५

वधूवरांच्या मैत्रीच्या गुणांचा विचार.

वधूवरांच्या अष्टविधा मैत्रीच्या गुणांची माहिती पूर्वी त्या त्या विषयाखाली दिलीच आहे. परंतु वधूवरांचें जन्मनक्षत्र चरणभेदानें समजल्याबरोबर अनायासें गुणसंख्येचा बोध व्हावा, म्हणून तासंबंधी कोष्टक वर दिलें आहे; आतां ते कसें पहावे हें सांगतां. उदाहरणार्थ, धराचें जन्मनक्षत्र हस्त आहे आणि वधूचें उत्तरा असून चरण चवथा व रास कन्या आहे. याचे गुण काढावयाचे असतां, उत्तरानक्षत्राच्या कन्याराशीच्या उभ्या कोष्टकांत ज्या कोष्टकासमोर आडव्या रोंगतील कोष्टकांत हस्तनक्षत्र असेल तेथें पहावें. म्हणजे गुणांचा अंक सांपडेल. या उदाहरणांत २६ गुण येतात. याचप्रमाणें इतर कोष्टके पहावीं. तसेंच १८ गुणांहून अधिक गुण असतां प्राज्ञ धराचें, असें जरी पूर्वी सांगितलें आहे तरी गुणसंख्या १८ पेक्षां अधिक येत असून त्यांत एकनाडीसारखे दोष आहेत ते कळवचे म्हणून गुणांच्या अंकांखाली मुख्यमुख्य दोषदर्शक चिन्हे पातळी आहेत. तीं अर्शाः- १ म्हणजे एकनाडीदोष; ० म्हणजे मनुष्य व राक्षस गणदोष, X म्हणजे अशुभ पडाष्टकदोष आणि 'व' म्हणजे वैरयोनिदोष, याप्रमाणें जाणावें. पण १८ गुणांहून जेथे कमी गुण आहेत तेथे, तें त्याज्य म्हणून, हीं चिन्हे केळीं नाहींत. तसेंच, वैरयोनीसारखे दोष असूनही इतर कारणांमुळे जें प्राज्ञ मानिलेलें आहे तेथेंही कोणतेंच चिन्ह मांडिलें नाहीं. अर्थां गुणावद्दल पूर्ण गुण भरिला आहे, म्हणून १९ गुणांपासून प्राज्ञ धरावें. तथापि केवळ गुणसंख्येवरून देखील वधूवरांची मैत्री प्राज्ञ किंवा त्याज्य ठरवून चालावयाचें नाहीं, हेंही प्यानांत ठेवावें. कारण, एकनाडी, मनुष्यराक्षसगण अथवा वैरयोनि इत्यादि दोष असून त्यांसही अपवादक नियम आहेत. आणि मागे दिलेल्या कोष्टकांत त्या सर्व अपवादक नियमांचा विचार केलेला नाहीं. याकरितां काहीगणादि अष्टविधा मैत्री जमवितांचा, यथास्थली जे जे अपवाद सांगितले आहेत, त्या सर्वांचा अवश्य विचार करावा. किंबोक्त ठिकाणीं केरळ गणगोत्रच पाहण्याचा प्रघात आहे व क्रिषेक ठिकाणीं तर गोत्रभयर मात्र पाहतात. तेव्हां या संबंधानें देशाचाराप्रमाणें व्यवस्था करावी. मुख्यत्वे जन्मलग्नकुंडलीतील इष्टानिष्ट ग्रह प्रथम पाहून नंतर एकनाडीचा योगी विचार करावा. काहीं लोक अनिष्ट ग्रहांकडे दुर्लक्ष्य करितात व गुणसंख्या १८ हून अधिक असली म्हणजे तिप्यण जमलें असें मानितात. पण हा एकदेशीय विचार होय. तसेंच, पत्रिका भाष्यंत विश्वसनीय असावी म्हणजे यरोबर फल येईल व शास्त्राकडे दोष वेगार नाहीं.

जालक किंवा वर्गमैत्री.

गणनाडी भादिकरून वर आठ प्रकारची मैत्री सांगून कोणत्या मैत्रीचे किती

गुण असतात हेही सांगितले आहे. याशिवाय वधूवरांच्या विवाहसमयी त्यांच्या जन्मनक्षत्रांच्या आघाक्षरांवरून वगंमैत्री पाहतात, त्याविषयी येथे माहिती सांगतो. पूर्वीक अष्टविधा मैत्रीचे जसे कमी अधिक गुण ठरविलेले आहेत, तसे वगंमैत्रीला गुण वगैरे मात्र काहीं नाहींत. वगंमैत्रीला किर्येक लोक व्यवहारांत जातक असंही म्हणतात. याचा विशेष दोष मानीत नाहींत.

अघर्गो गरुडः प्रोक्तो मार्जारस्तु कवर्गकः ।

चवर्गः केसरी श्रेयो टवर्गः श्वा प्रकीर्तितः ॥ ७३ ॥

तवर्गः सर्पसंज्ञः स्यात्पवर्गो मूपको मतः ।

यवर्गो हरिणाख्यश्च शवर्गो मेघ उच्यते ॥ ७४ ॥

गरुडोरगयोर्वैरं मिथ आखुविडालयोः ।

शार्दूलमृगयोर्वैरं तथा मेघशुनोरपि ॥ ७५ ॥

अ पासून अः पर्यंत (ऋ, ॠ, ए, ऐ, ऐरिज करून) जीं १२ अक्षरें तो अवर्ग; क ख ग घ ङ, हा कवर्ग; च छ ज झ ञ, हा चवर्ग; ट ठ ड ढ ण, हा टवर्ग; त थ द ध न, हा तवर्ग; प फ ब भ म, हा पवर्ग; य र ल व, हा यवर्ग; आणि श ष स ह, हा शवर्ग; याप्रमाणें ८ वर्ग आहेत. या प्रत्येक वर्गाचा स्वामी निराळा कल्पिलेला आहे. जसें, अघर्गाचा स्वामी गरुड, कवर्गाचा मार्जार, चवर्गाचा सिंह, टवर्गाचा श्वान, तवर्गाचा सर्प, पवर्गाचा मूपक, यवर्गाचा हरिण, आणि शवर्गाचा मेघ, याप्रमाणें जाणावें. कोणत्याही वर्गाच्या स्वामीचें त्याच्यापासून पांचव्या वर्गाच्या स्वामीबरोबर वैर व चवथ्याबरोबर मित्रत्व असतें. जसें, अघर्गाचा स्वामी गरुड आणि अवर्गापासून पांचवा तवर्ग, त्याचा स्वामी सर्प; म्हणून गरुड आणि सर्प या परस्परांचें वैर समजावें. या नियमानुसार गरुड आणि सर्प, मार्जार आणि उंदीर, सिंह आणि मृग, मेघ आणि श्वान, या परस्परांचें वैर आहे असें जाणावें. वधूवरांच्या राशीचें परस्पर वैर धसतां कलहोत्पादक आहे, असें मानिलेलें आहे. नांवाच्या आघाक्षरावरून हें वैर ठरवितात. उदाहरणार्थ, गौरी आणि पद्मनाभ यांचें परस्पर वैरजातक येनें. कारण, गौरी ह्या नांवांतील आघाक्षर कवर्गातील असून त्याचा स्वामी मार्जार आहे व पद्मनाभ हें पवर्गातील असून त्याचा स्वामी मूपक आहे आणि मार्जार व मूपक या परस्परांचें शत्रुत्व आहे म्हणून हें वैरजातक होय. म्हणून गौरी व पद्मनाभ यांची परस्पर मैत्री नाहीं. जातकमैत्री जमविणें ती जन्मनक्षत्रांवरूनच जमवावी. व्यावहारिक नांवाचा उपयोग करूं नये. प्रत्येक नक्षत्राची निरनिराळी चरणाक्षरें आहेत, त्याविषयी आतां माहिती सांगतो. पुढाचा नक्षत्राच्या आरंभापासून, तें नक्षत्र संपेपर्यंत, जितक्या घटिका असतील त्यांचे चार भाग करावे; प्रत्येक भाग हाच नक्षत्राचा चरण होय.

नक्षत्रांची चरणाक्षरं. (अवकहटा चक्र.)

॥ ७६ ॥

फेकोहाही पुनभस्यात् हृद्देहोडा च पुष्यनम् ॥ ७७ ॥
 डीहूडेडो तथाश्लेषा मामीसूमे मघा स्मृता ।
 मोटाटीहू तु पूर्वास्या डेटोपापी तयोत्तरा ॥ ७८ ॥
 पूषाणाठा तथा हस्तः पेपोरारी तु चित्रिका ।
 रुरेरोता भवेत् स्वाती तीवृतेतो विशाखिका ॥ ७९ ॥
 नानीनूने चानुराधा ज्येष्ठा नोयायियू मत्ता ।
 येयोभामी मूलतारा पूर्वापाठा भुधाफडा ॥ ८० ॥
 भेभोजाजी उत्तरापा जूजेजोखस्तथाभिजित् ।
 लीखूखो च ध्रुवणं गामीगूये धनिष्ठिता ॥ ८१ ॥
 गोसासीसू शतभिषा सेसोदादी तु पूर्वभा ।
 द्यंज्ञप्रोत्तराभाद्रा देदोचाची तु रेवती ॥ ८२ ॥

चूचेचोला, अविभी	हृद्देहोडा, पुष्य	रुरेरोता, स्वाती	जूजेजोया, अभिधि०
लीलरेले, मरणी	डीहूडेडो, आश्ले०	तीवृतेतो, विशा०	रीखूलेसो, ध्रुवण
आईऊए, कृत्तिका	मामीसूमे, मघा	नानीनूने, अनुरा०	गामीगूये, धनि०
ओवावीचू, रोहिणी	मोटाटोहू, पूर्वा	नोयायीयू, ज्येष्ठा	गोसासीसू, शतता०
वेवोकापी, मृगशी०	डेटोपापी, उत्तरा	येयोभामी, मूल	सेसोदादी, पूर्वाभा०
कूधडळ, आर्द्रा	पूषाणाठा, हस्त	भूधाफडा, पूर्वापा०	द्यंज्ञन, उत्तरा०
केवोहाही, पुनर्व०	पेपोरारी, चित्रा	भेभोजाजी, उ०पाठा०	देदोचाची, रेवती

प्रत्येक नक्षत्राचे चार चरण असतात आणि प्रत्येक चरणार्थे भिन्न अक्षर ठरवि-
 लेले आहे. नक्षत्रांची म्हणजे सवादीस नक्षत्रांची एक राशि होते. नांवाचे जें
 भाषाक्षर असेल त्यावरून जन्मनक्षत्र कोणतें असावे किंवा जन्मनक्षत्राचा अमुक
 चरण असता काय नांव येईल हें वर दिलेल्या कोष्टकाच्या साहाय्याने सहज ठरवितां
 येते. जन्मनक्षत्रावरून रास कशी फाडावी हें पहिल्या प्रकरणांत सांगि-
 तलेच आहे.

दुष्टनाडीकृदादिकांची शांति.

पडाष्टके गोमिथुनं प्रदद्यात्कांस्यं सरौष्यं नवपंचमे च ।

नाड्यां सुधेन्धनसुवर्णवस्त्रं द्विर्द्वादशे ब्राह्मणतपणं च ॥ ८३ ॥

दुष्टराशिदूट किंवा एकनाडी इत्यादि दोषांच्या परिहाराचे शांती दानें सांगितलीं
 आहेत, तीं अशीं:—दुष्टपडाष्टक असतां दोन गोप्रदानें, दुष्टनवपंचक असतां

कांस्य व रौप्य द्वांचे दान, एकनाडी असतां सुवर्णं, वस्त्र व गो द्वांचे दान आणि दुष्टद्विद्वादशक असतां प्राद्वणसंतर्पण करावे, असें राजमार्तंड ग्रंथांत आहे. प्रत्यक्ष गोमदान करणे शक्य नसेल तर यथाशक्ति हिरण्यद्वारा करावे.

विवाहसंबंधी ज्येष्ठमासाचा दोष.

ज्येष्ठस्य ज्येष्ठकन्याया विवाहो न प्रशस्यते ।

तयोरन्यतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठो मासः प्रशस्यते ॥ ८४ ॥

द्वौ ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्तावेकं ज्येष्ठं शुभावहम् ।

ज्येष्ठत्रयं न कुर्यात् विवाहे सर्वसंमतम् ॥ ८५ ॥

ज्येष्ठ कन्या आणि ज्येष्ठ वर यांचा ज्येष्ठ मासांत विवाह करूं नये. परंतु कन्या किंवा वर यांतून एक ज्येष्ठ असतां ज्येष्ठमासांत विवाह केला तरी चालतो; कारण हा द्विज्येष्ठ योग होतो, ज्येष्ठवर, ज्येष्ठकन्या आणि ज्येष्ठमास असा त्रिज्येष्ठ योग विवाहास निषिद्ध मानिलेला आहे.

विवाहाला जन्ममासाचा निषेध.

जन्मर्क्षे जन्मदिवसे जन्ममासे शुभं त्यजेत् ।

आद्यगर्भस्थ, नो दोषो द्वितीयजनुषोः शुभे ॥ ८६ ॥

प्रथम गर्भोत्पन्न कन्या किंवा पुत्र यांचा विवाह मात्र जन्मनक्षत्रांवर जन्म-दिवशी आणि जन्ममासांत करू नये. द्वितीयादि गर्भोत्पन्न कन्या किंवा पुत्र यांचा विवाह त्याच्या जन्ममासांत किंवा जन्मवारादिकांवर केला, तरी त्याचा दोष नाही.

जन्ममासाचा अपवाद.

जन्ममासे तिथौ भे च विपरीतदले सति ।

कार्यं मंगलमित्याहुर्गर्गभार्गवशौनकाः ॥ ८७ ॥

व्यावहारिक अडचणीमुळे जन्ममासांत किंवा जन्मनक्षत्रादिकांवर घडील कन्यापुत्रांचा विवाह करूं नये असेल तर त्या नक्षत्रादिकांच्या विपरीताधांत करावा. म्हणजे पूर्वार्धांत जन्म असेल तर उत्तरार्धांत आणि उत्तरार्धांत जन्म असतां पूर्वार्धांत मंगल कार्यं करणे दोषयुक्त नाही, असें गर्ग, भार्गव आणि शौनक ऋषींचे मत आहे.

विवाहसंबंधी शास्त्रार्थ.

पुत्रोद्वाहात्परं पुत्रीविवाहो न क्रतुत्रये ।

भेदादब्दस्य कुर्यात् नतु त्रयविलंघनम् ॥ ८८ ॥

कुले क्रतुप्रयादर्वाक् मंडनाभ्रतु मुंडनम् ।

प्रवेशाभिर्गमो नेष्टो न कुर्यान्मंगलत्रयम् ॥ ८९ ॥

एका अविभक्त कुटुंबांत (विभक्त असतां दोष नाही) मुलाच्या विवाहानंतर सहा महिन्यांचे भांत मुलीचा विवाह करूं नये. कारण, वधूप्रवेश झाल्यानंतर म्हणजे नवीन सून प्रथम आपल्या घरी आणि त्यानंतर निर्गम म्हणजे आपल्या घरांतून कन्येला प्रथम सासरी पाठविणें अनिष्ट मानिलेले आहे. परंतु संवत्सर बदलत असेल तर मात्र सहा महिन्यांचा नियम बाधक नाही. उदाहरणार्थ, फाल्गुनांत एका मुलाचा विवाह झाला असतां चैत्रांत कनिष्ठ मुलाची मुंज किंवा वैशाखांत कन्येचा विवाह करणें दोषास्पद नाही. तसेंच, तीन मंगलकांयें एकदम करूं नयेत. एका अविभक्त कुटुंबांत मंडनानंतर म्हणजे विवाहादि संस्कार केल्यानंतर सहा महिनेपर्यंत अनैमित्तिक मुंडन म्हणजे घोल, उपनयन, भागवली, तीर्थयात्रा इत्यादि संस्कार करूं नयेत, सतें बहुमत आहे; तथापि विवाहानंतर उपनयन पाहिजे तेव्हा करावें असें फाल्गुनाचा मत भादळतें.

भ्रातृयुगे स्वसृयुगे भ्रातृस्वसृयुगे तथा ।

न कुर्यान्मंगलं किंचिदेकस्मिन्मंडपेऽहनि ॥ ९० ॥

चतुर्दिनांतरे चापि संकटे तु दिनांतरे ।

एकाहे विप्रकुर्वांत सरिद्रिगृहांतरे ॥ ९१ ॥

पृथग्भ्रातृजयोः कार्यो विवाहसूयेकपासरे ॥

सख्या भावांचे, सख्या बहिणीचे किंवा सख्या बहीणभावांचे सारखे संस्कार म्हणजे मुंजी अथवा विवाह हीं एकाच वेळीं करूं नयेत. चार दिवसांच्या, निदान एका दिवसाच्या अंतरानें तरी करावे. फार अडचण असतां एकाच दिवशीं फतव्य असतील तर भिन्न स्थळीं किंवा भिन्न मंडपांत किंवा भिन्न लष्ठावर म्हणजे भिन्न वेळीं करावे. सावत्र बहीणभावांचे संस्कार एकाच वेळीं केले असतां दोष नाही.

प्रसुद्वाहो नैव कार्यो नैकसै दुहितृत्रयम् ।

नैवैकजन्ययोः पुंसोरेकजन्ये तु कन्येके ॥ ९२ ॥

सर्पिंडा नैव कुर्यान्मंडपोत्थापनावधि ।

नैकस्मिन्वत्सरे कार्यो गृहोद्वाही कदाचन ॥ ९३ ॥

विवाहप्रत्यूडासु वर्षमर्धं तदर्धकं ।

अतिलं तर्पणं कुर्याच्छ्राद्धं कुर्यादपिंडकम् ॥ ९४ ॥

आपली कन्या ज्याचे पुत्रास दिली त्याची कन्या आपल्या मुलास करूं नये. झाला प्रसुद्वाह म्हणजे 'बदलवणें' किंवा 'साढेळोटें' म्हणतात. दारिद्र्य वगैरे

बटुकन्याजन्मराशेखिकोणायद्विसप्ततः ।

श्रेष्ठो गुरुः खपद्भ्याघे पूजयान्यत्र निदितः ॥ १०१ ॥

घराला रविबल, बधूला गुरुबल व उभयतांला चंद्रबल अवश्य पाहिजे. जन्म-
राशीपासून १।५।१।२।७ या स्थानीं गुरु असतां, कन्येला विवाहास किंवा
बटूला व्रतबंधासाठीं, गुरुबल आहे असें समजावें. १०।६।३।१ या स्थानीं असतां
गुरु मध्यम होय आणि ४।८।१२ या स्थानीं गुरु असतां विवाहास घर्ज्य होय.
तथापि अडचण असतां अशा समयीं दोन वेळ पूजा करून गुरुबल लाभतें, असें
कित्येक ग्रंथकार म्हणतात; व तसें करण्याचा सांप्रदायही आहे.

मंडपाचें प्रमाण.

मंडपो गृहमानेन षोडशद्वादशाष्टभिः ।

हस्तैर्मितश्चतुर्द्वारस्तोरणाल्योऽत्र वेदिका ॥ १०२ ॥

घर लहान मोठे असेल त्याप्रमाणे मंगलकार्याकरितां मंडप करणें तो सम-
संख्यायुक्त म्हणजे सौळा, चार किंवा आठ हात असून समचौरस असावा.
त्याला चार द्वारें असावीं. व तो मंडप तोरणांनीं विभूयिन करून त्यांत बहूलें
करावें. विवाहापूर्वीचे ३।६।९ हे दिवस घर्ज्य करून शुभ नक्षत्रीं मंडप घालावा.

बहुल्याचें प्रमाण.

हस्तोच्छ्रितां चतुर्हस्तैश्चतुरस्रां सुवेदिकाम् ।

स्तंभैश्चतुर्भिः सुशृष्णां धामभागे तु सप्तनि ॥ १०३ ॥

विवाहांत घराच्या हातानें व उपनयनांत आचार्यांच्या म्हणजे बटूच्या पित्याच्या
हातानें एक हात उंच, चार हात लांब व चार हात रूंद अशी समचौरस वेदी
म्हणजे बहूलें असावें. तें घराच्या डाव्या याजूम म्हणजे घरांत जासांना उजव्या
हाताकडे असून पूर्वाभिमुख किंवा उत्तराभिमुख असावें. कित्येक ग्रंथकार विवा-
हास कन्येच्या व मांजीस बटूच्या हाताचें प्रमाण घेऊन वेदी करावी असें म्हणतात
पण ती वेदी फार संकुचित होते. सुहृत्वंमार्तंडफारांनीं "वेदीप्राक् प्रचणा
चतुर्धरकरा" असें वेदीसंबंधानें स्पष्ट म्हटलें आहे.

कन्यामातृरजोदोपनिर्णय.

नांदीश्राद्धोत्तरं कन्यामाता यदि रजस्वला ।

कन्यादानं पिता कुर्यादित्यांगिरसमापितम् ॥ १०४ ॥

विवाहांत नांदीश्राद्ध होऊन गोत्यानंतर जर कन्येची माता रजस्वला झाली
तर धापानेंच कन्यादान करून विवाहकृत्य समाप्त करावें असें आंगिरसऋषीचें
वचन आहे. कित्येक ऋषींचें मत, माता शुद्ध शास्यानंतर पुढील कृत्य करावें

किंवा पुढें अद्वयचक्र असेल तर शाश्वतक धीर्गति करून नंतर तात्काळ मङ्गल-
हृत्य करावें, असें आहे.

विवाहास मास, वार व नक्षत्रें.

वैशाखः फाल्गुनो माघो ज्येष्ठश्चैते शुभप्रदाः ।

मासा उग्रहने मार्गो मध्योन्ये त्वशुभा मताः ॥ १०५ ॥

मिथुनस्थे यदा भासौ आपाढेपि शुभप्रदः ।

पृष्ठी वशीष्टमी रिक्ता कृष्णपक्षात्पंचके ॥ १०६ ॥

शुक्ला च प्रतिपन्नेष्टास्तिथयोऽन्ये तु शोभताः ।

सौम्यवाराः शुभा मध्यौ सूर्यमंदौ कुजोभमः ॥ १०७ ॥

ज्युत्तरा रोहिणी हस्तोऽनुराधा रेवती मघा ।

स्वाती मूलमृगश्र्क्षेपु शोभनं करपीडनम् ॥ १०८

धनिष्ठा श्रवणं चित्रा अश्विनी पाणिपीडने ।

नक्षत्राणि शुभान्याह हरदत्तोऽधिकानि तु ॥ १०९

माघ, फाल्गुन, वैशाख आणि ज्येष्ठ हे महिने विवाहाकरितां शुभ धरिलेले आहेत. मार्गशीर्ष मध्यम आहे मिथुनसंक्रात असेल तेथपर्यंत आपादांतही विवाह करणें शुभ आहे कित्येक ठिकाणीं वृश्चिकराशीसमूर्य आल्यानंतर कार्तिक मासांत देखील विवाह होतात पृष्ठी, अमावास्या, अष्टमी, रिक्तानिधि म्हणजे चतुर्थी, नवमी, चतुर्दशी, कृष्णपक्षानील शेवटच्या पांच तिथि, आणि शुक्लमनि-
पदा या तिथि विवाहास वन्य कराव्या असें मुहूर्तगणपतिप्रथात सांगितलें आहे. तथापि पृष्ठी, अष्टमी व शुक्ल चतुर्दशी ह्या निर्धोवर विवाह करणें शुभ आहे, असें किरथेक ग्रंथकार म्हणतात. अमावास्या मात्र सर्वथा निघ आहे चारोपैर्षी, म-
ताशिवयानें सर्व वार विवाहास शुभ आहेत. तिन्ही उत्तरा, रोहिणी, हस्त, अनु-
राधा, रेवती, मघा, स्वाती, मूल आणि मृग अशीं अकरा नक्षत्रे विवाहास प्रशस्त मानिलेली आहेत. धाशिवाय धनिष्ठा, श्रवण, चित्रा आणि अश्विनी हीं आणखी चार नक्षत्रे हरदत्ताच्या मतानें विवाहास शुभ आहेत.

पंचकविचार. (मालिनी.)

गततिथियुतलग्रं नंदहृच्छेपकं च ।

घसुपमयुगर्पक्षोणिसंख्या क्रमेण ॥

खगनलनृपचौरं मृत्युदं पंचकं स्यात्

प्रतगृहलनृपमार्गोद्वाहके घर्जनीयम् ॥ ११० ॥

ज्या मुहूर्तांवर विवाह करायाचा त्या वेळीं पंचक नसावें. म्हणून हें वेळापंचक पाहण्याची रीति येथें सांगती. ज्या वेळीं पंचक पहावयाचें असेल त्या वेळेपर्यंत

शुक्रपक्षाच्या प्रतिपदेपासून गततिथि मोजून त्यांत त्या वेळीं जें लग्न भसेल त्या लग्नाचे अंक मिळवावे. त्या बेरजेस नवांनीं भागायें. बाकी ८।२।४।१।१ असे अंक असतां क्रमानें रोगपंचक, अग्निपंचक, राजपंचक, चोरपंचक आणि मृत्युपंचक आहे असें समजावें. म्हणजे १ बाकी असतां मृत्युपंचक, तें विवाहास वर्ज्य करावें; २ बाकी असतां अग्निपंचक, तें गृहारंभास वर्ज्य; ४ उरले तर राजपंचक, तें राजकार्यास वर्ज्य; ६ उरले तर चोरपंचक तें प्रयाणास वर्ज्य आणि ८ उरले तर रोगपंचक तें व्रतबंधास वर्ज्य करावें. यावांचून कोणताही अंक दोष असतां निष्पंचक आहे असें जाणावें. तें सर्व कार्यास प्रशस्त मानिलेले आहे. लग्न पूर्ण चलवान असतां पंचकाचा दोष नाही.

उदयास्तशुद्धि. (शिखरिणी.)

यदा लग्नांशेशोलवमथतनुं पश्यति युतो
भवेद्द्वयं घोडुः शुभफलमनल्पं रचयति ॥
लघूनूनस्वामी लवमदनभं लग्नमदनं ।
प्रपश्येद्वा वध्वाः शुभमितरथा ज्ञेयमशुभम् ॥ १११ ॥

उदय म्हणजे लग्न आणि अस्त म्हणजे लग्नापासून सप्तमस्थान, यांची जी शुद्धि ती उदयास्तशुद्धि होय. विवाहाला जें लग्न प्यावयाचें तें लग्न किंवा त्याचा इष्ट नवांस हे स्वस्वामींनीं इष्ट किंवा युक्त असणें याला उदयशुद्धि म्हणतात. तसेंच लग्न किंवा इष्ट नवांस यापासून सप्तम लग्न किंवा सप्तम नवांस हे स्वस्वामींनीं इष्ट किंवा युक्त असणें याला अस्तशुद्धि म्हणतात. उदयान्तशुद्धि विवाहाला अवश्य असावी. निदानपक्षीं दोहोंतून एक तरी असावी. उदयशुद्धि बराला आणि अस्तशुद्धि कन्येला शुभवारिणी आहे.

क्रांतिसाम्यनामक महापातदोष.

मेपासिंहौ तुलाकुंभौ गोनक्रौ कर्कवृश्चिकौ ।
कन्यामीनौ धनुयुग्मौ तत्रान्योन्यं स्थिताधुभौ ।
रविचंद्रौ तदा ज्ञेयः क्रांतिसाम्यस्य संभवः ॥ ११२ ॥

हा आणि मेप; २ तुळ आणि कुंभ, ३ धूम आणि मकर; ४ कर्क आणि वृश्चिक; ५ कन्या आणि मीन, ६ धन आणि मिथुन; या परस्पर राशींतून एकीला चंद्र व दुसरीला सूर्य असतां क्रांतिसाम्य नांवाचा महापात होतो. उदाहरणार्थ, सिंहराशीस सूर्य व मेपराशीस चंद्र किंवा मेपराशीस सूर्य व सिंहराशीस चंद्र असणें. याचप्रमाणें इतर राशींचें जाणावें. हा महापातदोष कोणत्याही मंगल-कृत्यास वर्ज्य सांगितलेला आहे.

नक्षत्रांच्या विपघटी व त्यांचा अपवाद.

पंचोश जिने खात्रीय अच महंता आखंडली मूच्छना ।

स्त्रिशद्विशैरदोः परीम नंप धृत्ये कांभिनो विंशतिः ॥

शक्रदो दश वासंवा रसशोराः सिद्धा नंया शा दिंशो ।

धृत्येष्टी जिने साशंयो श्वित इमाभ्योऽप्रेऽधि नाड्यो विपम् ॥११३॥

चंद्रो विपघटीदोपं हति केंद्रत्रिकोणरा. ।

लग्नयिना शुभेष्टे. केंद्रे वा लग्ने तथा ॥ ११४ ॥

अधि	५०	गृह	१४	आश्ले	३२	इस्त	२१	अनु	१०	उ पा	२०	पू-भा	१६
भर.	२४	आदी	२१	मघा	३०	चित्रा	२०	ज्येष्ठा	१४	श्रव	१०	उ भा	२४
कृत्ति	३०	पुन.	३०	पूर्वा	२०	स्वाती	१४	मूल	५६	पनि	१०	रेव	३०
रोहि	४०	पुष्य	२०	उत्त	१८	विशा	१४	पू पा	२४	शत	१८	अभि.	०

बरीर श्लोकात अधिनीपासून रेवतीपर्यंत २७ नक्षत्राचे अनुक्रमाने घटिकात्मक ध्रुवाक सांगितले आहेत त्याचा अर्थ असा की, त्या त्या नक्षत्राच्या तितक्या घटिका गेल्यानंतर पुढील चार घटिका विपघटी असतात, ह्या सर्व शुभकार्याला चर्च करायचा. कोणत्या नक्षत्राच्या किती घटिका गेल्यानंतर विपघटी धराय्या हे बरीर कौटकावरून स्पष्ट समजेल. दिवस नक्षत्र पूर्ण ६० घटिका असता मात्र बरीर नियमाप्रमाणे विपघटी धराय्या परंतु ते ६० घटिकाहून कमी किंवा अधिक असेल तर त्रैराशिकरीतीने पुढे लिहिल्याप्रमाणे विपघटी काढाय्या. रीति - ज्या नक्षत्राच्या विपघटी काढाय्याच्या असतील त्या नक्षत्राच्या ध्रुवाकांनी ह्याच नक्षत्राच्या एकदर भुक्तभोग्य घटिकाला गुणून साठानी भागाव जो भागाकार वेईल तितक्या घटिका गेल्यानंतर विपघटीला आरंभ होईल असे समजावे. तसेच, नक्षत्राच्या भुक्तभोग्य घटिकाला चौहोनी गुणून साठानी भागावे, जो भागाकार वेईल तितक्या घटिका विपघटी होत उदाहरण-मघानक्षत्र ध्रुव-घात्री ४८ घटिका आहे, आणि पूर्वविपघटी आश्लेपा नक्षत्र ४४ घटिका होत हणजे ४४ घटिकानंतर मघानक्षत्राला आरंभ झाला म्हणून ६०-४४=१६ ह्या मघा नक्षत्राच्या मगलवारच्या घटिका होत, त्यात ध्रुववारच्या ४८ घटिका गेल्यापेक्षा म्हणजे एकदर ६४ घटिका झाल्या, ह्या मघानक्षत्राच्या भुक्तभोग्य घटिका होत रीतीप्रमाणे, ६४×ध्रुवांक ३०=१९२०-६०=३२ इतक्या घटिका गेल्यानंतर विपघटी धराय्या आता ह्या रीती धरल्या पाहिजेत हे पाहू. रीतीप्रमाणे, ६४×४=२५६-६०=१९६ घटी १६ पळे इतक्या स्पष्ट विपघटी झाल्या म्हणून या उदाहरणात मघा नक्षत्राच्या ३२ घटिका झाल्यानंतर ४ घटी १६ पळे ह्या काळाक १३ ज्यो

विषघटी म्हणावे. या विषघटीच्या दोषाविषयी एक अपवाद आहे तो असा
 र्ही, ज्या राशीचे स्वामी शुभग्रह आहेत त्या राशीला चंद्र असता किंवा शुभग्र-
 हाची त्या चंद्रावर दृष्टि असता किंवा १।५।७।१०।१। या स्थानी चंद्र किंवा
 लग्नस्वामी असतां विषघटीचा दोष रहात नाही.

वर्गोत्तमनवांश.

आद्यश्वरे नवांशस्यात्स्थिरे राशौ तु पंचमः ।

नवमो द्विस्वभावाप्यो शुभो वर्गोत्तमो ह्ययम् ॥ ११५ ॥

जे लग्न असेल त्याच राशीचा नवांश असला म्हणजे त्यास वर्गोत्तम म्हणतात.
 चरलर्मी म्हणजे, मेघ, कर्क, तूळ, आणि मकर या लर्मी पहिला नवांश वर्गोत्तम
 असतो. स्थिरलर्मी म्हणजे वृषभ, सिंह, वृश्चिक, आणि कुंभ या लर्मी पांचवा
 नवांश वर्गोत्तम असतो. आणि मिथुन, कन्या, धन, आणि मीन या लर्मी नववा
 नवांश वर्गोत्तम असतो. नवांशाची माहिती तिसऱ्या प्रकरणाने दिली आहे.

विवाहास वर्ज्य एकवीस महादोष.

दुःपंचाङ्गघटमोसृक् सविधुखलतनुः पण्मूर्तीदुः सितोरौ ।

संक्रांतिर्गण्डदोषः सखलभदिनजौ चक्रचक्रार्धपातौ ॥

रन्ध्रं लग्नं कुयर्गोस्तगखलउदयास्ताशुचिः क्रूरवेधः ।

कर्तव्यैकार्गलांघ्रिर्ग्रहणभकुलघौ दुःक्षणोत्पातभे च ॥ ११६ ॥

ज्या दिवशी विवाह करावयाचा त्या दिवशी पुढे लिहिलेले एकवीस प्रकारचे
 दोष नसावे. १ दुःपंचांगी म्हणजे दुष्टतिथिवारनक्षत्रयोग इत्यादि दोषानी युक्त
 दिवस असणे म्हणजे पंचांगशुद्धि ज्या दिवशी नाही असा दिवस; २ अष्टमोसृक् ह्य०
 मेघ, वृषभ आदिकरून ज्या लर्मी विवाह करणे असेल त्या लग्नापासून अष्टम
 स्थानी मंगळ असणे; ३ सविधुखलतनुः म्ह० लर्मी चंद्र व पापग्रह असणे; ४ पण्मू-
 र्तीदुः ह्य० लग्नापासून सहावा किंवा आठवा चंद्र असणे; ५ सितोरौ म्ह० लग्नापा-
 पासून सहावा शुक्र असणे; ६ संक्रांतिः म्ह० एका राशीतून दुसऱ्या राशीत सर्वांचे
 संक्रमण होतें तो दिवस; ७ गंडदोष ह्य० तिथिगंडांत, नक्षत्रगंडांत व लग्नगंडांत
 असणे; ८ सखलभ म्ह० लग्ननक्षत्र पापग्रहानें युक्त असणे, ९ दिनज म्ह० कुलिक
 पाळवेळादि दुर्मुहूर्त असणे; १० चक्रचक्रार्धपातौ म्ह० प्रातिसाम्यनामक महापात-
 दोष असणे; ११ रंभलग्नं ह्य० वधूवरांच्या राशीपासून आठव्या लर्मी विवाह करणे,
 १२ कुयर्ग म्हणजे होरा, देवकाण, सप्तांश, नवमांश, द्वादशांश आणि त्रिंदांश या पद-
 गर्भार्थी दोषांतून अधिक वर्ग पापग्रहानें युक्त असणे; १३ अन्नगखल म्हणजे लग्नापा-
 सून किंवा चंद्रापासून किंवा इष्टलग्नाच्या इष्ट नवांशापासून सप्तमस्थानी पापग्रह

१ पदगर्भाची अधिक माहिती पुढील तिसऱ्या प्रकरणात दिली आहे.

असर्गे; चालाघ जामित्र दोष ह्यणतात. १४ उदयास्ताशुषिः सृणजे उदयास्तापी शुद्धता नसर्गे; १५ दूरवेध ऋ० नक्षत्राला पापग्रहांचा वेध असर्गे; १६ कर्तरि दोष ऋ० लग्नापासून किंवा चंद्रापासून हुसण्या स्थानांत पापग्रह असून तो बकी असर्गे व द्वादश स्थानींही पापग्रह असर्गे; १७ एकार्गलांघ्रि ऋ० विष्कंभादि सत्तावीस योगांतून जे दुष्टयोग आहेत ते ज्या नक्षत्रीं असतील, त्या नक्षत्रापासून अभिजित्पक्षत्र-सुद्धां मोजिलें असतां सूर्यनक्षत्र विषम अर्वां येणें; १८ ग्रहणभ ह्य० ज्या नक्षत्रीं पूर्वीं सहा महिन्यांत ग्रहण झालें तें नक्षत्र, १९ कुलब ह्य० लग्नीं पापग्रहांचा नवांश असर्गे, २० दुःक्षण ह्य० यामार्धदोष असर्गे; २१ उत्पातभ ऋ० पूर्वीं पण्मासांत धरणीकंप झाला असल्यास ज्या नक्षत्रीं तो झाला असेल तें नक्षत्र; असे एकवीस प्रकारचे दोष नसतील तो दिवस विवाहास शुभ होय. पंचांगांत जे विवाह-सुहूर्ते दिलेले असतात ते प्रायः वरील दोषांनीं विचरित असतील असेच दिवस असतात; ह्यणून ज्या मेवादि लग्नीं विवाह करावयाचा त्या लग्नास शुभग्रह आहेत फीं नाहीं, ह्यापांचून इतर गोष्टी पहाव्या लागत नाहींत. परंतु विवाहाला दिवस ठरवितांना किती गोष्टींचा विचार करावा लागतो याची थोडी तरी कल्पना घाचकांला असावी ह्यासाठीं वरील माहिती दिली आहे. याशिवाय विवाहसुहूर्ते निश्चित करितांना आणखी पुष्कळ गोष्टी पहावयाच्या असतात; परंतु ग्रंथविस्तार-मर्यातय त्या सर्व येथें देतां येत नाहींत.

विवाहास लग्नीं शुभाशुभग्रह (शिखरिणी.)

त्रिपष्ठाऽष्टस्वर्कस्त्रिजलधनगोब्जाः क्षितिसुत-
स्त्रिपष्टस्थाग्नेज्यौ व्ययनिधनवज्यां भृगुसुतः ॥
द्वितीयाब्धिष्वंकात्रतनुपु रिपुःश्वष्टसु शनि-
स्तमः केतुश्चाये भवति सुरगहेतुश्च सकलः ॥ ११७ ॥
रविलग्नो चंद्रस्तनुरिपुमृत्तिस्थः क्षितिसुतो-
ऽष्टलग्नामे नेज्यौ निधन उशनाद्यपरिपुपु ॥
शनिः शेषौ लग्ने तनुपतिरधार्यष्टमग्रहे
विवाहे स्युः सर्वे मदनसदने नैव शुभदाः ॥ ११८ ॥

शुभग्रह—मेवादिकरून द्वादश लग्नांपैकी ज्या लग्नीं विवाह करावयाचा असेल त्या लग्नापासून ३।६ किंवा ८ या स्थानीं रवि असावा. ३।६ किंवा २ या स्थानीं चंद्र असावा. ३।६ या स्थानीं मंगळ असावा. १२।८ हीं स्थाने शरीर करून अन्य स्थानीं पुष्यगुरु असावे. २।१।५।१।१०।१ या स्थानीं शुक्र

१ लग्नाग्रहण असता सहा महिने, पार्ष्ण्य असतां तीन महिने व एक चतुर्थांश प्राग असतां एक महिनापर्यंत तें नक्षत्र वर्ज्य करावें.

असावा. ६।१।८। या स्थानीं शनि, राहु व केतु असावे. आणि एकादशस्थानीं असणारे सर्वच ग्रह विवाहास शुभ जाणावे.

अशुभग्रह—लग्नं रवि, १।१।८ या स्थानीं चंद्र, ८।१।१० या स्थानीं मंगळ, बुध, गुरु अष्टमस्थानीं, १।१।८ या स्थानीं शुक्र, लग्नं शनि, राहु व केतु, लग्नाधिपति ६।८ या स्थानीं, आणि सप्तमांत असणारे सर्व ग्रह विवाहास वर्ज्य करावे.

दोषपरिहारक ग्रह. (शिखरिणी.)

त्रिकोणे केंद्रे वा मदनरहिते दोषशतकं ।

हरेत्सौम्यः शुक्रो द्विगुणमपि लक्षं सुरगुरुः ॥

भवेदाये केंद्रे गण्डतलवेशो यदि तदा ।

समूहं दोषाणां दहन इव तूलं शमयति ॥ ११९ ॥

विवाहास इष्टलग्नापासून त्रिकोणांत ह्यणजे ९।५ या स्थानीं, आणि सप्तम स्थान खेरीजकरून केंद्रांत म्हणजे १।१।१० या स्थानीं, बुध असता तो इतर दंभर दोषांचा नाश करितो. त्याच स्थानीं शुक्र असता तो दोनदो दोषांचा आणि गुरु असता तो लक्ष दोषांचा नाश करितो. इष्टलग्नापासून १।१।१।१० या स्थानीं लग्नस्वामी किंवा लग्नाच्या इष्टनवांशाचा स्वामी असतां, ज्याप्रमाणे अग्नि कापुसाचा नाश करितो, त्याप्रमाणे तो अनंत दोषांचा नाश करितो.

गोरजमुहूर्ताची वेळा.

अर्धास्तात्पूर्वमप्यूर्ध्वं घटिकाद्दे तु गोरजः ।

अर्धविंशत्परं केचिद् घटीद्वयमितं जगुः ।

स कालो मंगलः श्रेयान् विवाहादौ शुभप्रदः ॥ १२० ॥

सायंकाळीं सूर्याचा अर्ध अन्न शास्त्यानंतर असापूर्वीचीं १५ पल्ले व अस्तानंतर १५ पल्ले मिळून अर्ध घटिका, म्हणजे १२ मिनिटे इतक्या काळाला गोरज मुहूर्त म्हणतात. वित्थेकांच्या भक्त सूर्याचे अर्धविष अन्नगत शास्त्यानंतर पुढे २ घटिका म्हणजे ४८ मिनिटपर्यंत गोरजमुहूर्त असतो. हा विवाहास शुभ आहे.

गोधूलिमुहूर्ताची प्रशंसा. (मंदाक्रांता.)

नास्यामृक्षं न तिथिकरणं नैव लग्नस्य चिंता ।

नोवा वारो नच लवचिधिर्नो मुहूर्तस्य चर्चा ॥

नैवायोगो न मृत्तिभवनं नैव जामिन्नदोषो ।

गोधूलिः सा मुनिभिरदिता सर्वकार्येषु शस्ता ॥ १२१ ॥

गो ह्यणजे गाई आणि धूलि म्हणजे धूळ, वामरें पाजण्याकरितां सायंकाळीं रातांतून गाई घरून उत्कंडेनें परत घांवत येत असता, त्यांच्या पायांनीं धुरळा

उक्त असतो म्हणून अशा समयाला गोभूळि किंवा गोरजमुहूर्त म्हणतात. हा सुहृतांला नक्षत्र, तिथि, लग्न, पार, नवांश, कुयोग, जामित्रदोष इत्यादि दोषांचा विचार करण्याचें सुर्वोच कारण नाही. म्हणून ही गोरज वेळा सर्व कार्यांला शुभ मानिली आहे. येवें गोभूळिसुहृतांची प्रशंसा केली आहे, तथापि अमावास्यादि महादोष अमतां किंवा विषाहोक्त नक्षत्रादिकांवांचून गोरजमुहूर्त शुभ आहे असें मात्र समजू नये.

सर्व शुभकृत्यांस त्याज्य काळ.

यामार्धं कुलिकं दिनर्द्धिमघमं पूर्वं दलं पारिधं ।
 विष्टि वैभृतिपातसंक्रमणं गंडांतमेकार्गलम् ॥
 कृष्णानंगचतुर्दिने रविशशिक्रांत्योः समत्वं खलां ।
 होरां रात्रिदिनार्धके क्षयदिनं पित्रोर्जनन्यातवम् ॥ १२२ ॥
 मासाद्यं जनिसंभवं ग्रहणं चंडायुधं दुःक्षणं ।
 ज्येष्ठं पूर्वभवस्य पापयुगितैप्यक्षाणि विद्धं च भम् ॥
 ऊनाख्याधिकमासकौ युतिषु विव्याशूवगंडांतिषु ।
 स्वकार्थोकरसर्तुपूर्वघटिकाभानां विपात्या घटीः ॥ १२३ ॥
 लक्षापंचकपापवर्गमशुभं चंद्रं दशारिष्टकं ।
 जन्मेशेज्यसितात्मंगशशिनोः कूरोद्भवां कर्तरीम् ॥
 रिष्टं गोचरसंभवं ग्रहजनिप्रांतोद्भवं सूतकं ।
 दुश्चिह्नानि मनोविभंगमपि च व्याधि शुभे संत्यजेत् ॥ १२४ ॥

यामार्धं, कुलिकं, तिर्थीची^३ क्षयवृद्धि, परिषदोपाचा पूर्वार्द्ध, भैद्रा, वैभृति, व्यतीपात, संक्रांतीचा दिवस, तीने प्रकारचें गंडांत, एकार्गल, कृष्णप्रबोदशीपासून शुद्धप्रतिपदेपर्यंत चार दिवस, चंद्र व सूर्य यांच्या शान्तीचे साम्य, पापग्रहांचे होरे, मध्यरात्र व मध्याह्न समयान्या पूर्वीचीं दहा व नंतरचीं दहा मिळून वीस पळे, मातापितरांचे धाददिवस, संस्कारसमयीं मातेच्या अस्पृश्यत्वाचे दिवस, जन्ममास, जन्मतिथि, जन्मनक्षत्र, पूर्वी पण्नासांत ग्रहण झालें असेल तर ग्रहणदिवशींचिं नक्षत्र, चंडायुध, दुसुहृते; प्रथम अपत्याला ज्येष्ठमास, पापग्रहयुक्त नक्षत्र व त्याच-प्रमाणे त्याच्या मागील व पुढील एक एक नक्षत्र मिळून एकंदर तीन नक्षत्रे, पापग्रहांनें विद्धनक्षत्र, अधिकमास व छयमास, रिक्तभाच्या ३, व्याघाताच्या ९, झुलाच्या ५, घज्राच्या ९, गंडाच्या ६, आणि अतिगंडाच्या ६, याप्रमाणें प्रत्येक

१ वि० ६० विषंग. त्या० म्ह० व्याघात. व श० ६० शल ६०. २ या प्रकरणांत मागे सांगितले आहे. ३ पहिल्या प्रकरणात पहा. ४ विवाहास चर्च्ये २१ महादोष सांगितले आहेत त्यात पहा.

योगाच्या आरंभीच्या घटिका, अभिन्यादि नक्षत्रांच्या विषयटी, रक्ता, पंचक, पाप-
वर्ग, अशुभ चंद्र, जन्मराशीच्या स्वामीचा व गुरुशुक्र यांचा भ्रम, लग्नापासून
किंवा चंद्रापासून द्वितीय अथवा द्वादशस्थानी क्रूर ग्रह असणे, (ह्याला कनेरि दोष
हणतात) जन्मराशीला दुष्टग्रहाची संख्या अधिक असणे, ग्रहणवध, सुषेर, सूतक
कार्यांतर्भसमयीं अपशकुनादि दुःखिहं, मनाला उल्हास नसणे, अगात ज्वरादि
विकार असणे, ह्या सर्व गोष्टी कोणत्याही शुभकृत्याला वज्रं कराव्या

वधूप्रवेशास (वरातीस) मुहूर्त.

विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मे तिथो षोडशवासरान्तात् ।

ऊर्ध्वं ततोऽब्दे युजि पंचमान्तादत परस्ताप्रियमश्च नास्ति ॥ १२५ ॥

हस्तद्वयप्रलययुगे मघायां पुष्ये धनिष्ठाश्रवणोत्तरेषु ।

मूलानुराधाहयरेवतीषु स्थिरेषु लग्नेषु वधूप्रवेश ॥ १२६ ॥

साप्रत विवाहाच्या रात्रीच बहुतेक ठिकाणीं वधूप्रवेश करितात, म्हणून त्यास
निराळा मुहूर्त पाहण्याचे कारण नाही तथापि वधूप्रवेशाच्या समयीं निष्पचक
असून स्थिर म्हणजे वृषभ, सिंह, वृश्चिक व कुंभ यांपैकींच एकाद लग्न असायें
पचदासबधी माहिती याच प्रकरणांत पूर्वी सांगितली आहे, त्यात निष्पचक
म्हणजे काय हें सांगितलें आहे कित्येक ठिकाणीं विवाहापासून चवथ्या रात्रीं
वरात नेण्याचा प्रचार आहे, त्यासही स्थिरलग्न व निष्पचक असाय व त्या समयीं
वेष्टति व्यतिपातादि कुयोग नसावे अटचणीमुळे विवाहाच्या रात्रीं वधूप्रवेश
ह्याला नाही तर विवाहापासून सोळा दिवसपर्यंत सम म्हणजे २।४।६।८ ह्यादि
दिवशीं किंवा विषम दिवसापैकीं एक ५।७।९ ह्या दिवशीं रात्रीं सुमुहूर्ती वरात
न्यारी वधूप्रवेशास हस्त, चिन्ना, रोहिणी, मृग, मघा, पुष्य, धनिष्ठा, श्रवण,
तिन्ही उत्तरा, मूळ, अनुराधा, अभिनी आणि रेवती हीं नक्षत्रे एक आहेत सोळा
दिवसांमत्तर वधूप्रवेश करण असल्यास विषमदिवशीं व विषममासीं घरील
नक्षत्रांवर रिक्तानिधि, रवि व मंगलवार व इतर कुयोग वज्रं करून अन्य
दिवशीं करावा

प्रथमवर्षी वधूनें पतिगृही राहण्याचे मास.

उद्वाहात्प्रथमे शुर्चा यदि वसेत्तुर्गुहं कन्यका ।

हन्यात्तज्जननी क्षये निजतनुं ज्येष्ठ पतिज्येष्ठं ॥

पौषे च श्वशुरं पतिं च मलिने चित्रे स्वपित्रालये ।

तिष्ठंती पितरं निहंति न भयं तेषामभावे भवेत् ॥ १२७ ॥

विवाहानंतर कन्येनें पहिल्या वर्षी कांहीं महिन्यांत मासरीं व कांहीं महिन्यांत
माहेरीं राहू नये असा शास्त्रकारांनीं निर्बंध ठरविला आहे, तो असा -आषाढ

महिन्यांत कन्या सासरीं राहील तर तें तिच्या सासूला अनिष्ट, ज्येष्ठमासांत राहील तर तें घडील दिराला अनिष्ट, पौषांत राहील तर सासण्याला अनिष्ट आणि अधिकमासांत राहील तर तें पतीला अनिष्ट जाणावें. तसेंच विवाहानंतर प्रथम-वर्षी चैत्रमासांत कन्येनें पितृमृद्दीही राहूं नये. सासू, सासरा योगी नसतील तर मात्र त्या त्या महिन्यांत सासरी किंवा माहेरीं राहिलें असतां दोष नाहीं.

द्विरागमनास मुहूर्त. (पंचचामर.)

चरेदधौजहायने घटालिमेपगे रवौ ।

स्वीज्यशुद्धियोगतः शुभग्रहस्य वासरे ॥

न्युगममीनकन्यफातुलाष्टृपे विलशके ।

द्विरागमं लघुध्रुवे चरे स्रपे मृदृडुभिः ॥ १२८ ॥

विवाह झाल्यानंतर एक वेळ सासरीं राहून कन्या माहेरीं आल्यावर दुसऱ्या सेपेत तिनें सासरीं जाणें झाला द्विरागमन म्हणतात. ते मुहूर्तावांचून करूं नये असें सांगितलें आहे, म्हणून खाली लिहिलेल्या मुहूर्तांवर द्विरागमन करावें. विषम म्हणजे प्रथम वर्षी किंवा तिसऱ्या वर्षी; कुंभ, मृशिक किंवा मेष ह्या राशीला सूर्य असतां; पराला रवि आणि गुरु शुभस्थानीं असतां, शुभ घारीं; मिथुन, मीन, कन्या आणि तूळ ह्या खर्त्रीं; व अश्विनी हस्त, पुष्य, रोहिणी, तिन्ही उत्तरा, ध्रुवण, धनिष्ठा, शततारका, पुनर्वसु, स्वाती, मूल अनुराधा, रेवती, मृग आणि चित्रा ह्या नक्षत्रीं, पधूंचें द्विरागमन शुभ मानिलेलें आहे. वर लिहिलेले मुहूर्तांचे सर्वच योग इष्टकाळीं साध्य नसतील तर निदान शुभवारीं, शुभनक्षत्रांवर, शुभखर्त्रीं द्विरागमन करावें. विवाहापासून १६ दिवसांच्या आंत सम-दिवशीं द्विरागमन केलें असतां शुभ जाणावें. १६ दिवसांनंतर मात्र विषम दिवशीं किंवा विषममासीं करावें. बुधवारीं द्विरागमन करूं नये, असें कित्येक प्रंधकार म्हणतात.

सन्मुख शुक्राचा विचार.

संगुप्ते दक्षिणे शुके नो गच्छेत्तु कदाचन ।

गर्भिणी तु विगर्भा स्यान्नयोद्धा यंध्यतामियात् ॥ १२९ ॥

पित्रागारे यदि स्त्रीणां स्तनपुष्पोद्गमो भवेत् ।

गमनं प्रतिशुकेऽपि प्रदास्तं पतिवेश्मनि ॥ १३० ॥

सन्मुख रिंया उजवीरुचे शुक्र असतां गर्भिणी किंवा नवीन विवाहित वधू ह्यांनीं गमन करूं नये असें सांगितलेलें आहे. कारण, त्यामुळें गर्भिणीला गर्भस्तावाचे व नववधूला यंध्यता येण्याचें भय असतें. पूर्वेकडे किंवा पश्चिमेकडे मात्र, उदित असतां, शुक्र आकाशांत दिसत असतो. जेव्हां पूर्वेकडे तो दिसत असेल तेव्हां

पूर्वेकडे गेलें असतां तो जाणाराला सन्मुख होतो व उत्तरेकडे गेलें असतां उजवा होतो; व जेव्हां पश्चिमेकडे दिसत असेल तेव्हां पश्चिमेकडे जाणाराला सन्मुख व दक्षिणेस जाणाराला उजवा होतो. अशा समयीं उलट दिशेनें गेलें असतां मात्र दोष नाहीं. याप्रिपर्यां धाणखी अपवाद आहे तो असा कीं, धनुमनी कन्या अमता तिला पतिगृहीं जाण्यास, किंवा कोणलाही स्वगृहीं प्रवेश करण्यास, किंवा भृगु, अंगिरा, वस, वसिष्ठ, कश्यप, अत्रि, आणि भरद्वाज या गोप्रांतील मनुष्यास सन्मुख शुभाचा कधीही दोष नाहीं.

पोडशसंस्कार.

गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं तथा ।

जातकं नामसंस्कारो निष्क्रमश्चात्रभोजनम् ॥ १३१ ॥

चौलकर्मोपनयनं वेदप्रतचतुष्टयम् ।

वेशांतः स्नानमुद्धाह संस्काराः षोडश स्मृताः ॥ १३२ ॥

धर्मशास्त्रकारांनीं सोळा संस्कार ठाविले आहेत त्यांचीं नांवां. १ गर्भाधान, २ पुसवन, ३ सीमंतोन्नयन, ४ जातकर्म, ५ नामकरण, ६ निष्क्रमण, ७ अन्न-प्राशन, ८ चौल, ९ उपनयन, १०-१३ चार वेदांचे अध्ययन, (हे चार संस्कारच धरिलेले आहेत.) १४ केशखंडन, १५ समावर्तन आणि १६ विवाह. ह्या षोडशसंस्कारांतून सांप्रत उपनयन आणि विवाह हे दोन संस्कार मात्र सर्व लोक करितात. गर्भाधान संस्कारही बहुतेक करितात. इतर संस्कार मात्र फारच क्वचित् होतात. प्रत्येक संस्कारात प्राय. होमवहन हा मुख्य विधि आहे.

प्रथम रजोदर्शनसमयीं अशुभ.

आद्यतीं पौषशुक्रोर्जमधुशुचिनभस्याः कुयुक्पापवारा ।

रिक्तामार्काष्टपष्ठयः परगृहकुपदे रात्रिसंध्यापरतद्धाः ॥

मिथ्रोप्रामूलतीक्ष्णं विवरमनरुणादपाधिकास्त्रं गराष्टो-

त्पातः पापस्य लग्नं न सदरुणजरुनीलचित्रांबरं च ॥ १३३ ॥

आद्यतीं म्हणजे पहिल्या रजोदर्शनाच्या घडीं, पुढे लिहिलेले सर्ष योग, अशुभ समजाये. जसें, पौष, शुक्र म्हणजे ज्येष्ठ, ऊर्ज म्हणजे कार्तिक, मधु म्हणजे चैत्र शुचि म्हणजे आपाठ आणि नभ म्हणजे भाद्रपद हे महा महिने, कुयुक् म्हणजे विष्वभ, शुल, गंड, अतिगंड, व्याघात, यज्ञ, व्यतीपात, परिघ आणि वैद्युति हे नऊ दुष्ट योग; पापवारा म्हणजे रवि, मंगळ, शनि हे चार, (१ रोगी, २ पतिव्रता, ३ दुःखी. ४ पुत्रिणी. ५ भोगसागिनी. ६ पतिप्रिया. ७ कुंडलासारी. सूर्यवारादिषु क्रमात् ॥ अर्शी रविवारादि सात वारांची अनुक्रमें सात फळे आहेत.) रिक्तामार्काष्टपष्टय रिक्ता म्ह० चतुर्धी, नरमी, चतुर्दशी, अमावास्या,

द्वादशी, अष्टमी आणि पष्ठी ह्या तिथी; दुसऱ्याच्या घरीं आणि कुपदे म्हणजे वाईट जागेंत; रात्रीं; दिवस आणि रात्र यांच्या संघिसमयीं; तसेंच, अपराह्नकाळीं म्हणजे दुपारीं १ पासून तीन वाजेपर्यंत; मिथ, उग्र, तीक्ष्ण इत्यादि नक्षत्रीं म्हणजे कृत्तिका, विशाखा, निन्ही पूर्वा, भरणी, मघा, आश्लेषा ज्येष्ठा, आर्द्रा, अशा दहा नक्षत्रांचर, विवर म्ह० तिथि किंवा नक्षत्र यांची संधि; अनरण म्हणजे आरक्त रगाहून मित्र रजोरग; तसेंच, विशेष अल्प किंवा विशेष अधिक रज; गरकरणापासून आठ करणें; उत्पात; ज्यांचे स्वामी पापग्रह आहेत अशीं लमें; म्ह० मेघ, सिंह, वृश्चिक, मकर आणि कुंभ; तसेंच, अरण म्हणजे तांबटे, जर म्हणजे फाटकें, नील म्हणजे निळें आणि चित्र म्हणजे अनेक रंगांचें, अशीं वच्चें अंगावर असणें; हातांत केरसुणी, सूप, अग्नि, तृण, काष्ठ असणें, इत्यादि सर्व योग प्रथम रजोदशनसमयीं अशुभ होत. प्रथमरजोदर्शन खेरीज करून रजस्वलेनें तांबळभक्षण, तैलाभ्यंग, डोळ्यांत काजळ घालणें इत्यादि वर्ज्य करावीं.

गर्भाधानास मुहूर्त.

गंडांत त्रिविधं त्यजेन्निधनजन्मक्षे च मूलांतकं ।

दास्यं पौष्णमघोपरागदिवसान्पातं तथा वैभृतिम् ॥

पित्रोः श्राद्धदिनं दिवा च परिधाद्यर्थं स्वपत्नीगमे ।

भान्युत्पातइतानि मृत्युभवनं जन्मक्षतः पापभम् ॥ १३४ ॥

भद्रापष्ठीपर्यरिक्ताश्च संध्या भौमार्काकीं नाधरात्रीश्च तस्रः ।

गर्भाधानं द्युत्तरेंद्वर्कमैत्रब्राह्मस्वातीविष्णुवस्त्रंबुपेसत् ॥ १३५ ॥

पुढें लिहिलेले सर्व दिवस वर्ज्य करून गर्भाधानसंस्कार करावा. जसें, तीन प्रकारचें गंडांत, (प्रकरण पहिलें पात्र ४० पहा) निधनक्षे ह्यणजे जन्मनक्षत्रापासून सप्तमनक्षत्र, जन्मनक्षत्र, मूळ, भरणी, अश्विनी, रेवती आणि मघा हीं नक्षत्रें; ग्रहणदिवस, व्यतीपात, वैभृति, मातापितरांचे श्राद्धदिवस, परिधयो-गाचा पूर्वाधं, पूर्वा पणमासांत उत्पात शाला असतां तीं नक्षत्रें; जन्मलगापासून प जन्मराशीपासून अष्टमलग्न, पापग्रहार्जे युक्त नक्षत्रें. तसेंच, वस्याणी ज्या निर्धोला असते अशा तिथी, पष्ठी, पर्वतिथी म्हणजे चतुर्दशी, अष्टमी, अमा-यास्या, पूर्णिमा, संक्रान्ति; रिषा म्ह० ४।१।१४ ह्या तिथी; मंगळ, रवि, शनि हे ग्रह; रजोदर्शनापासून पहिल्या चार रात्री; हे सर्व दिवस पत्नीगमनास म्हणजे गर्भाधानास वर्ज्य करावे. निन्ही उत्तरा, मृगशीर्ष, हस्त, अनुराधा, रोहिणी, म्यानी, ध्रुवण, धनिष्ठा, शततारा ह्यीं नक्षत्रे गर्भाधानास उत्तम होत. चित्रा, पुनर्वसु, पुष्य, अधिनी हीं नक्षत्रे देखील सामान्यतः शुभ आहेत. गर्भाधान-दिवसी उभयतांला घंद्रपल असावें. ऋतुदर्शनापासून १६ रात्रींचे आंत गर्भा-

धान करावें. त्यांत कित्येकांच्या मते ११ व १३ ह्या राशी निघ आहेत. शुभ-
कार्त्ती प्रथम क्रतुदर्शन होणें हें कोणाच्याही स्वाधीन नाहीं. म्हणून पृथादा
अशुभ योग असतां तद्दोषपरिहारार्थं गर्भाधानसंस्कारसमयीं प्रथम शुक्लेश्वरी-
नामक शान्ति करण्याचा सर्वप्र प्रचार आहे. ज्या दिवशीं ती शान्ति करावयाची
असेल त्या दिवशीं अग्नि व आहुती असावी. अग्निआहुतीची माहिती पुढें सुहृत्-
प्रकरणांत सांगितली आहे.

पुंसवन आणि सीमंतोन्नयन.

द्वितीये वा तृतीये वा मासि पुंसवनं स्मृतम् ।

मासे पष्टेष्टमे चाद्यं गर्भे सीमतकं विदुः ॥ १३६

पुनर्वसुद्वये मूलध्रुवणे मृगहस्तयोः ।

गुरुभौमार्कचारेषु प्रोक्तं पुंसवनादिकम् ॥ १३७ ॥

प्रथम समयीं स्त्री गर्भवती असतां दुसऱ्या किंवा तिसऱ्या महिन्यांत पुंसवन
आणि सहाव्या किंवा आठव्या महिन्यांत सीमंतोन्नयन हे संस्कार करावे असें
सांगितलेलें आहे. हे संस्कार प्रतिगर्भसमयीं करावे असें कित्येक ग्रंथकार
म्हणतात. पुनर्वसु, पुष्य, मूल, ध्रुवण, मृग, हस्त ह्या सहा नक्षत्रांवर व गुरु
भौम आणि रवि ह्या वारीं हे संस्कार करावे.

जन्मकार्त्ती अशुभयोग.

गंडांतः परिघः शूलं व्यतीपातोय वैधृतिः ।

मूलाश्लेषा तथा ज्येष्ठा यमघंटोर्कसंक्रमः ॥ १३८ ॥

वज्रगंडौ मृतिर्भद्रा व्याघातो दग्धवासरः ।

अमा चतुर्दशी कृष्णा तातसोदरजन्मभे ॥ १३९ ॥

अधर्मं ग्रहणं निघं जन्मकाले शिशोस्त्रिकम् ।

तद्दोषपरिहाराय शान्तिं कुर्याद्यथाविधि ॥ १४० ॥

तीन प्रकारचें गंडांत; परिघ, शूल, व्यतीपात, वैधृति हे योग, मूल, आश्लेषा
आणि ज्येष्ठा हीं नक्षत्रें, यमघंटयोग, सूर्यमंत्रमणाची घंटा, वज्रयोग, गंडयोग,
मृत्युयोग, कल्याणी, व्याघातयोग, दग्धयोग, अमावास्या, कृष्णचतुर्दशी, पिता,
भ्राता यांचें जन्मनक्षत्र, क्षयविधि व ग्रहण हे सर्व योग जन्मकार्त्ती अशुभ
मानिलेले आहेत. तसेंच, तीन पुत्रांनंतर कन्येचें जनन किंवा तीन कन्यांच्या
पाटीवर चवथा पुत्र होणें हेंही अशुभ होय. तथापि शान्तिने ह्या सर्वांचा संपूर्ण
दोष परिहार होतो असेंही सांगितलें आहे.

जातकर्म च नामकरण.

जातमात्रकुमारस्य जातकर्म विधीयते ।
 स्तनप्राशनतः पूर्वं नाभिकर्तनतोपि वा ॥ १४१ ॥
 द्वादशैकादशे वापि जन्मतोपि त्रयोदशे ।
 पुनर्वसुद्वये हस्तत्रये मैत्रद्वये मृगे ॥ १४२ ॥
 मूलोत्तराधनिष्ठानु शिशोर्नाम कृतं शुभम् ।
 स्थिरे लग्ने शुभे वारे कालातिक्रमणे विदुः ॥ १४३ ॥

पुत्रजन्म झाल्याबरोबर नाललेदनापूर्वी जातकर्मसंस्कार करावा. नामकरण अकराव्या, बाराव्या किंवा तेराव्या दिवशीं करावें. ह्या दिवशीं नक्षत्र वर्गरे पाहण्याची गरज नाही. तथापि अमावास्या, ग्रहण, घैष्टति, घ्यतीपात वर्गरे कुयोग नसावे. कारणपरतें १२।१३ या दिवशीं तें न घडेल तर पुनर्वसु, पुष्य, हस्त, चित्रा, स्वाती, अनुराधा, ज्येष्ठा, मृग, मूळ, तिन्ही उत्तरा, धनिष्ठा, या नक्षत्रीं व शनि, मंगळ खेरीज करून इतर वारी, स्थिर लग्नावर बालकाचे नांव देवावें.

बालकाचें नांव ठेवणें.

ज्या नक्षत्रावर बालकाचें जन्म झालें असेल, त्या नक्षत्राच्या आरंभापासून समाप्तिपर्यंत घटिका मोडून त्यांचे चार भाग करावे. प्रत्येक भागाला चरण अशी संज्ञा आहे. ज्या चरणावर जन्म झाला असेल त्या चरणाचें जें नक्षत्राचें अक्षर असेल (याच प्रकरणांत मागें नक्षत्राचें अवकट्टाचक्र दिलें आहे तें पहा.) तें नांवाचे आद्याक्षर असावें. उदाहरणार्थ, शततारका नक्षत्र एकंदर ६४ घटिका आहे व त्या नक्षत्राच्या ५ घटिका गेल्यानंतर म्हणजे पहिल्या चरणावर बालकाचा जन्म झाला आहे असें समजा. शततारका नक्षत्राच्या प्रथम चरणाचें अक्षर "गो" असें आहे म्हणून मुलगा असल्यास "गोपाल" व मुलगी असल्यास गोदावरी वर्गरे नांवें देवावीं. जन्मकालीं ज्या राशीला चंद्र असतो तीच त्या मनुष्याची रास जाणावी.

जन्मनक्षत्र कोठें पडलें तें पहाणें.

शीर्षं त्रीणि मुखे त्रयं च रविभादेकैकमं स्कंधयो-
 रेकैकं भुजयोस्तथा करतले धिष्ण्यानि पंचोदरे ॥
 नाभौ गुहातले च जानुयुगले चैकैकमृक्षं क्षिपे-
 जंतोः केचिदिति वृषंति गणराः शोषाणि पादद्वये ॥ १४४ ॥
 त्रिभं मूर्ध्नि मुखे सतस्तनयोरष्टमं हृदि ।
 त्रिभं नाभौ त्रिभं नारीचक्रे गुह्ये त्रिभं न्यसेत् ॥ १४५ ॥

सूर्यनक्षत्रापासून जन्मनक्षत्रापर्यंत (जन्मनक्षत्रमुद्धां) नक्षत्रं मौजून पुढें लिहिल्याप्रमाणे त्यांचीं स्थानें जाणार्थी. पहिलीं ३ नक्षत्रें मस्तकावर, दुसरीं ३ मुख्यावर, प्रत्येक खांद्यावर ११, बाहूंचेर ११; तलहातांवर ११, हृदयावर ५, नाभीवर १, गुह्यावर १, प्रत्येक जाजूवर ११ व प्रत्येक पावलावर ३३ याप्रमाणें २७ नक्षत्रांची व्यवस्था जाणार्थी. उदाहरणार्थ, सूर्यनक्षत्रापासून जन्मनक्षत्रापर्यंत ७ नक्षत्रें झालीं, अशी कल्पना करा. यांतून ३ मस्तकावर, ३ मुख्यावर, अर्शी ६ नक्षत्रें गेलीं. सातवें नक्षत्र स्कंधावर आलें म्हणून जन्मनक्षत्र स्कंधावर पडलें असें जाणावें. स्त्रियांची नक्षत्रविभागणी निराळी आहे, ती अशी ३ मस्तकावर, ७ मुख्यावर, ८ सनांवर, ३ हृदयावर, ३ नाभीवर व ३ गुह्यावर. जन्मनक्षत्र तलहस्तावर, गुह्यावर व पावलांवर पडलें असतां अशुभ व अन्यस्थानीं पडलें असतां शुभ मानिलेले आहे.

पाळण्यांत घालण्यास दिवस.

आंदोलाशयने पुंसो द्वादशो दिवसः शुभः ।

त्रयोदशस्तु कन्याया न नक्षत्रविचारणा ॥ १४६ ॥

पोडशे दिवसे वापि द्वात्रिंशे दिवसेपि वा ।

मैत्रक्षिप्रस्थिरर्क्षेषु कुर्यादान्दोलनं शिशोः ॥ १४७ ॥

रविभातपंचमे सौर्यं ततः पंचदशस्वपि ।

अशुभं च ततः शेषे शुभं दोलाधिरोहणम् ॥ १४८ ॥

पाळण्यांत घालण्यास मुलाटा वारावा दिवस व मुलीला तेरावा दिवस प्रशस्त मानिला आहे. ह्या दिवशीं अडचण असेल तर किंवा अमावास्यादि विदोष, कुयोग असतील तर सोळावा, अठरावा, बाविसावा किंवा बसिसावा हे दिवस घ मृग, चित्रा, अनुराधा, रेवती, पुनर्वसु, पुष्य, अश्विनी, हस्त, रोहिणी, मृग आणि तिन्ही उत्तरा हीं नक्षत्रें सांगितलेलीं आहेत. तसेंच, सूर्यनक्षत्रापासून पहिलीं पांच आणि शेवटचीं सात नक्षत्रें शुभ होत व धारी राहिलेलीं १५ नक्षत्रें दोलारोहणास वर्ज्य करावीं असें कित्येक ग्रंथकार म्हणतात. पूर्वेकडे मस्तक करून शिशूस प्रथम पाळण्यांत घालावें.

दुग्धपान, भूम्युपवेशन च जलपूजा.

एकत्रिंशद्दिने चैव पयः शंटेन पाययेत् ।

अन्नप्राशननक्षत्रे दिवसोदयरत्रियु ॥ १४९ ॥

शुभाहे पंचमे मासि भौमोप्यत्र विशेषतः ।

दोलारोहणनक्षत्रे घालकं चोपवेशयेत् ॥ १५० ॥

पुनर्वसुद्वये हस्ते मृगे मूलानुराधयो ।

श्रवे गुरौ बुधे चंद्रे सतिथौ जलपूजनम् ॥ १५१ ॥

गुरौ शुक्रेस्तगे चैत्रे पौषे वा मलमासके ।

मासपूर्तां विवद्वाहे न कुर्यात्तु जलार्चनम् ॥ १५२ ॥

जन्मापासून एकतिसाव्याः दिवसीं आणि अन्नप्राशनाला जी नक्षत्रे पुढे सांगितली आहेत त्या नक्षत्रावर, शरामध्यें दूध घालून ते बालकाला प्रथम पाजेवे या मुहूर्ताचा अर्थात् स्नानपानासीं सर्वत्र नाहीं. तसेंच शिशूला पाळण्यात घालण्यास जीं नक्षत्रे वर सांगितली आहेत त्या नक्षत्रावर, शुभदिवसीं, विशेषत यमजवारी, पाचव्या महिन्यांत वरिसूत्र बाधून, पृथ्वीची व घराहाची पूजा करून बालकाला प्रथम भूमीवर बसवावे प्रसूत झालेल्या स्त्रीनें जलपूजा करण्याचा कित्येक टिकार्शी प्रचार आहे ही जलपूजा प्रसूतीला एक महिना झाल्यानंतर चैत्र, पौष व मलमास वर्ज्य करून कोणत्याही महिन्यांत, गुरु, बुध किंवा सोमवारी गुरुशुक्रास्त नसेल तेव्हा रिकतातिथि वर्ज्य करून इतर तिथीला पुनर्वसु, पुष्य, हस्त, मृग, मूल, अनुराधा, श्रवण ह्या सात नक्षत्रावर, शुभ आहे असे जाणावें.

कान व नाक टोंचणें.

शुभे घारेहि जन्माहादूढादशे षोडशे दिने ।

कर्णवेधोऽथवा मासे पष्ठे सप्ताष्टमेपि वा ॥ १५३ ॥

रेवतीद्वितये पुष्ये पुनर्वसुनुराधयो ।

श्रवणद्वितये चित्रामृगे हस्ते शुभे तिथौ ॥ १५४ ॥

युग्माब्दं जन्ममासं च पौषं चैत्रं हरे. शयम् ।

जन्मतारां विहायाथ त्र्युत्तरेपि च केचन ॥ १५५ ॥

जन्मदिवसापासून १२ व १६ ह्या दिवसीं किंवा ६।७।८ ह्या महिन्यात, बुध, गुरु, शुक्र व सोम या चारीं, रेवती, जश्विनी, पुष्य, पुनर्वसु, अनुराधा, श्रवण, धनिष्ठा, चित्रा, मृग आणि हस्त या नक्षत्रीं बालकाचे कान टोंचाचे हेच दिवस कन्येचे नाक टोंचण्यास विषम वर्षी म्हणजे ३।५।७ या वर्षी शुभ होत समवर्षे, जन्ममास, पौष, चैत्र, क्षयतिथि, चातुर्मास्य, जन्मनक्षत्र ही कान व नाक टोंचण्यास वर्ज्य करावी. कित्येकाव्या सतें तिन्ही उत्तरा या कार्यांत वर्ज्य कराव्या.

अन्नप्राशन.

रेवती द्वितये पुष्ये पुनर्वसुनुराधयोः ।

श्रवणादित्रये हस्तत्रितये रोहिणीमृगे ॥ १५६ ॥

उत्तरायां शुभे लग्ने मीनमेपालिभिन्नगे ।

पष्ठान्मासि समे पुंसः पंचमाद्विपमे स्त्रियः ॥ १५८

त्यक्त्वा रिक्तां क्षयं नंदां द्वादशीमष्टमीममाम् ।

शनिभौमार्कं चारंश्च, प्रथमाध्नाशनं शुभम् ॥ १५८ ॥

रेवती, धनिनी, पुष्य, पुनर्वसु, अनुराधा, ध्रुवण, धनिष्ठा, शततारका, हस्त, चित्रा, स्वार्ता, रोहिणी, मृग, भाणि तिन्ही उत्तरा या नक्षत्रांवर, मीन, मेष आणि वृश्चिक हीं लग्ने घर्ज्य करून मुलाला सहाव्या महिन्यापासून सम म्हणजे ६।८।१०।१२ ह्या महिन्यात व कन्वेला पांचव्या महिन्यापासून विषम म्हणजे ५।७।९।११ ह्या महिन्यांत अन्नप्राशन म्हणजे उष्टावण करावी. रिक्तानिधि, म्ह० ३।९।१४, क्षयतिथि, नदातिथि म्ह० १।६।११ अष्टमी, अमावास्या, द्वादशी ह्या तिथि घर्ज्य करून व रवि, मंगळ व शनिवार खेरीजकरून इतर दिवशीं अन्नप्राशनाचा संस्कार करावा.

अब्दपूर्ति. (वाढदिवस.)

सर्वंश्च जन्मदिवसे स्नातैर्मङ्गलधारिभिः ।

प्रतिसंवत्सरं यत्नात्कर्तव्यश्च महोत्सवः ॥ १५९ ॥

ज्या दिवशीं जन्म झाला असेल तो दिवस पुन. दुसऱ्या वर्षी आला म्हणजे त्याला वाढदिवस म्हणतात. दर वर्षीस जन्मतिथीचे दिवशीं वाढदिवस करावा. वर्षपर्यंत प्रतिमासी करावा जन्मतिथीचा दोन दिवस योग असतां जन्मनक्षत्रयुक्त जी तिथि असेल ती घ्यावी. जन्मनक्षत्राचाही दोन दिवस योग असेल तर जी तिथि सूर्योदयाला असून चार घटिकांहून अधिक असेल ती घ्यावी. असा योग नसेल तर प्रथम दिवसाची तिथि घ्यावी. व्यवहारांत सामान्य लोक फक्त लहान मुलांचाच वाढदिवस करतात. फार धीमंत लोक मोठ्याचाही वाढदिवस करतात. वाढदिवसाचे दिवशीं अंगाला सुवासिक तेल वगैरे लावून उष्णोदकानें मंगलघ्नान करतात. धर्मविधूमध्ये याविषयीं असं सांगितलें आहे कीं, वाढदिवसाचे दिवशीं स्नान झाल्यानंतर एका लहानशा तंदुलराशीवर मुपारी ठेवून ती मार्कंडेयरूपी देवता आहे असं कल्पून प्रथम कुलदेवतेचं य तसेंच, अश्वत्थामा, धली, व्यास, हनुमान, विभीषण, कृप, परशुराम इत्यादि चिरंजीवांचें स्तान करून नंतर मार्कंडेयरूपी देवतेची पूजा करावी, आणि शेवटीं पुढील मंत्रानें प्राथना करावी. मार्कंडेय नमस्तेस्तु सप्तकल्पांतजीवन । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं प्रसीद् भगवन्मुने ॥ चिरंजीवी यथा त्वं तु मुनीनां प्रथर द्विज । कुरुष्व मुनिशार्दूल तथा मां चिरजीविनम् ॥ असो; वाढदिवसाचे दिवशीं श्मश्रु, कलह, मांसभक्षण वगैरे करूं नयेत.

चौलसंस्कार-

जन्मतो गर्मतो वाग्दे प्रथमेऽथ द्वितीयके ।
 तृतीये पंचमे वापि चौलकर्म प्रशस्यते ॥ १६० ॥
 माघफालगुनवैशाखज्येष्ठे मासि शुभं स्मृतम् ।
 जन्ममासेऽधिमासे न ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य नो भयेत् ॥ १६१ ॥
 द्वितीयाथ तृतीया च पंचमी सप्तमी शुभा ।
 दशभ्येकादशी वापि त्रयोदशपि प्रशस्यते ॥ १६२ ॥
 श्रवणादित्रये हस्तत्रितये रेवतीमृगे ।
 पुष्याश्र्विन्यऽदित्यूक्षेपु चूडाकर्म शुभावहम् ॥ १६३ ॥
 सूनोर्मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्म न कारयेत् ।
 पंचाब्दात् प्रागयोर्ध्वं तु गर्भिण्यामपि कारयेत् ॥ १६४ ॥

जन्मकालापामून किंवा गर्भधारणापामून विषम ऋणजे ११३५१७ या वर्षी,
 व केचिन्मतेकरून दुसऱ्या वर्षी; माघ, फाल्गुन, वैशाख व ज्येष्ठ या महिन्यांत व
 क्रियाकांच्या मते मार्गशीर्ष महिन्यांत बुध, गुरु, शुक्र, चंद्र ह्या वर्गी, २१३५१७१०१
 १११३ ह्या तिथीला, श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, हस्त, चित्रा, स्वाती, रेवती,
 मृग, पुष्य, अभिनी, पुनर्वसु या नक्षत्रांवर मुलाला चंद्रयल पाहून चूडाकर्म
 ऋणजे जायबळ करणे शुभ मानिले आहे. माता रजस्वला असतां मुलाचें चौल
 करूं नये. सपत्या भावांचें चौल एकाच दिवशीं करूं नये. तसेंच, माता
 गर्भवती असून पांच महिन्यांहून अधिक महिने झाले असतील तर चौलसंस्कार
 करूं नये. परंतु मुलाचें वय पांच वर्षांहून अधिक असेल तर माघ मातेला
 पांचांहून अधिक महिने गेले असतांही चौल करणें दोषास्पद नाहीं. माता क्लु-
 मती असतां तिच्या पुत्राचें चौल किंवा कोणताही अथ संस्कार करूं नये, ज्येष्ठ
 अपत्याचें ज्येष्ठ मासांत कोणतेही मंगल करूं नये.

विचारंभ.

सौम्यायने शुभे मासि स्वाध्यायदिवसे शुभे ।
 स्वस्थे जीवकुधे शुक्रे लग्ने खेदयलान्विते ॥ १६५ ॥
 रेवतीद्वितये पुष्ये पुनर्वसुनुराधयोः ।
 आर्द्राख्ये श्रवणे हस्त स्वाती चित्राभिधे तथा ॥ १६६ ॥
 हेरं वधिष्णुचाम्देवीं तथाभ्यर्च्येष्टदेवताः ।
 पंचमाब्दे नरः कुर्याद्विचारंभं सदा बुधः ॥ १६७ ॥

उत्तरायणांत, शुभ मासांत ऋणजे माघापामून पुढें पांच महिन्यांत, स्वाध्याय-

दिवशीं म्हणजे ११८११४१५३० या तिथि घर्म्य करून गुरु, बुध, शुक्र, या वारीं, २१३१५१०१११२१३ ह्या तिथीला, व रेचती अश्विनी, पुष्य, पुनर्वसु, अनुराधा, आर्द्रा, श्रवण, हस्त, चित्रा, स्वाती हीं नक्षत्रे व शिवाय मुहूर्तेचिंतामणिकांतांच्या मते घनिष्ठा, शततारका, तिन्ही पूर्वा, तिन्ही उत्तरा, मूळ, आश्लेषा हीं नक्षत्रे देखील विचारंभास प्रसन्न आहेत. शुभम, मिथुन, कन्या, धन, मीन या शुभ-ग्रहांच्या लर्मी, त्रिकोणीं म्ह० ५१९ घ केंद्रीं ११४१०१० या स्थानी शुभग्रह असतां, मुलाच्या पांचव्या वर्षी गणपति, सरस्वती, विष्णु व कुलदेवता इत्यादि देवतांची पूजा करून घालवाकडून प्रातःकाळीं विचारंभ करावा.

उपनयनास शुभाशुभ.

गर्भाष्टमेद्वे कुर्यात् ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 गर्भादेकादशे राहो गर्भाश्च द्वादशे विशः ॥ १६८ ॥
 आपोऽशाद्वाविशाच्च चतुर्विशाच्च वत्सरात् ।
 ब्रह्मक्षत्रविशां कालो ह्योपनायनिकश्च सः ॥ १६९ ॥
 माघादिपंचमासेषु मेखलाबंधनं शुभम् ।
 द्वित्र्येकादशदिकृपंचद्वादशीप्रमिते तिथौ
 मौज्जीबन्धः शुभः सोमे भृगुजीवशभास्करे ॥ १७० ॥
 मघा च भरणी ज्येष्ठा विशाखा चैव कृत्तिका ।
 नक्षत्रपंचकं प्राक्षेर्न प्राह्यं व्रतबंधने ॥ १७१ ॥
 कृष्णे प्रदोषेऽनध्याये शनौ निश्यपराणहके ।
 प्राक्संध्यागर्जिते नेष्टो व्रतबंधो गलग्रहे ॥ १७२ ॥

गर्भापासून किंवा जन्मापासून आठव्या वर्षी ब्राह्मणांचा, अकराव्या वर्षी क्षत्रियांचा व बाराव्या वर्षी वैश्यांचा व्रतबंध करावा. तथापि अठव्याच्या प्रसंगी ब्राह्मणांला १६ वर्षेपर्यंत, क्षत्रियांला २२ वर्षेपर्यंत, व वैश्यांला २४ वर्षेपर्यंत मुंजीचा गौणकाल सांगितलेला आहे. परंतु तो क्रमानें हीन होत जातो. तसेंच, ब्राह्मणांला पांचवें किंवा सातवें वर्षही उपनयनाला उक्त आहे. माघा-पासून ज्येष्ठापर्यंत पांच महिन्यांत उपनयन करावें. द्वितीया, तृतीया पंचमी, दशमी, एवादशी, द्वादशी ह्या तिथीला व कृष्णपक्षांनील पंचमीपर्यंत सर्व तिथीं-वर आणि सोम, बुध, गुरु, शुक्र आणि रवि या वारीं व्रतबंध करावा. मघा, भरणी, ज्येष्ठा, विशाखा आणि कृत्तिका हीं पांच नक्षत्रे घर्म्य करून इतर २२ नक्ष-त्रांवर, उपनयन करणे शुभ जाणावें. कृष्णपक्षांत पक्षीपासून पुढील तिथींवर, प्रदोषाचे दिवशीं, अनण्यादिदिवशीं, शनिवारीं, रात्रीस, अपराह्णकाळीं, प्रातःकाळीं जेवणजेना शाली अगतां त्या दिवशीं, आणि गलग्रह तिथींवर (प्रयोदशीपासून ४

तिथि, सप्तमीपासून ३ तिथि व चतुर्थी अशा आठ तिथींवर) उपनयनसंस्कार करणे अशुभ मानिलेले आहे.

वर्णस्वामी व शाखास्वामी.

जीवशुक्रौ तु विप्रेशौ भूभुजां रविमंगलौ ।
विशोऽजो ह्यश्च शूद्राणामंत्यजानां पतिः शनिः ॥ १७३ ॥
ऋग्वेदेशो गुरुः प्रोक्तो यजुषां भार्गवः पतिः ।
सामवेदेश्वरो भौमः पतिश्चाथर्वणे बुधः ॥ १७४ ॥
शाखाधिपतिवारश्च शाखाधिपबलं तथा ।
शाखाधिपतिलग्नं च दुर्लभं त्रितयं व्रते ॥ १७५ ॥

ब्राह्मणवर्णाचे शुक्र व गुरु हे दोन स्वामी आहेत. क्षत्रियांचे मंगळ व रवि, वैश्यांचा चंद्र, शूद्रांचा बुध आणि अंत्यजांचा शनि असे भिन्न वर्णांचे भिन्न स्वामी. कल्पिलेले आहेत. तसेंच, ऋग्वेदाचा स्वामी गुरु, यजुर्वेदाचा शुक्र, सामवेदाचा मंगळ आणि अथर्ववेदाचा बुध असे निरनिराळ्या शाखेचेही निरनिराळे स्वामी आहेत. आपल्या वर्णाचा व शाखेचा जो स्वामी असेल त्याचा वार, तो ज्याचा स्वामी आहे असें लग्न किंवा तो शुभस्थानी असणे ही प्रतबंधाला अत्यंत शुभ मानिलेली आहेत. म्हणून ज्याप्रमाणें रवि, चंद्र, व गुरु यांचे बल वट्टला पाहिजे त्याचप्रमाणें वर्ण व शाखा यांच्या स्वामीचेही बल असणे शुभकारक आहे.

उपनयनास गुरुबल.

वटुकन्याजन्मराशेस्त्रिकोणायद्विसप्तमः ।
धेष्टो गुरुः सपट्ट्याधे पूजयान्यत्र निदितः ॥ १७६ ॥
शुभोतिकाले तुर्याष्टव्ययस्थो द्विगुणार्चनात् ।
चैत्रे मीनगते भानौ अनिष्टोपि गुरुः शुभः ॥ १७७ ॥
स्वोद्ये स्वभे स्वमैत्रे वा स्वारे चर्गोत्तमे गुरुः ।
रिःकाष्टतुर्यगोपीष्टो नीचारिस्थः शुभोऽप्यसन् ॥ १७८ ॥

वट्ट्या जन्मराशीपासून ज्या राशीला गुरु असेल त्या राशीपर्यंत मोजावे. आणि नववा, पांचवा, अकरावा, दुसरा, व सातवा या स्थानी गुरु असला म्हणजे गुरुबल उत्तम आहे असें समजून वट्ट्या प्रतबंध करावा. १०।६।३।१ या स्थानी असता गुरुबल मध्यम समजून गुरुची पूजा करावी व नंतर प्रतबंध करावा. ४।८।१२ या स्थानी असणारा गुरु भिन्न आहे; तथापि उपनयनाचा काल होऊन गेला असेल तर दोन वेळ गुरुची पूजा करून वट्ट्याची मुंज करावी; परंतु

मुनीचा कालातिप्रम होऊ देऊ नये द्वाशिवाय आणखी गुरुरत्नारिपयीं दुसरे अपवाद आहेत ते असे कीं, चैत्र महिन्यात मीनराशीस सूर्य असेल तर अनिष्ट गुरूचा दोष मानू नये, किंवा उच्चीचा म्हणजे कर्क राशीस असता, स्वझेरींचा म्हणजे धन किंवा मीन राशीला असता, मित्रगृहींचा म्हणजे मेघ आणि वृश्चिक राशीला असतां, स्वशीं म्हणजे कोणत्याही राशीस असून धन किंवा मीन राशीच्या नवाशीं असतां, वर्गोत्तम म्हणजे ज्या राशीला गुरु असेल त्याच राशीच्या नवांशामध्ये म्हणजे मेघ राशीस असता, मेघाच्या नवाशीं, वृषभ राशीस असता वृषभाच्या नवांशीं इत्यादि कोणताही प्रकार असतां, जरी अनिष्ट म्हणजे जन्मराशीपासून १२।८।४ या स्थानीं गुरु असेल तरीही तो शुभ मानावा तसेंच नीचस्थानीं म्हणजे मकर राशीला व रातुंजेरीं म्हणजे मिथुन, कन्या, तुळ व वृषभ या राशींस असून जरी वटूला शुभस्थानीं गुरु असेल तरीही तो निच होय, असेंही काहीं ग्रथकार म्हणतात

उपनयनास जन्ममासाचा विचार.

जन्मर्क्षमासलग्न्यादौ व्रते विद्याधिको व्रती ।

आद्यगर्भेपि विप्राणां क्षत्रादीनामनादिमे ॥ १७५ ॥

जन्मनक्षत्र, जन्ममास, जन्मलग्न आणि जन्मतिथि इत्यादि योगांवर व्रतबंध मस्कार केला असता तो बटु अधिक विद्वान् होतो यासव ब्राह्मणांनीं प्रथम गर्भोत्पन्न किंवा इतर मुलाचा व्रतबंधमस्कार अवश्यंकरून जन्मनक्षत्रादिकांवरच करावा क्षत्रिय आणि वैश्य ह्यांनीं प्रथम गर्भोत्पन्न पुत्राचा व्रतबंध जन्मनक्षत्रादिकांवर करू नये, परंतु इतराचा मात्र अवश्य करावा

उपनयनास शुभाशुभ ग्रह.

व्रतबंधेऽर्षिर्षडि कैवजिता शोभनाः शुभा ॥

त्रिपंडाये खला पूर्णो गो कर्कस्थो विधुस्तनो ॥ १८० ॥

जीर्घदुभृगुलमेशा व्रते नेष्टा पडष्टगा ।

शुक्लदुष्ययनाविष्टौ खला लग्नाष्टपंचगा ॥ १८१ ॥

ज्या मेघादि लग्नीं उपनयन करावयाचें असेल त्या इष्टलग्नापासून ८।६।१२ ह्या स्थानीं शुभग्रह नसावे यावाचून इतर सर्व स्थानीं शुभग्रह व्रतबंधाला इष्ट मानिलेले आहेत ३।६।११ या स्थानीं पापग्रह असावे वृषभ किंवा कर्क राशीला शुक्ल पक्षातील चंद्र असूत तो लग्नीं असावा गुरु, चंद्र, शुक्र आणि लग्नस्वामी हे ६।८ या स्थानीं अमता अनिष्ट होत तसच, शुक्र, चंद्र हे द्वादश स्थानीं नसावे, आणि लग्नीं, अष्टमस्थानीं व पंचमस्थानीं पापग्रह असतां अनिष्ट मानिलेले आहे

मातृरजोदोषनिर्णय.

मातृ रजस्वलादोषे नांदाध्राद्धोत्तरं तदा ।

आवश्यके व्रतं चोत्तं शान्तिं कुर्याद्भ्रते गृही ॥ १८२ ॥

नांदाध्राद्ध म्हणजे पुण्याहवाचनादि देवकप्रतिष्ठा झाल्यानंतर घट्टी माता किंवा ज्याने नांदाध्राद्ध केले असेल त्याची पत्नी रजस्वला झाली तर धर्मशास्त्रांत सांगितल्याप्रमाणे धीशांति करून त्याच मुहूर्तावर चोळवतबंधादि संस्कार केले असतां दोष नाही. शांतीवाचून संस्कार करणे मात्र अशुभ मानिलेले आहे.

सोडमुंजीस मुहूर्त.

व्रतोकृदिवसादौ हि समावर्तनमिष्यते ।

विभौमभानुजे चारे नक्षत्रे च व्रतोदिते ।

चंद्रताराविशुद्धौ च स्यात्समावर्तनक्रिया ॥ १८३ ॥

मौजीस जो मुहूर्त मागे लिहिला आहे त्याच मुहूर्तावर समावर्तन म्हणजे सोडमुंज करावी. मंगळवार व शनिवार खेरीजकरून प्रत्येकवार जीं नक्षत्रे सांगितली आहेत त्या नक्षत्रांवर चंद्रयल पाहून समावर्तन करावे. हल्लीं मौजीस बंधन झाल्या दिवसापासून चार किंवा आठ दिवसांच्या आंतच समावर्तन म्हणजे सोडमुंज करितात. परंतु विद्याजनाकरितां वारा वर्षपर्यंत ब्रह्मचर्य पाळून मंतर समावर्तनविधि करावा अशी शास्त्राज्ञा आहे. ब्रह्मचर्य पाळणें म्हणजे सर्वथा शुचिभूत राहणें. शुचिभूत राहून विद्याजने केले असतां तेज, यल भाणि मनो-निग्रह हीं वृद्धिंगत होतात. ब्रह्मचर्यवृत्ति रात्रण्याचा लोप झाल्यामुळे प्रस्तुत-काळीं विद्याभ्यांची तेजोबलविषेकविहीन अशी शोचनीय स्थिति दृष्टीस पडते.

जातकप्रकरण ३.

ह्या प्रकरणात जन्मपत्रिकेत येणाऱ्या विषयासबधीं सक्षिप्त विचार केला आहे म्हणजे स्पष्टग्रह, स्पष्टलग्न, लग्नकुडली, भावचलितकुडली, दशा, ग्रहाधीं पळ इत्यादिकाविषयी लिहिलं आहे पत्रिकेत गणिताचा भाग पुष्कळ असतो, त्याचा ह्या राहानशा पुस्तकात स्थलमकोचामुळे सविस्तर विचार करिता येत नाहीं तथापि विषयप्रवेश होण्यापुरती आवश्यक तेवढी माहिती येथे दिली आहे गणितविषय स्वभावतः मनोरंजक नसल्यामुळे सहृदयींनी पुष्कळात तो कठिण वाटेल ही खरे, परंतु साम्यविक तो नितका कठिण आहे असे नाहीं पुनः पुनः वाचला असता इतर विषयाप्रमाणे हाही सहज समजण्यासारखा आहे असो आता प्रथम ग्रह कसे स्पष्ट करावे हे सांगतो

स्पष्टग्रह करण्याची रीति.

कोणताही ग्रह स्पष्ट करण म्हणजे तो इष्टकाळीं आकाशात किती अंशादिकां वर आहे हीं गणिताच्या साहाय्यानें मिळव करण ह्या कृत्यास ग्रहांस चालन देण असेही म्हणतात मागे 'पंचांग पहाण्याची रीति', या विषयाखालीं सांगितलेंच आहे कीं, पंचांगांत उजव्या धाजूच्या कोपऱ्यात कुडलीच्या वरच्या धाजूस प्रत्येक पूर्णिमेचे आणि अमावास्याचे सूर्योदयींचे स्पष्टग्रह दिलेले असतात, व त्या अंकाखालीं त्या त्या ग्रहाच्या गर्तीचे अंक दिलेले असतात त्या गर्तीवरून खालीं लिहिलेल्या रीतीप्रमाणें पाहिजे ह्या वेळेचे स्पष्टग्रह तयार करिता येतात तथापि ही रीति स्थूलमानाची आहे यापेक्षां ग्रहलाघवावरून तयार केलेले ग्रह अधिक सूक्ष्म असतात परंतु ते गणित बरेंच कठिण आहे असो चंद्र खेरीजकरून इतर सर्व ग्रह स्पष्ट करण्याची रीति एकच आहे अलीकडे किरकोळ पंचांगांतून रोमचे सूर्योदयींचे स्पष्टग्रह दिलेले असतात, त्यावरून इष्टकाळचे स्पष्टग्रह तयार करण हे कमी श्रमाचे आहे

रीति—ज्या गांवचे स्पष्टग्रह तयार करावयाचे असतील त्या ठिकाणीं जें पंचांग चालत असेल त्याचाच उपयोग करावा ज्या वेळेचे आपणास स्पष्टग्रह करावयाचे असतील त्या वेळेपासून पूर्णिमेच्या किंवा अमावास्याच्या सूर्योदया पर्यंत दिवस मोजावे अंक घाट्ट नयेत म्हणून पूर्णिमा किंवा अमावास्या यांपैकी जो दिवस जवळ असेल तो घ्यावा नितके दिवस, घटी आणि पळ होनील त्याला ग्रहांच्या गर्तीच्या अंकांनीं गुणाव हे गर्तीचे अंक कला आणि विकला असतात म्हणून त्यांच्या विकला करून नंतर गुणाव जो गुणाकार येईल त्याला एका दिवसाधीं पळ ३६०० यानीं भागाचें नंतर त्याचे अंश,

५२१, ५०८ इत्यादीं करावीं. जर मागील पंधरवड्याच्या कोष्टकांतील ग्रहगति घेऊन उदाहरण केले असेल तर त्या त्या ग्रहांच्या अक्षांत हे अंक मिळवावे; आणि चालू पंधरवड्याच्या कोष्टकावरून गणित केले असेल तर त्या अक्षांतून वजा करावे. पंचांगांतील ग्रह राश्यात्मक असतात; म्हणजे राशी, अंश, फला आणि विकला असतात आणि आपला गुणाकार फक्त अक्षात्मक आहे; म्हणजे अक्ष, फला आणि विकला आहेत; म्हणून ह्या परस्परांची बेरीज किंवा वजावाकी करितेवेळीं राशीपालीं शून्य व अक्षारालीं अंश वगैरे मांडावे. एकाद्याचा जन्म पूर्णि-
मेच्या किंवा अमावास्याच्या सूर्योदयाबरोबर झाला असेल तर पंचागस्य राष्ट्रग्रह हेच त्याच्या जन्मकाळचे स्पष्टग्रह होत. साली उदाहरणपूर्वक एक दोन ग्रहच स्पष्ट करून दाखविले आहेत, त्याप्रमाणे इतर सर्व ग्रह स्पष्ट करावे. चंद्र स्पष्ट करण्याची रीति निराळी आहे, तीही पुढे दिलीच आहे. राहूची गति नेहमीं ऋण म्हणजे उलट असते म्हणून पंचागस्य स्पष्टग्रहांत मिळवणीच्या ठिकाणीं राहूचें चालन नेहमीं वजा थावें आणि वजावाकीच्या ठिकाणीं मिळवावें. तसेंच, फोणताही ग्रह वक्त्री असतां त्याची गति देखील उलट असते; म्हणून वक्त्री ग्रहाचें उदाहरण राहूप्रमाणेच करावें.

उदाहरण पहिलें—वर्षे १८३२ वैशाखकृष्ण ३ शुक्रवार ता० २७ मे १९१० या दिवशीं दुपारीं १ वाजून ३७ मिनिटांनीं एकाचा जन्म झाला आहे त्या घेतेचा स्पष्ट सूर्य करा. या दिवशीं रवीचा उदय ५ वाजून २५ मिनिटांनीं आहे. म्हणजे सूर्योदयापासून ८ तास व १२ मिनिटांनीं जन्म झाला आहे. आतां प्रथम ८ तास ५ १२ मिनिटे यांच्या घटिका व पळे केलीं पाहिजेत. म्हणून, $८ \times २१ = २०$ घटिका व $१२ \times २१ = ३०$ पळे म्हणजे शुक्रवारीं सूर्योदयापासून २० घटका ३० पळांनीं जन्म झाला. या ठिकाणीं पूर्णिमा जवळ आहे, म्हणून मागील पंधरवड्याच्या कोष्टकांतील गतीवरून उदाहरण करू. प्रथम दिवस सोळा. पूर्णिमेचा सर्व दिवस, प्रतिपदेचा सर्व दिवस, द्वितीयेचा सर्व दिवस आणि तृतीयेला २० घटिका ३० पळांनीं जन्म झाला आहे, म्हणून एकंदर ३ दिवस २० घटिका आणि ३० पळे इतका काळ झाला. चाला सूर्याच्या गनीनें गुणा-

१ ज्या वेळीं मागील पंधरवड्याच्या कोष्टकातील ग्रहगतीवरून पुढील दिवसाचा ग्रह तयार करावयाचा असेल त्या वेळीं तो पंधरवड्याचा शेवटचा सर्व दिवस हिशे-
वात धरता. परंतु पुढील दिवसाच्या ग्रहगतीवरून मागील दिवसाचा ग्रह तयार करिताना त्या पंधरवड्याचा दिवस हिशेवात घेऊं नये. कारण पंचागस्य ग्रहगति त्या त्या दिवसाच्या सूर्योदयाच्या वेळेच्या आहेत. म्हणून दिवस मोनणे ते एका ठिकाणीं सूर्योदयापासून व दुसऱ्या ठिकाणीं सूर्योदयापर्यंत मोनले पाहिजेत हे ध्यानात ठेवावे.

वयाचं आहे. सूर्याची गति ५७ कला आणि २० विकला आहे या सर्वांच्या विकला करा. $५७ \times ६० = ३४२० + २० = ३४४०$ ही विकलात्मक एका दिवसाची सूर्याची गति झाली. आतां ३ दिवस २० घटिका आणि ३० पळे या सर्वांची पळे करावयाची आहेत, म्हणून $३ \times ६० = १८०$ घटी + २० घटी = २०० घ० $\times ६० = १२०००$ पळे + ३० = १२०३० पळे याला ३४४० यानीं गुणा, घ एका दिवसाचीं म्ह० ६० घटिकांचीं पळे $६० \times ६० = ३६००$ यानीं भागून भागाकार पलात्मक येईल त्याचे घटी, अश वर्गरे करून ते अक पचागातील राश्यादि अंकात मिळवा म्हणजे इष्ट काळचा स्पष्ट रवि येईल खाली उदाहरण करून दाखविले आहे तें पहा

पौर्णि० पचा० स्पष्ट सूर्य

१२०३०	-६०)	११४९५					
<u>×३४४०</u>		भाग०	१९१	वा०	३५	वि०	
-३६००)		४१३८३२००	-६०)	अ०	३	वा०	१११
		११४९५			१	१२	३८
							६

घाकी १२०० प्रति विकला सोडा

हा वैशाखकृष्णवृत्तीयेचा इष्टकाळचा स्पष्ट सूर्य झाला त्रैराशिक रीतीनेंही हे उदाहरण करिता येईल जसें—एका दिवसास म्ह० ३६०० पळास जर ३४४० विकला गति तर ३ दिवस २० घ० व ३० प० = १२०३० पळास किती? वस्तुत याच रीतीनें घरील उदाहरण वेलें आहे

मागील पधरयड्याच्या कोष्टकातील गतीवरून पुढील दिवसाच्या ग्रहाम चालन देण्याचें हें एक उदाहरण झालें आता घालू पधरयड्याच्या कोष्टकातील गतीवरून मागील दिवसाचा ग्रह तयार करण्याचें आणखी एक उदाहरण करून दाखवितों

उदाहरण दुसरें—शके १८३२ वैशाखकृष्ण १२ शनिवारीं तुपारीं ११ वाजून ३५ मिनिटांनीं एकाचा जन्म झाला आहे, त्या वेळेचा स्पष्ट सूर्य करा या दिवशीं ५ वाजून २५ मिनिटांनीं सूर्योदय आहे म्हणजे सूर्योदयापासून ६ तास व १० मिनिटांनीं म्हणजे (६×२१ व १०×२१) १५ घटिका २५ पळानीं जन्म झाला आहे म्हणून, त्या वेळेपासून अमावास्येपर्यंत दिवस मोजा अमावास्या मंगळवारीं आहे अहोरात्राच्या घटी ६० यांतून उणे जन्मापूर्वीच्या शनिवारच्या १५ घटिका व २५ पळे = ४४ घटिका ३५ पळे हा शनिवारच्या जन्मानंतरच्या शेष घटिका झाल्या आतां रवि आणि सोमवार हे सपूर्ण दोन दिवस व शनिवारच्या ४४ घटिका व ३५ पळे मिळून २ दिवस ४४ घटिका व ३५ पळे हा जन्मवेळेपासून अमावास्येच्या सूर्योदयापर्यंत इष्टकाळ झाला हा वेळीं सूर्य किती अंशावर होता हें सिद्ध करावयाचें आहे एका दिवसाची

सूर्याची गति ५७ कला आणि ११ विकला आहे. या सर्वांच्या विकला करा. जसे, $५७ \times ६० = ३४२० + ११ = ३४३१$ विकला झाल्या. या अंकांनी, २ दिवस ४४ घटिका आणि ३५ पळे म्हणजे ($२ \times ६० = १२० + ४४ = १६४ \times ६० = ९८४० + ३५$) एकंदर ९८७५ पळे, याला गुणून एका दिवसाची पळे ३६०० यांनी भागा. उत्तर पलात्मक घेईल त्याला ६० नी भागून त्याचे अंश वगैरे करून पंचांगस्य रवीच्या अंकांत वजा घा. म्हणजे इष्टकाळचा स्पष्ट सूर्य झाला. त्याची उदाहरण करून दाखविलें आहे तें पहा.

९८७५	-६०)	९४११	रा.	अं.	क.	वि.
<u>×३४३१</u>		भाग०	१५६	वा०५१	वि०	१ २२ ४८ ८
÷३६००)	<u>३८८११२५</u>	÷६०)	अं०२वा०३६कला-	०	२ ३६ ५१	
	९४११ वा. १२२५				१ २० ११ १७	
	१२२५ प्रति विकला सोडा.					

हा वैशाखकृष्ण १२ शनिवारचा दुपारचा स्पष्ट सूर्य झाला. आतां कोर्हीं पंचांगांतून प्रत्येक दिवसाचे प्रातःकाळचे ग्रह दिलेले असतात, त्यावरून इष्ट काळचे ग्रह कसे सिद्ध करावे, तें सांगतों.

ज्या पंचांगांतून रोजचे सूर्योदयींचे स्पष्टग्रह दिलेले असतील तेथें आजचा सूर्योदयींचा ग्रह व उधांचा सूर्योदयींचा ग्रह या दोघांची वजाघाफी करावी. म्हणजे ग्रहाची एका दिवसाची गति येते. बरील उदाहरणांतील जन्मकाळ घेऊन मंगळ तयार करा. प्रथम मंगळाच्या गतीचे प्रमाण आपणाला काढलें पाहिजे. म्हणून:-

वैशाखकृष्ण चतुर्दशीचा मंगळ:-	रा.	अं.	क.	वि.
वैशाखकृष्ण त्रयोदशीचा मंगळ:-	२	२७	४९	४८
	२	२७	१३	२६
ही मंगळाची एका दिवसाची गति होय:-	०	०	३६	२२

या सर्वांच्या विकला करा. जसे- $३६ \times ६० = २१६० + २२ = २१८२$ विकला झाल्या. आतां सूर्योदयापासून १५ घटिका २५ पळांनी जन्म झाला आहे. म्हणून या सर्वांची पळे करून ($१५ \times ६० = ९०० + २५ = ९२५$) त्या पळांनी मंगळाच्या गतीला म्हणजे घर दाखविल्याप्रमाणें २१८२ यांला गुणा व त्या गुणाकाराला एका दिवसाची पळे ३६०० यांनी भागून, भागाकार पलात्मक घेईल, त्याच्या घटी, अंश वगैरे करून ते अंक दुसऱ्या दिवसाच्या स्पष्ट ग्रहांत घजा या किंवा आदल्या दिवसाच्या स्पष्टग्रहांत मिळवा. पुढील उदाहरण पहा.

२१८२	६०)	५६०	दुसऱ्या दिवसाचा मंगळ
<u>×९२५</u>		१-२०	२ २७ ४९. ४८
३६००)	<u>२०१८३५०</u>	क. वि. उगें-०	० ९ २०
	५६० वा. २३५०	उत्तर	२ २७ ४० २८

हा वैशाखकृष्ण त्रयोदशीचा दुपारी १५ घ० २५ पळांचा स्पष्ट मगळ होय. याचप्रमाणे चंद्र खेरीज करून इतर सर्व ग्रह स्पष्ट करावे

चंद्र स्पष्ट करण्याची रीति.

ज्या वेळेचा आपणास स्पष्ट चंद्र करावयाचा असेल त्या वेळेपर्यंत, त्या दिवसाचे ज नक्षत्र असेल, त्या नक्षत्राच्या आरंभापासून जितक्या घटिका व पळे गेली असतील त्या सर्वांची पळे करून त्यास साठानी गुणाव आणि त्या गुणाकारास त्याच नक्षत्राच्या आरंभापासून समाप्तिपर्यंतच्या एकदर घटिकापळांची पळ करून त्यानी भागावें जो भागाकार येईल ते अंश होत बाकी राहिल त्याच्या फला आणि विकला कराव्या नंतर हे अंशाचे अंक, त्या दिवसाच्या नक्षत्रापूर्वीचीं नितर्की नक्षत्रें गत झालीं असतील त्या गत नक्षत्रांच्या अनुकरमां काला साठानी गुणून जो अंशात्मक गुणाकार येईल, त्यांत मिळवावे जी बेरीज येईल त्या बेरेनेला दोहोनीं गुणून नवानीं भागाव, जे उत्तर येईल ते अंशात्मक येईल हे अंश तिसापेक्षा अधिक असतील तर तिसानीं भागून त्याच्या राशि कराव्या म्हणजे स्पष्ट चंद्र झाला तसेंच, ४८००० या सरयेला नक्षत्राच्या घटिकांनी भागिले म्हणजे चंद्राची गति काढितां येते उदाहरण—शके १८३२ वैशाख कृष्ण १३ रविवारीं प्रातः कार्ती ६ वातून १३ मिनिटांनीं जन्म झाला आहे त्या दिवशीं सूर्योदय ५ वातून २५ मिनिटांनीं आहे म्हणजे सूर्योदयापासून ४८ मिनिटांनीं म्ह० २ घटिकांनीं जन्म झाला आहे, त्या वेळेचा स्पष्ट चंद्र करा दनिवारीं अधिनी नक्षत्र ४४ घटिका ७ पळ होतें नंतर भरणीनक्षत्र लागले अहोरात्राच्या घटिका ६० यातून उणे अधिनीनक्षत्र ४४ घ० ७ प०=१५ घ० ५३ प० हा दनिवारच्या भरणीनक्षत्राच्या घटिका झाल्या रविवारीं २ घटिकांनीं जन्म झाला आहे, म्हणून त्यात २ घटिका मिळवा म्हणजे भरणीनक्षत्राच्या आरंभापासून इष्टका लापर्यंत १७ घ० ५३ प० गेलीं या सर्वांचीं पळे करा $१७ \times ६० = १०२० + ५३$ १०७३ पळे झालीं रीतीप्रमाण चाला ६० नीं गुणा $१०७३ \times ६० = ६४३८०$ धातां या गुणाकारास भरणीनक्षत्राच्या एकदर घटिकापळांनीं भागावयाच आहे म्हणून दनिवारच्या भरणीनक्षत्राच्या १५ घ० ५३ प० व रविवारीं भरणीनक्षत्र ३९ घ० ५९ पळे आहे म्हणजे आरंभापासून समाप्तिपर्यंत एकदर ५५ घ० ५२ पळे भरणीनक्षत्र आहे याचीं पळे करा $५५ \times ६० = ३३०० + ५२$ ३३५२ पळ भरणीनक्षत्रांत चंद्र होता आतां ६४३८० या सरयेला ३३५२ या सरयेनें भागा खालीं भागाकार केला आहे तो पहा

$३३५२) ६४३८० (१९ अं ३३५२) ४१५९० (१२ क ३३५२) ७७०६० (२३ वि ६९२ \times ६० = ४१५२० १२९६ \times ६० = ७७७६० ६९४$

आतां भरणीनक्षत्रापूर्वी एकच नक्षत्र गत झालें होत म्हणून रीतीप्रमाण

१×६०=६० अंश यात घरील भागाकाराचे अक मिलून त्या बैरजेला दोहोनी शुभून नवीनी भागावयाच आहे म्हणून

अं	क	वि
६०	०	०
+१२	१२	२३
७२	१२	२३
		×२

-९) १५८ २४ ४९=

अ १७ क ३६ वि ५

४७-२०=२७ रा १७ अं ३६ क ५ वि इतका स्पष्टचंद्र झाला असता

येथे तिसापेक्षा अठकमी आहेत म्हणून ० राशी १७ अंश ३६ कला ५ मिफला इतका स्पष्टचंद्र झाला राशि शून्य अमत्यामुळे पहिल्याच म्हणजे मेष राशीत चंद्र आहे असा अर्थ झाला या रीतीप्रमाणे स्पष्टचंद्र करावा येथे १७ अंशाचे ठिकाणी ४७ अंश असते तर इतका स्पष्टचंद्र झाला असता

स्पष्टजन्मलग्नसाधन.

जन्मलग्न निरूप करण्यावर्तिता अयनात, सायनग्रह, पलभा, चरग्रह एकोद यावदन च्चद्रीय मेषादि लग्नाचे उदय तयार करण, इत्यादि साधन लागतात म्हणून हीं वृत्ते कर्दा करावी याविषयी प्रथम माहिती सांगतो

अयनांश

शास्त्रिवाहन शकतात ४४४ वया करावे यकी जे अक राहतील नितक्या वला समान त्यास साठानी भागाच जो भागाकार येइल, ते अंश आणि याची राहील त्या वला होत ह्यामच अयनांश म्हणतात उदाहरण—शवे १८३२ या वर्षाचे अयनांश काढाययाचे आहेत म्हणून रीतीप्रमाण १८३२-४४४ १३८८-६०-२३ अंश ८ कला हे १८३२ या वर्षाचे अयनांश झाले यामुळे हे मेषसप्तमीच्या वेळेचे अयनांश झाले म्हणून मेषसप्तमीपासून १३ दिवसांपर्यंत दिवस मोडून प्रसक्तिक रीतान अयनात काढावे निरवण. मेषसप्तमी एप्रिल महिन्याच्या सुमार १२ तारखेस होत उदाहरणार्थ, एकाचा जन्म मेष्या ३० तारखेस आहे म्हणजे मेषसप्तमीपासून ४९ दिवसांनी आहे अशी कटवना करा या वेळेचे अयनांश काढाययाचे आहेत म्हणून ३६५ दि ४९ दि ६० मि ८ निरवण हे विकलात्मक अयनांश मेषसप्तमीच्या वेळेच्या घरील अयनांशांत मिळविले झणजे एकदर २३ अंश ८ कला आणि ८ निरवण हे अयनांश झाले

ग्रह सायन करण्याची रीति.

ग्रहसायन सायन निरूपअयन निरवण अयनांशासहित जे ग्रह ते सायन मार होत भागी ज्यास अयनांश नाहीत ते निरवण ग्रह होत मागे रवि, चंद्र स्पष्ट करून दाखविणे आहेत ते निरवण ग्रह आहेत म्हणून त्यास अयनांश मिळविणे अयनांश मेष सायन स्पष्टग्रह होतील मागील उदाहरणावर्ती रवीन पहिले उदाहरण त्या

	रा.	अं.	क.	वि.
निरयण स्पष्ट रवि.	१	१२	३८	८
+अयनांश	०	२३	८	८
=सायन स्पष्ट रवि	१	३५	४६	१६

एाच रीतीनें सर्वे ग्रह सायन करितात.

पलभा आणि चरखंडे.

मेपादिगे सायनभागसूर्ये दिनार्धजा भा पलभा भवेत्सा ।

त्रिस्र्या हतास्युर्देशेभिर्भुजंगैर्दिग्भिश्चरार्द्धानि गुणोद्धतांत्या ॥१॥

ज्या दिवशीं सायन रवि, ० राशि ० अंश ० कला होऊन सायन मेपसंक्रांतीला आरंभ होतो त्या दिवशीं (एप्रिल तारीख २१) मध्याह्नीं सूर्य असतां सपाट जागेवर चारा अंगुले उंचीचा शंकु (मेख) ठेवून त्याची जी छाया पडते तिला पलभा अशी संज्ञा आहे. सुंबईची पलभा ४।७ म्हणजे ४ अंगुले आणि ७ व्यंगुले आहे पुण्याची बरोबर ४ अंगुले आहे. झाप्रमाणें प्रत्येक ठिकाणाची पलभा निराळी असते म्हणून कांहीं प्रसिद्ध शहरांच्या पलभा येथे देतो. आपल्या गांवाची पलभा ठाऊक नसल्यास आपल्या गांवाजिक असलेल्या एखाद्या गांवाची घ्यावी. तसें केल्यानें दोन चार व्यंगुलांचाच फरक पडेल.

शहराचे नांव	पलभा अं. व्य.	शहराचे नांव	पलभा अं. व्य.	शहराचे नांव	पलभा अं. व्य.
अमदावाद	५-५	जयलपूर	५-८	मिरज	३-३७
अयोध्या	६-३	तजावर	२-१७	सुंबई	४-७
अहमदनगर	४-९	ठारजा	४-५५	रवागिरी	३-४०
आम्रा	६-१०	दिल्ली	६-३३	रामेश्वर	१-५७
इंदूर	५-९	नागपूर	४-३९	रायपूर	४-३९
उजयनी	५-८	नामिक	४-२१	लंदन	१५-५
उमरावती	४-३४	पदरपूर	३-४८	लाहोर	७-२३
औरंगाबाद	४-२१	प्रयाग	५-४१	धीरिंगपट्टण	२-३९
कलकत्ता	४-५८	पुणे	४-०	सागर	५-१८
काशी	५-४३	पडोदा	४-५५	सातारा	३-४९
काश्मीर	८-६	बेळगांव	३-२५	सुरत	४-४०
कोल्हापूर	३-३६	भुसावळ	४-३०	सोलापूर	३-५०
गया	५-३२	भोपाळ	५-१०	हरदा	४-५९
ग्वालेर	५-५४	मथुरा	६-१५	हैदराबाद नि०	३-४५
गोंय	३-२०	मद्रास	२-४७	हैदराबाद मिध.	५-४१

१ प्रत्येक स्थलाचे जे पलभांक येथे दिले आहेत त्यात दोन चार व्यंगुलांचा फरक आसण्याचा संभव आहे. परंतु त्यामुळे शेवटीं पारमा फरक पडणार नाही.

चरखंडे—आपल्या गांवची पलभा तीन ठिकाणी, माडून तिला अनुक्रमे १०, ८ आणि १० ह्या अंकांनी गुणावे. जे तीन गुणाकार घेतील त्यास अनुक्रमे पहिले, दुसरे व तिसरे चरखंड म्हणावे तिसऱ्या चरखंडास मात्र तिहींनी भागावे लागते. खालील उदाहरण पहा

मुबईची चरखंड			पुण्याची चरखंड		
पहि०	दुस०	तिस०	पहि०	दुस०	तिस०
४१७	४१७	४१७	४	४	४
<u>×१०</u>	<u>×८</u>	<u>×१०</u>	<u>×१०</u>	<u>×८</u>	<u>×१०</u>
४१७०	३३३६	३) ४१७०	४०	३२	-३) ४०
		१३१४३			१३१२०

६० व्यगुले म्हणजे १ अंगुल होते. ५० व्यगुलापेक्षा अधिक व्यगुले अस त्यास त्याबद्दल एक संपूर्ण अंगुल घराब वण त्यापेक्षा कमी व्यगुले असतील तर ती हिशेबात धरू नयेत कारण ती सोडल्यामुळे शेवटी म्हणण्यासारखा फरक पडत नाही.

लंकोदयावरून स्वदेशीय राशींचे उदय.

मेपापासून मीनापर्यंत १२ राशींचे लंकेतील उदय राली दिले आहेत, तीं पळे आहेत मेघ, वृषभ आणि मिथुन या तीन राशींच्या उदयाचीं जीं पळे तींच उलट क्रमानें कर्क, सिंह, कन्या या राशींच्या उदयाचीं पळ होत तसेच, कन्याराशीपासून उलट मेघराशीपर्यंत अनुक्रमानें जीं पळे तींच तूळ राशीपासून मीनराशीपर्यंत सहा राशींच्या उदयाचीं पळे समजावीं याचा अर्थ असा कीं मेघ व तूळ, कन्या व मीन, वृषभ, सिंह, वृश्चिक व कुंभ, आणि मिथुन, कर्क, धन व भकर या राशींचे पलात्मक अक सारखे असतात पुढील राश्यक पहा

लंकेतील राशींचे पलात्मक उदय.

मेघ २७८	कर्क ३२३	तूळ २७८	भकर ३२३
वृषभ २९९	सिंह २९९	वृश्चिक २९९	कुंभ २९९
मिथुन ३२३	कन्या २७८	धन ३२३	मीन २७८

आतां लंकोदयावरून चार राशींचे स्वदेशीय किंवा स्थानिक उदय कसे तयार करावे हे सांगतां ज्या गावचे उदय तयार करावयाचे असतील त्या गावचीं चरखंडे मागे लिहिलेल्या रीतीप्रमाणे तयार करून, तीं अनुक्रमाने मेघ, वृषभ आणि मिथुन या राशींच्या लंकोदयाच्या पलातून घजा करावी, आणि तींच चरखंड उलट क्रमानें कर्क, सिंह, कन्या या तीन राशींच्या पलात मिल्वयाचीं म्हणजे

मेपापासून कन्याराशीपर्यंतचे उदय तयार झाले आणि हेच उदय उलट क्रमाने तूळराशीपासून मीनराशीपर्यंतचे उदयकाल समजावे उदाहरणाकरितां पलभा ४१० धरून त्यावरून येणारीं चरखट घेऊन ग्वालीं उदय तयार करून दाखविले आहेत, ते पहा म्हणजे ध्यानात येईल

स्वोदयपळे	चरखट	स्वोदय निंवा स्थानिक पळे	
मेप	२७८ — ४० = २३८ ,, = ३ घ० ५८ पळे	मेप	
वृषभ	२९९ — ३२ = २६७ ,, = ४ घ० २७ पळे	वृषभ	
मिथुन	३२३ — १३ = ३१० ,, = ५ घ० १० पळे	मिथुन	
कर्क	३२३ + १३ = ३३६ ,, = ५ घ० ३६ पळे	कर्क	
सिंह	२९९ + ३२ = ३३१ ,, = ५ घ० ३१ पळे	सिंह	
कन्या	२७८ + ४० = ३१८ ,, = ५ घ० १८ पळे	कन्या	

आतां उलट क्रमाने म्हणजे कन्येपासून मेपराशीपर्यंत जे पलात्मक उदय, तेच अनुक्रमाने तूळराशीपासून मीनराशीपर्यंत होतात, असें घर लिहिलें आहे, म्हणून तूळ ३१८ शुक्रिक ३३१ धन ३३६ मकर ३१० कुंभ २६७ मीन २३८ आता वारा राशीचे स्वोदय, निंवा स्थानिक उदय तयार झाले ते असे —

मेप	२३८	कर्क	३३६	तूळ	३१८	मकर	३१०
वृषभ	२६७	सिंह	३३१	शुक्रिक	३३१	कुंभ	२६७
मिथुन	३१०	कन्या	३१८	धन	३३६	मीन	२३८

लग्नसाधनाची रीति.

ज्या वेळेचे स्पष्टलग्नमलग्न सिद्ध करावयाचे असेल त्या वेळेचा स्पष्टरवि करून त्यात अयनास मिळवावे जी वेरीज येईल तीतून राशीचा अंक वाजूस देवाया याकी जे अंशकलादि अंक राहतील, ते घातून देविलेल्या राशीच्या पुढील राशीचे शुक्रांश होत तीस अंश म्हणजे एक राशी होतो, म्हणून हे शुक्रांश निघातून घेता करावे म्हणजे त्याच राशीचे भोग्यांश येतील ज्या राशीचे हे भोग्यांश असतील त्या राशीच्या (स्थानिक) उदयाच्या पलांनी त्यांस गुणून निसांनी भागावे ज उत्तर येईल त त्या राशीचीं भोग्य पळे होत हीं भोग्य पळे, सूर्यादयापासून जन्मकालपर्यंत जितक्या घटिका व पळे गेलीं अमनील त्या सर्वांचीं पळे करून, त्यातून घेता घाचीं जी घाकी राहिल तीतून, ज्या राशीच्या उदयान गुणले असेल, त्याच्या पुढील राशीचे नितके उदय घेता आतील नितके घावे आणि नंतर जी पलात्मक घाकी राहिल तिला तिसांनी गुणावे त्या गुणाकारास अशुद्धोदयानें म्हणजे ज्या राशीचा उदय घेता गेला नसेल त्या उदयान भागाव उत्तर अंशकलाविकलात्मक आणाव यांत मेप राशीपासून नितक्या राशीचे उदय घेता गेले असतील नितके राश्यव मिळवाव त्या घेराजतून अयनास घेता करावे म्हणजे निरयण स्पष्टलग्न झाले.

उदाहरण—राके १४३२ वैशाखकृष्ण ३ शुक्रवारी २० घटिका ३० पलानीं
पुकाचा जन्म झाला आहे. या घेलेचे स्पष्टला सिद्ध करावयाचे आहे. या
घेलेचा स्पष्टरवि मार्ग दिला आहे तो (उदाहरण पहिले) पहा आणि त्यांत अय-
नांत मिलावा. येथें राशीचा अंक २, म्हणजे घृषभराशि आहे तो बाजूस ठेवा.

रा०	अं०	क०	वि०	वाकी
१	१२	३८	६	स्पष्टरवि.
+	२३	८	८	अयनांत.
<hr/>				
२	५	४६	१४	सायन स्पष्टसूर्य.
हे अंक ३० अंशांतून वजा या म्हणजे मिथुनराशीचे भोग्यांश निघतील.				मिथुन तिचे शुक्रांश होत.
अं०	क०	वि०	वातां हे भोग्यांश	
३०	०	०	२४ अंश १३ कला	
-५	४६	१४	आणि ४६ दिकला इतके आहेत. घाला	
<hr/>				
२४	१३	४६	मिथुनराशीच्या स्थानिक उदयाच्या पलानीं	
गुणत. मिथुनराशीचे स्थानिक उदयाचे				पलानक ३१० आहेत. म्हणून.

४६	१३	२४
<hr/>	<hr/>	<hr/>
×३१०	×३१०	×३१०
६०) १४२६०	४०३०	७४४०
२३०-४० वाकी	+२३७	+७१
	६०) ४२६७	७५११ अंश
	७१-७ वाकी	

७५११ अंश ७ कला आणि ४० दिकला उत्तर आले. येथे कला व दिकला सोडू
या आणि अंशांला ३० नीं भागा. ७५११-३०=२५० भागाकार आला.

मिथुनलगाचे भोग्यांश होत. आतां इष्टकाळ २० घटिका ३० पलें आहे
याचीं पलें करा २०×६०=१२००+३०=१२३० पलें झालीं. वर मिथुनराशीचे
पलानीं गुणिलें आहे. म्हणून मिथुनराशीचे भोग्यांश व त्याच्या पुढील रा-
शी कर्क त्यापासून नितकया राशीचे उदय १२३० पलानीं वजा जातील नितके १

१२३०

-२५० मिथुन राशीचे भोग्यांश

९८०

-३३६ कर्कोदय पलें

६४४

-३३३ सिहोदय पलें

३१३

बाजूस वजावाकी करून दाखवि
आहे ती पहा. वाकी ३१३

हिली. तींतून कन्या राशीच्या :

याचीं पलें ३१८ वजा जात नाहं

म्हणून कन्यालगा जन्मशालीं हें

हें सिद्ध आले. आतां तिहो

वजा जाऊन वाकी ३१३ राहिली

हिला रीतीप्रमाण निसानीं गुणा आणि भृगुद्वोदयाच्या म्हणजे ज्या लग्नाची पळ वजा जात नाहीत त्या कन्योदयाच्या पळानीं भागा जसें, ३१३×३० -९३९०-३१८-२९ अंश ३१ कला आणि ४१ विकला इतके कन्यालग्नाचे अंश

अं०	क०	वि०	उदित होणे यातून अयनाश वजा था
२९	३१	४१	आणि मेघराशीपासून कन्याराशीचा अ
अय०-२३	८	८	नुप्तमाव ६ हा अंशाचे अंकामागे मांडा
६	२३	३३	म्हणजे ६ राशि ६ अंश २३ कला आणि

३३ विकला इतक निरयण स्पष्टलग्न आल

आता भोग्यकालाहून इष्टकाल कमी असता स्पष्टलग्न कमें साधाव ह सांगतो जन्मकालाचे पला मक अंक कमी असून भोग्यकालाचे अंक अधिक असतील तेव्हा नमकालाच्या पला मक अंकाला ३० नीं गुणून सायनसूर्य ज्या राशीम असेल त्या राशीच्या स्थानिक उदयात्मक पळानीं भागाचें जो अंशामक भा गाजार येईल तो त्या वेळेच्या स्पष्टसूर्यामध्य मिळवावा म्हणजे तात्कालिक स्पष्टलग्न होत व त्यातून अयनाश वजा केले म्हणजे निरयण स्पष्ट लग्न होतें वरचच उदाहरण घ्या सायन स्पष्ट रवि २ रा० ५ अं० ४६ क० १४ विकला येथपासून मागील उदाहरणात तयार केलेला भोग्यकाल २५० पळ आहे आता जन्मकाल सूर्योदयापासून १ घटिका १५ पळानीं आहे अस समजा याची पळ ७५ झाली या इष्टकालातून भोग्यकाल २५० पळ घटा होत नाही, म्हणून रीतीप्रमाण ७५×३० २२५० याला मिथुनराशीच्या उदयाच्या पळानीं भागा कारण सायनसूर्य मिथुनराशीला आहे २२५०-३१०=७ अंश १५ कला २९ विकला इतका भागावार आला हे अंशादि अंक सायन स्पष्टसूर्यां मिळवा सायन स्पष्टसूर्य २ रा०, ५ अ०, ४६ क०, १४ वि०, +० रा०, ७ अ०, १५ क०, २९ वि० २ रा०, १३ अं०, १ क०, ४३ वि०, इतकं स्पष्ट लग्न झालें यातून अयनाश २३ अ० ८ क० ८ वि० वजा करा म्हणजे १ रा० १९ अं० ५३ क० ३५ वि० इतकें इष्टकालचे निरयण स्पष्टलग्न झालें

लग्नसाधनाची स्थूल रीति.

मेघे मीने चतुर्नाड्य साक्षांश्च वृषकुभयो ।

मिथुने मकरे पंच शेपा साक्षां प्रकीर्तिता ॥ २ ॥

मेघे मीने पलान्यष्टौ नवक वृषकुभयो ।

मिथुने मकरे दिख शेपा रद्रा प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥

इष्टकालचं लग्न कमें साधाव याची सूक्ष्म रीति घर दिलीच आहे आतां लग्नसाधनाची स्थूल रीति सांगतो प्रश्न वर्गरे पहावयाचे असतील म्हणजे

ज्या वेळेस लक्षाचे भुक्तभोग्यास वर्गरे वळण्याची विशेष आवश्यकता नसेल अशा वेळीं स्थूल रीतीनें लग्न साध्या म्हणजे थोड्या वेळात काम होईल स्थूल रीतीनें लग्न सिद्ध करण्याकरिता मेपादि लग्न एकदर किती घटिका भोग तात, व प्रत्येक दिवशीं त्याचीं किती पळे भुक्त होतात ह समजेल पाहिजे, म्हणून त्याविषयीं प्रथम लिहितो मेप व मीन हीं दोन लग्न चार घटिका भोगतात वृषभ व कुंभ साडेचार घटिका भोगतात मिथुन व मकर हीं पांच घटिका व बाकीचीं म्हणजे कर्क, सिंह, कन्या, तूळ, वृश्चिक आणि धन हीं साडेपाच घटिका भोगतात एखाद्या लग्नाच्या जितक्या एकदर भोग्य घटिका असतील त्या घटिकांच्या दुप्पट पळे रोज त लग्न कमी होत जात जस मेप व मीन रोज ८ पळ उपभ व कुंभ रोज ९ पळ मिथुन व मकर रोज १० पळ व बाकीचीं म्हणजे कर्क, सिंह, कन्या तूळ, वृश्चिक आणि धन हीं रोज ११ पळ भोगतात रीति—ज्या वेळेस लग्न पाहिजे असेल त्या वेळेपर्यंत त्या दिवसाच्या सूर्योदया पासून किती घटिका व पळ गत झाला आहेत हे प्रथम काढाच ह्यास इष्टकाळ म्हणतात नंतर जी चाटू सकात असेल तिला आरंभ होऊन तितके दिवस शाळे असतील तितक्या दिवसाला त्या सकातीचीं प्रतिदिवशीं भोगण्याचीं जीं पळे असतील त्यांनीं गुणाय जो गुणाकर येईल ना पळ होत त्याला ६० नीं भागून घटिका कराव्या त्या घटिका त्या सकाताच्या एकदर घटिकातून यज्ञ कराव्या बाकी जी राहिल तितकी सजात भोगावयाची राहिली अस समजाच जी चाटू सकात असेल तच दिवसाच प्रथम लग्न होय न तितक भोगावयाचें राहिलं असेल तितकें माडून त्याच्या खाला अनुक्रमान त्याच्या पुढील लग्नाच्या घटिका माडीत जाव्या ज्या लग्नाच्या घटिकास आपला इष्टकाळ येईल त त्या वळच लग्न होय उदाहरणार्थ सहाव्या तारखेस सायकाली साडेपाच वाजता कोण लग्न आहे त काढावयाच आहे त्या दिवशीं सूर्योदय चरोवर साडेसहा वाजता झाला आहे म्हणजे सूर्योदयापासून एकदर १३ तास म्हणजे २७ घटिका ३० पळ झाला हा इष्टकाळ झाला जाता चालू सजात कन्या आहे असें समजा तिला पहिल्या तारखेस सकाळीं साडेसहा वाजता आरंभ झाला आहे पहिल्या तारखेपासून इष्टकाळपर्यंत म्हणजे सहाव्या तारखेच्या दिवशीं सायकाली साडेपाच वाजेपर्यंत एकदर ५११ दिवस झाले म्हणून रीतीप्रमाण ५११×११ (कन्यालग्नाचीं प्रतिदिवशीं भोगण्याचीं पळे) ६०११-१ घटिका ११ पळ अर्धे पळ सोडाच =१ घटिका कन्यालग्न इष्टकाळपर्यंत भुक्त झाल कन्यालग्नाच्या एकदर घटिका ५११-१ मुक्त घटिका =४११ घटिका म्हणजे ४ घटिका ३० पळे

इतकें कन्यालग्न भोगावयाचें राहिलें. आतां	घ०	प०
आपल्याला २०॥ घटिका दिवसास फोण लग्न	कन्या ४	३०
आहे ते पहावयाचें आहे म्हणून बाजूम दाख-	तूल ५	३०
निल्याप्रमाणे मकरलग्न २६ घटिका दिवसास	वृश्चिक ५	३०
संपून नंतर पुढें कुंभलग्न ४॥ घटिका म्हणजे	धन ५	३०
३० घटिका दिवसापर्यंत आहे व आपला	मकर ५	०
इष्टकाल २०॥ घटिका आहे म्हणजे २६ घटि-	२६	०
वांपुढें व ३० घटिकांच्या भांत आहे म्हणून इष्टकालीं कुंभलग्न आहे असें जाणावें.		

द्वादशभावसाधन.

ज्या इष्टकालचे भाव साधावयाचे असतील त्या वेळेचें लग्न पूर्वी सांगितल्या-
प्रमाणे साधावें म्हणजे तोच प्रथमभाव होतो. दशमभावांतून सप्तमभाव उणे
करून बाकी राहिल तिला तिहींनीं भागून भागकाराचे राश्यादि अंक प्रथम-
भावास मिळवावे म्हणजे द्वितीयभाव होतो. दशमभावांतून सप्तमभाव वजा
करून जी वजाबाकी येईल तिला तिहींनीं भागावें. जो भागाकार येईल त्याची
दुप्पट करून ती प्रथमभावाम मिळवावी म्हणजे तृतीयभाव होतो. दशमभा-
वास ६ राशी मिळविल्या म्हणजे चतुर्थभाव होतो. दशमभावांतून सप्तमभाव
वजा करून त्या वजाबाकीस तिहींनीं भागावें. जो भागाकार येईल तो २ राशी
० अंश ० कला यांतून उणे करावा. जे शेषांक राहतील ते चतुर्थभावास मिळ-
वावे म्हणजे पंचमभाव होतो, व त्याच शेषांकाची दुप्पट करून चतुर्थभावास
मिळवावी म्हणजे षष्ठभाव होतो. प्रथमभाव, द्वितीयभाव आणि तृतीयभाव
यांस सहा सहा राशी मिळविल्या म्हणजे अनुक्रमें सप्तमभाव, अष्टमभाव
आणि नवमभाव तयार होतात. तसेंच, पंचमभावास सहा राशी व षष्ठभा-
वास सहा राशी मिळविल्या म्हणजे अनुक्रमे एकादशभाव आणि द्वादशभाव
तयार होतात. आतां दशमभाव साधनाची रीति सांगतों. सन्धादि द्वादश-
भाव साधनाचा प्रकार विंचित् कठिण आहे. त्यांतल्यात्यांत दशमभाव साधणे
थोडे अधिक कठिण आहे. दशमभाव तयार झाल्यानंतर इतर भाव तयार
करणें मात्र घरेच सोपे आहे. असो. दशमभाव साधण्याकरितां नतोस्तत
काढाचें लागते म्हणून तत्संबंधी आतां लिहितों. पण नतोस्तत म्हणजे काय
हें येथे प्रथम सांगितलें पाहिजे. नतांश स्वस्वमिकापासून मोजितात. आपल्या
डोकीवर समोरासमोर आकाशातील जो बिंदु साला स्वस्वमिक म्हणतात. स्व-
स्वमिकबिंदु हाच कुंडलीतील दशमभाव होय. स्वस्वमिक बिंदूत मध्याह्नीं सूर्य
असतो. अर्धांश त्याच्यापूर्वी तो रात्रीं असेल हें उघड आहे. परंतु तो किती
रात्रीं आहे म्हणजे नतांश किती आढेत, हें, दिनार्धांतून इष्टकाल उणें करावा

म्हणजे समजतं तात्पर्य, मध्याह्नीचा सूर्य आणि इष्टकाल या दोहोंमधील जे आकाशातील अंतर किंवा जो कोन ह्यासच नताश अशी सजा आहे तसव निकळ विदुच्या समोरासमोर (लग्नापासून पशुर्धस्थान) म्हणजे आपल्या पाया खालचा आकाशातील जो विदु ते अथ सन्निक होय या सिद्धत मध्यरात्री पाताळात सूर्य असतो. आकाशास इष्ट वस्तु व ग्रहाची क्षिणिनापरील उंची या दोहोंमधील जो कोन ह्यास उन्नताश म्हणतात

दिवसा मध्याह्नापूर्वी जन्म असल्यास सूर्योदयापासून निवड्या घटिकांनी जन्म असेल तितक्या घटिका दिनमानाचें अर्थ करून त्यांतून वजा केव्या म्हणजे दिवसपूर्वनत होत दिवसा मध्याह्नानंतर जन्म असल्यास सूर्योदयापासून मिळव्या घटिकांनी जन्म असेल तितक्या घटिका दिनमानासून वजा घाव्या व बाकी राहिल ती दिनार्धांतून वजा करावी म्हणजे दिवसपश्चिमनत होत. मध्यरात्रीनंतर जन्म असल्यास जन्मकालापासून पुढे जी होय रात्र राहिली असेल तिला दिनार्ध मिळविलें म्हणजे रात्रिपूर्वनत होतें मध्यरात्रीपूर्वी इष्टकालपर्यंत जी रात्र रात्र असेल तिला दिनार्ध मिळविल म्हणजे रात्रिपश्चिमनत होत नत काल ३० घटिकांतून वजा केला म्हणजे उन्नतकाल होतो पूर्वनत वजा केले असल्यास त्याच पूर्वान्नतकाल म्हणतात, व पश्चिमनत वजा केले असल्यास पश्चिमोन्नतकाल म्हणतात पूर्वनत असेल तर पूर्वोन्नतकाल करून ह्यासच इष्टकाल करून तात्कालिक स्पष्ट सूर्य करून ह्यास ६ राशी मिळवून लकोदयानी पूर्वात्त रीतीप्रमाणे लग्न साधाव म्हणजे तोच दक्षमभाव होतो आणि पश्चिमनत असेल तर नतकाल हाच इष्टकाल करून तात्कालिक स्पष्ट सूर्य करून लकोदयानी पूर्वे सांगितल्याप्रमाणे लग्न साधाव, म्हणजे तोच दक्षमभाव होतो बरोबर मध्याह्नी जन्म झाला असता तात्कालिक स्पष्ट सूर्यच दक्षमभाव होतो आणि बरोबर मध्यरात्री जन्म झाला तर तात्कालिक सूर्य हाच चतुथभाव होतो

उदाहरण—बैशाख शुक्र ८ सोमवार जन्मकाल ५ घटिका ३० पळे दिन मान ३२ घटिका १६ पळे याचें दिवसपूर्वनत काढा दिनमानाचें अर्थ १६ घटिका ८ पळे यातून उण जन्मकाल ५ घटिका ३० पळे = १० घ० ३८ पळे हे दिवसपूर्वनत होय जर मध्याह्नानंतर जन्मकाल असेल तर दिवसपश्चिमनत काढून दक्षमभाव साधन केलें पाहिजे उदाहरणार्थ, जन्मकाल २४ घ० १२ पळांनी आहे तर घटिका दिनमानातून म्हणजे ३२ घटिका १६ पळातून वजा करिता बाकी ८ घटिका ४ पळे राहतात हीं घटिका पळे दिनार्धांतून म्हणजे १६ घटिका ८ पळातून वजा जाता बाकी ८ घटिका ४ पळे राहतात हे दिवसपश्चिमनत झाले एकाचा जन्म रात्री सूर्योदयापासून ५५ घ० ५ पळांनी आहे, म्हणून दक्षमभावसाधनार्थ येथ रात्रिपूर्वनत काढलें पाहिजे.

रीतीप्रमाणें इष्टकाल ५५ घटिका ५ पळें हीं अहोरात्राच्या घटिका ६० यांतून घजा करितां शेष ४ घ० ५५ प० राहतात. हीं दिनमानार्थ घ० १६ प० ८ यांत मिळवितां घ० २१ प० ३ इतकी बेरीज आली. हें रात्रिपूर्वनत होय. गतरात्र घ० १० प० १२ या वेळीं म्हणजे मध्यरात्रीपूर्वी एकाचा जन्म आहे म्हणून दशमभाव साधण्याकरितां येथे रात्रिपश्चिमनत काढलें पाहिजे. म्हणून गतरात्र घ० १० प० १२+ दिनार्थ घ० १६ प० ८=घ० २६ प० २० हें रात्रि-पश्चिमनत होय. आतां द्वादशभाव तयार करून दाखवितां.

उदाहरण—शके १८३२ वैशाख शुक्र ८ सोमवार तारीख १६ मे १९१० ह्या दिवशीं ७ वाजून ४० मिनिटांनीं एकाचा जन्म झाला आहे त्या वेळेचे भाव साधावयाचे आहेत. या दिवशीं सूर्योदय ५ वाजून २८ मिनिटांनीं आहे, म्हणून इष्टकालपर्यंत २ तास आणि १२ मिनिटें म्हणजे ५ घटिका ३० पळें झालीं. या वेळेचा स्पष्टसूर्य १ रा० १ अं० ५० क० २६ विकला आहे. यांत २३ अंश ८ क० ८ वि० इतके अयनांत मिळया. बेरीज १ रा० २४ अं० ५८ क० ३४ वि० इतकी आली हा इष्टकालचा स्पष्टसूर्य झाला. याचे अंशादि अंक ३० तून वजा करा. बाकी ५ अ० १ क० २६ वि० इतकी आली. इष्टकालचा रवि वृषभ राशीस आहे म्हणून या बाकीला वृषभोदय पळें २६७ यांनीं गुणा. गुणाकार १३४१ अंश २६ क० ४२ वि० इतका आला. येथें कला व विकला सोडून घ्या आणि अंशाला ३० नीं भागा. १३४१-३०=४४ हा भागाकार आला. हा रविभोग्यकाल झाला. इष्टकाल घ० ५ प० ३०=३३० पळें आहे, यांतून रविभोग्यकाल घजा करा. ३३० उणे ४४ बाकी २८६ पळें राहिलीं. हांतून मिथुनोदय पळें ३१० वजा जात नाहीत म्हणून मिथुनोदय हा अशुद्धोदय झाला. आतां २८६×३०=८५८० याम अशुद्धोदय जो मिथुनोदय याचीं पळें ३१० यांनीं भागा. भागाकार २७ अं० ४० क० ३८ वि० इतका आला. येथे अशुद्धोदय मिथुन आहे म्हणून त्याच्या पूर्वीचा वृषभ राशीचा अंक २ हा अंशांच्या मागे राक्षिस्थानीं मिळविला तेव्हां २ रा० २७ अं० ४० क० ३८ वि० हें सायन लग्न झालें. यांतून अयनांत ० रा० ०३ अं० ८ क० ८ वि० वजा केले म्हणजे २ रा० ४ अं० ३२ क० ३० वि० हें इष्टकालचें निरयण स्पष्टलग्न झालें. हा प्रथमभाव झाला. याला ६ राशी मिळविल्या म्हणजे ८ रा० ४ अं० ३२ क० ३० विकला हा सप्तमभाव झाला.

आतां दशमभाव साधनाचे उदाहरण करून दाखवितां. जन्मकाल सूर्योद-
यापासून ५ घटिका ३० पळानीं आहे. या वेळेचा दशमभाव मिळ करवावयाचा आहे. जन्मकाल मध्याह्नापूर्वी आहे म्हणून येथें दिनपूर्वनत वेळे पाहिजे. दिन-
मान ३२ घटिका १६ पळें आहे. याचें अर्थ १६ घटिका ८ पळें यांतून वणे ५

घटिका ३० पल्ले = १० घ० ३८ प० हें दिनपूर्वमत झालें. हें ३० तून वजा वेलें म्हणजे १९।२२ हें दिनपूर्वोद्यत झालें. आतां १९ घ० २२ प० इष्टकाल करून लघ्नाश्रमार्गें दशमभाष साधितां. इष्टकालचा सायन स्पष्टसूर्य राशी १ अंश २४ क० ५८ वि० ५४ इतका आहे यास ६ राशि मिळवा म्हणजे राशी ७ अंश २४ क० ५८ वि० ५४ इतकी घेरीज होते. याचे भोग्य अंश काढावयाचे आहेत म्हणून राशीचा अंक ७ हा वाजूस ठेवून बाकीचे अंशकलादि अंक ३० तून वजा करा. अं० ३० क० ० वि० ० यांतून उणें अं० २४ क० ५८ वि० ३४=५ अं० १ क० २६ वि० इतकी वजावाकी आली. हिला २९९ अंकांनी गुणा; कारण, वाजूस ठेविलेला अंक ७ हा तूळ राशीचा दर्शक आहे व याच्या पुढील राशि वृश्चिक आहे व लंका वृश्चिकोदय पल्ले २९९ आहेत. गुणाकार १५०२

अं०	क०	वि०	अं० ८ क० ३४ वि०
५	१	२६	इतका आला. येथें
		X२९९	कला व विकला यांचे अंक सोडून घा किंवा
१५०२	८	३४	यासहल १ अंश धरूं म्हणजे १५०३ अंश

झाले. झाला ३० नीं भागा. भागाकार ५० आला. हा भोग्यकाल झाला. आतां हा भोग्यकाल उन्नतकालरूप इष्ट घ० १९ पल्ले २२ याचीं पल्ले करून लानून वजा करा. $१९ \times ६० = ११४० + २२ = ११६२$ यांतून उणें भोग्यकाल पल्ले ५० बाकी १११२ राहिली. यांतून वजा लंका घनोदय पल्ले ३२३ बाकी ७८९ राहिली. यांतून वजा लंका मरुतोदय पल्ले ३२३ बाकी ४६६ राहिली. यांतून लंका कुभोदय पल्ले २९९ वजा जातां बाकी १६७ राहिली. यांतून लंका मीनोदय पल्ले २७८ वजा जात नाहीत म्हणून हा अशुद्धोदय होय. बाकी १६७ राहिली तिला ३० नीं गुणिलें. १६७×३० गुणाकार ५०१० आला. -यास अशुद्धोदय जो मीन त्याच्या उदय-पलांनीं म्हणजे २७८ नीं भागिलें. तेव्हां भागाकार १८ अं० १ क० १७ वि० इतका आला. यांत अशुद्धोदयाच्या पूर्वाचा राशि ११ मिळविला तेव्हां ११ राशि १८ अंश १ क० १७ वि० इतकी घेरीज झाली. यांतून अयनांश २३ अं० ८ क० ८ वि० उणें केले तेव्हां वजावाकी १० रा० २४ अं० ५३ क० ९ वि० इतकी आली. हा दशमभाव झाला.

आतां दशमभावामध्यें लघ्नाश्रम वजा करा. दशमभाव १० रा० २४ अं० ५३ क० ९ वि० यांतून लघ्नाश्रम ८ रा० ३ अं० २२ कला २० वि० बाकी २ रा० २० अं० २० क० ३९ वि० इतकी आली. या बाकीचा तृतीयांश ० रा० २६ अं० ४६ क० ५३ वि० इतका आहे. (येथे राशीचा अंक २ याचा तृतीयांश काढिनांना तिहींनीं भाग जात नाही म्हणून तिसांनीं गुणून राशीचे अंश करून नंतर भागिलें आहे. जसें $२ \times ३० = ६० + २० = ८० \div ३ = २६$ इत्यादि)

हा प्रथम म्हणजे तनुभावामध्ये मिळवा. प्रथमभाव २ रा० ४ अं० ३२ क० ३० वि०+० रा० २६ अं० ४६ क० ५३ वि० या दोहोंची बेरीज ३।१।१९।२३ इतकी आली. हा द्वितीयभाव झाला. पूर्वी आणिलेल्या तृतीयांशाची दुप्पट। अं० २६।४६।५३×२=रा० १।२३।३३।४६ हे अंक तनुभावांत मिळविले म्हणजे रा० ३।२८६।१६ इतकी बेरीज आली. हा तृतीयभाव झाला. वर दिलेल्या दशमभावांत ६ राशी मिळविल्या तेव्हा ४।२४।५३।९ हा चतुर्थभाव झाला. आता पूर्वी आणिलेला तृतीयांश दोन राशींत वजा करा. जसे, २ रा० ० अं० ० क० ० वि० यातून वजा ० रा० २६ अं० ४६ क० ५३ विकला याकी १ रा० ३ अं० १३ क० ७ वि० इतकी राहिली. ही चतुर्थभावास मिळविली तेव्हा ५।२८।६।१६ इतकी बेरीज आली. हा पंचमभाव झाला. आता २ राशींतून तृतीयांश वजा करून जी याकी म्हणजे १।३।१३।७ राहिली हिची दुप्पट २।६।२६।१४ ही चतुर्थभावात म्हणजे ४।२४।५३।९ या अंकात मिळविली म्हणजे ७।१।१९।२३ इतकी बेरीज आली हा षष्ठभाव झाला. सप्तमभाव वर उदाहरण करून दाखविलाच आहे. द्वितीयभावास म्हणजे ३।१।१९।२३ या अंकात ६ राशी मिळविल्या म्हणजे ९।१।१९।२३ हा अष्टमभाव झाला. तसेंच, तृतीयभावास ६ राशी मिळविल्या म्हणजे ९।२८।६।१६ इतकी बेरीज आली हा नवमभाव झाला. दशमभाव वर उदाहरण करून आणिलाच आहे. पंचमभावास ६ राशी मिळविल्या तेव्हा १।१।२८।६।१६ इतका एकादशभाव झाला. आणि षष्ठभावास म्हणजे ७।१।१९।२३ या अंकात ६ राशी मिळविल्या तेव्हा १।१।१९।२३ हा द्वादशभाव म्हणजे व्ययभाव झाला. ह्याप्रमाणे द्वादश भाव तयार करितात.

आतां भावसंधिप्रकार सांगतो. तनुभाव म्हणजे प्रथमभाव आणि घनभाव म्हणजे द्वितीयभाव या दोहोंची बेरीज करून अर्थ केले म्हणजे तनुभावाचा विरामसंधि आणि द्वितीयभावाचा आरंभसंधि होतो. द्वितीयभाव आणि तृतीयभाव या दोहोंची बेरीज करून अर्थ केले म्हणजे द्वितीयभावाचा विरामसंधि आणि तृतीयभावाचा आरंभसंधि होतो. याचा अर्थ असा की, पूर्वीच्या भावाचे आणि त्याच्या पुढील भावाचे जे राश्यादि अंक, त्या दोहोंची बेरीज करून त्या बेरीजेस दोहोंची भागिले म्हणजे जें लब्ध येईल ते पूर्वीच्या भावाचा विरामसंधि व पुढील भावाचा आरंभसंधि होतो. याचप्रमाणे द्वादशभावांचे संधि तयार करावे. शेवटचा म्हणजे व्ययभाव आणि प्रथमभाव या दोहोंची बेरीज करून तिचे अर्थ केले म्हणजे व्ययभावाचा विरामसंधि व तनुभावाचा आरंभसंधि होतो. आतां पूर्वी तयार केलेले द्वादशभाव घेऊन भावसंधीचे उदाहरण करून दाखवितों

प्रथमभाव २ रा० ४ अं० ३२ क० ३० वि० आणि द्वितीयभाव ३ रा० १ अं०

१२ क० २३ वि० या दोहोंची बेरीज ५ रा० ५ अं० ५१ क० ५३ वि० इतकी झाली. या बेरजेचें अर्थ केलें तेन्हां २ रा० १७ अं० ५५ क० ५७ वि० हा तनुभावाचा विरामसंधि व द्वितीयभावाचा आरंभसंधि झाला. द्वितीयभाव ३ रा० १ अं० १९ क० २३ वि० आणि तृतीयभाव ३ रा० २८ अं० ६ क० १६ वि० यांची बेरीज ६ रा० २९ अं० २५ क० ३९ वि० इतकी झाली. हिचें अर्थ केलें तेन्हां ३ रा० १४ अं० ४२ क० ४९ वि० हा द्वितीयभावाचा विरामसंधि व तृतीयभावाचा आरंभसंधि झाला. तृतीयभाव ३ रा० २८ अं० ६ क० १६ वि० आणि चतुर्थभाव ४ रा० २४ अं० ५३ क० ९ वि० यांची बेरीज ८ रा० २२ अं० ५९ क० २५ वि० इतकी झाली. हिचें अर्थ केलें तेन्हां ४ रा० ११ अं० २९ क० ४२ वि० हा तृतीयभावाचा विरामसंधि आणि चतुर्थभावाचा आरंभसंधि झाला. चतुर्थभाव ४ रा० २४ अं० ५३ क० ९ वि० आणि पंचमभाव ५ रा० २८ अं० ६ क० १६ वि० यांची बेरीज ९ रा० २२ अं० ५९ क० २५ वि० इतकी झाली. हिचें अर्थ ५ रा० ११ अं० २९ क० ४२ वि० हा चतुर्थभावाचा विरामसंधि व पंचमभावाचा आरंभसंधि झाला. पंचमभाव ५ रा० २८ अं० ६ क० १६ वि० आणि षष्ठभाव ७ रा० १ अं० १९ क० २३ वि० या दोहोंची बेरीज १२ रा० २९ अं० २५ क० ३९ वि० इतकी झाली. या बेरजेचें अर्थ केलें म्हणजे ६ रा० १४ अं० ४२ क० ४९ वि० हा पंचमभावाचा विरामसंधि व षष्ठभावाचा आरंभसंधि झाला. आतां षष्ठभाव ७ रा० १ अं० १९ क० २३ वि० आणि सप्तमभाव ८ रा० ४ अं० ३२ क० ३० वि० यांची बेरीज १५ रा० ५ अं० ५१ क० ५३ वि० इतकी झाली. हिचें अर्थ केलें तेन्हां ७ रा० १७ अं० ५५ क० ५६ वि० हा षष्ठभावाचा विरामसंधि व सप्तमभावाचा आरंभसंधि झाला. सप्तमभाव ८ रा० ४ अं० ३२ क० ३० वि० आणि अष्टमभाव ९ रा० १ अं० १९ क० २३ वि० यांची बेरीज १७ रा० ५ अं० ५१ क० ५३ वि० इतकी झाली. हिचें अर्थ केलें तेन्हां ८ रा० १७ अं० ५५ क० ५६ वि० हा सप्तमभावाचा विरामसंधि आणि अष्टमभावाचा आरंभसंधि झाला. अष्टमभाव ९ रा० १ अं० १९ क० २३ वि० आणि नवमभाव ९ रा० २८ अं० ६ क० १६ वि० या दोहोंची बेरीज १८ रा० २९ अं० २५ क० ३९ वि० इतकी झाली. हिचें अर्थ केलें तेन्हां ९ रा० १४ अं० ४२ क० ४९ वि० हा अष्टमभावाचा विरामसंधि व नवमभावाचा आरंभसंधि झाला. नवमभाव ९ रा० २८ अं० ६ क० १६ वि० आणि दशमभाव १० रा० २४ अं० ५३ क० ९ वि० यांची बेरीज २० रा० २२ अं० ५९ क० २५ वि० इतकी झाली. हिचें अर्थ केलें तेन्हां १० रा० ११ अं० २९ क० ४२ वि० हा नवमभावाचा विरामसंधि व दशमभावाचा आरंभसंधि झाला. दशमभाव १० रा० २४ अं० ५३ क० ९ वि० आणि एकादशभाव ११

रा० २८ अं० ६ क० १६ वि० यांची बेरीज २२ रा० २२ अं० ५९ क० २५ वि०, इतकी झाली. हिचें अर्ध केलें तेव्हां ११ रा० ११ अं० २९ क० ४२ वि० हा दशम भावाचा विरामसंधि आणि एकादशभावाचा आरंभसंधि झाला. एकादशभाव ११ रा० २८ अं० ६ क० १६ वि० आणि द्वादशभाव १ रा० १ अं० १९ क० २३ वि० या दोहोंची बेरीज ० रा० २९ अं० २४ क० ४९ वि० इतकी झाली. हिचें अर्ध केलें तेव्हां ० रा० १४ अं० ४२ क० ४९ वि० हा एकादशभावाचा विरामसंधि व द्वादशभावाचा आरंभसंधि झाला. आतां द्वादशभाव १ रा० १ अं० १९ क० २३ वि० आणि प्रथमभाव २ रा० ४ अं० ३२ क० ३० वि० यांची बेरीज ३ रा० ५ अं० ५१ क० ५३ वि० इतकी झाली. हिचें अर्ध केलें तेव्हां १ रा० १७ अं० ५५ क० ५६ वि० हा द्वादश म्हणजे व्ययभावाचा विरामसंधि व प्रथम म्हणजे तनुभावाचा आरंभसंधि झाला.

येथे जे तन्वादिद्वादशभाव तयार करून दाखविले आहेत त्यांचें कोष्टक पुढें भावचलितकुंडली या विषयाखाली दिलें आहे. त्या कोष्टकांत द्वादशभावाचे राश्यादि अंक मांडण्याची रीति अशी आहे कीं, पहिल्या कोष्टकांत तनुभावाचे अंक मांडून त्याच्या याजूच्या दुसऱ्या कोष्टकांत तनुभावाच्या विरामसंधीचे अंक मांडावे. तसेंच, तिसऱ्या कोष्टकांत धनभावाचे व शेजारच्या म्हणजे चवथ्या कोष्टकांत धनभावाच्या विरामसंधीचे अंक मांडावे. याचप्रमाणे सर्व कोष्टकांत द्वादशभावाचे अंक लिहावे. या अंकांचा उपयोग भावचलित कुंडलींत ग्रह मांडितांना होतो. आतां लग्नकुंडलींत ग्रह कसे मांडावे हें प्रथम सांगतों; म्हणजे भावचलित कुंडलींत ग्रह मांडण्याची पद्धति सुलभतेनें समजेल.

लग्नकुंडलींत ग्रह मांडणें.

यानूस द्वादशगृहात्मक जी चतुष्कोण आकृति दाखविली आहे तिला कुंडली म्हणतात. कुंडली चतुर्लाहनीनेंही दाखवितात. कुंडलींत घरा कोष्टकें किंवा घरे असावीं हा मुख्य मुद्दा आहे. कुंडलीतील प्रत्येक गृहास स्थान, क्षेत्र, भुवन किंवा भाव अशा संज्ञा आहेत. अमुक वेळीं अमुक ग्रह आकाशांत कोणत्या ठिकाणीं आहे हें तात्कालिक कुंडलीवरून समजतें. कुंडलीतील मध्यगृहांत लग्नाचा किंवा राशीचा दर्शक अंक प्रथम मांडून डाव्या याजूवरील कोष्टकांत त्याच्या पुढील अंक मांडितात कुंडलींत राशांचीं नांवां लिहितां नाहींत. फक्त राशांचा अनुक्रमानें लिहितात. जसें, मेघराशीबद्दल १, वृषभराशीबद्दल २ इत्यादि. वर जी

उदाहरणार्थे कुडली दाखविली आहे तीत मध्यगृहात पाच हा अंक लिहिला आहे आणि मेपराशीपासून पाचवी रास सिंह आहे, म्हणून ही कुडली सिंह लग्नाची किंवा सिंह राशीची आहे, म्हणजे जन्मकाली सिंहराशी क्षिप्रजात उदित होती असे समजावे मध्यगृह हे कुडलीतील प्रथमस्थान होय उदाहरणार्थे, यरील पाच हा अंक ज्या कोष्टकात आहे ते प्रथमस्थान, सहा आहे ते द्वितीयस्थान सात आहे ते तृतीयस्थान इत्यादि, आणि चार हा अंक जेथे आहे ते द्वादशस्थान होय म्हणजे जन्मलग्नाचा किंवा जन्मराशीचा अंक मध्यगृहात लिहिल्यानंतर त्याच्या डाव्या पाजूच्या कोष्टकात पुढील अंक अनुक्रमाने लिहिले आहेत आता कुडलीत ग्रह मांडण्याची रीति सांगतो

ज्या पधरवट्यातील जन्मलग्नाकुडली आपण तयार केली असेल त्याच पधरवट्याच्या पचागातील कुडलीत जे ग्रह दाखविलेले असतात, तेच ग्रह त्या त्या राशिकस्थानी आपण तयार केलेल्या कुडलीमध्ये लिहावे इतकं मात्र अक्षय्य राक्ष्यात टेवाव घी पचागास कुडलीत जे ग्रह दाखविलेले असतात, ते पधरवट्याच्या शेवटच्या दिवसाचे प्रातःकालचे ग्रह असतात म्हणून जन्मकालानंतर व पधरवट्याच्या शेवटच्या दिवसापर्यंत मध्ये पुरावाचा ग्रहात जर फेरबदल झाला असेल तर त्याप्रमाणे आपल्या कुडलात मागील किंवा पुढील स्थानी तो लिहावा. उदाहरणार्थ, राशीस राशिकाली एकाच जन्म झाले अशी कल्पना करा त्या वेळी शृंगिकराशीस शुभशुभ आहेत, नंतर दोन दिवसांनी म्हणजे नवमीत ते धनु राशीस गेले, या उदाहरणात पचागातील कुडलात ते धनुराशीस दाखविलेले असतील परंतु आपल्याला ते शृंगिक म्हणजे ८ राशीसच दाखविले पाहिजेत तसेच, चंद्रही २१ दिवसांनी बदलणारा असल्यामुळे तो पचागास कुडलीप्रमाणे दाखवू नये ज्या दिवशी जन्म झाला असेल त्या वेळी ज्या राशीस चंद्र असेल त्या राशीस तो लिहावा चंद्र कोणत्या राशीस असतो किंवा एका राशीतून दुसऱ्या राशीत तो गेला जातो हे पचागातील शेवटच्या कोष्टकात दाखविलेले असते याप्रमाणे कुडलीत ग्रह मांडून जन्मकुडली तयार करावी पश्चिमेत लग्नाकुडलीच्या दोघांनी राशिकुडली मांडितात राशिकुडलीत व लग्नाकुडलीत प्रशांची राशिसंज्ञा एकच असतात परंतु लग्नाकुडलात ज्या मध्यगृहात म्हणजे प्रथमस्थानी लग्नाचा दर्शक अंक लिहिलात त्याप्रमाणे राशिकुडलीत, ज्या राशीस चंद्र असेल त्या राशीचा दर्शक अंक, प्रथमस्थानी लिहिलात व त्यापुढील राशिक अनुक्रमाने डाव्या पाजूवरील गृहाने मांडितात उदाहरणार्थे एतादीं शिंदेचा कुडल्या पहा.

जन्मलक्षणकुंडली.

राशिकुंडली.

वरील पहिली कुंडली जन्मलक्षाची असून तींत मध्यगृहांत प्रथमस्थानी ३ हा अंक आहे म्हणून मिथुनलग्नावर जन्म झालेल्या मनुष्याची ती कुंडली आहे, असें समजावें. त्याच्या बाजूची दुसरी कुंडली जन्मराशीची असून तींत प्रथमस्थानी ५ हा अंक आहे म्हणून त्या मनुष्याची सिंह राम आहे असें समजावें. दोन्ही कुंडल्यांत ग्रहांची राशिस्थानें एकच आहेत. जसें, वृषभ राशीला म्हणजे २ अंक आहे त्या स्थानी रवि आहे. ५ अंक आहे तेथे चंद्र आहे, ३ अंक आहे तेथे म्हणजे मिथुनराशीला मंगळ आहे. याचप्रमाणें सर्व ग्रह आहेत. परंतु लग्नकुंडलींत मंगळ पहिला आहे व राशिकुंडलींत तोच अकरावा आहे. याचें कारण उघड आहे कीं, एका ठिकाणी मिथुनराशीपासून व दुसऱ्याठिकाणी सिंह-राशीपासून प्रथमस्थान धरून मोजावयाचें आहे. म्हणजे दोन्ही कुंडल्यांत प्रथमस्थानाचा राश्यंक भिन्न आहे, म्हणून ग्रहांची अनुक्रमस्थानें भिन्न झाली.

जन्मकाळचे स्पष्टग्रह.

र.	च.	म.	बु	गु	शु.	श	रा.	क
१	४	२	१	५	११	०	१	७
१	०	१५	१६	१५	१७	६	६	६
१०	१९	४३	१२	४७	३१	३०	४	४
४६	१८	७	३६	१२	२	३१	२३	३३
			व	व				

बाजूच्या कोष्टकांत सूर्यादि नवग्रहांचे राशी-अंशकलादि अंक दिले आहेत त्यांवरून ग्रहांची स्पष्टस्थिति समजते; म्हणजे इष्टकार्यां आकाशांत ते ते ग्रह कोणत्या राशीस किती अंशांवर आहेत हें कळतें आणि त्याप्रमाणेंच कुंडलींत ग्रह मांडितात. ध्यावरून कुंडली म्हणजे आकाशास्य उदित

ग्रहांची स्थानें दाखविणारा एक नकाशाच होय असें झालें. आतां वरील लग्नकुंडलीमध्ये जे ग्रह लिहिले आहेत त्यांचें स्पष्टीकरण करितों. त्यांत रवि वृषभराशीस म्हणजे जेथे २ हा अंक आहे तेथे लिहिला आहे. कारण, रवीनें १ राशि भोगून दुसऱ्या राशीच्या १ अंश ५० कलांवर आकाशांत तो जन्मकाली आहे, म्हणून तो दुसऱ्या म्हणजे वृषभराशीस मांडिला आहे. २ हा अंक लग्नस्थानापासून द्वादशस्थानी आहे म्हणून जन्मकाली रवि चारावा आहे असें समजावें. चंद्रानें ४ राशी भोगून पांचव्या, म्हणजे सिंहराशीच्या १९ कलांवर तो जन्म-

कार्की आहे म्हणून ५ हा अंक जेथे आहे तेथे चंद्र लिहिला. कुंडलीचे तृतीय स्थान पहा. मंगळाने २ राशी भोगून तिसऱ्या म्हणजे मिथुनराशीचे १५ अंश ४३ कला भोगिल्या आहेत म्हणून लग्नकुंडलीत मिथुनराशीस मंगळ लिहिला आहे. ह्याच रीतीने बाकीचे सर्व ग्रह म्हणजे बुध वृषभराशीस, गुरु कन्याराशीस, शुक्र मीनराशीस, शनि मेघराशीस व राहु वृषभराशीस, लिहिले आहेत. राहु व केतु हे परस्पर समोदासमोर नेहमी आकाशात सातव्या स्थानी असतात, म्हणून राहुपासून सातव्या स्थानी केतु लिहिला आहे.

भावचलित कुंडली.

ससंधि द्वादशभावचक्र.

१	२	३	४	५	६
त. सं.	घ. सं.	स. सं.	सु. सं.	म. सं.	रि. सं.
२	२	२	४	५	७
४	१७	१	१४	२०	११
३२	५५	१९	४२	६	२९
३०	५७	२३	४९	१६	४९
७	८	९	१०	११	१२
जा	स.	सु.	म.	रि.	स.
८	८	९	१०	११	१२
४	१७	१	१४	२०	११
३२	५५	१९	४२	६	२९
३०	५७	२३	४९	१६	४९

भावचलित कुंडलीत ग्रह मांडण्याची रीति लग्नकुंडलीपेक्षा निराळी आहे, ती अशी. कोणताही ग्रह आपल्या स्थानाच्या आरंभसंधीपेक्षा जेव्हा अंशकलादिकांनी कमी असेल तेव्हा त्या ग्रहाची स्थापना मागील स्थानी करतात. व जेव्हा तोच ग्रह विरामसंधीपेक्षा अंशकलादिकांनी अधिक असेल तेव्हा तो पुढील स्थानी मांडतात. वरचे जेव्हा कोणताही ग्रह आपल्या

भाषाच्या आरंभसंधीपेक्षा अधिक व विरामसंधीपेक्षा कमी असेल तेव्हा तो ग्रह त्याच स्थानी मांडतात. ह्या पद्धतीने आतां भावचलित कुंडलीत ग्रह मांडून दाखवितों. मागे जी जन्मलग्नकुंडली मांडिली आहे त्याचप्रमाणे प्रथम कुंडली मांडावी. म्हणजे मध्यगृहांत प्रथमस्थानी ३ हा राहेंद्र लिहून त्याच्या पुढील स्थाने राव्या वाजूच्या रावे कोष्टकांत अनुक्रमाने लिहिले व पुढील अंक लिहावे. आणि नंतर पुढे सांगितलेल्या रीतीप्रमाणे ग्रह मांडावे. असे, रवि लग्नकुंडलीत १११/५०/१६ इतक्या अंशादिकांवर स्थाने वृत्तस्थानाच्या वृत्तान्त अंशाने धारेंद्र वृषभराशी, व्ययस्थानांत, आहे. अक्षरान्त. आरंभसंधि ५१५/४५/४९, आहे. आणि विरामसंधि ११७/४५/१६ आहे. त्यांतून कर्मांचे द्वादशभावचक्र पहा. येथे रवीचे राशि अंशकलादि अंक, जा स्थाने हो आहे, त्या व्यवभाषाच्या आरंभसंधीपेक्षा अधिक असून व्ययस्थानाच्या विरामसंधीपेक्षा कमी आहेत म्हणून येथे रवि मागील स्थाने पुढील स्थाने वरचे वरचे, बाकीचे रवीचे स्थाने

व्ययभवनीच केलें. चंद्र ४०१९१९८ राशी भोगून पांचव्या म्हणजे मिहाराशीच्या पहिल्या अंशांत आहे. जन्मलग्नकुंडलीमध्ये मिहाराशि तृतीय स्थानी आहे. तृतीयस्थानाच्या आरंभसंधि ३११४४२१४९ आहे आणि विरामसंधि ४१११२९१४२ आहे. म्हणजे चंद्राचे राशी अंशकलादि अंक, आरंभसंधीपेक्षा अधिक असून विरामसंधीपेक्षा कमी आहेत म्हणून चंद्र त्याच म्हणजे तृतीयस्थानांत मांडिला. मंगळ २११५४३१० असून तनुस्थानी म्हणजे प्रथमभावांत मिथुन राशीम आहे. प्रथमभावाचा आरंभसंधि १११७१५५५६ आहे आणि विरामसंधि २११७१५५५७ आहे. म्हणजे मंगळ हा प्रथमभावाच्या आरंभसंधीपेक्षा अधिक असून प्रथमभावाच्या विरामसंधीपेक्षा कमी आहे म्हणून मंगळ प्रथमस्थानीच मांडिला. बुध १११६१२२३६ असून वृषभराशीला व्ययस्थानी आहे. व्ययभावाचा आरंभसंधि ०११४४२१४९ आहे आणि विरामसंधि १११७१५५५६ आहे म्हणजे बुध हा व्ययस्थानाच्या आरंभसंधीपेक्षा अधिक आहे व विरामसंधीपेक्षा कमी आहे म्हणून बुध मार्गे रिंवा पुढे जाऊ शकत नाही; याकरिता बुधाचें स्थापन व्ययभवनीच केलें. गुरु ५११५४७१२ आहे म्हणजे कन्याराशीच्या १६ व्या अंशांत असून लग्नकुंडलीत चतुर्थस्थानांत आहे. चतुर्थस्थानाचा आरंभसंधि ४१११२९१४२ आहे आणि विरामसंधि ५१११२९१४२ इतका आहे म्हणजे गुरु हा चतुर्थभावाच्या आरंभसंधीपेक्षा अधिक असून चतुर्थभावाच्या विरामसंधीपेक्षा कमी आहे, म्हणून गुरु तेथेच म्हणजे चतुर्थस्थानी मांडिला. शुक्र ११११०३१२ आहे, म्हणजे मीनराशीच्या १८ व्या अंशांत आहे. मीनराशि कर्मस्थानी म्हणजे लग्नापासून दशमस्थानी आहे. दशमस्थानाचा आरंभसंधि १०१११२९१४२ आहे व विरामसंधि १११११२९१४२ इतका आहे, म्हणजे शुक्र हा कर्मभावाच्या आरंभसंधीपेक्षा अधिक असून कर्मभावाच्या विरामसंधीपेक्षाही अधिक आहे; म्हणून तो पुढील म्हणजे एकादश भावांत मांडिला. शनि ०१६१३०३१ इतका म्हणजे मेघराशीत ७ व्या अंशावर आहे. मेघराशि एकादशस्थानी आहे. एकादशस्थानाचा आरंभसंधि १११११२९१४२ इतका असून विरामसंधि ०११४४२१४९ इतका आहे म्हणजे शनीचे राश्यादि अंक एकादश भावाच्या आरंभसंधीपेक्षा अधिक असून विरामसंधीपेक्षा कमी आहेत; म्हणून शनीचें स्थापन लाभस्थानीच केलें. राहु ११६१४३३ इतका आहे म्हणजे पुष्यभराशीच्या मातव्या अंशांत आहे. लग्नकुंडलीत वृषभराशि द्वादशस्थानांत आहे. द्वादशस्थानाचा आरंभसंधि ०११४४२१४६ आहे आणि विरामसंधि १११७१५५५६

भाष्यचलित कुंडली.

भाष्यचलित कुंडली. राहु ११६१४३३ इतका आहे म्हणजे पुष्यभराशीच्या मातव्या अंशांत आहे. लग्नकुंडलीत वृषभराशि द्वादशस्थानांत आहे. द्वादशस्थानाचा आरंभसंधि ०११४४२१४६ आहे आणि विरामसंधि १११७१५५५६

आहे ह्मणजे राहुचे राश्यादि अंक, ज्या स्थानी तो आहे, त्या द्वादशम्यांच्या
 आरभसर्पीपेशा अधिक आरून त्रिरामसर्पीपेशा कमी आहेत ह्मणून राहु द्वादश-
 स्थानीच मांडिला राहुचे समोर ७ व्या राशीस नेहमी केवु असतो ह्मणून
 केवुच स्थान वृश्चिकराशीस रिपुभावात येते. या रीतीने सर्व ग्रह कुडलीत
 मांडावे वर भावचलितकुडली मांडिली आहे ती पहा, ह्मणजे स्पष्ट पळेऊ.

पद्मविचार.

गृहं होरा च द्रेफ्काणो नवांशो द्वादशांशकः ।

त्रिंशांशश्चेति पद्मगांस्ते सौम्यग्रहजाः शुभाः ॥ ४ ॥

त्रिंशद्भागत्सकं लग्नं होरा तस्यार्धमुच्यते ।

लग्नाभिभागो द्रेफ्काणो नवांशो नवमांशकः ।

द्वादशांशो द्वादशांशस्त्रिंशांशस्त्रिंशांशकः ॥ ५ ॥

१ लग्न स्वामी २ होरा ३ द्रेफ्काण ४ नवांश ५ द्वादशांश आणि ६ त्रिंशांश
 अशा सहा प्रकारच्या राशींच्या भागांच्या समुदायास पद्मं ह्मणतात अर्थात्
 प्रत्येक भागास वर्गं अशी मज्ञा आहे शुभग्रहाचा ह्मणजे बुध, शुभ, गुरु
 आणि शुक्र यांपैकी कोणत्याही ग्रहाचा वर्ग शुभ आणि यावाचून इतर ह्मणजे
 पापग्रहाचा वर्ग अशुभ होय लग्नाचे त्रिंश राशींचे अंग ३० असतात. ज्या
 ग्रहाची जी राशि ते त्यांचे क्षेत्र होय उदाहरणार्थ, धनराशीचा त्रिंश मीन
 राशीचा स्वामी गुरु आहे, म्हणून मीन किंवा मीन यातून कोणत्याही लग्न इष्टकाळीं
 असून तेथ गुरु असता तो स्वक्षेत्री असून लग्न स्वामीचे बल आहे असे समजावे
 राशीच्या अर्धभागाला होरा म्हणावे पुढे होराकुडली माडून दारविली आहे
 तेवें होत्रासयधी अधिक माहिती दिली आहे राशीचे तीन भाग करून प्रत्येक
 भागाला द्रेफ्काण म्हणतात राशीचे अंश ३० असतात म्हणून प्रत्येक द्रेफ्काण
 १० अंशाचा होतो राशीचा जो स्वामी तोच प्रथम द्रेफ्काणाचा स्वामी होय
 त्याच राशीपासून पाचव्या राशीचा जो स्वामी तो द्वितीय द्रेफ्काणाचा स्वामी
 होय आणि नवव्या राशीचा स्वामी तोच तृतीय द्रेफ्काणाचा स्वामी होय उदाहर-
 णार्थ, इष्टलग्न मिह असून त्याचे १८ अंश भुक्त आहेत अशी कल्पना करा
 म्हणजे येथ सिंहलग्न १० अंशांपुढे च २० अंशाचे आत असल्यामुळे मिह लग्नाचा
 द्वितीय द्रेफ्काण येतो सिंहराशीपासून पाचवी राशि घन आहे च धनराशीचा
 स्वामी गुरु आहे म्हणून हा गुरुचा द्रेफ्काण येतो, येथ सिंह लग्न १० अंशांचे
 आत असते तर राशिस्वामी जो रवि त्या राशीचा द्रेफ्काण अमळा आणि २० अंशा-
 पुढे असते तर सिंहापासून नवव्या म्हणजे मेषराशीचा जो स्वामी मंगळ तो तृतीय
 द्रेफ्काणाचा स्वामी असता याचप्रमाण सर्व राशींचे द्रेफ्काण ज्ञानाचे मार्ग

द्वेषाणस्वामींच कोष्टक दिल आहे, त्यावरून स्पष्ट कळेल मूर्य, मगळ, आणि शनि यांचे द्वेषाण अगुभ व इतर ग्रहांचे गुभ होत, असें जाणाव

अश	म	शु	मि	क	सि	र	या	तु	ध	म	कु	मी
१०	म	गु	बु	च	र	शु	गु	म	गु	श	श	शु
२०	र	शु	गु	म	गु	श	श	गु	म	गु	बु	च
३०	गु	श	श	गु	म	गु	बु	च	र	शु	गु	म

नवाश म्हणजे राशीचा नववा भाग होय राशीचे अंश ३० असतात, म्हणून प्रत्येक नवाश ३ अश २० कलाचा होतो नवाशाची अधिक माहिता पुढे नवाशकुंडलीविषयी लिहिले आहे तेथे सांगितली आहे द्वादशाश म्हणजे लग्नाचा चारावा भाग होय म्हणजे २ अश ३० कलाचा एक द्वादशाश होतो तसेंच त्रिंशाश म्हणजे राशीचा तिसावा भाग होय अर्थात् प्रत्येक त्रिंशाश एक अशाचा असतो याच समत्रिंशाश आणि विषम त्रिंशाश असे दोन भेद आहेत, ते पुढे सांगितले आहेत याप्रमाणे पद्धत जाणावे

होराकुंडली.

राशीच्या अर्धभागाला होरा म्हणतात हे घर सांगितलेच आहे राशाचे अंश तीस असतात म्हणून १५ अशांचा एक होरा होतो व दोन होरांची एक राशि होते विषमराशीला म्हणजे १ भेष ३ मिथुन ५ सिंह ७ तूळ ९ धन व ११ कुंभ या राशीला, पहिला होरा सूर्याचा असतो व दुसरा होरा चंद्राचा असतो सम राशीला, म्हणजे २ वृषभ ४ कर्क ६ कन्या ८ वृश्चिक १० मकर व १२ मीन या राशीला, विषमराशीच्या उलट प्रकार असतो म्हणजे पहिल्या होराचा स्वामी चंद्र व दुसऱ्या होराचा स्वामी रश्मि असतो १५ अशांचे आत कोणतेही लग्न असता त राशीच्या पहिल्या होरात आहे व १५ अशांपुढे असता राशीच्या दुसऱ्या होरात आहे असे समजाव खाली होरासाधन कोष्टक दिले आहे त्यावरून होराकुंडली सुलभतेने मांडिता येईल

होरासाधन कोष्टक.

अश	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
	म	शु	मि	क	सि	क	शु	शु	ध	म	कु	मी
१ १५	५	४	५	४	५	४	५	४	५	४	५	४
पूर्वाह्न	मि	क	सि	क	सि	क	सि	क	मि	क	सि	क
१५ ३०	४	५	४	५	४	५	४	५	४	५	४	५
उत्तराह्न	क	सि	क	सि	क	सि	क	सि	क	सि	क	सि

आता होराकुंडलीत ग्रह मांडण्याची रीति सांगते पूर्वी जी लग्नकुंडली

मांडिली आहे त्याच वेळची होराकुंडली मांडून दाखवितों. त्या वेळचे स्पष्टलग्न २ रा. अं. ३२ क. ३० वि. इतके आहे. म्हणजे वृषभलग्न संपून मिथुन लग्नाचे ४ अंश सुक होऊन पांचव्या अंशांत मिथुन लग्न आहे. हें विषमलग्न असून १५ अंशाचे आंत आहे म्हणजे पहिल्या होण्यांत आहे. विषमलग्ना पहिल्या होरा रवीचा असतो, हे वर सांगितलेच आहे. रवीची राशि सिंह आहे म्हणून लग्नस्थानी म्हणजे प्रथमस्थानी सिंहाराशीचा दशक अंक ५ हा मांडिला. व पुढील अंक कुडलीतील ठाव्या वाजूकडील कोष्टकांत अनुक्रमानें मांडिले. प्रथम रवि कोणत्या स्थानी मांडिला पाहिजे हें पाहूं. मागे स्पष्टप्रांच कोष्टक दिलें आहे त्यांत रवि वृषभराशीच्या दुसऱ्या अंशांत म्हणजे पूर्वादांत आहे. वृषभ राशीचा पूर्वांश किंवा पहिला टोरा चंद्राचा असतो व चंद्राची राशि कर्क आहे म्हणून रवि कर्क ४ राशीला धाराव्या स्थानी मांडिला. चंद्र सिंहाराशीच्या पहिल्या अंशांत म्हणजे १५ अंशाचे आंत असण्यामुळे पहिल्या होण्यांत आहे. सिंहाराशीचा पहिला टोरा रवीच आहे व रवीची राशि सिंह आहे म्हणून चंद्र सिंहाराशीस प्रथमस्थानी मांडिला. मंगळ मिथुनराशीस सोळाव्या अंशांत म्हणजे दुसऱ्या होण्यांत आहे मिथुनराशीचा दुसरा टोरा चंद्राचा असतो. चंद्राची राशि कर्क आहे म्हणून कर्कराशीस द्वादशस्थानी मंगळ लिहिला बुध वृषभराशीस १७ व्या अंशांत म्हणजे दुसऱ्या होण्यांत आहे वरील कोष्टकांत वृषभराशीचा दुसरा टोरा सिंह आहे म्हणून सिंहाराशीस बुध लिहिला. गुरुगुरु हे समराशीस म्हणजे अनुक्रमे कन्या व मीन राशीस १५ अंशापुढे म्हणजे दुसऱ्या होण्यांत आहेत. वरील होरासाधन कोष्टकांत समराशीचा दुसरा टोरा सिंह आहे म्हणून सिंहाराशीस गुरुगुरु मांडिले. शनि विषम राशीच्या पहिल्या होण्यांत आहे म्हणून तोही सिंहाराशीस मांडिला. राहु समराशीस दुसऱ्या होण्यांत आहे म्हणून तो सिंहाराशीसच मांडिला. होराकुंडलीत प्रायः केतु मांडित नार्हता; कारण त्याचे विशेष महत्त्व नाही. होराकुंडलीत नेहमी सर्व ग्रह कर्के किंवा सिंह या दोन राशीसच असतात.

होराकुंडली.

नवमांशकुंडली.

नवमांश म्हणजे राशीचा नववा भाग होय. राशीचे अंश ३० म्हणून (३०-९=२१ अं. २० क.) प्रत्येक भाग ३ अंश २० कलांचा असतो. मेघादि वारा राशीचे नवमांश मोजायचाचे अवतां अनुक्रमे म्हणून मेघ, मकर, तूळ आणि कर्क एव राशींपामून पुन.पुनः मोजण्याची प्रवृत्ति आहे. म्हणजे मेघाम मेघापामून,

वृषभास मकरापासून, मिथुनराशीस तुळ्यापासून व कर्कास कर्कापासून भोनि तात तसेंच, पुन सिंहाराशीस मेघापासून, कन्याराशीस मकरापासून इ त्यादि. याचे कारण असें आहे कीं, मेघराशीचे ९ भाग पूर्ण झाल्यामंतर १० वा भाग म्हणजे दहावी राशि मकर हा दुसऱ्या म्हणजे वृषभराशीचा पहिला नवाश होतो म्हणून वृषभाम मकरापासून भोनितात तसेंच, ही चार राशींची पहिली आवृत्ति पुरी झाली व पहिल्या राशीपासून मोनण्यास पुन आरंभ केला म्हणजे मिथुनराशीचा पहिला नवाश तुळ्याचा व कर्कराशीस कर्काचा येतो या रीतीनें पुन सिंहाराशीस मेघराशीचा, कन्याराशीस मकराचा, इत्यादि चार राशींचे प्रथम नवाश पुन पुन अनुक्रमानें मेघ, मकर, तुळ आणि कर्क असतात त्याही नववाश साधन कोष्टक दिलें आहे त्यावरून हें स्पष्ट ध्या नात येईल

नवमांशसाधन कोष्टक.

राशि	१	२	३	४	५	६	७	८	९
	३ अ २०क	६ अ ४०क	१०अ	१३अ २०क	१६अ ४०क	२०अ	२३अ २०क	२६अ ४०क	३० अ
मेघ	१ म	२ शु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ मं	९ शु
वृष	१० श	११ श	१२ गु	१ म	२ शु	३ बु	४ च	५ र	६ बु
मिथु	७ गु	८ म	९ गु	१० श	११ श	१२ गु	१ म	२ गु	३ बु
कर्क	४ च	५ र	६ बु	७ शु	८ म	९ गु	१० श	११ श	१२ गु
सिंह	१ म	२ शु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ शु	८ म	९ गु
कन्या	१० श	११ श	१२ गु	१ म	२ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु
तुळ	७ शु	८ म	९ गु	१० श	११ श	१२ गु	१ म	२ गु	३ बु
वृष	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१० श	११ श	१२ गु
धन	१ म	२ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु
मकर	१० श	११ श	१२ गु	१ म	२ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु
कुम्भ	७ गु	८ म	९ गु	१० श	११ श	१२ गु	१ म	२ गु	३ बु
मीन	४ च	५ र	६ बु	७ शु	८ म	९ गु	१० श	११ श	१२ गु

वरील कोष्टकात पहिल्या आठव्या ओळीस १ पासून ९ पर्यंत जे अनुक्रमाक आहेत ते राशीचा पहिला नवाश, दुसरा नवाश, तिसरा नवाश इत्यादि दर्शविणारे आहेत चौणव्याही राशीचा पहिला नवाश ३ अश २० कलापर्यंत असतो, दुसरा नवाश ६ अं ४० कलापर्यंत असतो, तिसरा नवाश १० अंशापर्यंत असतो, इत्यादि दर्शविणारे दुसरे कोष्टक आहे मेघराशीसमोर आठव्या ओळीस पहिल्या सदरात १ म अस लिहिल आहे त्याचा अर्थ मेघराशीचा पहिला नवाश १ राशीचा म्हणजे मेघराशीचा असून त्याचा स्वामी मंगळ, दुसऱ्या आठव्या ओळीस

२ शु आहे त्याचा अर्थ मेघराशीचा दुसरा नवांश २ म्ह० वृषभराशीचा असून त्याचा स्वामी शुक्र आहे अस जाणाव याप्रमाण सर्व कोष्टक पहाव आतां नवमाशकुडलींत लग्न व ग्रह करे माडावे हें सांगतों आपलें इष्टकाळचे लग्न मिथुन असून ते पाचव्या अंशात आहे म्ह० दुसऱ्या नवांशात आहे मिथुन राशीसमोर दुसरा नवमाश वृश्चिकराशेचा आहे म्हणून येथ नवमाशकुडलीचें लग्न वृश्चिक होय असें समजाव याच रीतीनें सर्व नवाशकुडली माडितात जसे, रवि १ राशि भोगून दुसऱ्या राशींत १ अं ५० कला आहे म्हणजे वृषभ राशीच्या दुसऱ्या अंशात आहे (मंगील स्पष्टग्रहाचें कोष्टक पहा) राशीचा पहिला नवाश ३ अं २० क० पर्यंत असतो म्हणून रवि वृषभराशीच्या पहिल्याच नवांशात आहे असें झाले वरील नवमाश कोष्टकात वृषभराशीचा पहिला नवाश मकर राशीचा आहे म्हणून रवि मकरराशीस माडिला चंद्र सिंहराशीच्या पहिल्याच अंशात आहे म्हणून तो पहिल्या नवमाशात आहे सिंहराशीचा पहिला नवाश मेघराशीचा आहे मेघराशीचा दशक अंक

नवमाशकुडली

१ आहे म्हणून नवमाश कुडलींत तेथ चंद्र माडिला मंगळ मिथुनराशीच्या १६ व्या अंशात आहे म्हणजे चतुर्थ्या नवमाशापुढे व पांचव्या नवमाशाचे आत आहे मिथुन राशीचा पाचव्या नवमाश कुंभ आहे म्हणून वृषभराशीस मंगळ माडिला बुध वृषभरा

शीच्या १७ व्या अंशात म्हणजे ६ व्या नवमाशात आहे वृषभराशीचा ६ वा नवमाश मिथुन आहे म्हणून मिथुनराशीचा दशक अंक जो ३ तेथ बुध माडिला गुरु कन्याराशीच्या १६ अंशात म्हणजे पाचव्या नवमाशात आहे कन्या राशीचा पाचव्या नवाश वृषभ आहे म्हणून वृषभराशीचा दशक अंक जो २ तेथ गुरु माडिला शुक्र मीनराशीच्या १८ व्या अंशात म्हणजे ६ व्या नवाशात आहे मीनराशीचा ६ वा नवाश धन आहे म्हणून तेथ शुक्र माडिला शनि मेघराशीच्या ६।३० अंशांत आहे दुसरा नवाश ३।२० पासून ६।४० अशा पर्यंत असतो म्हणून मेघराशीच्या दुसऱ्या नवांशात शनि आहे असे झाले मेघराशीचा दुसरा नवाश वृषभ आहे म्हणून तेथ शनि लिहिला राहु वृषभराशीच्या दुसऱ्या नवाशात आहे वृषभराशीचा दुसरा नवाश कुंभ आहे म्हणून तेथ राहु लिहिला राहुपासून सप्तमरशाचात नेहमी केतु असतो, म्हणून राहुच्या सप्तमरशाची वंशु माडिला याप्रमाण नवमाशकुडलींत ग्रह माडावे

द्वादशांश साधन कोष्टक.

द्वादशांश म्हणजे त्याचा चारावा भाग होय एका राशीचे अंश ३० म्हणून

२ अंश ३० कलाचा म्हणजे अर्दीच अंशांचा २॥X१२-३० एक द्वादशांग होता राशी द्वादशांग कोष्टक दिले आहे त्यावरून हं ध्यानीं घेईल त्या को

अश	मेघ	वृष	मिथु	क	सिंह	व	तुल	वृश्चि	धन	मरु	कुम मीन
२॥	१ म	२ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१० गु	११श १२ग
५	२ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१०श	११श	१२गु १ म
७॥	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१०श	११ग	१२गु	१ म २ गु
१०	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१०श	११ग	१२गु	१ म २ गु	३ बु
१२॥	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१०ग	११श	१२गु	१ म २ गु	३ बु	४ च
१५	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१०श	११श	१२गु	१ म २ गु	३ बु	४ च	५ र
१७॥	७ गु	८ म	९ गु	१०श	११श	१२गु	१ म २ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु
२०	८ म	९ गु	१०श	११ग	१२गु	१ म	२ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु
२२॥	९ गु	१०श	११श	१२गु	१ म २ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म
२५	१०ग	११श	१२गु	१ म	२ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म
२७॥	११श	१२गु	१ म २ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१०श
३०	१२गु	१ म	२ गु	३ बु	४ च	५ र	६ बु	७ गु	८ म	९ गु	१०ग ११ग

ष्टकात प्रत्येक राशीसमोर उभ्या ओळीस ११२३ असे एक आहेत ते राशींचे द शक अंक आहेत प्रत्येक राशीचा पहिला द्वादशांग अमुक राशीचा व त्याचा स्वामी अमुक हे द्यावरून वळत उदाहरणार्थ, इष्टकाळीं मेघलग्न असून त्याचे १७ अंश भुक् झाले आहेत अशी कल्पना करा त्या वेळीं कोणत्या राशीचा किंवा ग्रहाचा द्वादशांग आहे ह पहाययाच नसल तर घरील कोष्टकात १५ अंशापासून १७॥ अंशांपर्यंत ७ व्या म्हणजे तुळाराशीचा स्वामी शुक्र त्याचा द्वादशांग आहे असे लिहिले आहे म्हणून इष्टकाळीं शुक्राचा द्वादशांग आहे असे स मजावें आता द्वादशांगकडली कशी मांडायी ह सांगता आपण इष्टकाळच लग्न मिथुन असून त्याचे अंश ४१२२ आहेत म्हणून २॥ अंशांपुढ व ५ अंशाच आंत आहे म्हणजे मिथुनराशीच्या दुसऱ्या द्वादशांगान आहे घरील कोष्टकात मिथुनराशीचा दुसरा द्वादशांग ४ म्हणजे कर्क आहे, म्हणून द्वादशांग कुडलीचे लग्न कर्क होय रवि वृषभराशींत २॥ अंशाचे आंत आहे म्हणजे वृषभराशीच्या पहिल्या द्वादशांगात आहे वृषभराशीचा पहिला द्वादशांग वृषभराशीचाच आहे म्हणून २ राशीस रवि मांडिला याच पद्धतीन द्वादशांग कुडलीत सव ग्रह मांडावे

त्रिंशंशसाधन.

त्रिंशंश म्हणजे राशीचा तिसावा भाग होय म्हणजे १ अंशाचा १ त्रिंशंश होतो त्रिंशंश दोन प्रकारचे आहेत समत्रिंशंश आणि विपमत्रिंशंश सहा नमराशीचे त्रिंशंश ते समत्रिंशंश आणि सहा विपमराशीचे त्रिंशंश ते विपम

त्रिपमत्रिंशंश कोष्टक

अश	मेष	मिथु	सिंह	तूळ	धन	कुंभ
५०	१ म	१ म	१ म	१ म	१ म	१ म
१००	११श	११श	११श	११श	११श	११श
१८०	२ गु	२ गु	२ गु	२ गु	२ गु	२ गु
२५०	३ गु	३ गु	३ गु	३ गु	३ गु	३ गु
३००	७ गु	७ श	७ गु	७ श	७ गु	७ श

समत्रिंशंश कोष्टक

अश	वृष	कर्क	कन्या	तृश्चि	मकर	मीन
५०	२ गु	२ गु	२ गु	२ गु	२ गु	२ गु
१२०	६ गु	६ गु	६ गु	६ गु	६ गु	६ गु
२००	१२गु	१२गु	१२गु	१२गु	१२गु	१२गु
२५०	१०श	१०श	१०श	१०श	१०श	१०श
३००	८ म	८ म	८ म	८ म	८ म	८ म

त्रिंशंश होत. अश ३० आणि प्रत्येक नागात राशी इल्लणून प्रत्येक राशीचा पाचपाच अशाचा त्रिंशंश असावा असे वाटणे साहजिक आहे, परंतु तसें नाहीं. विपमराशीतील त्रिंशंशाचा क्रम असा आहे की, पहिले ५ अश मगळाचे, त्याच्या पुढील ५ अश राशीचे, त्याच्या पुढील ८ गुरुचे, त्याच्या पुढील ७ बुधाचे व शेवटचे

५ अश शुक्राचे जाणावे विपमराशि म्हणजे मेष, मिथुन, सिंह, तूळ, धन व कुंभ ह्या होत समराशींचा क्रम ह्याच्या उलट आहे. म्हणजे पहिले ५ अश शुक्राचे, त्याच्या पुढील ७ अश बुधाचे, त्याच्यापुढील

८ अश गुरुचे, त्याच्या पुढील ५ अंश राशीचे व शेवटचे ५ मगळाचे असतात. वृषभ, कर्क, कन्या, तृश्चि, मकर व मीन ह्या समराशी होत वाजूच्या कोष्टकावरून विपमत्रिंशंश व समत्रिंशंश यांचे स्वामी व राशि स्पष्ट केलीत

त्रिंशंश कुडली मांडण्याची पद्धति नवांश किंवा द्वादशांशकुडलीप्रमाणेच आहे उदाहरणार्थ, इष्टकार्की मिथुन लग्न ४।३२ आहे म्हणजे ५ अंशाचे अंश आहे मिथुन ही विपमराशि आहे म्हणून विपमत्रिंशंश कोष्टकात पह्या मिथुन राशीच्या सदरात ५ अंशासमोर मेषराशि

त्रिंशंश कुडली.

आहे म्हणून त्रिंशंश कुडलीचे मेषलग्न होय तसेच रवि वृषभ राशीच्या ५ अंशात आहे समत्रिंशंशकोष्टकात वृषभराशीच्या सदरात ५ अंशासमोर वृषभ आहे, म्हणून रवि वृषभराशीस मांडिला. याचपद्धतीने बाकीचे ग्रह मांडावे

१९ पृथी

पङ्कगवलाचें उदाहरण.

इष्टकाळीं मकरलग्न १४ अं० ३ क० ११ विवला आहे अशी कल्पना करा आणि त्या वेळचे पङ्कग काढा. १ मकरलग्नाचा स्वामी शनि आहे म्हणून गृहेश शनि होय २ समलक्ष्मीं १५ अशाचे आत चंद्राचा होरा असतो, ह्मणून इष्टकाळीं चंद्राचा होरा येतो ३ मकरलग्न १० अशापुढें आणि २० अंशाचे आंत आहे ह्मणून दुसरा द्वेषकाण शुक्राचा येतो ४ नवमांशसाधनकोष्टकात १३।२० पुढें व १६।४० पर्यंत मकरलग्नासमोर ५ व्या सदरांत वृषभराशीचा नवाश आहे वृषभराशीचा स्वामी शुक्र आहे ह्मणून इष्टकाळीं शुक्राचा नवाश आहे. त्याच-प्रमाणे ५ बुधाचा द्वादशांश आणि ६ गुरूचा त्रिंशाश येतो. यांत गृहेश ह्मणजे लग्नस्वामी शनि खेरीजकरून इतर ५ वर्ग शुभ आहेत असें जाणावें लग्नास पङ्कगांतून शुभग्रहाचे ४ वर्ग असावे, तिदान ३ तरी असावे म्हणजे ते लग्न बलिष्ठ अमून ग्राह्य होय तथापि तीन शुभवर्ग असणे हा भागर्षीच कनिष्ठ पक्ष होय.

लग्नमार्जीस उक्तांश.

मेपे पष्टघटी वृषे त्रिद्विगिता द्वंद्वेद्विगोर्कांशयः ।

कीटेऽव्यंगनवाद्रयोर्कभवनेंगांश्वान्त्रिषयां त्र्यर्कपट् ॥

जूकेर्वाद्रिखगा अलौ गचगपट् चापे त्रिपट्गोद्वयो ।

नकेऽशाल्यरुणा घटे क्षपवृषौ मीनेद्विगोपट्शुभाः ॥ ६ ॥

अमुक दिवशीं उपनयन किंवा विवाहमुहूर्ते आहे हे पंचांगांत सांगितलेलें असते परंतु अमुक्य वेळीं तीं वृत्त्ये करावीं हे सर्वच पंचागांतून दिलेले नसते याकरिता तत्संबंधी थोडीशी माहिती येथे मागतों लग्नमुहूर्ते साधारणपणे दि-यसा मध्याह्नकाळापर्यंत म्हणजे सूर्योदयापासून अठरा घटकापर्यंत, गोरज किंवा राशी प्रथम प्रहरापर्यंत असावा असें मताधिक्य आहे व व्यवहारदृष्ट्याही तेच सोईचे आहे मुजीचा मुहूर्त पूर्वाह्णकाळीं ह्मणजे सूर्योदयापासून सात घटिकां पर्यंत शुभ व पुढें मध्याह्नकालापर्यंत मध्यम मानिलेला आहे हे शुभाशुभ मुहूर्त मेपादिलक्ष्मीं जसे शुभाशुभ पङ्कग असतील त्यावरून ठरवितात, ह्मणजे ज्या लग्नीं पङ्कगांपैकी अधिक शुभवर्ग असतील तो मुहूर्त उत्तम असें मानिलेले आहे ह्मणून तो लग्नास ज्या घटिकेला असेल ती घटिका विवाहादि शुभकृत्यास ध्यावी. मेपादि द्वादश लग्नाला अमुक अमुक राशीचे नवमास असतील त्या घेईं शुभकृत्ये वेळे ह्मणजे पङ्कगांतून तिदान चार शुभवर्गांचे घळ घेते. ते राशीचे उक्तांश येणेप्रमाणे

लघ्न उक्तांश लघ्न उक्तांश लघ्न उक्तांश
 मेघ . कन्या, तूळ सिंह तूळ, कन्या धन मिथु०कन्या,तूळ,धन
 वृष० . वृष०मिथु०मीन कन्या . मिथु०तूळ,मीन मकर०,, मिथु०मीन
 मिथु मि०तूळ,धन,मीन तूळ तूळ,धन,मीन कुम वृश्चि०मीन
 कर्क कर्क,कन्या,तूळ,धन वृश्चि० धन,तूळ,कन्या मीन कन्या, तूळ, धन

विवाहादिमुहूर्तास स्पष्टसूर्य.

विवाहादिमुहूर्तसाधनास स्पष्टसूर्य सूळमानाने तयार करावा त्याची रीति अशी ज्या घटिकेचा स्पष्टसूर्य करावयाचा असेल त्या घेळेपर्यंत, चालू सप्तमीच्या आरभापासून जितके दिवस, घटिका व पळे होतील त्याला त्या राशीच्या गतीच्या अवानी गुणाव व १० नीं भागाव (मेघ व सिंहराशींचे गतीचे अक ५८ पळे, वृषभ, मिथुन व कर्क ५७, कन्या ५९, तूळ व कुम ६०, वृश्चिक, धन व मकर, ६१ व मीन ५१) भागाकार अश कलात्मक येईल त्याच्या मार्गे चालू सक्रातीच्या मागील राश्यक माडावे, सणजे स्पष्टसूर्य झाला उदाहरण - वैशाख शुक्र १० बुधवारी मूर्योदयापासून ७ घटिकाचे घेळेचा स्पष्टसूर्य करावयाचा आहे वृषभसक्रात त्याच पंधवड्यांत शुद्धपटीस ९ घ० १४ पळानीं शनिवारी झाली आहे अहोरात्राच्या घटी ६० यातून उण ९ घ० १२ प०=५० घ० ४६ प० हा शनिवारच्या घटिका झाल्या, आता रविवारापासून बुधवारपर्यंत मधले दिवस ३ व बुधवारच्या इष्टघटिका ७ व सक्रात झाली त्या दिवसाच्या घ० ५० घ० ४६ मिळून ३ दिवस ५७ घ० ५० ४६ इतका येथ गतकाळ झाला चालू वृषभाची स्पष्टगति ५७ घांनीं गुणून गुणाकार २२९ कला ५० वि० २८ प्रति वि० आला. येथ प्रतिघिकला सोडा आणि २२५ क० ९वि० याला ६० नीं भागा भागाकार ३ अं० ४५ क० इतका आला इष्टकार्जा वृषभराशीला सूर्य आहे म्हणून त्याच्या पूर्वाची राशि जी मेघ तिचा दशक अक १ हा अक्षाचे मार्गे माडिला, म्हणजे १ रा० ३ अ० ४५ क० इतका उद्दिष्ट समयींचा स्पष्टसूर्य झाला

नवांशावस्त्र लघ्न व इष्टघटी यांचें साधन.

तनोरिष्टाशक्रात्पूर्वनवाशा दशसंगुणा. ।

रामासा लब्धमंशाद्यं तनोर्वर्गादि साधनम् ॥ ७ ॥

उपनयनास किंवा विवाहास जो अश सावयाचा असेल त्या अशाच्या पूर्वाचे जितके अश गत असतील त्या अक्रास दहांनीं गुणून तिहींनीं भागाव उत्तर येईल ते अनादि लग्न होय उदाहरणार्थ, मेघपत्री कन्याराशीच्या नवाशावर मुहूर्त घावयाचा आहे अशी कल्पना करा मेघास मेघापासून मोजण्याची प्रवृत्ति असल्यामुळे इष्टास जो कन्यास तो मेघापासून राहावा आहे म्हणून त्यापू

पुत्रादे जन्मनक्षत्र असेल त्याला भारभी रवीची दशा आहे असें समजावें आणि मघा, पूर्वा किंवा उत्तरा या तीन नक्षत्रातून एखादे नक्षत्र असता चंद्राची दशा आहे असें जाणावें जे सौम्य ग्रह आहेत त्यांना तीनच नक्षत्रे आहेत व पूर ग्रह आहेत त्यांना चार आहेत रवि, भौम, शनि आणि राहु हे पूर व अशुभ फल उत्पन्न करणारे ग्रह आहेत आणि चंद्र, बुध, गुरु व शुक्र हे सौम्य ग्रह असून शुभफल देणारे आहेत आता जन्मनक्षत्रावरून दशेचा भोग्यकाल व भुक्तकाल कसा काढावा हें सांगतो ज्या नक्षत्रावर जन्म झाला असेल तें नक्षत्र कोणत्या ग्रहाच आहे ते पुढील कोष्टकांत पाहून त्याच कोष्टकात एका

अष्टोत्तरी महादशा व अंतर्दशा.

सूर्यमहादशावर्षे ६ मध्ये अन्तर्दशा आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा										चंद्रमहादशावर्षे १५ मध्ये अन्तर्दशा मघा, पूर्वा फा०, उत्तरा फा०									
सू	च	म	बु	श	गु	रा	शु	शु	मू	च	म	बु	श	गु	रा	शु	मू	शु	मू
०	०	०	०	०	१	०	१	वर्ष		२	१	२	१	२	१	२	०	५	०
४	१०	५	११	६	०	८	२	मास		१	१	४	४	७	८	११	१०	मा	०
०	०	१०	१०	२०	२०	०	०	दिवस		०	१०	१०	२०	२०	०	०	०	दि	०
०	०	०	०	०	०	०	०	घ०		०	०	०	०	०	०	०	०	घ	०
स्थूलमानानें आर्द्रादि सर्वे नक्षत्रांस एका घटकेस दिवस ९ व एका नक्षत्रास वर्षे १॥ एकदर वर्षे ६										स्थूलमानानें मघादि ३ नक्षत्रांस एका घटकेस दिवस ३० व एका नक्षत्रास वर्षे ५ एकदर वर्षे १५									
भौममहादशावर्षे ८ मध्ये अन्तर्दशा हस्त, चित्रा, स्वाति, विशाखा										बुधमहादशावर्षे १७ मध्ये अन्तर्दशा अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल									
म	बु	श	गु	रा	शु	शु	च	शु	च	बु	श	गु	रा	शु	शु	च	म	यो	यो
०	१	०	१	०	१	०	१	व	८	२	१	२	१	३	०	२	१	५	०
७	३	८	४	१०	६	५	१	मा	०	८	६	११	१०	३	११	४	३	मा	०
३	३	२६	२६	२०	२०	१०	१०	दि	०	३	२६	२६	२०	२०	१०	१०	३	दि	०
२०	२०	४०	४०	०	०	०	०	घ	०	२०	४०	४०	०	०	०	०	२०	घ	०
स्थूलमानानें हस्तादि सर्वे नक्षत्रांस एका घटकेस ९२ दिवस व एका नक्षत्रास वर्षे २ एकदर वर्षे ८										स्थूलमानानें सर्वे नक्षत्रांस एका घटकेस ३५ दिवस व एका नक्षत्रास वर्षे ८ मास एकदर वर्षे १७									

शनिमहादशावर्षे १० मध्ये अन्तर्दशा पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, अभिजित्, श्रवण.								गुरुमहादशावर्षे १९ मध्ये अन्तर्दशा धनिष्ठा, शततारका, पूर्वाभाद्रपदा.							
श.	गु.	रा.	शु.	सू.	चं.	मं.	बु.	गु.	रा.	शु.	सू.	चं.	मं.	बु.	श.
०	१	१	१	०	१	०	१	३	२	३	१	२	१	२	१
११	९	१११	६	४	८	६	६	४	१	८	०	७	४	११	९
३	३	१०	१०	२०	२०	२६	२६	३	१०	१०	२०	२०	२६	२६	३
२०	२०	०	०	०	०	४०	४०	२०	०	०	०	०	४०	४०	२०
पूर्वाषाढा एका घटिकेस दि० १५, उ० पा० १ घ० दि० २०, अभि० १ घ० दि० ४७ घ० २२, श्रव० १ घ० दि० १६ घ० ४ एका नक्षत्रास वर्षे २ एकंदर वर्षे १०.								स्थूलमानानें सर्व नक्षत्रांस १ घटि- केस दि० ३८ एका नक्षत्रास वर्षे ६ म० ४ एकंदर वर्षे १९.							
राहुमहादशावर्षे १२ मध्ये अन्तर्दशा उत्तराभाद्रपदा, रेवती, अश्विनी, भरणी.								शुक्रमहादशावर्षे २१ मध्ये अन्तर्दशा कृत्तिका, रोहिणी मृगशिरा.							
रा.	शु.	सू.	चं.	मं.	बु.	श.	गु.	शु.	सू.	चं.	मं.	बु.	श.	गु.	रा.
१	२	०	१	०	१	१	२	४	१	२	१	३	१	३	२
४	४	८	८	१०	१०	१	१	१	२	११	६	३	११	८	४
०	०	०	०	२०	२०	१०	१०	०	०	०	२०	२०	१०	१०	०
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
स्थूलमानानें सर्व नक्षत्रांस एका घटि- केस दि० १० एका नक्षत्रास वर्षे ३ एकंदर वर्षे १२.								स्थूलमानानें कृत्तिकादि तीन नक्षत्रांस एका घ० ४२ दिवस, एका नक्षत्रास वर्षे ७ एकंदर वर्षे २१.							

नक्षत्राची वर्षसंख्या पहावी. जी वर्षसंख्या असेल तिला नक्षत्राचे आरंभा-
पासून जन्मसालपर्यंत ज्या घटिका गत असतील त्यांचा गुणावें. आणि त्याच
नक्षत्राच्या एकंदर घटिकांनी भागावें. जो भागाकार येईल तो त्या नक्षत्राचे वर्ष-
संख्येतून वजा करावा. जी वजाबाकी येईल तिचकी त्या नक्षत्राची दशा भोगा-
वयाची राहिली असें समजावें. नंतर जन्मनक्षत्राच्या पुढील नक्षत्रें जितकीं
कोष्टकांत शेष असतील त्यांचा त्या ग्रहाच्या वर्षसंख्येने गुणावें, व जीं वर्षे येतील
तीं मागील वजाबाकींत मिळवावीं म्हणजे तीं त्या ग्रहाची भोग्यदशा होय.
हीं भोग्यवर्षे एकंदर वर्षसंख्येतून वजा केलीं म्हणजे त्या ग्रहाच्या दशेचीं मुक्तवर्षे
निघतात. उदाहरण—एकाचा जन्म पुनर्वसु नक्षत्रावर त्या नक्षत्राच्या
आरंभापासून २० घटिकांनी झाला आहे तर त्याची मुक्तभोग्यदशा काढा.

पुनर्वसु नक्षत्र आरभापासून समाप्तिपर्यंत एकंदर ५८ घटिका आहे वरील दशाकोष्टकात पुनर्वसु नक्षत्र सूर्याच्या दशेच्या कोष्टकात आहे त्याच्याच खाली एका नक्षत्रास १॥ वर्षे म्हणून लिहिले आहे म्हणून रीतीप्रमाणे पुनर्वसु नक्षत्राच्या आरभापासून जन्मकालापर्यंत गतघटिका $२० \times ११ = ३० - ५८$, येथे तिसराला ५८ या अंकाची भाग जात नाही म्हणून निसांग यारानी गुणून महिने करून नंतर भागिले आहे जसे, $३० \times १२ = ३६० - ५८ = ६$ मास १२ निवम ही भुक्तदशा होय हे अंक एका नक्षत्राची दशा वर्षे १॥ त्यातून वजा करा जसे, १॥ वर्षे - १८ महिने यातून उणे ६ म० १२ दि० = ११ म० १८ दि हा पुनर्वसु नक्षत्राचा भोग्यकाल होय एका नक्षत्रास एकंदर भोग्यकाल वर्षे १॥ म्हणून कोष्टकातील पुनर्वसु नक्षत्राच्या पुढील नक्षत्रे $२ \times ११ = २$ वर्षे + पुनर्वसुचा भोग्यकाल ११ म० १८ दि० = ३ वर्षे ११ म० १८ दि० इतकी सूर्याची दशा जन्मणारास भोग्यावयाची आहे म्हणजे जन्मकालापासून नितके वय होईपर्यंत ती दशा राहिल ही वर्षे सूर्याच्या एकंदर वर्षेसरथेत्तून वजा करा सूर्यमहा दशा एकंदर वर्षे ६ यातून वजा भोग्यदशा ३ व० ११ म० १८ दि० घ० = २ व० ० म० १२ दि० ० घ० इतकी सूर्याची एकंदर दशा भुक्त झाली त्याचप्रमाणे नक्षत्रावरून सर्वे ग्रहांच्या भुक्तभोग्य दशा काढाव्या जन्मकाली जी दशा असेल ती सप्तयानंतर त्याच्या पुढील ग्रहाची दशा मागील कोष्टकात दाखविल्या प्रमाण सुरू होते असे ही स्थूलमानाची रीति आहे परंतु सुलभ आहे म्हणून तीच येथे दिली आहे स्पष्टचंद्र करून म्ह० त्याच्या कला करून, एका नक्षत्राला म्ह० ८०० कलांना जर अमुक वर्षे तर स्पष्टचंद्राच्या नितक्या कला होतील ति तक्या कलाला किती ? इत्यादि प्रैराशिक पद्धतीने भुक्तभोग्यदशा काढणे अधिक सूक्ष्म आहे पिंशोचरीच्या देखील भुक्तदशा वरील रीतीनेच काढाव्या

ग्रहांच्या अंतर्दशा.

ज्या पंचाद्या ग्रहाच्या महादशेतील ज्या दुसऱ्या ग्रहाची अंतर्दशा काढाय याची असेल त्या दोहोंच्याही महादशेच्या वर्षसप्तकेचा गुणाकार करावा, व त्याम १०८ नी भागावे जे उत्तर येईल नितकी वर्षमासादि अंतर्दशा जाणावी उदाहरण रवीच्या अंतर्दशेत चंद्राची अंतर्दशा काढावयाची आहे म्हणून रवीची महादशा वर्षे $६ \times$ चंद्रमहादशा वर्षे $१५ = ९० - १०८ = (९० \times १२ = १०८०) १०$ महिने ही रवीच्या महादशेतील चंद्राची अंतर्दशा झाली चंद्राच्या महादशेत रवीची अंतर्दशा इतकीच असणार हं उचळ आहे

विंशोत्तरी दशा.

कोणत्या जन्मनक्षत्राला कोणत्या महात्मा दशा असते व ती किती वर्षे असते हे पुढील कोष्टकावरून ध्यानी येईल. त्या कोष्टकांत मुख्यवैक्यरूप प्रत्येक महात्मा महादशेंतील प्रत्येक महात्मा अंतर्दशाकाल दाखविला आहे. या अंतर्दशा काढण्याची रीति ज्योत्तरीप्रमाणेच आहे. परंतु पर लिहिल्याप्रमाणे येथे १०८ नी न भागितां १२० नी भागावे.

विंशोत्तरी महादशेंतील अंतर्दशेचें कोष्टक.

सूर्यमहादशा वर्षे ६ कृति, उत्तराषा. वृतरापा.			चंद्रमहादशा वर्षे १० रोहिणी, हस्त, श्रवण.			शुक्रमहादशा वर्षे ७ मृग, चित्रा, घनिष्ठा.					
अंतर्दशा.			अंतर्दशा.			अंतर्दशा.					
व०	मा०	दि०	व०	मा०	दि०	व०	मा०	दि०			
र.	०	३	१८	व.	०	१०	०	मं.	०	४	२७
घं.	०	६	०	मं.	०	७	०	श.	१	०	१८
मं.	०	९	६	रा.	१	६	०	गु.	०	११	६
रा.	०	१०	२४	गु.	१	४	०	श.	१	१	९
गु.	०	९	१८	श.	१	७	०	कु.	०	११	२७
श.	०	११	१२	कु.	१	५	०	कं.	०	४	२७
कु.	०	१०	६	कं.	०	७	०	शु.	१	२	०
कं.	०	४	६	शु.	१	८	०	र.	०	४	६
शु.	१	०	०	र.	०	६	०	चं.	०	७	०
राहूची महाद० वर्षे १८ आर्द्रा, स्वाती, शरत्ता० अंतर्दशा.			गुरुमहादशा वर्षे १६ पुनर्व०, मिशा०, पू० भा० अंतर्दशा.			शनिमहादशा वर्षे १९ पुष्य, ज्येष्ठ, उ० भा०. अंतर्दशा.					
व०	मा०	दि०	व०	मा०	दि०	व०	मा०	दि०			
रा.	२	८	१२	गु.	२	१	१८	श.	३	०	३
गु.	२	४	२४	श.	२	६	१२	कु.	२	८	९
श.	२	१०	६	कु.	२	३	६	कं.	१	१	९
कु.	२	६	१८	कं.	०	११	६	शु.	३	२	०
कं.	१	०	१८	शु.	२	८	०	र.	०	११	१२
श.	३	०	०	र.	०	९	१८	चं.	१	७	०
र.	०	१०	२४	चं.	१	४	०	मं.	१	१	९
घं.	१	६	०	मं.	०	११	६	रा.	२	१०	६
मं.	१	०	१८	रा.	२	४	२४	गु.	२	६	१२

पुष्यमहादशा वर्ष १० आश्ले०, ज्येष्ठा, रेव०			वसुमहादशा वर्ष ७ मघा, मूळ, अश्वि०			शुक्रमहादशा वर्ष २० १०फा०, १०पा०, मर०					
अंतर्दशा			अंतर्दशा			अंतर्दशा					
व०	मा०	दि०	व०	मा०	दि०	व०	मा०	दि०			
पु	२	४	२७	के	०	४	२७	शु	३	४	०
फे	०	११	२७	शु	१	२	०	र.	१	०	०
शु	२	१०	०	र	०	४	६	च	१	८	०
र	०	१०	६	च	०	७	०	म	१	२	०
च	१	०	०	म.	०	४	२७	रा	३	०	०
म	०	११	२७	रा	१	०	१८	गु	२	८	०
रा	२	६	१८	गु	०	११	६	श	३	२	०
गु	२	३	६	श	१	१	९	धु	२	१०	०
श	२	८	९	धु	०	११	२७	के	१	२	०

योगिनीदशा.

योगिनी ८ आहेत त्याची नाव मंगला, पिगला, धन्या, भ्रामरी, भद्रिका, उल्का, सिद्धा व सकटा अशी आहेत त्याच्या दशा काढण्याची रीति अशी आहे फी, ज जन्मनक्षत्र असेल त्यात तीन अंक मिळवावे आणि त्या वेरजेम आठानीं भागाव, याची १ अंक उरला तर मंगलेची दशा जाणावी २ उरले तर पिगलेची, ३ उरले तर धन्या, ४ उरले तर भ्रामरी, ५ उरले तर भद्रिका, ६ उरले तर उल्का, ७ उरले तर सिद्धा, व ८ उरले तर सकटा, याप्रमाणे योगिनीदशा जाणाव्या ज्या योगिनीचा जो अनुक्रमांक असेल तितरी वर्षे त्या योगिनीची दशा जाणावी जसें, मंगलेच १ वर्षे, पिगलेची २ वर्षे, धन्येची ३ वर्षे इत्यादि ह्या योगिनीदशेची एका के-याची ३६ वर्षे होतात व पुन पुन अनुक्रमाने त्याच दशा येतात उदाहरण, एकाच जन्मनक्षत्र विशाखा क्षणने १६ आहे यात ३ मिळवा वेरिज १९ झाली त्याला आठानीं भागिलें, बाकी ३ राहिली तिसरी योगिनी धन्या आहे म्हणून धन्यायोगिनीची दशा जन्मकाळीं आहे असे जाणावे पूर्वी अष्टोत्तरी दशेंत सांगितल्याप्रमाणेच योगिनीदशेची जन्मकाळची भुक्तभोग्य वर्षे काढावी अंतर्दशाही त्याच रीतीने काढाव्या उदाहरण, पिंग लेच्या महादशेंत भ्रामरीची अंतर्दशा किती तें सांगत पिगलेची वर्षसंख्या २, धन्या दशेची वर्षसंख्या ३ व एकद्वर योगिनीदशाची वर्षसंख्या ३६, आता त्रैराशिक रीतीने उदाहरण मांडा ३६ हा जर २ वर्षे, तर ३ वर्षाला किती दिवस येतील ? $२ \times ३ = ६$ वर्षे $- ३६ = ३०$ वर्षे याचे माहिने करा $६ \times १२ = ७२$ $- ३६ = २$ महिने ह्या पिगलामहादशेंतील धन्याअंतर्दशेचा फाल झाला पुढें मंगलादि ८ योगिनींच अंतर्दशाचे कोष्टक दिले आहे त्यावरून स्पष्ट वळेल

योगिनीच्या अंतर्दशा.

मंगलांतर्दशा वर्ष १								पिगलांतर्दशा वर्ष २								
मं.	पि.	घ.	आ.	भ.	उ.	सि.	सं.	पि.	घ.	आ.	भ.	उ.	सि.	सं.	मं.	
प.	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
म.	०	०	१	१	१	२	२	१	२	२	३	४	४	५	०	
दि.	१०	२०	०	१०	२०	०	१०	२०	१०	०	२०	१०	०	२०	१०	२०
घन्यांतर्दशा वर्ष ३								भ्रामरी अंतर्दशा वर्ष ४								
घ.	आ.	भ.	उ.	मि.	सं.	मं.	पि.	आ.	भ.	उ.	मि.	सं.	मं.	पि.	घ.	
प.	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
म.	३	४	५	६	७	८	९	५	६	८	९	१०	१	२	४	
दि.	०	०	०	०	०	०	०	१०	२०	०	१०	२०	१०	२०	०	
भद्रिकांतर्दशा वर्ष ५								उल्कांतर्दशा वर्ष ६								
भ.	उ.	सि.	सं.	मं.	पि.	घ.	आ.	उ.	सि.	मं.	म.	पि.	घ.	आ.	भ.	
प.	०	०	०	१	०	०	०	१	१	१	०	०	०	०	०	
म.	८	१०	११	१	१	३	५	०	२	४	२	४	६	८	१०	
दि.	१०	०	२०	१०	२०	१०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
मिद्धांतर्दशा वर्ष ७								संकटांतर्दशा वर्ष ८								
सि.	सं.	मं.	पि.	घ.	आ.	भ.	उ.	सं.	मं.	पि.	घ.	आ.	भ.	उ.	सि.	
प.	१	१	०	०	०	०	१	१	०	०	०	०	१	१	१	
म.	४	६	२	४	७	९	११	९	२	५	८	१०	१	४	६	
दि.	१०	२०	१०	२०	०	१०	२०	१०	२०	१०	०	२०	१०	०	२०	

घरांत कोष्टांपैकीं टाण्या हाताकडील उभ्या कोष्टकांतल दशा म्हणजे मंगलपण्या, भद्रिका प मिद्धा ह्या शुभफलदायक आहेत व बाकीच्या म्हणजे पिगभ्रामरी, उल्का व संकटा ह्या अशुभ फलदायक आहेत असें जाणायें.

कुंडलीविचार.

कुंडली पाहून ग्रहांनीं फलें सांगणें ही गोष्ट फलज्योतिषशास्त्रांत विशेष स्थानी भाडे. व ह्यां घन्याच लोकांचें ह्कडे लक्ष लागलें आहे म्हणून त्रिपयी मंत्रेपेकरून येचें त्रिहितों. कुंडली पाहणारास ज्या कांहीं गोष्टी व विनयूक माहिती पाहिजेत त्या यथानुक्रम रगळीं त्रिहित्या आहेत. गत पंचे स्थानांत टेक्पास सोईचीं अस्तव्यामुळें कुंडली पाहणारांनीं कांहीं मह पभायनीं दिवोटे सुखम भोक तोंडपाट करावे म्हणजे त्यामुळें कुंडली स्थान पुष्टळ मदन होईल. कुंडली पाहून फलें सांगणें ही गोष्ट केवळ

भवाची असत्यामुळे त्याविषयी येथे सविस्तर लिहिणें शक्य नाही. म्हणून मी येथे फक्त मूलतत्त्वेच लिहिणार आहे. जसजसा अधिक कुंडल्या एधीन्नाहून जागील तसतशीं यरोवर फलें सांगण्याची अधिक पात्रता अंगीं येत जाईल. असो. कुंडली म्हणजे जन्मकाळीं आकाशांनील ग्रहांची स्थिति दाखविणारा एक नकाशा आहे हें पूर्वी सांगितलेंच आहे. कुंडलींत बारा स्थानें असतात, त्यांचीं निरनिराळीं नावें आहेत व प्रत्येक स्थानावर किंवा घरावर निरनिराळ्या गोष्टींचा विचार करतात. हीं स्थानें, जन्मलग्न हे प्रथमस्थान धरून, तेथून मोजितात. जन्मकाळीं जी राशि क्षितिजांत उदय पावत असेल ते जन्मलग्न होय. इष्ट-वाळची आकाशांनील ग्रहस्थिति समजण्याकरितां लग्नकुंडली जमिनीवर श्रान्ति-वृत्ताच्या पातळांत लंबसंस्थ धरावी, म्हणजे पूर्वदिशेकडे लग्नाचें स्थान व पश्चिम दिशेकडे सप्तमस्थान होईल, कुंडलीचें दशमस्थान हा आकाशांनील डोकीवरचा मध्य-बिंदु व चतुर्थस्थान, हा पायाखालील पाताळांनील मध्यबिंदु होय. कुंडली आपल्यासमोर धरिली म्हणजे उजव्या बाजूचें कुंडलीचें अर्धें हें दिवसाची आकाशस्थ ग्रहांची उदित स्थिति दाखवील व डावीकडील अर्धें हें रात्रीची अस्तस्थिति दाखवील. बाजूची कुंडली पहा.

लग्नकुंडलीचीं द्वादशस्थानें (गीति).

तनुधनसहजसुहृत्सुतरिपुजायामृत्युधर्मकर्मायाः ।

व्यय इति भावा द्वादश तेषां गणनं प्रसव्यतो लग्नात् ॥ ८ ॥

घरील गीतीमध्ये जन्मलग्नापासून म्हणजे प्रथमस्थानापासून द्वादशभावाच्या संज्ञा अनुक्रमानें सांगितल्या आहेत. जसें प्रथमभावाला तनुस्थान म्हणतात. दुसरें धनस्थान, तिसरें सहज किंवा पराक्रमस्थान, चवथें सुहृत्स्थान किंवा मानुस्थान, पांचवें सुतस्थान आणि विद्यास्थान, सहावें रिपुस्थान, सातवें जायास्थान, आठवें मृत्युस्थान, नववे धर्मस्थान किंवा भाग्यस्थान, दहावें कर्मस्थान, वित्तस्थान किंवा राज्यपदस्थान, अकरावें भायस्थान किंवा लाभस्थान, आणि बारावें व्ययस्थान. ह्याप्रमाणें द्वादशभावांचीं निरनिराळीं नावें आहेत. तीं लग्नस्थानापासून अप्रदक्षिण म्हणजे डावीकडून उजवीकडे मोजावीं. हीं बारा स्थानांचीं बारा नावें कोणत्या तत्वावर ठेवण्यांत आल्या आहेत याविषयीं हल्लीं उपलब्ध असलेल्या ज्योतिषग्रंथांत कोटे कांहीं लिहिलेले निदान माझ्या तरी पाहण्यांत नाही. तिसऱ्याच स्थानाला पराक्रमस्थान कां म्हणावें किंवा एकादश

स्थानालाच लाभ स्थान ही मंडा का असानी, याची समुक्तिक उपपत्ति लागव्यास
 या शास्त्राचें महत्त्व अधिक वाढेल. तथापि, कुंडलीचा वेदांत आणि व्यवहारा अशा
 उभय दृष्टीने विचार केला तर यासंबंधी एक विशेष गोष्ट दृष्टोत्पत्तीस येने ती अशी
 की, कुंडलीतल्या कोणत्याही स्थानापासून सप्तमस्थान, हें जेथून मोजावें त्या
 स्थानाचें परिणामदर्शक किंवा कारणदर्शक असतें. मग ती कार्यकारणस्थिति
 स्वतःच्या कल्पनेप्रमाणे श्रेयस्कर किंवा अश्रेयस्कर भासूं शकेल. उदाहरणार्थ, पहिलें
 तनुस्थान, त्यापासून जें सप्तमस्थान त्याला जायास्थान असें नांव दिलें आहे.
 सूक्ष्मदृष्टीने विचार केला तर जाया ही तनुच्या तेजोबलाला क्षयकारक नाही
 किंवा संसारांत जाया ही गृहस्थाश्रमाला भूषण नाही असें कोण म्हणेल? तसेंच,
 द्वितीयस्थानाला धनस्थान म्हणतात. धनस्थानापासून सप्तमस्थान हें मृत्युस्थान.
 धनापासून तनुचा नाश झालेली उदाहरणें घातकार घडतात, हें अनेक
 प्रसंगां जगांत दृष्टीस पडतें. आतां याचें कारण तेथे अनुभवाहानी दृष्टि असेल
 किंवा ते अनुभवाहानें स्थान असेल इत्यादि कांहीं असो. अथवा पारमार्थिक दृष्ट्या
 जरी विचार केला तरीही धन हें घातकच आहे; आणि याचमादी सुमुधु-
 जन त्याचा निरस्कार करतात. तृतीयस्थान हें पराक्रमस्थान आहे. तेथपासून
 सप्तमस्थान हें भाग्यस्थान. पराक्रम अर्गां असेल तरच मनुष्य भाग्य काडील,
 किंवा इष्ट वस्तु साध्य करून घेईल हें निश्चित आहे. चतुर्थस्थानाला मातृस्थान
 म्हणतात. हें पितृस्थानाचे म्हणजे दशमस्थानाचे जायास्थान झालें. जायास्था-
 नाचे परिणाम वर लिहिलेच आहेत किंवा दशमस्थान हे राज्यपदस्थान धरून
 चतुर्थस्थानाचा म्हणजे मुत्ताचा विचार केला तर राज्याभागे म्हणजे मोटेपणा-
 मागे खऱ्या मुत्ताची हानि झालीच असे समजावें. तसेंच, पंचमस्थानापासून
 म्हणजे विद्यास्थानापासून सातव्या स्थानाला लाभस्थान म्हणतात. विद्या म्हणजे
 ज्ञान, तें असेल तरच इष्ट वस्तूचा लाभ होईल हें उघड आहे. रिपुस्था-
 नाचे जें सप्तमस्थान तें व्ययस्थान. शत्रूपासून तनु, मन व धन रांला कसा क्षय
 लागतो हें, कोदांत ज्यांचे भाऊवंदकीचे तोंडे चालले असतात त्यांना विचारावे
 म्हणजे समजेल. किंवा रिपु म्हणजे पंडित धरिले तरी त्यापासूनही संप्रसारणें
 व्यय म्हणजे क्षयच होणार हें उघड आहे. याप्रमाणे प्रत्येक स्थानाचा त्याच्या
 सातव्या स्थानाशी कांहीं तरी परिणामसंबंध किंवा कारणसंबंध आहे असें दिसतें.
 असाच प्रकारच्या कांहीं तरावर ही द्वादशस्थाननामें पडलीं अपर्तील असें
 पाटतें. अमो. आतां हा यात स्थानांर काय काय विचार करावा हें सांगित्तें

तील याचा विचार; सदाचरणी किंवा दुराचरणी याचा विचार व आयुर्दा-
याचा विचार इत्यादि गोष्टी पहाव्या. याचा अधिकार शिरावर असतो. धन-
स्थानावर सुवर्णरत्नादिकांची प्राप्ति, द्रव्यसंप्रप्ती किंवा खर्चिक, वृद्धयसौर्य,
वार्णीत दोष आहे की काय म्हणजे तोतरें वर्गरे बोलणे याचा विचार, घडिलो-
पार्जित द्रव्यलाभ इत्यादिकांचा विचार करितात. याचा अधिकार बाणी व नेत्र
यांच्यावर असतो. तृतीयस्थानावर भाऊ विती आहेत, बहिणी विती आहेत.
त्यांपासून सुखदुःख, मृत.चा पराक्रम, साहसपणा, धाकरांचे सौर्य, प्रवासयोग
इत्यादि गोष्टींचा विचार करितात. या स्थानाचा अधिकार कान व गळा यांचेवर
असतो चतुर्थस्थानावर मातृसंबंधी सुखाचा विचार, वनुष्पदापासून सुखदुःख,
घर बांधणे होईल किंवा नाही, मित्रसुख, भूमिलाभ, वदिलाजित द्रव्यलाभ
इत्यादि गोष्टी पहाव्या याचे हृदयावर स्वामित्व आहे. पंचमभवनावर बुद्धि,
विद्याप्राप्ति, शास्त्रज्ञान, ग्रंथकर्तृत्व, मंत्रतंत्र जाणणे, खीचेढाई गभैधारणसंबंधी वि-
चार, पुत्रकन्या यांची संख्या व त्यापासून सुखदुःख इत्यादिकांविषयी विचार करावा.
याचे स्वामित्व उदर व वृक्ष यांचेवर आहे. षष्ठभवनावर शत्रु उत्पन्न होतील
की काय, त्यांची वृद्धि किंवा नाश, रोगोत्पत्ति, मृणादिकांचा उद्भव, मातुलपक्षाचे
सुखदुःख इत्यादि गोष्टींचा विचार करावा. याचा अंमल कटिभागावर आहे.
सप्तमस्थानावर विवाहयोग, भार्या सुंदर किंवा कुरूप, निजपासून सुखदुःख,
निची शरीरप्रकृति व स्वभाव, महायात्रादि योग इत्यादि गोष्टी पहाव्या. यांचा
अंमल ओटीपोटावर आहे. अष्टमभवनावर आयुर्दांपविचार, मनोव्यथा, अपमृत्यु,
आत्महत्यादि अनिष्टमरण, ज्वरादि रोगोद्भव इत्यादि गोष्टी पहाव्या. याचे गुह्य-
द्रियावर स्वामित्व आहे. नवमभवनावर यात्रादिकांचा विचार, स्वधर्मावर
निष्ठा, सत्कर्म म्हणजे लोकोपयोगी कृत्ये, योग्यस्थानी दानधर्म, भाग्योदयाचा
काल व तो फोणत्या प्रकारचा आहे इत्यादि पहावें. याचा अधिकार माठीवर
आहे. दशमस्थानावर राजाश्रय, राजापासून विशेष अधिकारप्राप्ति, व्यापारांत
यश किंवा अपयश, पुण्यवृद्धि, पितृसंबंधी सुखदुःख, पित्याचा मृत्यु इत्यादि
गोष्टी पहाव्या. याचा अधिकार गुदप्यावर आहे. एकादशस्थानी धनधान्य,
पशु आदिकरून सर्व वस्तूंच्या लाभाविषयी व कुटुंबसुराविषयी विचार करावा.
याचा अंमल पोट्यावर आहे. द्वादशस्थानी आयुष्यांत होणाऱ्या सर्वांविषयी
म्हणजे फार खर्च होऊन पैशाची उणीव भासेल की काय, सशय किंवा अपशय
म्हणजे आवश्यक गोष्टींत किंवा व्यसनांत द्रव्य खर्च होईल इत्यादि गोष्टी पहाव्या.
याचे स्वामित्व पावलावर असते.

द्वादशराशींचा विचार

मेघो वृषोथ मिथुनं कर्कः सिंहोथ कन्यका ।

तुलाय वृश्चिको धन्वी मकरः कुंभमीनकौ ।

राशयस्तु क्रमादेते पुंस्त्रियां क्रूरसौम्यकौ ॥ ९ ॥

मेघवृषमादिकरून राशी वारा आहेत हें पूर्वी सांगितलेंच आहे. परील श्लोकांत प्रत्येक राशीच्या नांवावर अंक घातले आहेत ते राशींचे अनुक्रमांक आहेत. हे कुंडली पाहणारास पाठ पाहिजेत. कारण कुंडलींत राशींचीं नांवां न लिहितां राशींचे अनुक्रमांक लिहितात. जन्मकुंडलीच्या मध्यगृहांत २ हा अंक असतां वृषभलगावर जन्म आहे, ७ असतां तुळलगावर आहे, ९ असतां धनलगावर आहे इत्यादि एकदम ध्यानांत आलें पाहिजे.

राशींचे देह-मेघ, वृषभ व कुंभ ह्या ऋष्यदेही राशी; मिथुन, कर्क, धन, मकर व मीन ह्या मध्यमदेही राशी आणि सिंह, कन्या, तुळ व वृश्चिक ह्या दीर्घदेही राशी होत.

राशींचे स्वभाव-विपमराशी क्रूर आणि समराशी सौम्य होत. मेघ, मिथुन, सिंह, तुळ, धन व कुंभ ह्या विपमराशी होत. आणि बाकीच्या म्हणजे वृषभ, कर्क, कन्या, वृश्चिक, मकर व मीन ह्या समराशी जाणाव्या.

राशींच्या जाति-विपमराशी ह्या पुरुषजाति व समराशी ह्या स्त्रीजाति होत.

राशींचीं तत्त्व-मेघ, सिंह, धन ह्या अग्निराशी होत. वृषभ, कन्या, मकर ह्या भूमिराशी होत. मिथुन, तुळ, कुंभ ह्या वायुराशी आणि कर्क, वृश्चिक व मीन ह्या जलराशी होत.

द्वादश जन्मलग्नांचीं लक्षणें.

जन्मकाळांत ज्या राशींत सूर्य असतो ते जन्मगणान्वाचें जन्मलग्न व चंद्र असतो ती जन्मरास होय. अमत्रया लग्नीं जन्म असतां अमुक लक्षण असतें हें आतां सांगतां. १ मेघलग्न-रक्तवर्ण, बांधा मध्यम, परंतु हाडापेरांनीं मजबूत, स्नेह तोंड, तापट स्वभाव, चंचलवृत्ति, पित्तवातप्रकृति, अल्पस्त्रीसंग करणारा, अल्पसंतति घोरें. २ वृषभलग्न-शुभवर्ण, टंगण, गर्बिष्ठ, अविचारी, पराक्रम-होन, स्वर्ध रागावणारा परंतु मित्रा, शरीरानें मजबूत, मान व भोंड जाड, मध्यम स्त्रीसंग, मध्यम संतति, वातप्रकृति, रंढट नाक तोंड, तादाड घोरें. ३ मिथुनलग्न-बांधा उंच, सरळ वृत्ति, हिरवट वर्ण, शरीरानें मजबूत, माधारण मांसल

शरीर, उष्णप्रकृति, मध्यम स्त्रीमग व मध्यम मत्तति, विद्याभ्यासगी, नाक तोंड लांगट व अरद व धारणाशक्ति उत्तम, जर स्त्री असेल तर नेत्र उत्तम, बोलणे घालण डॉलदार, जयरदम धोरणी, सुबुद्ध वंगरे ४ कर्कलङ्ग-वर्ण फिकट गोरा, बाधा कृश, दिमण्यात अशक्त व कफप्रकृति, दाताची कवची जरा पुडे, गुस्कार स्थानी, विद्येची अभिरुचि परतु अपुर विद्यार्जन, भित्रा वंगरे. ५ सिंहलङ्ग-वा तपित्तप्रकृति, भव्य शरीर, धटाश्टा, छाती दड वंगरे मन्वृत, शूर व मानी स्वभावर, वर्ण तावूम, उग्र चेहेरा, मोकळ्या मनाचा व निधळ्या छातीचा, गर्विष्ठ, बोलण्यात दुस-यावर छाप बसविणारा वंगरे कन्यालङ्ग-शीतप्रकृति, बाधा साधारण उच्च व नीटमर, काळे बेश, वग निमगोरा, स्वभावर एताळ व मायावी, घालणे हधी प्रमाण मद व डुलत, पुटेंपुडे करण्याचा हांस परतु पराक्रम वेताचा, बुद्धि चागली, हळू अडसळत बोलणारा, क्षणिक चित्ताचा, विद्यामिलापी इत्यादि तूळलङ्ग-उष्णप्रकृति, सत्यप्रिय, न्यायी, बाधा नीटनेटका उच्च, लावट तोंड, वर्ण साधारण गोरा परतु पुढ वृद्धापकाळीं तावुम दिसणारा, दोळे काळसर व मुदर, आपलें खर करणारा, अल्पमत्तति वंगरे वृश्चिकलङ्ग-कफप्रकृति, मध्यम बाधा, शरीरानें मन्वृत, नाक फुगीर, दृष्टी स्वभावाचा, खन्नाळ, थडवड करणारा, स्वन विपर्ययी फाजील गर्व, फाजील बोलणारा, वण तावूम, फेंगडे पाय, बहुसतति इत्यादि वृश्चिक व मकर लमावर जन्मलेलीं बहुतेक मनुष्ये लोकप्रिय नसतात धनलङ्ग-उच्च व शरीरानें दाडगा गौरवण, छाती रद, लावट चेहेरा, उत्तरवयात टक्कलपडणे, उष्णपित्त प्रकृति, अतिस्त्रीमग, शिक्कर, घोडे याची हांस, आहार मोटा वंगरे मन्वृतलङ्ग-वातप्रकृति, पिगटवर्ण, उच्च शरीर, चेहेरा, मान व हनुवटी हीं लांबट व ओषडघोषड, स्वभावानें आपमतलबी, स्वल्पस्त्रीमग, स्वल्पसतति वंगरे कुंभलङ्ग-शरीरानें उच्च, मन्वृत, देखणा, उष्णप्रकृति, निरोगी, श्याम तोंडवळा, शास्त्र परतु वक्तृत्व वेताच, समय पाहून तापट, स्वकार्यसाधक, बुद्धिसौख्य अल्प, शहाणा, गुणवान्, आपमतलबी, परोपकारी वंगरे मीनलङ्ग-टगणा बाधा, हातपाय आसूड, फिकट, मासल व बसका चेहेरा, वर्ण गोरा, पाय फेंगडे, अति मग, अतिमत्तति, सौम्यस्वभाव, ग्यालीं मान करून घालणारा, प्रवाही पदार्थाची आवड वंगरे चाप्रमाण द्वादश लमाचे हें स्थूल वणन आहे परतु त ततो तत मिळेलच असे मात्र समजू नये कारण इतर ग्रहयोग जसे अमनील त्याप्रमाण फलयोगही बदलनात उदाहरणार्थ, तनुस्वानी मिहलङ्ग आहे परतु त्यावर शनि, मंगळ, राहु इत्यादि पापग्रहाची दृष्टि असेल नित्रा त्याचा स्वामी अनिष्ट स्थानी किवा पापग्रहयुक्त असेल तर वर दिल्याप्रमाण फळ असणार नाही ता पर्ये, तीं स्थाने ज्याप्रमाणे शुभाशुभ ग्रहांनीं युक्त किंवा दृष्ट अमनील त्याप्रमाण फळे समतर्था

लग्नकुंडलीच्या केंद्रादिसंज्ञा. (संग्रह)

आद्यं नुर्यं कलत्रं दर्शममिह बुधैः केंद्रमुक्तं, त्रिकोणं ।

पुत्रं धर्माख्यमुक्तं, पणफरमुदितं मृत्युलाभात्मजायं ॥

धर्मं चापोहिमाख्यं व्ययरिपुसहजं कंटकाख्यं हि केंद्रं ।

चैतद्यातुष्ट्यं स्यात्त्रिकमिह गदिनं वैरि रिःफांतकाख्यं ॥ १० ॥

लग्नकुंडलीतील ११७७१० या चार स्थानांला केंद्रस्थानें म्हणतात. २१५८११ हांला पणफर स्थानें म्हणतात. ३१६११२ हांला आपोहिमस्थानें म्हणतात. हीं केंद्रादिस्थानें ध्यानांत ठेवण्याची सोपी युक्ति अशी आहे कीं, लग्नापासून शेवटपर्यंत केंद्र, पणफर, आपोहिम, ह्या अनुक्रमानें पुनः पुनः तीं मोजावीं. प्रत्येक केंद्रस्थानापासून दुसरें स्थान तें पणफर व तिसरें स्थान तें आपोहिम होय. केंद्रस्थानांला कंटकस्थानें असेंही म्हणतात. प्रथमस्थानापासून ९ आणि ५ या स्थानांला त्रिकोण असें म्हणतात. ६८११२ यांला त्रिकुस्थानें म्हणतात. ३१६१०११ या स्थानांला उपचयस्थानें म्हणतात. २७ ह्या स्थानांला गारकस्थानें म्हणतात. यांतून केंद्र व त्रिकोण हीं स्थानें विशेष शुभ आणि त्रिदस्थानें अशुभ जाणावीं.

द्वादशस्थानांच्या पर्वाय संज्ञा.

कुंडलीतील द्वादशस्थानांला तन, धन, सहज इत्यादि संज्ञांशिवाय ज्या भाषाची अधिक संज्ञा आहेत त्याही येथे सांगतां. प्रथमस्थानांला लग्न, मूर्ति, अंग, तनु, उदय, पपु, आद्य आणि कल्प अशीं ८ नांवां आहेत. द्वितीयस्थानांला स्व, मोक्ष, अर्थ, कुटुंब आणि धन अशीं ५ नांवां आहेत. तृतीयस्थानांला सहज, भाग्य व दुश्चिथय अशीं ३ नांवां आहेत. अंग, पाताल, तुर्य, हिवरु, गृह, मुद्गर, पाहन, दाम, वंशु, अंशु, नीर आणि जल हीं १२ नांवां चतुर्थस्थानांला आहेत. तनय, बुद्धि, विद्या, आत्मज, पंचम, धारस्थान ५ तनुज हीं ७ नांवां पंचमस्थानाचीं आहेत. रिपु, द्वेष, वैरी, धत व पण हीं ५ नांवां षष्ठ्यानाचीं आहेत. जातित्र, अस्त, सर, मदन, मद्य, घून व काम हीं ७ नांवां सप्तमस्थानाचीं आहेत. रंभ, आयु, चिद्र, पामय, निधन, लयपद, अष्टम आणि गन्धु हीं ८ नांवां अष्टमस्थानांला आहेत. गुर, धर्म, शुभ, नवम, तप व मार्ग हीं ६ नांवां नवमस्थानाचीं आहेत. दशमस्थानांला तात, आज्ञा, मान, कर्म, आर्यद, गगन, नम, स्योम, मेघूरण, मप्यु, घ्यापार आणि दशम अशीं १० नांवां आहेत. भाष, आय, भागम आणि प्राप्ति हीं ४ नांवां एाभस्थानाचीं आहेत. भास्य, अंतिम, द्वादश आणि रिःक हीं ४ नांवां व्ययस्थानांला आहेत. नोवांयमाणें ते ते योग त्या त्या स्थानीं पहावे.

मेघादिराशींच्या पर्याय संज्ञा.

मेघ, वृषभ आदिकरून वारा राशीलाही दुसऱ्या संज्ञा भा करितां येथें सागतां. १ मेघ—भज, विध, तुंघर, भाघ, (त्रिय). २ वृषभ—वृष, उक्ष, गोबुळ, (ताबुरी). ३ मिथुन—दंड, न्युगम, युग, कृतीय, (त्रि-तुग). ४ कर्क—कर्वट, कर्काटक, (कुलीर). ५ सिंह—कंदीराव, मृगेंद्र, हरि, (लेय). ६ कन्या—रमणी, योपिता (पाथोन). ७ तूळ—तौलि, पणिव, (जूरु). ८ वृश्चिक—अलि, कीट, (कौप्य). ९ धन—चाप, धर्मा, शर, कामुक, (तौक्षिक). १० मकर—मृग, नक्र, मृगास्य (भाकोरेर). ११ कुंभ—घट, तोयधर, हृद्रोग. १२ मीन—मत्स्य, पृथुरोम, झप, अंत्यम, साप्रमाणे राशींच्या संज्ञा जाणाऱ्या. वर कंसांत जीं राशींचीं नांवे दिलीं आहेत तीं ग्रीक भाषेतील आहेत. असें समजावे. उदाहरणार्थ—१ त्रिय, २ ताबुरी इत्यादि. याशिवायही ज्योतिष ग्रंथांत कांहीं ग्रीक शब्द आलेले आहेत. उदा-हरणार्थ—होरा, व्रेष्वाण, सुनफा, अनफा, दुरधर, केमद्रुम इत्यादि. हे शब्द आमच्या प्राचीन ज्योतिषविद्वानांनीं ग्रीक ग्रंथांतून घेतले आहेत. त्यावरून असें दिसते कीं, हे शब्द ज्या विशिष्ट योगांचे दर्शक आहेत त्या योगांचा त्यांस पूर्ण अनुभव आला असला पाहिजे आणि म्हणूनच ते योग त्यांनीं ग्रथित केले असावे.

राशींचे स्वामी.

सिंहस्याधिपतिः सूर्यो कर्कटस्य तु चंद्रमाः ।

मेघवृश्चिकयोर्भौमः कन्यामिथुनयोर्बुधः ॥ ११ ॥

तुलावृषभयोः शुक्रः शनिर्मकरकुंभयोः ।

धनुर्मीनोभयोर्जावश्चैते राशीश्वराः स्मृताः ॥ १२ ॥

कोणता ग्रह कोणत्या राशीचा स्वामी आहे हे पूर्वी पान ७३ मध्ये सांगितलेंच आहे परंतु वाचकांचे सोईसाठीं द्विरक्ति दोष पत्करून पुनः येथें देतां.

रवि	चंद्र	मंगळ	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
सिंह	कर्क	मेघ	मिथु०	धन	वृष०	मकर
		वृश्चिक	कन्या	मीन	तूळ	कुंभ

राहु हा कन्या राशीचा स्वामी आणि केतु हा मीनराशीचा स्वामी होय. जो ग्रह ज्या राशीचा स्वामी न त्याचे स्वगृह किंवा स्वक्षेत्र होय. कांहीं ग्रहांला एक व काहींला दोन क्षेत्रे आहेत. जसें, सिंह राशीचा स्वामी रवि, कर्कराशीचा चंद्र, मेघ व वृश्चिक या दोघे राशींचा स्वामी शुक्र व मकराशींचे स्वामी जणाचे यावरून वाचकांचे ध्यानांत हें राहज येईल कीं, सूर्याला व चंद्राला एक एक राशि असून इतर ग्रहांला मात्र दोन दोन राशिस्थाने आहेत. व तीं स्थाने सूर्यमालेत

ज्याप्रमाणे ग्रहांचा अनुक्रम दृश्यमान आहे त्याप्रमाणे वाटला गेला आहेत उदाहरणार्थ, सर्व राशींत पराक्रमाने ध्रेष्ट अशी जी सिंह रास तिचे स्वामित्व देई सूर्यमालेची दृश्यमान आकृति.

प्रमाण व जगाचे उत्पत्ति स्थान असा मुद्दयग्रह जो सूर्य त्याच्याकडे आले हे ठीकच आहे सूर्याच्या खालोखाल चंद्राचे तेन असल्यामुळे सूर्याच्या दोनारच स्थान जी कर्क रास तिचे आधिपत्य चंद्राकडे आले नंतर इतर ग्रहांची स्थाने अशा तत्वावर ठरली आहेत की, चंद्राच्या राशीमागची अनुक्रमाने एक एक रास व सूर्याच्या राशीपुढची अनुक्रमाने एक एक अशा दोन दोन राशी इतर ग्रहाला

त्याच्या (ग्रहाच्या) अनुक्रमस्थानाप्रमाणे प्राप्त झाल्या आहेत उदाहरणार्थ, बुधच्या आकृतांत सूर्याजवळ बुध आहे म्हणून कर्क राशीच्या मागील एक रास म्हणजे मिथुन, व सिंहाच्या पुढील एक रास म्हणजे कन्या, अशा दोन राशी प्रथम बुधाच्या झाल्या बुधाच्या नंतर शुक्र आहे म्हणून बुधाच्या ज्या दोन राशी मिथुन व कन्या त्याच्या मागील एक व पुढील एक म्हणजे वृषभ व तूळ अशा दोन राशींवर बरील न्यायाने शुक्राचे स्वामित्व ठरल शुक्राच्या नंतर मंगळ आहे म्हणून शुक्राच्या मागील पुढील एक एक रास म्हणजे मेष व वृश्चिक अशा दोन राशी मंगळाच्या द्वारे मंगळानंतर गुरु आहे म्हणून मेषाच्या मागील एक व वृश्चिकाच्या पुढील एक म्हणजे मीन व धन अशा दोन राशी गुरुच्या द्वारे शेंबरी शनि आहे म्हणून मीनाच्या मागील राम कुंभ व धन राशीच्या पुढील रास मकर अशा दोन राशींवर शनीचे स्वामित्व ठरले खरोखर ही रचना पाहून मनास अख्यानद वाटतो ज्योतिषात अशा तऱ्हेचे सयुक्तिक व चमकारिक प्रकार अनेक असतील, किंबहुना प्रत्येक गोष्टी विपर्याय असे मागेच काहीना काही तरी असेल परंतु आपल्या अरप बुद्धीस स गम्य नाही इतकंच शिवाय आमच्या प्राचीन विद्वान् ज्योतिषविदानीं जरी अनेक शोध करून मूल्यवान् विचार प्रथित करून ठेविले आहेत तरी ते असावे तितके सोपपत्तिक नाहीत व हल्लींच्या काळात तशा प्रकारचे

कोणी शोधक विद्वान् निपजत नाहीत, म्हणून इतर शाखांप्रमाणे फलज्योतिष-शाखाची आज प्रगति नाही. असो. घर दिलेल्या सूर्यमालेच्या आकृतीवरून हे सहज समजण्यासारखे आहे की, सूर्य हा मध्यवर्ती असून त्याच्या सभोवते बुध शुक्र फिरत आहेत. आपली पृथ्वी ज्या पक्षंतून परिभ्रमण करिते तिच्या अंतर्भागी शुक्राची कक्षा आहे व तिच्या आंत बुधाची कक्षा आहे. पृथ्वीच्या वहिर्भागी अनुक्रमाने मंगळ, गुरु आणि शनि यांच्या कक्षा आहेत. बुध, शुक्र हे भूक्षेत्राच्या अंतर्भागी असलेल्या आपआपल्या कक्षांतून सूर्यासभोवती फिरतात म्हणून त्यांना अंतर्वर्ती ग्रह म्हणतात. आणि पृथ्वीच्या क्षेत्राच्या बाहेर मंगळ, गुरु, शनि आणि हश्ल यांच्या कक्षा असल्यामुळे त्यांस वहिर्वर्ती ग्रह म्हणतात.

ग्रहांचा विचार.

सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो वृहस्पतिः ।

शुक्रः शनैश्वरो राहुः केतुश्चैते ग्रहाः स्मृताः ॥ १३ ॥

ग्रह या धातूचा अर्थ 'पेण' असा आहे. त्यामुळे सूर्यापासून प्रकाश पेणारे जे मुख्य तारे त्यांस ग्रह अशी संज्ञा प्राप्त झाली. हे ग्रह नऊ आहेत, त्यांची नांवे.—सूर्य, चंद्र, मंगळ, (महीपुत्र) बुध, (सोमपुत्र) गुरु, शुक्र, शनि, राहु आणि केतु राहु व केतु हे वस्तुतः ग्रह नाहीत. ज्या वस्तुल मार्गांनी पृथ्वीसभोवती चंद्र फिरतो तो मार्ग आणि ज्या मार्गांनी पृथ्वीची प्रदक्षिणा सूर्यासभोवती होते तो मार्ग, हे दोन्ही मार्ग परस्परांस आकाशांत ज्या दोन मित्त स्थळी मिळतात, त्यापैकी एका छेदनबिंदूस राहु व त्याच्या समोरील छेदनबिंदूस केतु असे म्हणतात. हे बिंदु समोरासमोर असल्यामुळे अर्थात् कुंडलीतही नेहमी परस्परांच्या सप्तमस्थानीच म्हणजे समोरासमोर असतात. श्याशिवाय हश्ल व नेपच्यून असे आणखी दोन ग्रह इंद्रजी ज्योतिष्यांनी शोधून काढिले आहेत. त्यांस आमच्या अर्वाचीन ज्योतिषिदांनी अनुक्रमे प्रजापति आणि वरुण अशी नांवे दिली आहेत. प्रजापति हा ग्रह हश्लनामक ज्योतिष्यांनी शोधून काढिल्यामुळे त्यास त्याचेच नांव दिले गेले आहे. हश्ल हा सूर्यापासून फार दूर आहे. त्याला युरेनस असेही म्हणतात. या हश्लपासूनही नेपच्यून फार दूर म्हणजे सूर्यापासून सुमारे १०७ कोटी मैल आहे. हे दोन्ही ग्रह इंद्रजी ज्योतिष्यांनी अलीकडेच (इ० स० १७८१ मध्ये हश्ल व नंतर काही वर्षांनी नेपच्यून) शोधून काढिले असल्यामुळे आमच्या ज्योतिषग्रंथांत त्याविषयी काही नसणारच, हे उघड आहे. नेपच्यूनमंडळी इंद्रजी ग्रंथातही फारसे काही नाही. कारण तो अतिदूर असल्यामुळे दुर्बिणीनेही

दृश्य नाही. हस्तलाघिपयीं मात्र लिहिलेले आहे. हस्तल हा ग्रह ८४ वर्षांत १२ राशींतून एकदा फिरतो. म्हणजे एका राशींतून दुसऱ्या राशीत जाण्यास त्याला ७ वर्षे लागतात, इतका तो मंदगति आहे. तो प्रतिलोमागति म्हणजे आकाशांत मागे मागे चालतो आहे असें दिसते. त्याचे फळ शनीप्रमाणेच वाईट आहे असें लिहिलेले आहे. जन्मलक्षां ज्याच्या हस्तल असतो तो मनुष्य हेकेखोर, सन्हेवाइक, स्वच्छंदी, जुन्या गोष्टीला नवीन वस्त्रनेचे वळण देण्याविषयीं बल करणारा, सर्वांचे विरुद्ध चांगणारा असा असतो. नेपच्यूनही अशुभ ग्रह असून एका राशींत १३॥॥ वर्षे असतो. असो. चंद्र, बुध, गुरु, शुक्र हे शुभग्रह आहेत व रवि, मंगळ, शनि, राहु व केतु हे पापग्रह आहेत. शुभ ग्रहांचीं शुभ फले व अशुभ ग्रहांचीं अशुभ फले समजावीं. शिवाय रवि मंगळ हे दूर ग्रह मानिलेले आहेत. हे अनिट असतील तेव्हां मनुष्याची हानि करितात. बुध शुभग्रहां-वरोबर असतां शुभ फळ देतो आणि अशुभ ग्रहां-वरोबर असतां अशुभ फळ देतो. पापग्रह उंचीचे किंवा स्वक्षेत्रां असतां सौम्य होतात व शुभ फळ देतात.

ग्रहांच्या प्रकृति—सूर्य, मंगळ, गुरु हे पुरुषप्रकृति ग्रह; शुक्र, चंद्र हे स्त्रीप्रकृति ग्रह आणि बुध शनि हे नपुंसक ग्रह होत.

ग्रहांचे कालावयव—रवि हा आत्मा, चंद्र मन, मंगळ सत्व, बुध वाचा, गुरु हा जीव, शुक्र काम आणि शनि हें दुःख याप्रमाणें बृहज्जातकांत सांगितलेले आहे. वेदासभ्येदी अशीच कल्पना केलेली आहे. ऋग्वेद सौरसूक्तांत 'सूर्य आत्मा जगत!' असे सूर्याविषयीं आणि पुरुषसूक्तांत 'चंद्रमा मनसो जात!' असें चंद्राविषयीं म्हटलेले पुष्कळांत माहीत आहेच.

ग्रहांचे स्वभाव—रवि, स्थिर; चंद्र, चंचल; मंगळ, उग्र; बुध, मिश्र; गुरु, क्षिप्र; शुक्र, मृदु; शनि, दारण; याप्रमाणें ग्रहांचे स्वभाव आहेत. हे ग्रहांचे स्वभाव वर जे अवयवरूप ग्रह कल्पिले आहेत त्यांच्या स्थितीला अनुरूप आहेत.

ग्रहांच्या जाती—गुरु शुक्र प्राक्ष्य, रवि मंगळ क्षत्रिय, चंद्र बुध वैश्य, शनि अश्वज आणि राहु केतु मातंग याप्रमाणें ग्रहांच्या जाती आहेत.

ग्रहांचीं तत्त्वे—रविमंगळ अग्नित्व, चंद्रशुक्र जलत्व, बुध भूमितत्व, गुरु आकाशत्व आणि शनि वायुत्व याप्रमाणें ग्रहांचीं तत्त्वे ठरविलेलीं आहेत.

ग्रहांचे वर्ण—सूर्याचा आरक्त किंवा काळवर वर्ण, चंद्राचा गौरवर्ण, मंगळाचा तांबूस, बुधाचा सांवळा, गुरूचा गौरा, शुक्राचा शुभ्र किंवा सांवळा आणि शनीचा काळा याप्रमाणें ग्रहांचे रंग समजावे.

ग्रहांचे गुण—सूर्य, चंद्र, गुरु हे सत्वगुणी, बुध, शुक्र रजोगुणी, मंगळ, शनी तमोगुणी याप्रमाणें ग्रहांचे गुण जाणावे.

ग्रहांचीं लक्षणें—घाटोला व मध्यम वाधा, अस्पष्ट वाचा, पित्तप्रकृति, पिण्ड नेत्र व अल्पवेश हीं सूर्याचीं लक्षणें; टेंगणा व देखणा वाधा, मधुर वाचा, समनेत्र, साम्यदृष्टि, घातकप्रकृति, हीं चंद्राचीं लक्षणें, धूरदृष्टि, पित्तप्रकृति, उदार, गुप्त रीतीनें कार्य कारणां, चपळ, पराश्रमी व तामसी हीं मंगळाचीं लक्षणें, सदा हसतमुख, वातपित्तकफ हीं सारखीं, बुद्धिवान्, सांद्रभाषण हीं बुधाचीं लक्षण, जड शरीर, पिण्ड केश, घारे किंवा पिण्ड डोळे, विद्वान्, प्रयकर्ता व वाचण्याची हौस हीं गुरुचीं लक्षणें, सुखी, तेजस्वी, उत्तम नेत्र, कफप्रकृति, कुरळे व काळे वेश, हीं शुक्राचीं लक्षण, आळशी, घारे डोळे, कृश, उच्च, राठ व लाय वेश, मोठे दात, घातप्रकृति, दार्य अवयव हीं शनीचीं लक्षणें, याप्रमाणें हीं ग्रहाचीं लक्षणें आहेत हीं लक्षण विशेषतः ते ते ग्रह एमीं किंवा एमस्वामीनें युक्त किंवा नवांशीं असता अनुभवाम येतात

ग्रहांचीं उच्चनीचस्थानिं.

मेपो वृषस्तथा नम्र कन्याकर्कशपास्तुला ।

सूर्यादीनां क्रमादेते कथिता उच्चराशय ॥ १४ ॥

सूर्यादीना क्रमान्नीचं स्वोच्चभाद्यं च सप्तमम् ।

राहोस्तु कन्यरा गेहं मिथुन स्वोच्चमं स्मृतम् ॥ १५ ॥

मेपराशीला रवि अमला म्हणजे तो उच्चचा आहे असें म्हणतात तसेच, वृषभराशीला चंद्र मकरेचा मंगळ, कन्येचा बुध, कर्कचा गुरु, मीनराशीचा शुक्र व तूळेचा शनि याप्रमाणे ग्रहांची उच्चस्थाने जाणावीं कोणत्याही ग्रहाच्या उच्च राशीपासून सातवी रास ती त्या ग्रहाचें नीचस्थान होय उदाहरणार्थ, मेपरा शीचा रवि असता तो उच्चचा, असें घर लिहिलें आहे आणि मेपापासून सातवी रास तूळ आहे म्हणून तूळेचा रवि असता तो नीचचा आहे असे समजाव याचप्रमाणे, घृश्रिकेचा चंद्र, केकचा मंगळ, मीनेचा बुध, मकरेचा गुरु, कन्येचा शुक्र आणि मेपराशीचा शनि हीं ग्रहाचीं नीच स्थाने जाणावीं राहूचें स्वगृह कन्या, उच्चस्थान मिथुन व नीचस्थान धन आहे तसेच, वेतूच स्वगृह मीन, उच्चस्थान धन व नीचस्थान मिथुन आहे रवि मेप राशीच्या १० अंशात असला म्हणजे तो परम उच्च व तूळ राशीच्या १० अंशात असतां परम नीच समजावा याप्रमाणे कोणता ग्रह कोणत्या राशीस किती अंशात असतां परम उच्च व नीच समजावा ह् खातील कोष्टकारून ध्यानीं येईल उच्चचे ग्रह शुभफलदायक व परमोच्च त्याहून अधिक शुभफल देणारे असतात, तथापि ते स्वगृहीच्या ग्रहाहून अधिक शुभ आहेत असें मात्र समजू नये नीच ग्रह असतां निर्बली व परम नीच असतां निष्फल जाणावे

ग्रह	रवि	चंद्र	मंगळ	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
उच्च	मेघ	वृषभ	मकर	कन्या	कर्क	मीन	तूळ
परमोच्चांश	१०	३	२८	१५	५	२७	२०
नीच	तूळ	वृश्चिक	कर्क	मी	मकर	कन्या	मेघ
परमनीचांश	१०	३	२८	१५	५	२७	२०

हीं ग्रहांची उच्चनीच स्थानें (राशी) कोणत्या तत्वावर ठरलीं आहेत हें समजत नाही. तथापि अनुमानानें असें वाटतें कीं, कोणताही ग्रह पृथ्वीजवळ आल्यामुळे किंवा सूर्याच्या दूरत्वासुळे त्याचें तेज पृथ्वीवर अधिक पडू लागेल, आणि पृथ्वीवरील मनुष्यादिकांशीं त्याचा अधिक संबंध पोचू लागला म्हणजे तो ग्रह उच्चीचा, असें कल्पिलेले असावें. आणि याच्या उलट स्थिति असली, म्हणजे कोणत्याही कारणानें ग्रह तेजोहीन होऊन पृथ्वीवरील परतुमानावर त्याचा कमी प्रभाव असला म्हणजे तो ग्रह नीचावस्थेचा अशी समजूत झाली असावी.

ग्रहांच्या अवस्था—कोणताही ग्रह उच्चीचा असतां त्यास दीप्त म्हणतात व नीचीचा असतां दीन म्हणतात. ग्रह स्वक्षेत्रीं असतां स्वस्थ म्हणतात; मित्रक्षेत्रीं असतां मुदित किंवा हर्षित म्हणतात; पूर्णउदित ग्रह असतां त्याला शक्त म्हणतात आणि अलंगत असतां विकल म्हणतात. तसेंच, शुभग्रह पापग्रहानें युक्त असतां खलग्रह आणि पापग्रहानें विद्ध असतां पीडित म्हणतात. शुभग्रहाचे पङ्गांत ग्रह असतां त्याला शांत म्हणतात. तसेच, समराशीच्या पहिल्या सहा अंशांत कोणताही ग्रह असतां त्याला घाल म्हणावें. ६ अंशांपासून १२ अंशांपर्यंत असतां कुमार, १२ अंशांपासून १८ अंशांपर्यंत युवा, १८ अंशांपासून २४ अंशांपर्यंत वृद्ध, आणि २४ अंशांपासून ३० अंशांपर्यंत असतां मृत म्हणावें. विषमराशींत याच्या उलट स्थिति असते. म्हणजे पहिल्या ६ अंशांत मृत, ६ पासून १२ पर्यंत वृद्ध, १२ पासून १८ पर्यंत युवा, १८ ते २४ कुमार आणि २४ अंशांपासून ३० अंशांपर्यंत घाल म्हणावें.

ग्रहांचें कर्तृत्व—ज्याप्रमाणें ग्रह इष्ट किंवा अलिष्ट असेल त्याप्रमाणें ग्रहांचीं पुढील इष्टानिष्ट फलें अनुभवास येतील असें जाणावें. रवि—पितृसुखदुःख, शरीरसुख, पुण्याई, मनाची रचि, धैर्यशास्त्रज्ञान इत्यादि गोष्टी रवीच्या योगानें प्राप्त होतात. चंद्र—मातृसुखदुःख, यशप्राप्ति, शरीरकांति, सौंदर्य, व ज्योतिष इत्यादि गोष्टी चंद्राच्या योगानें प्राप्त होतात. मंगळ—मित्रसुख, पराक्रम, धीर्नि, साहसी स्वभाव, धनुर्विद्या, शस्त्रक्रिया इत्यादि गोष्टी मंगळापासून होतात. बुध—पुत्रसुखदुःख, मातृसुख, गणित, वेदांत, शिल्पशास्त्र, ग्रंथलेखन, वक्तृत्व ही बुधापासून प्राप्त होतात. गुरु—भ्रातृसुख, संपत्ति, बहुविध विद्वत्ता, कार-

स्थान, व्याकरण, ह्या गोष्टी गुरूपासून होतात. शुक्र—खीसुप्त, गायन, वक्त्रि, वांनि, कलाकौशल्य व त्रिपयसुख हीं शुक्रापासून मिळतात. शनि—नीचविद्या, मोकर चाकरांचें सुखदुःख, निर्दयी व घातक स्वभाव, दारिद्र्य, मृत्यु, कारागृहवास हीं शनीपासून प्राप्त होतात. राहूपासून गारडी विद्या व केतूपासून गुप्त मंत्रतंत्र हीं प्राप्त होतात.

स्थानवली, दिग्वली व कर्तरी ग्रह—स्वक्षेत्री, उच्चराशीत, मित्रक्षेत्री, त्रिकोणांत ग्रह अमतां तो स्थानवली म्हणावा. बुध गुरु पूर्वेंस म्हणजे कुंडलींत मध्यस्थानीं, सूर्यमंगळ दक्षिणेस म्हणजे दशमस्थानीं, शनि पश्चिमेस म्हणजे सप्तमस्थानीं व चंद्रशुक्र उत्तरेस म्हणजे कुंडलींत चतुर्थस्थानीं, याप्रमाणें ग्रह अमतां ते द्विकवली ग्रह म्हणावे. कोणत्याही ग्रहाच्या मागील व पुढील स्थानीं ग्रह असतां मधला ग्रह हा मागील व पुढील अशा दोन ग्रहांच्या कर्तरींत आहे, असें म्हणतात.

ग्रहांचें शत्रुत्व, मित्रत्व व समत्व.

रवेः सखायो गुरुभौमचंद्राः, शत्रू सिताकीं, च बुधः समः स्यात् ।
 विधोर्न शत्रुः, सुहृदौ रविशौ, शनीज्यभौमोशनसः समाः स्युः ॥ १६ ॥
 शोऽरिः, कुजस्यार्कहिमांशुजीवा मित्राणि, मंदोशनसौ समौ च ।
 शस्यार्कशुक्रौ सुहृदौ, कुजेज्यमंदाः समाः स्युस्तु रिपुहिमांशुः ॥ १७ ॥
 शुरोरिपू शुक्रबुधौ, सखायो रवीदुभौमास्तु, शनिः समः स्यात् ।
 भृगोः सखायौ शनिचंद्रपुत्रौ, शत्रू रवीदू, च समौ कुजेज्यौ ॥ १८ ॥
 मंदस्य शुक्रदुस्तौ सखायां, गुरुः समोर्कदुकुजास्तु नेष्टाः ।
 राहोः सखायो बुधमंदशुक्रत गुरुः समोर्कदुकुजास्तु नेष्टाः ॥ १९ ॥

मागें दुसऱ्या प्रकारांत ग्रहांचें शत्रुमित्रत्वाचें कोष्टक जरी दिलें आहे तरी सौकर्यान्वय तें पुनः येथे देतो. जिवाथ राहूच्या शत्रुमित्रत्वासंबंधी तेथे काहींच सांगितलें नाहीं तेही येथें सांगतां. ह्यावेरीज येथे आधारभूत घेतलेलीं पध्दती मिश्र आहेत.

मित्र.	शत्रु.	सम.	मित्र.	शत्रु.	सम.
रवि.. गु.मं.चं	शनि, शुक्र.	बुध	गुरु...र.च मं.	बुध, शुक्र,	शनि.
चंद्र...सू.षु.	राहु.	मं.गु शु.रा.	शुक्र...रा. बु	रवि, चंद्र.	म.गु.
मंगळ...र.च गु.	बुध.	शु. रा.	शनि...शु. बु.	रवि, चंद्र, मं.	गुरु.
बुध...र. शु	चंद्र.	मं. गु रा.	राहु...श बु शु.	रवि.चं मं.	गुरु.

वेतूचे शत्रुमित्र राहुप्रमाणेच समजावे.

शत्रुत्व किंवा मित्रत्व याचा व्यावहारिक अर्थ उघडच आहे तेव्हां त्याविषयी लिहिण्याचें काहीं कारण नाहीं. समत्व याचा अर्थ औदात्म्य. अर्थात् शत्रु

त्यही नव्हे आणि मित्रत्वही नव्हे. अशी स्थिति असल्याचें कारण असें भादे
 र्शी, चंद्र सूर्य खेरीज करून जे इतर ग्रह दोन दोन राशींचे स्वामी आहेत,
 ते एका राशीच्या स्वामित्वाचे वेळीं कर्षीं मित्र असतात आणि दुसऱ्या
 राशीच्या स्वामित्वाचे वेळीं वैच शत्रु असतात. परंतु अशा वेळीं पहिला
 ग्रह दुसऱ्याशीं शत्रुभाव किंवा मित्रभाव न दाखवितां केवळ उदासीन राहतो
 असें मानिलेले आहे. यालाच समत्व म्हणतात. ग्रहांचें शत्रुमित्रत्व कसें
 पहावें याविषयी अधिक स्पष्टीकरण मागे दिलेंच आहे.

ग्रहांच्या दृष्टि.

पादैकदृष्टिदर्शने तृतीये द्विपाददृष्टिनेचपंचमे वा ।

त्रिपाददृष्टिश्चतुरष्टमे च संपूर्णदृष्टिः समसतमे च ।

त्रिं कर्म, धीर्धर्म, चतुर्गजेषु पश्यन्ति पूर्णं शनीजीवभौमाः ॥ २० ॥

शनीचांचून इतर कोणताही ग्रह स्वस्थानापासून तिसऱ्या व दहाव्या स्थाना-
 वर ३/४ दृष्टीनें पाहतो. गुरूचांचून इतर कोणताही ग्रह स्वस्थानापासून पांचव्या
 व नवव्या स्थानावर ३/४ दृष्टीनें पाहतो. मंगळाचांचून इतर कोणताही ग्रह
 स्वस्थानापासून चवथ्या व आठव्या स्थानावर ३/४ दृष्टीनें पाहतो. आणि सर्व ग्रह
 स्वस्थानापासून सातव्या स्थानावर संपूर्ण दृष्टीनें पाहतात. ह्यारिवाय जे दहिर्यतीं
 ग्रह आहेत त्यांचीं विशेष दृष्टिस्थाने आहेत. जसें, शनि स्वस्थानापासून तिसऱ्या
 व दहाव्या स्थानांवर, गुरू पांचव्या व नवव्या स्थानांवर आणि मंगळ चवथ्या व
 आठव्या स्थानांवर संपूर्ण दृष्टीनें पाहतात. म्हणून शनीला एकपाद ३/४ दृष्टि नाही,
 गुरूला द्विपाद ३/४ दृष्टि नाही आणि मंगळाला त्रिपाद ३/४ दृष्टि नाही, असें जाणावें.

ग्रहांचें राशींमध्ये वास्तव्य.

मासं शुक्रबुधादित्याः, सार्द्धमासं तु मंगलः ।

त्रयोदशान् गुरुक्षैव सपाद्विदिने शशी ॥ २१ ॥

राहुरष्टादशाग्नासान् त्रिदशान्मासान् शनैश्चरः ।

राहुवत्केतुरुक्स्तु राशिभोगाः प्रकीर्तिताः ॥ २२ ॥

प्रत्येक राशींत रवि, बुध व शुक्र हे शुमारें एक महिनापर्यंत, चंद्र सवाहीन
 दिवस, मंगळ दीडमासपर्यंत, गुरू तेरा महिने, शनि ३० महिने म्हणजे अर्दीच
 वर्षे आणि राहु व केतु अठरा महिनेपर्यंत राहतात. इतलें ७ वर्षे व नेपच्यून
 शुमारें १३॥ वर्षे प्रत्येक राशीवर असतो.

फलें पहाण्याचे स्थूल नियम.

कुंडलीतील ग्रहांचीं फलें सांगतांना पुढें सांगितलेले साधारण नियम ध्यानांत ठे-
 वावे. कोणत्याही स्थानाचा स्वामी शुभग्रह असेल, किंवा स्वकीर्ती, मित्रक्षेत्री, आपल्या
 २२ वर्षो.

उच्चराशींत, केंद्रांत अथवा त्रिकोणांत असेल आणि पापग्रहाची त्याजवर दृष्टि नसेल किंवा पापग्रहांनी युक्त नसेल तर ज्या स्थानाचा तो स्वामी असेल त्या स्थानासंबंधी तो शुभफल देईल असे समजावे. कोणत्याही स्थानाचे स्वामी परस्परांस पहात असतील किंवा परस्परांच्या स्थानी असतील तर त्या भाषासंबंधीही शुभफल मिळेल असे जाणावे. कोणताही पापग्रह जर स्वस्थानी, मित्रगृहांत, आपल्या उच्चराशीस किंवा शुभग्रहाच्या राशीस असेल तर तो शुभफलदायक होतो. कोणत्याही स्थानाचा स्वामी जर स्वस्थानापासून १।४।७।१०।५।९ या स्थानी असेल तरीही, ज्या स्थानाचा तो स्वामी असेल, त्या स्थानासंबंधी शुभफल मिळेल. कोणत्याही स्थानाचा स्वामी पापग्रह असेल, पापग्रहाने युक्त असेल किंवा दृष्ट असेल, किंवा शुभग्रह असूनही नीचस्थानी असेल, शत्रुक्षेत्रांत असेल, किंवा लग्नापासून अथवा स्वस्थानापासून ६।८।१२ या स्थानी असेल तर त्या स्थानासंबंधी अशुभफल मिळेल. तात्पर्य, ह्या रीतीने सारासारविचार करून फलनिर्णय करावा. गुरु ज्या स्थानी असतो त्या स्थानाची हानि करतो परंतु तोच स्वगृहीचा असेल तर मात्र नाश करित नाही. ज्या स्थानावर गुरुची दृष्टि असेल त्या स्थानाची तो वृद्धि करितो. तसेच, शनि ज्या स्थानी असतो त्याची वृद्धि करितो आणि ज्या स्थानावर पहातो त्याचा नाश करितो; परंतु स्वगृहावर पहात असेल तर मात्र अशुभफल देत नाही. मंगळही याचप्रमाणे शुभाशुभ जाणावा. पापग्रह उपचपस्थानी असतां बलवान् जाणावे. तिसऱ्या किंवा अकराव्या स्थानी असणारा कोणताही ग्रह बलिष्ठ समजावा. कोणताही ग्रह त्रिकस्थानी निर्बल होय. बलवान् ग्रह आपल्या महादर्शेत शुभफल देतात. सारांश, कोणत्याही भावाचे फल सांगतांना, त्या भावाच्या सप्तमांत कोणते ग्रह आहेत, त्या भावाचा स्वामी शत्रुक्षेत्री किंवा मित्रक्षेत्री आहे, उच्चीचा आहे की नीचीचा आहे, शुभग्रहांनी किंवा पापग्रहांनी युक्त आहे, किंवा दोन पापग्रहांच्या कर्तरींत आहे, किंवा अन्योन्य क्षेत्रसंबंध आहे की काय, म्हणजे मेपराशीचा स्वामी सिंहराशींत व सिंहराशीचा स्वामी मेपराशींत (हा योग शुभ आहे) इत्यादि गोष्टींचा विचार करून फलें सांगायचीं. फलें सांगतां येणें ही गोष्ट केवळ अनुभवाची आहे हें मागें लिहिलेंच आहे. म्हणून सर्व योगांचीं फलें कोणत्याही मीठ्या मंधांत मुद्दां लिहिलेलीं असतील असें समजूं नये. तीं केवळ आपल्या बुद्धिबलानेंच ठरविलीं पाहिजेत. तथापि विषयाची दिशा समजून तत्संबंधी कांहीं विचार ठरवितां यावे म्हणून तन्वादि द्वादशभावांचीं आतां सामान्य फलें सांगतां.

द्वादशभावांचीं फलें.

१ तनुस्थान—लग्नस्वामी शुभग्रह असून केंद्री, मित्र क्षेत्री, उच्चीचा, शुभ-

ग्रहांनीं युक्त किंवा दृष्ट असेल व त्यावर पापग्रहाची दृष्टि नसेल किंवा तो पापग्रहाचे राशीस नसेल तर मनुष्य सखगुणी, सुरूप, विद्वान्, धनी व निरोगी होईल. लग्नस्वामी कुंडलींत कोटही नीचीचा, पापग्रहयुक्त किंवा शत्रुक्षेत्रीं असतां अंतर्गळाद्रि गुह्यविकार उद्भवतात. लग्नीं चंद्र असतां मनुष्य रोगट असतो. जन्म-लग्नकुंडलीमध्ये कौण्ठाही शूर किंवा पापग्रह आपल्या शत्रुगृहीं असेल तर मग उत्पन्न होतात. रवियुक्त मंगळ, पापग्रहयुक्त मंगळ किंवा समोरासमोर परस्परांच्या सप्तमांत रविमंगळ निर्बळ असतां तोंडावर देवीचे मग राहतात, व अनेक वीळ अंगावर असतात. लग्नस्वामीवर दोन किंवा तीन शुभग्रहांची दृष्टि असतां मनुष्य शत्रुहीन आणि दीर्घायु होतो. रविमंगळाच्या योगापासून किंवा लग्नीं राहु, चंद्रावर शनिमंगळाची दृष्टि थापासून रक्तदोष उद्भवतात. जन्म-लग्नीं बुधचंद्रयोग असतां मनुष्य शास्त्रप्रवीण असतो. तसेंच, चंद्र शुभस्थानीं व शुभग्रहांनीं दृष्ट असतां मनुष्य शांतस्वभावाचा निपजतो. रविचंद्र एकत्र असतां किंवा शनिमंगळ समोरासमोर असतां पाण्यांत बुडण्याचा अपघात होतो. मिथुन, सिंह, धन आणि कुंभ या लग्नीं जन्म असून २१।८।१२ या स्थानीं शनि चंद्र असतां उदराचे विकार उद्भवतात. रविमंगळ समोरासमोर सप्तमांत असतां घातरोग उद्भवतात. जन्मलग्नावर गुरुशुक्राची पूर्ण दृष्टि असतां मनुष्य घाटो-क्या तोंडाचा, सुरूप, पुण्यशील व दुसन्यावर भायली छाप बसविणारा होतो. लग्नीं उधीचा बुधगुरु किंवा शुक्र असतां अगुल विद्या आणि धन हीं प्राप्त होतात. लग्नाचा स्वामी पृष्ठ, अष्टम व द्वादशस्थानीं असेल तर मनुष्य अंती निर्धन होतो. लग्नावर मंगळाची दृष्टि असेल तर मनुष्य अत्यंत मात्सरी होतो. लग्नीं शनि राहु (उचीचे, मित्रक्षेत्रींचे व स्वगृहींचे खेरीज करून) असतां किंवा लग्नावर त्यांची दृष्टि असतां मनुष्य व्यंग असतो. लग्नाधिपति अपघा चंद्र ज्या स्थानीं असेल त्या स्थानचा स्वामी त्रिंशू ऋणजे १।८।१२ या स्थानीं असतां मनुष्य पातुलदेही असतो. लघेश लग्नीं असतां मनुष्य निरोगी, स्वैच्छाचारी, व पराक्रमी होऊन त्याला द्विभार्यायोग घडतो. लग्नस्वामी द्वितीय भुवनीं असतां धनाची चिंता; तृतीय स्थानीं असतां अत्यंत पराक्रमी, सुसंपन्न, व अनेक खिचांनीं रत असणारा, चतुर्थस्थानीं असतां मामृसुख व गुणरूपयुक्त, पंचमस्थानीं असतां मध्यमपुत्रसुख व प्रथम आपल्याला भय; षष्ठांत असतां रोगी; सप्तमांत असतां खीळ छेद, विरक्त, प्रवासार्थ व निर्धन; अष्टमांत असतां बुकनीं; नवमस्थानीं असतां भाग्यवंत; दशमस्थानीं असतां पितृसुख व राजमान; एकादश स्थानीं असतां सुयी, मानी व धर्मशास्त्रवेत्ता आणि द्वादशस्थानीं असतां जुगारी व जुमार्गी होईल असें जाणावे. वृषभ, कर्क, किंवा मीन लग्नीं जन्म असून कुंडलींत शनि चंद्र पाप-ग्रहयुक्त असतां तो मनुष्य खुजा होतो. शनि व मंगळ या दोन ग्रहांनीं युक्त,

कुंडलीत कोठें निर्बली रवि असेल तर कुष्ट उत्पन्न होतें. लग्नेश, बुध, मंगळ किंवा चंद्र हे कोठेंही राहुकेतुयुक्त असतां श्वेतकुष्ट होतें. लग्नाधिपनि व मूर्य ६।८।१२ या स्थानीं असतां गंडरोग होतो. लग्नीं चंद्र असतां विलासी व उधळ्या होतो. सप्तमांत निर्बली शनि असतां मूर्ख निपजतो. लग्नीं बुध व सप्तमांत गुरु असतां सदा हंसत बोलणारा होतो. मेवेचा चंद्र लग्नीं असतां मुखरोगानें तोंडास दुगंधी येते. उघीचे ग्रह केंद्रीं म्हणजे १।१।७।१० या स्थानीं असतां दीप्तनामक योग होऊन मनुष्य अति श्रीमान् होतो. लग्नस्वामी चतुर्थस्थानीं असतां विद्वान् व पणस्थानीं असतां हतवीर्य होतो. लग्नेश शुभग्रह असून त्याची पूर्णचंद्रावर दृष्टि असेल तर धन व कीर्ति हीं मिळतात. लग्नावर लग्नेश पूर्ण दृष्टीनें पाहील अथवा लग्नेश परमोक्षांशांमध्ये असून सप्तमेशाची त्याजवर दृष्टि असेल किंवा सप्तमेशानें युक्त असेल किंवा सप्तमेश स्वगृहीं, उघीचा किंवा स्वगृहाला पाहत असेल किंवा केंद्रीं सर्व शुभग्रह असतील तर सौभाग्ययोग होतो. हा सर्व प्रकारें मनुष्याला मुखी देवितो. लग्नीं चंद्र असून पापग्रहांनीं दृष्ट असेल तर मनुष्य रोगी होतो. लग्नीं शनिराहु असतां मनुष्य भांग, गांजा इत्यादि व्यसनांनीं युक्त असतो. जुळ्या भावंडांच्या कुंडलींत धन, कन्या, मिथुन किंवा मीन लग्न असून लग्नीं बहुधा राहु असतो. तनुस्थानीं बुधगुरुयुक्त हे तीन ग्रह रवियुक्त असतां महान् भगवद्भक्त होतो. आतां तनुस्थानस्थित सूर्यादिग्रहांचीं फलें सांगतो हीं फलें ते ते ग्रह त्या स्थानीं किंवा त्या स्थानाचे स्वामी असतां प्रायः सारखींच अनुभवास येतात. तनुस्थानीं म्हणजे लग्नीं सूर्य असतां आळशी, रागीट, शरीरानें धिप्पाड, विषयी व निर्दय असतो. लग्नीं चंद्र असतां उन्मत्त, वृशांग, विलासी व रोगी असतो. मेघ, वृषभ व कर्क लग्नीं जन्म असून लग्नीं चंद्र असतां सुंदर व गुणी असतो. लग्नीं मंगळ असतां शरीरावर मग्न, भ्रमिष्ट, भटकणारा व साहसी असतो. लग्नीं बुध असतां शांत, नम्र, उदार, सदाचरणी, विद्वान् व पुत्रवान् असतो. लग्नीं गुरु असतां बुद्धिमान्, लोकप्रिय, उपकारी व सुंदर असतो. लग्नीं शुक्र असतां कलाकुशल, सुंदर, लोकमान्य व विषयी असतो. लग्नीं स्वगृहींचा किंवा घलघान् शनि असतां तो पुरूप उंच, सट्ट व धार्मिक असून फार श्रीमंत असतो. ह्या व्यतिरिक्त शनि असतां मनुष्याला निर्धन, अमंगल व रोगी करितो. लग्नीं राहु असतां तो पुरूप दुष्टबुद्धि, लोकांला फसविणारा, मस्तकदुल असलेला व विषयी असतो. लग्नीं केतु असतां रोगी, मित्रा, उद्वेगी व खींचिता असणारा असतो. वर जीं सूर्यादि ग्रहांचीं फलें सांगितलीं आहेत, तीं ते ते ग्रह उघीचे व बलवान् असतां मात्र पूर्ण अनुभवास येतात. स्वक्षेत्रीं व मित्रक्षेत्रीं असतां अर्धी फलें व शत्रुक्षेत्रीं असतां चतुर्थांश फलें मिळतात. आणि ग्रह असेंगत असतां निष्फल होत असें जाणावें.

२ धनस्थान—जन्मकाळीं धनस्थानीं सूर्य, मंगळ, शनि किंवा क्षीणचंद्र हे ग्रह असतील तर तो मनुष्य धनहीन होतो. धनस्थानीं सूर्य असतां संपत्ति मिळते परंतु त्यावर शनीची दृष्टि नसावी. धनस्थानीं गुरु किंवा शुक्र असणें हा श्रीमंतीचा योग आहे. धनस्थानीं बुध किंवा चंद्र असतांही संपत्तिलाभ होतो परंतु चंद्राची दृष्टि बुधावर किंवा बुधाची दृष्टि चंद्रावर असतां संपत्तिनाश होतो. धनस्थानीं चंद्र मंगळ असून तेथें शनीची दृष्टि असेल तर त्या मनुष्याला नेत्र-विकार होतो. चंद्रानें युक्त किंवा सूर्यानें युक्त शुक्र व लगेत किंवा चंद्रमंगळशनि हे १६८१२ या स्थानीं असतील तरीही नेत्रविकार होतो. धनस्थानीं शनि असून त्यावर बुधाची दृष्टि असणें हा योग धनदायक आहे. धनस्थानीं चंद्र किंवा शुक्र पापग्रहांनें युक्त किंवा दृष्ट असतां तो पुरुष बहुत कामी व परखीरत होतो. मकर किंवा कुंभ लक्ष्मी मंगळबुध असून त्यावर सूर्याची दृष्टि असतां तो पुरुष विनोदी होतो व मोठमोठ्या लोकांस हंसवून रूप करितो. धनभुवनीं राहुशुक्र असतां मनुष्य द्रव्यसंग्रही होतो परंतु त्याच ठिकाणीं केतु कोणत्याही पापग्रहांनें युक्त असतां सार्थिक होतो. धनस्थानीं रवि, बुध, गुरु किंवा शुक्र असतां यश होतो, परंतु तेथेंच मंगळ, शनि राहु इत्यादि पापग्रह शशुक्षेत्रींचे किंवा नीचीचे असतां मनुष्य तोतरा होतो किंवा वाणीमध्ये दुसरा कांहीं दोष असतो. धनेश पापग्रह असून १६८१२ या स्थानीं असतां वाणीमध्ये मोठाच दोष असतो. द्वितीयस्थानाचा स्वामी शुभग्रह असून लक्ष्मी असतां धनवान्; द्वितीयस्थानीं असतां द्विभार्यो योग; तृतीयस्थानीं असतां स्वपराक्रमानें द्रव्यार्जन करणारा; चतुर्थस्थानीं असतां परखीरत, लोभी व नास्तिक; पंचमस्थानीं असतां विद्वान् व संततिवान्; षष्ठांत असतां गुहारोगी, शत्रूंची पीडा; सप्तमांत असतां स्त्रीसुखाचा नाश; अष्टमस्थानीं असतां भूमिलाभ, व ज्येष्ठ सहोदरांचें व स्त्रीचें सुख अल्प; नवमांत असतां उद्योगी व श्रीमंत; दशमस्थानीं असतां पंडित, अभिमानी, कामी व अल्प संत-तिवान्; एकादशस्थानीं असतां श्रीमंत आणि द्वादशस्थानीं असतां निर्धन होईल असें जाणावें. राहु किंवा सूर्य यांनीं युक्त द्वितीयस्थानीं नीचीचा शुक्र असेल तर मनुष्यास कुटुंबापासून सुप्त मिळत नाहीं. धनस्थानाचा किंवा भा-ग्याचा अधिपति भाग्यांत, केंद्रांत किंवा त्रिकोणांत, किंवा भाग्येश शुभग्रह असून लाभस्थानीं व तसाच लाभेश भाग्यस्थानीं किंवा केंद्राधिपति भाग्यांत किंवा लाभ्रांत असणें हे सर्व योग श्रीमंतीचे आहेत. धनस्थानीं रवि असतां मनुष्य निर्धन व बुद्धिहीन होतो. धनस्थानीं चंद्र असतां सुखी, नन्न व पुत्रवान् होतो. मंगळ असतां धनहीन, कुसंगतिप्रिय, व नास्तिक होतो. धनस्थानीं बुध असतां सुशील, चतुर, सुखी व कांतिमान् होतो. धनस्थानीं गुरु असतां सुंदर, विद्यागुणकीर्तियुक्त, वैर न करणारा, सुशील व संपत्तिमान् होतो. धनस्थानीं

शुक्र असतां अनेक विद्यापरिपूर्ण, वक्ता व निरंतर पशुवाहनादिकांचा उपभोग घेणारा होतो. शनि असतां परगृहीं वास करणारा, व्यसनयुक्त, देशांतर करणारा व राजमान्य होतो. राहु असतां गुप्तगोष्टींचा स्फोट करणारा व भटकणारा होतो. द्वितीयस्थानीं स्वगृहींचा, शुभग्रहाचे क्षेत्रीं किंवा बलवान् केतु असतां अत्यंत सौख्य मिळतं. तशी स्थिति नसतां केतूच्या योगानें कुटुंबविरोध, धननाश किंवा मुखरोग होतो.

३ सहजस्थान—तृतीयस्थानाला पराक्रमस्थान म्हणतात. तृतीयस्थानीं जितके अधिक शुभग्रह असतील तितका मनुष्य अधिक पराक्रमी, दैवशाली व परोपकारी होतो. तृतीयस्थानीं चंद्र असतां श्रीमंत व मंगळ असतां पराक्रमी, युक्ति प्रयुक्तीनें द्रव्य संपादन करणारा परंतु शीघ्रकोपी होतो. चंद्रमंगळाची जोडी ३।५।१।११ या स्थानीं असते तो पुरष बहुगुणी असतो. तृतीयस्थानीं मंगळ, शनि आदिकरून पापग्रह असतील किंवा त्या स्थानाचा स्वामी पापग्रहानें युक्त किंवा दृष्ट असेल किंवा त्या स्थानापासून ६।८।१२ या स्थानीं असेल तर बंधुभगिनीचें सौख्य फारच अल्प असतें. परंतु तृतीयस्थानाचा स्वामी स्वगृहीं, मिश्रक्षेत्रीं किंवा गुरुशुभानें दृष्ट किंवा युक्त किंवा उच्चैचा असतां बंधुसौख्य होईल. तृतीयाधिपति धनभयनीं आणि धनाधिपति तृतीयस्थानीं असा अन्योन्य क्षेत्रसंबंध किंवा तृतीय आणि दशमस्थान यांचा स्वामी एकच असून धनस्थानीं असेल तर तो मनुष्य स्वपराक्रमानें बहुत संपत्ति मिळवील. तृतीयस्थानीं उच्चैचा सौम्य ग्रह असेल तर तो मनुष्य युक्तीनें दुसऱ्या मनुष्यावर आपलें वर्धस्व ठेवील. व तोच उच्चैचा क्रूर ग्रह असेल तर करारी स्वभावानें वर्धस्व राखील व तोंडपूजेपणा करणें निघ मानील. तृतीयस्थानीं शनि, पशुस्थानीं राहु व दशमांत मंगळ किंवा तृतीयस्थानीं रविमंगळ किंवा शनि हे बलवान् असतील तर भरेन किंवा मारीन असा पुरष निपजतो. तृतीयस्थानाधिपति शुभग्रह असेल किंवा शुभग्रहानें दृष्ट असेल तर त्या मनुष्याला उपजीविकेचें उत्तम साधन अनायासकरून मिळेल. तृतीयस्थानीं तीन पापग्रहांनीं युक्त चंद्र असेल व त्याला कोणताही पापग्रह पाहत नसेल तर भावंडांना अनिष्ट होय. नवमस्थानीं रवि स्वगृहींचा असतांही भावंडांना अनिष्ट होय. तृतीयस्थानाचा मालक खीग्रह असेल किंवा तृतीयस्थानीं शुक्र किंवा चंद्र हे खीग्रह असतील तर जन्मणाराला पाठीवर बहिणों अधिक व पुरुषग्रह विपनराशींत असतां माऊ अधिक असतात. तृतीयस्थानीं जो राशि असेल तत्परिमित किंवा तृतीयेस ज्या राशींत असेल तत्परिमित, किंवा मंगळ ज्या राशींत असेल तत्परिमित भावंडांची संख्या सांगायी. तथापि हा अनुभव अपवादोत्तमक आहे. तृतीयाधिपति केंद्रीं, उच्चैचा गुरुयुक्त असेल किंवा तृतीयेलापासून पांचव्या किंवा नवव्या स्थानीं मंगळ असेल तर पुष्कळच

भावह होतील * तृतीयस्थानाचा स्वामी लक्ष्मी असता पराक्रमी, साहसी व स्वच्छदी, दुसऱ्या स्थानी असता क्लेशवान्, तिसऱ्या स्थानी असता पराक्रमी व द्रव्यवान्, चवथ्या स्थानी असता सुखी, पाचव्यांत असता सुबुद्ध, सहाव्यात असता भावडापासून घ्रास व मातुलसुखाचा अभाव, सातव्यात असता दुःखी, आठव्यात असता कुकर्मो, नवव्यात असता स्त्रियापासून द्रव्यलाभ, पिसा कुकर्मो व दैन्य दाम्बविणारा, दहाव्यात व अकराव्यात असता धनवान् व पराक्रमी आणि घाराव्यात असता निर्धन होईल असें ज्ञानाव ज्या गुरपाच्या तृतीयस्थानी रवि अथवा मंगळ असेल त्याच्याकडे बढीलपणाचा मान येतो व तो इतर भावडापासून विभक्त असतो शिवाय स्वार्ची भावह अत्पायुपी असतात रुद्रापासून तृतीयस्थानी रवि असता तो मनुष्य प्रियभाषण करणारा, उत्तम मनाचा, सपत्तियुक्त, बहुसौर्यरहित, कणरोमी व बलवान् असतो तृतीयस्थानी चंद्र असता मनुष्य गविष्ट, कृपण, निर्भय व निर्दय होतो तृतीयस्थानी मंगळ असता पराक्रमी, उदार, धनवान् व बहुसौर्यरहित असतो तृतीयस्थानी बुध असता चतुर, इच्छित काय श्रेयसास नेणारा, साहसी, सुखरहित व कुटुंबा मनाचा होतो तृतीयस्थानी गुरु असता कृपण, कृतघ्न, स्त्रीपुत्र याची प्रीति नसलेला व अग्नि-मांशान् दुर्बल असतो तृतीयस्थानी शुक असता शरीरानें कुत्र, कृपण, अत्यंत विषयासक्त, पापाणहृदयी व खोड्या करणारा होतो तृतीयस्थानी शनि असता पराक्रमी, लोकप्रिय व त्याच्या कनिष्ठ भावडाचा नाश होतो राहु असता यशस्वी, सुखविलास भोगणारा, पराक्रमी, दास्युपासून कार्यसाधक व बहुवाधवाना मारक होतो तृतीयस्थानी केतु असता शत्रुनाश, कलह पधुनात, व बाहुपीडा होते ३१९ झा स्थानी समोरासमोर रविमंगळशनि असता कणरोग होतो

४ सुहरस्थान—चतुर्थस्थानाचा स्वामी केंद्रात, त्रिकोणांत, धनभुवनी किंवा एकादशात असता मनुष्य सपत्तिमान् होतो चतुर्थस्थानेश लग्नस्वामीन किंवा गुरशुकानें युक्त किंवा दृष्ट स्वगृही, मित्रस्त्री, उधीचा किंवा पराक्रमस्थानी असेल किंवा भाग्येश व लग्नस्वामी शुभग्रह असून एकत्र असतील व १८११२ या स्थानी नसतील किंवा भाग्यभुवनावर गृहने नवमस्थानावर भाग्येश किंवा गुर पूर्ण दृष्टीनें पाहत असेल तर तो मनुष्य स्वपराक्रमानं गृह संपादन करील चतुर्थस्थानेश नवमाधिपतीनें युक्त असता किंवा चतुर्थस्थानाधिपति लक्ष्मी किंवा एकादशस्थानी असून गुरुन दृष्ट असता किंवा गुरुची चतुर्थस्थानावर पूर्ण दृष्टि असून चतुर्थ स्थानाच्या स्वामीच व गुरुच मित्र व असता अथवा चंद्र नवव्या स्थानी व मंगळ एकादशस्थानी असता तो मनुष्य राजपूज्य होऊन त्याला जन्मभर इच्छित वाहनादिकाचें सौख्य मिळत मंगळ उधीचा शुभग्रहाची अवलोकित असता किंवा तो चतुर्थस्थानाचा मालक असता त्या मनुष्यास गृहमातीचा योग होतो

चतुर्थ स्थानी चंद्र किंवा चतुर्थस्थानाधिपति गुरुशुक्रांनी युक्त किंवा अवलोकित असेल तर गारुड्याघोडे वगैरे प्राप्त होतात. चतुर्थस्थानाचा स्वामी पूर्णचंद्रानें युक्त असून नवमस्थानाचे स्वामीवर गुरुची दृष्टि असेल तर त्या मनुष्याचे हातून लोकोपयुक्त कृत्ये घडतात. चतुर्थस्थानी कोणताही निर्बली पापग्रह असेल किंवा चतुर्थस्थानेश शनि, मंगळ किंवा राहु यांनी युक्त असेल तर त्याच्या मातेला ह्येश होताळ. चतुर्थस्थानी शुभग्रह असेल अथवा चतुर्थस्थानेश शुभग्रहानें युक्त असेल तर त्याला पुष्कळ भातमुख मिळेल. चतुर्थेश चतुर्थस्थानापामून ६।८।१२ चा स्थानी असतां पितृसुखापेक्षां मातृसुख कमी असतें. चतुर्थ किंवा अष्टमस्थानी मंगळ असतां मनुष्याला शेतवाडी इत्यादिकांचें धतन असतें. चतुर्थस्थानी शनि किंवा शनीची दृष्टि असतां प्रायः सायलमातेचा योग घडतो. चतुर्थस्थानचा स्वामी एमीं असतां फार विद्वान् होऊनही अंगी सभाधीटपणा नसतो. चतुर्थेश द्वितीयस्थानी असतां कुटुंबी व संपत्तिमान्, तृतीयस्थानी असतां अपयशी व चित्तातुर, चतुर्थस्थानी असतां सुखी, पंचमांत असतां देवभक्त आणि सर्वांस प्रिय, सहाव्यांत असतां सायलमातेचा योग व कुक्कर्म करणारा, सातव्यांत असतां विद्वान् व दानशूर, आठव्यांत असतां दुःखी, पंढव आणि स्त्री दुःशील, नवव्यांत असतां स्वपराक्रमानें द्रव्यार्जन करून सुख भोगणारा, दहाव्यांत असतां राजपूज्य व अनेक सुखांचा भोक्ता, अकराव्यांत असतां रोगी आणि वाराव्यांत असतां ह्येश भोगणारा होईल. एप्रकुंडलींत चतुर्थस्थानी पूर्वाहून अधिक शुभग्रह असल्यास भाऊवंद सोयरेधायरे इत्यादि बहुत असतात. पण त्यांवर पापग्रहाची दृष्टि असल्यास त्यांच्याशीं पटत नाहीं. एप्रपासून चतुर्थस्थानी रवि असतां पोटदुःखीचा विकार असून त्यास पथादिकांचें सुख मिळत नाहीं. चतुर्थस्थानी चंद्र किंवा चतुर्थेश चंद्र असतां जटाशयापासून धन संपादन करणारा, शेतवाडी, भायां व पुत्र यांनी युक्त व अद्वयान् होतो. चतुर्थस्थानी किंवा चतुर्थेश मंगळ असतां प्रवासी, आस्रजनांपासून घास पावणारा व बलहीन होतो. बुध असतां धनधान्यसंपन्न, नृत्यपायनाची आवड असणारा, सुविद्य व देशांतर करणारा होतो. चतुर्थस्थानी गुरु असतां लोकमान्य, धनयाहनयुक्त व राजानुग्रहानें संपत्ति संपादणारा होतो. शुक्र असतां तो पुरव सर्वांचा खेदी, उत्तम घरदार असलेला, ईश्वरोपासक व नित्यानंदी असतो. चतुर्थस्थानी शनि असतां आळशी, बलहीन, तर्कटी व मलीन असतो. राहु असतां मुखरहित, आसांपासून अपयश व नित्य भटकणारा असतो. चतुर्थस्थानी वेनु असतां आस्रइष्टांचें व मातेचें सुख नसून पित्तविकारानें जर्जर होतो.

५ सुत-विद्या-स्थान-—जन्मकाळीं पंचमस्थानी किंवा केंद्रीं सर्व ग्रह असतां

पनाका नामक योग होऊन मनुष्य धनी, पुत्रवान् व धार्मिक होतो पंचमस्था नापर शनिराहूची दृष्टि असतां कन्या पुष्कळ होऊन दुःसकाचा योग असतो पंचमेत फेंद्रीं निवा त्रिकोर्णी असून पापग्रहान् दृष्ट नसेल तर पुत्रसंतति अधिक होईल पंचमस्थानी नियंत्री ग्रह असून तेथे शनीची वृण दृष्टि असता पुत्रहीन होतो व मंगळाची दृष्टि किंवा मंगळ तेथे असता पुत्रशोक होतो पंचमस्थानी गुरु असून तेथे पापग्रहाची दृष्टि नसेल तर तीस वर्षांपुढे पुत्र होईल, आणि पूर्व वर्षांत पुत्र झालाच तर निर्विघ्न, रोगी, किंवा घरांत तडे करणारा होईल जर एतेत छत्री, द्वितीय किंवा तृतीयस्थानी असेल तर त्या गुर्याला प्रथमपुत्र होईल व जर एतेत किंवा पंचमेत चतुर्थस्थानी असेल तर प्रथम कन्या होईल छत्रीं किंवा धनस्थानी चंद्र, मंगळ किंवा शुक्र यांतून कोणताही ग्रह असतां निश्चयंकरुण प्रथम पुत्र होईल कित्येक प्रथकार अस म्हणतात वीं, पंचमस्थाना पर जितक्या शुभग्रहाची दृष्टि असेल त्याच्या दुष्पट मरति होईल तसेंच जितक्या अधिक दुःखग्रहाची दृष्टि असेल तितकी पुत्रमत्त्या अधिक व स्त्रीग्रहांची अधिक दृष्टि असतां कन्याधिक्य असेल सुतस्थान हें पापग्रहाची एकादी राशी असेल व तेथे शुभग्रहाची दृष्टि नसेल तर तो दुःख सतनिहीन अथवा अल्प सतानयुक्त होतो सुतस्थानी बुधशुक्राचा किंवा चंद्राचा नवांत असेल अथवा तेथे शुक्रचंद्राची दृष्टि असेल तर कन्या पुष्कळ होतील पंचमस्थाना पावून सातव्या म्हणजे एकादशस्थानी पापग्रह अमना गर्भपात, उपजत मुल मरण, दृष्टादि प्रकार घडतात पंचमस्थानी स्वगृहींचा शनि असेल तर पाच मुलगे होतील मकरराशीचा मंगळ असता कन्या अधिक होतात म्बगृहींचा गुरु असून पापग्रहाची दृष्टि नसतां निदान पांच पुत्र होतात सतनिस्थानी सिद्ध, कुम व मेघ हे राशि असता अल्पसंतति होते मुहयत्करुण सतनिस्थानावर पापग्रहाची दृष्टि नमेल तरच सतनिसेल्येव होतें सतनि अनुत्पन्न होईल हें सांगण वस्तुतः दृष्टि आहे, तथापि सारासार विचारानें काहीं सांगता येत विषयाहा विचार पंचम स्थानावर करितात पंचमस्थानी गुरु स्वक्षेत्रांचा असतां मिहान् व प्रथमतां होतो पंचमस्थानी एतेत शुभग्रह असेल किंवा स्वगृहींचा शुभग्रह असेल तर विद्वान् होतो धनस्थानांत बुधगुरु असतां भाषामिश्र आणि वक्ता होतो मित्रक्षेत्री, स्वगृहीं किंवा उर्ध्वीचा पुष्क असता कवि, गायक किंवा यांचे बाज मितात होतो शुक्राचा सक्थ मारदृष्टिचा, वरें व चिरे पांच्यानीं आहे पंचमेत चंद्रयुक्त किंवा पंचम अथवा नवमस्थानी बुध व शनि असता उत्तम गायक होतो शनि फेंद्रींत, उर्ध्वीचा, स्वगृहींचा, मित्रक्षेत्रींचा किंवा एकादशस्थानी वलिष्ट असून पापग्रहांनीं शुक्र नसून शुभग्रहांनीं दृष्ट असेल तर मनुष्य वर्गील व कायदेपंडित होतो शनीचा संवध कायदासीं असतो मकरराशीचा शनि किंवा वृश्चिकेचा

शनि केंद्री व विशेषतः १।२।११।३।९ या स्थानीं भ्रमृह्नीचा शनि किंवा भाग्यस्थानीं चंद्रगुरुची जोडी बलवान् असतां तो मनुष्य वकील होतो. त्रिकोणांत, एकादशस्थानीं किंवा धनस्थानीं बुधशुक्र असतां मनुष्य वेदांती होतो. पंचमस्थानीं व लाभस्थानीं पुष्कळ ग्रह असतील तर मनुष्य कारस्थानी होतो. बुध व मंगळ समोरासमोर सप्तमांत असतां मनुष्य इंजीनिअर होतो. दुसऱ्या किंवा तिसऱ्या स्थानीं रवि, बुध किंवा चंद्र असतां मनुष्य गणिती होतो. सिंहालगावर जन्म असतां व चंद्र मंगळ समोरासमोर म्हणजे परस्परांच्या सप्तमांत विशेषतः ३ व ९ या स्थानीं असतां मनुष्य उत्तम गणिती होतो. कुंभराशींत किंवा मिथुनराशींत रविसानीच्या योगानें निरंतर शाखाचा व्यासंग घडतो. पंचमेश पापग्रहांनीं दृष्ट, निर्बळी, नीचीचा, शत्रुक्षेत्रीं असतां मनुष्य निर्विद्य होतो. मिथुनलग्नीं किंवा मिथुन राशींत शुभग्रह असतां मनुष्य शास्त्री व पंडित होतो. पंचमेश लग्नीं असतां कपटी व लोभी, दुसऱ्या स्थानीं असतां श्रीमंत, तृतीयस्थानीं असतां लोभी, चतुर्थस्थानीं असतां मातृमुख, पंचमांत असतां संतनिसौख्य्य वेताचें, सहाव्यांत असतां संत-नीचा नाश व दत्तक पुत्राचा योग, सातव्यांत असतां परामर्शी व धनधान्, अष्टमांत असतां छातींत रोग, नवमांत असतां ग्रंथकर्ता, दशमांत असतां सुविद्य व सुविद्य संतति, अकराव्यांत असतां पंडित, ग्रंथकर्ता आणि पंचमेश बाराव्यांत असतां संततिनाश याप्रमाणे जाणावें. ज्यांच्या पंचमस्थानीं रवि किंवा पंच-मेश रवि असेल तो मनुष्य अल्प संतनिमान्, दामिकपणाची आयड धरणारा, सदाचरणापासून पराशुख व अस्थिर मनाचा असतो. तोच रवि सिंहराशीचा असेल तर मनुष्य बुद्धिमंत परंतु गर्बिष्ठ होतो. पंचमस्थानीं चंद्र किंवा पंचमेश चंद्र असतां जितेद्रिय, सत्यवक्ता, प्रसन्नचित्त, सुखी व सुशील असतो. मंगळ असतां कफरक्तदोषपीडित, स्त्रीपुत्रांचें सुख नसणारा व व्यवहारज्ञ असतो. पंचमस्थानीं किंवा पंचमेश बुध असतां पुत्र व मित्र यांपासून सुख पावणारा, सुशील, कुशल व मंत्री असतो. गुरु असतां सन्मित्र व सुसंगति अस-णारा, श्रीमंत, यत्ना व विद्वान् निपजतो. पंचमस्थानीं किंवा पंचमेश शुक्र असतां कवि, राजमान्य व संपत्तियुक्त असतो. पंचमस्थानीं शनि असतां दुर्बल, दीन व दुःशील असतो. राहु असतां मित्रसुख नसणारा, पोटागुलाच्या व्यथेनें पीडित व भ्रमिष्ठ असतो. केतु असतां बंधु, संतति व स्त्रीसुखविरहित व यीर्ष-युक्त असतो. गुरुशुक्र परस्पर नवपंचमांत असतां पूर्णज्ञानी होतो.

६ रिपुस्थान—पद्मस्थानचा स्वामी पापग्रहांनीं युक्त असून लग्नीं अथवा अष्टमस्थानीं असेल तर शरीरावर व्रण किंवा फोड होतात. जर पष्ठाभिपति रवि असून तो लग्नीं किंवा अष्टमांत असेल तर मन्मकाषर, चंद्र असतां मुखामध्यें, मंगळ असतां कंटाचे ठायीं, बुध असेल तर हृदयावर, गुरु असतां नाभीवर, शुक्र

अमतां नेत्रावर, शनि असतां पायावर आणि राहुकेतु असतां ओठावर मणादि-
कांचा उद्भव होतो. मंगळाच्या किंवा बुध्याच्या गृहांत लग्नाधिपति असून त्यावर
बुधमंगळाची दृष्टि असेल तर तो मनुष्य नेत्ररोगी होईल. पक्षेक्ष लार्गी अथवा
मृत्रीयस्थानीं असतां तो मनुष्य शत्रूचा पादाघ करणारा होतो. पक्षेक्ष द्विती-
यस्थानीं असतां कठोर हृदयी असून बन्दा असतो व त्याला पुत्रांपासून द्रव्याचें
साहाय्य मिळतें. लघ्नेश व अष्टमेश पक्षस्थानीं असेल तर वामनेत्राला आणि
एकदा शुक्र पक्षांत किंवा अष्टमांत असेल तर दक्षिण नेत्राला पीडा होणे. राहु
केतु पक्षांत असतां दंतरोगी व शनि मंगळ पक्षांत असतां नानाप्रकारचे यातरोग
होतात. पक्षस्थानीं पापमहयुक्त चंद्र असतां मनुष्य रोगी होऊन त्याच्या हातून
शत्रूचें निवारण होत नाहीं. लग्न पुटपराकीचें असून पक्षेक्ष उचीचा, पापमहानीं
युक्त किंवा दृष्ट असेल तर गुह्यरोग होईल. सिंहाराशीचा रवि पक्षांत असतांही
गुह्यरोग होतात. पक्षेक्ष सूर्यानें किंवा राहुनें युक्त द्वादशस्थानीं असतां नीच-
पृथि करणारा होईल. पक्षस्थानावर मानुलमुखाचा विचार करितात, तो असा.
आपला जो लग्नेश असेल त्यापासून किंवा चंद्रापासून किंवा बुधापासून जें पक्षस्थान
त्याचा स्वामी शुभप्रद असेल किंवा ते शुभप्रदयुक्त असेल तर मानुलमुखा होते.
शुभ व चंद्र हे मानुलमुखाचे कारक प्रद आहेत म्हणून त्यांचा मानुलमुख पाहतांना
विचार करितात. लग्नापासून रवि पक्षस्थानीं असतां किंवा पक्षेक्ष रवि असतां
तो मनुष्य गिरतर सुपी, बलवान्, पूज्य, पराक्रमी व शत्रुहीन होतो. पक्षस्थानीं
किंवा पक्षेक्ष चंद्र असतां तो मनुष्य आळशी, रोगी, निर्दय व शत्रुयुक्त होतो.
मंगळ असतां शत्रुनाश करणारा, सरसंगति घरणारा, व रिपयी होतो. बुध
अमतां बलहृदय, रोगी, निद्र, शत्रुपीडायुक्त व आळशी असतो. पक्षस्थानीं
किंवा पक्षेक्ष गुरु असतां संगीतशास्त्रांत प्रवीण, कीर्तिप्रिय, आरंभशूर व शत्रु-
नाश करणारा होतो. शुक्र असतां निर्भळ, स्त्रियांला अभिय व स्त्रीप्रीय होतो.
पक्षस्थानीं शनि असतां किंवा पक्षेक्ष शनि असतां तो पुरप शत्रुनाश करणारा
पुण्य, मुज, पुष्टांग व मत्सर असतो. राहु असतां कटिभ्रूलार्गी पीडा भगलेला,
मलेच्छांशीं छेद देवणारा, शत्रुनाश करणारा, बलवान् व धनिक होतो. पक्षस्थानीं
केतु असतां मानुलमुख नसलेला, निरोगी व मदा द्रव्यलाभ असणारा असतो.
पक्षेक्ष २३/२११० या स्थानीं असतां शुभ व अन्यत्र अमतां मनाला प्राप्त, व
सांसारिक दुःख होतें. १११२ या स्थानीं शनिमनोर रविमंगळ अमतां अच-
कार होतो.

७ जायास्थान—मत्तमस्थानीं पुढील शुभप्रद अमतां हे मुद्देयाचें लक्षण
आहे. सप्तमेत मित्रगृही, उचीचा किंवा चांगल्या स्थानीं अमतां मनुष्य
पराक्रमी होतो. सप्तमेत उचीचा अमतां पराक्रमी व संगारदृश भाषां मिळने परंतु
मत्तमेत शनि चंद्र असतां धी मानीं भावि वरपट्टे लसेल व हार शुभप्रद अमतां

मनमिळाऊपणानें ससारात वागेळ सप्तमात शुभग्रह असता मनुष्य वीर्यवान् होतो सप्तमेश रविमगळानें युक्त, किंवा चंद्र आणि गुरु हे शनि, मगळ किंवा राहु यानीं युक्त असता नीच व विधवा खिदाचा सग त्या पुरपाला घडतो सप्तमस्थानीं चंद्र, गुरु, शुक्र किंवा सप्तमस्थानावर त्याची पूर्ण दृष्टि असतां सुशील व पतीच्या अनुमतानें वागणारी भार्या मिळते सप्तमस्थानीं शुक्र, मगळ किंवा राहु असतां किंवा सप्तमेश शनि असतां मनुष्याला परस्त्रीसग घडतो सप्तमस्थानीं शत्रुक्षेत्रींचे पापग्रह असता हीनश्रियांशीं आणि स्वगृहीचे असता उच्च किंवा स्ववर्ण स्त्रीशी स मागम घडतो सप्तमस्थानाचा स्वामी एकादशस्थानीं असता किंवा सप्तमात शनि चंद्र असता किंवा त्यांची दृष्टि तेथ असतां मनुष्य परस्त्रीरत होतो चंद्रानें दृष्ट असा एनेश सप्तमात व सप्तमेश लग्नीं असताही मनुष्याला परस्त्रीसग घडतो मिथुनराशीचा शुक्र असता मनुष्य अनिकामी होतो कोणत्याही वलिष्ठ पाप ग्रहांनें युक्त असा शुक्र असतां मनुष्य व्यभिचारी होतो बुधशुभ्राचाही योग तसाच आहे शुभ्राच्या अथवा सप्तमस्थानाच्या दोन्ही वाजूस पापग्रह पडले तर नपुमक व प्राप्त होत जन्मकालीं विपमराशीला मगळ आणि समराशीला चंद्र रवियुक्त असून परस्परस पाहत असतील किंवा समराशीला शनि आणि विपम राशीला बुध असून परस्पर दृष्ट असतील तर त्या मनुष्याला निश्चयेकरून पदत्व प्राप्त होतें रवि, चंद्र, बुध, यांवर मगळाची दृष्टि असता नपुसकरव प्राप्त होते सप्तमस्थानीं पापग्रहयुक्त राहु, मगळ किंवा शनि असता किंवा त्या ग्रहाची तेथ दृष्टि असता मनुष्याला द्विभार्यायोग घडतो व स्त्रीचे वर्तेन पतीच्या मताप्रमाणे नसत सप्तमेश नीच किंवा पापग्रहाच्या राशीस असता किंवा एनेश अष्टमात असताही द्विभार्यायोग होतो एमापासून पड किंवा द्वादशस्थानीं रवि किंवा चंद्र असता त्या मनुष्याचा एकच विवाह होतो लग्नीं, सप्तम, किंवा द्वादश स्थानीं पापग्रह असता किंवा पंचमांत चंद्र असतां विवाहयोग बशिरां पडतो किंवा विवाहसमयीं अडचणी उत्पन्न होतात सप्तमस्थानाचा स्वामी लग्नीं असतां क्रूर व मेदोरोगी, द्वितीयस्थानीं असता परस्त्रीसभोग, तृतीयस्थानीं सतनीच सुख कमी, चतुर्थस्थानीं असतां सुशील भार्येचा लाभ, पंचमांत असतां शान, मानी व धनी, षष्ठात असता भार्या रोगी, सप्तमेश सप्तमांतच असेल तर परदारलपट, अष्टमांत असतां स्त्रीसवधीं दुःख, नवमांत असता स्वखियेविपयीं भादर, दशमांत असता धार्मिक व सत्यवक्ता, अकराव्या स्थानीं असतां सतनीला अपाय व द्वादशस्थानीं असेल तर निर्धन व कृपण होईल सप्तमेश जेथ असेल तेथपासून ११४/७८१२ ह्या स्थानीं कोणताही पापग्रह, विशेषत मगळ असता बहुभार्यायोग घडतो सप्तमेश शत्रुक्षेत्रीं, नीचीचा अथवा अमंगत असेल तरीही त्या पुरपाचे अनेक विवाह होतात सप्तमेश पंचमस्थानीं असता मनुष्य निपु

त्रिक व त्रिपुर होतो. लग्नावर मंगळाची दृष्टि आणि सप्तमस्थानावर गुरुची दृष्टि असतां मनुष्य परस्त्रीविषयीं पराश्रुल होतो. तसेंच सप्तमस्थानावर रवि, चंद्र बुध व गुरु यांची दृष्टि असेल किंवा हेच ग्रह सप्तमस्थानीं असतील तर मनुष्य अधिक कामी असूनही परस्त्रीविषयीं पराश्रुल असतो. द्विस्रभाधारांशस रवि चंद्र शुक्र असतां तो पत्नीचा त्याग करितो. सप्तमेश उच्चस्थानीं असून सप्तमस्थानावर पापग्रहाची दृष्टि नसेल तर अनायासें सुंदर स्त्रियांची प्राप्ति होते. सप्तमस्थानीं वृषभ किंवा तूळराशीस शुक्र चंद्राची युति असतां बहुत स्त्रियांचा समागम होतो. २।७ या स्थानांचे स्वामी किंवा लग्नेश आणि षष्ठेश, हे पापग्रहांनें युक्त असतां मनुष्य कामी होतो. ६।७ या स्थानांचे स्वामी पापग्रहयुक्त असून ६।७ या स्थानापासून नवमांत असतां मनुष्य विषयी होतो. लग्नापासून सप्तमस्थानीं किंवा सप्तमेश रवि असतां तो पुरुष परद्रव्यापहारी, दुःशील व रोगी होतो. सप्तमस्थानीं किंवा सप्तमेश चंद्र असतां तो मनुष्य अभिमानी, कृशांग, कामी, व धनविनयरहित असतो. मंगळ असतां तो पुरुष सदा चिंतायुक्त, व शत्रुयुक्त असून त्याला स्त्री आणि गृह यांचे सौख्य कमी असते. सप्तमस्थानीं किंवा सप्तमेश बुध असतां तो पुरुष मोठा धीमंत, सुशील, सत्यवादी व निल पर्यटन करणारा असतो. गुरु असतां शास्त्राभ्यासासक्त, नम्र, भंततिसंपत्तियुक्त, मंत्री व कवि असतो. शुक्र असतां कलाकुशल, रतिकुशल, नित्य पर्यटन व स्त्रियाशी खेह करणारा असतो. सप्तमस्थानीं किंवा सप्तमेश शनि असतां बलहीन, मेदोरोगी, अल्पवीर्य, नीचांर्णी खेह देवणारा व आळशी असतो. राहु असतां त्या पुरुषाला चैर्ययोग, द्विभार्यायोग आणि कलहप्रिया स्त्रियेची प्राप्ति घडते. केतु असतां मद्रा प्रवासी, धनक्षय, व पाण्यापासून भय असा योग असतो. तोच केतु वृश्चिक राशीचा असतां निरंतर लाभदायक होतो; परंतु मनाला व भायेंला पीडा होते. सप्तमस्थानीं रवितानि किंवा द्वितीयस्थानीं राहु असतां स्त्रियांचा पगडा पर्तंबर असतो. हाच योग स्त्रीला असतां ती पत्नीला श्रिय असते.

८ मृत्युस्थान—अष्टमेश पापग्रह असून नीचीचा असेल व कोणत्याही शुभग्रहांनीं युक्त किंवा दृष्ट नसेल किंवा स्वक्षेत्रींचा नसेल तर तो मनुष्य अर्पायु होतो. अष्टमेश शुभग्रह असून शुभग्रहांनीं युक्त व दृष्ट असतां मनुष्य दीर्घायु होतो. अष्टमाधिपति पृकादशस्थानीं अथवा त्रिकोणांत असतां वात्स्यायस्यंत मनुष्य बु.पी होऊन नंतर मुप्त भोगितो. अष्टमेश अष्टमस्थानीं असतां किंवा उत्तमा शनि अष्टमस्थानीं असतां मनुष्य दीर्घायु होतो. अष्टमेश षष्ठ किंवा द्वादशस्थानीं पापग्रहयुक्त असेल किंवा लग्नेशानें युक्त असेल अथवा लग्नीं किंवा अष्टमांत क्षीण चंद्र असेल तर मनुष्य अर्पायु होतो. लग्नापासून ५।७ या स्थानीं पूर्ण अंशांत गुरु असतां, लग्नेशानें युक्त मंद्रीं किंवा त्रिकोणीं

शुक्र, बुध असता व इतर ग्रह १६।११ या स्थानीं असता मनुष्य दीर्घायु, गुणी व धनवान् होतो नवम पचमस्थानीं शुभग्रह असून लग्नीं कर्केचा गुरु असणे हा योग मनुष्याला दीर्घायु करितो केंद्रीं गुरुशुक्र व एकादश स्थानीं चंद्र असता मनुष्य पुष्कळ वर्षे वाचतो लग्नाधिपनि अष्टमस्थानीं असून लग्नावर पापग्रहाची दृष्टि असेल किंवा लग्नेश नीचीचा असेल तर मनुष्य मध्य मायु होतो अष्टमेश भौमयुक्त असता किंवा लग्नेशावर मंगळाची दृष्टि असता किंवा राहु, सूर्य व चंद्र लग्नीं किंवा केद्रीं असता किंवा अष्टमस्थानीं राहु, बुध व मंगळ अमता किंवा पापग्रहांनीं युक्त चंद्र ६।८ या स्थानीं असता, सप्तमस्थानीं शनि मंगळ असतां किंवा द्वादशस्थानीं गुरु राहु असता मनुष्य क्वचित्च दीर्घायु होतो पण्डित व द्वादशेश हे स्वगृहीं, लग्नीं किंवा परम्पराच्या गृहीं असतां मनुष्य दीर्घायुपी होतो. लग्नाधिपनि उर्धीचा, चंद्र एकादशस्थानीं व गुरु अष्टमात असता मनुष्य दीर्घायु होतो अष्टमस्थानचा स्वामी लग्नीं असतां व्रण होऊन मनुष्य व्याधियुक्त होतो अष्टमेश द्वितीयस्थानीं असतां निर्धन, तृतीयस्थानीं असता अशक्त, चतुर्थस्थानीं असता भानृपितृसुख अल्प, पचमस्थानीं असता पुत्रसतनि अल्प व स्थिरवृत्ति, षष्ठस्थानीं असता पाणी व सर्प यापासून भीति, सप्तमात असतां द्विभार्यायोग, अष्टमात असता स्वतः कुकर्मां व स्त्री इच्छेविरुद्ध घागणारी, नवमात असता पातकी, परस्त्रीरत व अल्प सतनि, दशमांत असता दुःखी व क्रूर, एकादशात असता सर्वकाल द्रव्याचा व्यय आणि द्वादशस्थानीं असतां रोगी, दुःखी व अल्पायु होईल अष्टमस्थानीं पापग्रह असून त्यावर मंगळाची दृष्टि असतां अपमृत्यु घडतो ज्या बालकाला रवियुक्त बुध किंवा चंद्र व्ययस्थानीं असेल ते मूल अल्पायु होत अष्टमेशाची लग्नस्वामीवर दृष्टि असता ते मूल अल्पायु होते अष्टमेश व चंद्रराहु हे लग्नीं असतां अपघाताने मृत्यु घेतो अष्टमस्थानीं रवि अमता किंवा अष्टम स्थानाचा स्वामी रवि असता तो मनुष्य क्रोधी, शारीक नेत्राचा, शत्रु यादविणारा व शून्य शरीराचा असतो अष्टमेश किंवा अष्टम स्थानीं चंद्र अमतां तो मनुष्य क्षीण, अनि घाम येणारा, निर्धन, शत्रुपीडायुक्त व उद्दिप्त असतो मंगळ असता नेत्रपीडा, रक्तशोथ, नीच कर्मां, गुह्यरोगी व अल्पत निद्रक असतो बुध असता राजानुग्रहाने धन मिळविणारा, गविष्ट व सर्वांशीं विरोध करणारा असतो अष्टमस्थानीं किंवा अष्टमेश गुरु असता अतिशय मर्त्तन, विनयरहित, आळशी व स्थूल, परंतु दान्तिहीन असतो शुक्र असतां प्रसन्नचित्त, धूर्त, निःशक, राजमान्य व स्त्रीपुत्रांची चिंता अमणारा अमतो शनि असतां रक्तशोषानीं पीडित, निर्भय, असतुष्ट व आळशी असतो राहु असतां गुह्येद्रियाला पीडा होते व अष्टमस्थानीं केतु असतां गुह्यस्थानीं पीडा असते आणि त्याला निरतर द्रव्यालाभ होतो

९ भाग्यस्थान—भाग्येश भाग्यस्थानी, केंद्री किंवा त्रिकोणांत असेल किंवा भाग्यस्थानावर भाग्येशाची दृष्टि असेल किंवा शुभग्रहानें युक्त किंवा दृष्ट असेल तर तो पुरुष कार भाग्यवान् होतो. लग्नी, नृवीयस्थानी व पंचमस्थानी कोणताही ग्रह असून तो जर थलवान् असेल आणि भाग्यस्थानावर पहात असेल तर तो पुरुष मोठा भाग्यशाली, संपत्तिमान् व विलासी असा होतो. भाग्येश पापग्रह असून त्याची, विशेषतः मंगळाची, भाग्यस्थानावर दृष्टि असतां मनुष्य चौर्यकर्मानें, अन्यायानें अथवा लांच खाऊन पुष्कळ द्रव्य मिळवितो; परंतु उत्तरवयांत धार्मिक होतो. पूर्णचंद्रानें युक्त असा शनि किंवा मंगळ भाग्यस्थानी बलवान् असेल तर तो पुरुष मंत्री होतो व सहायसलत देऊन पुष्कळ द्रव्यसंपादन करितो. एकादशस्थानचा स्वामी भाग्यभुवनी असतां मनुष्य विद्वान् होतो. परंतु तोच पापग्रहांनी युक्त असतां मनुष्यास दुःखी करितो. नवमस्थानी नीचीचा गुरु, राहुयुक्त असून त्यावर शनि व मंगळ यांची दृष्टि असतां मनुष्य दुष्कर्म करितो. नवमेश व धनेश एकत्र केंद्री असून त्यावर लग्नेशाची दृष्टि असतां मनुष्याला मोठा धनलाभ होतो. भाग्यस्थानी पांच ग्रह एकत्र असतां धोर अधिकार आणि अपार संपत्ति प्राप्त होते. गुरु नवमांत असून त्यावर रवि शनीची दृष्टि असतां मनुष्य अरयंत गुणी व संपत्तिमान् होतो. भाग्यस्थानी चंद्र, मंगळ व बुध यांची दृष्टि असतां कीर्तिमान्, सुखी व धीमंत होतो. शुक्राची दृष्टि असतां विद्वान् होतो. नवमस्थानी चंद्र असून त्यावर शनि, बुध व मंगळ यांची दृष्टि असतां संपत्तिवान् व कर्तृत्ववान् होतो. नवमांत शुक्रचंद्र असतां प्रतापी परंतु अनीतीचीं कर्म करणारा होतो, व शनिचंद्र असतां अभद्राभक्ष्य करणारा होतो. नवमांत शुक्रमंगळ असतां द्विभार्यायोगही घडतो. नवमांत चंद्र, बुध व शुक्र असतां सापन्नमातेचा योग असतो. नवमांत अनेक पापग्रह असतां पापकर्मी होतो. नवमांत शनि असतां दीर्घायु व भांडखोर होतो. नवमांत गुरुनें युक्त पूर्णचंद्र असतां किंवा नवमेश दशमांत असतां किंवा राहु नवमांत असून नवमेश स्वनवांती असतां मनुष्य तीर्थयात्रादि पुण्यकर्म करितो. नवमेश नवमांत असतां यज्ञादि कृत्ये घडतात. नवव्या स्थानापासून दुसऱ्या किंवा चवथ्या स्थानांत मंगळ असून नवमेश नीचीचा किंवा पापग्रहानें युक्त असतां जन्मणाराचा पिता निर्धन असतो. नवमेश उंचीचा, केंद्री शुक्र, व नवमांत गुरु असतां पिता दीर्घायुषी व धीमंत असतो. नवमेश दशमांत व दशमेश नवमांत असा भ्रम्योन्य क्षेत्र संबंध असतां पिता कीर्तिमान् असतो. अष्टमेश नवमांत, द्वादशेश लग्नांत, पष्ठेश पंचमांत व १८/१२ या स्थानी सूर्य असतां जन्मापूर्वी किंवा बालपणी पिता मृत्यु पावतो. नवमेश लग्नी असतां गुणो व यशस्वी, दुसऱ्या स्थानी असतां भाग्योदयाची धिता, नृवीयस्थानी असतां धनी, गुणी, शमी व लोकप्रिय,

चतुर्थस्थानी असतां यत्ता, व संतोषी, पंचमांत असतां गुरुभक्ति करणारा व बुद्धिमान्, सहाय्यांत असतां भाग्यहीन, सप्तमांत असतां अपयशी, अष्टमांत असतां भाग्यहीन, नवमांत असता घनी, गुणी व कानिमान्, दशमांत असतां मंत्री, यशस्वी, व पुण्यकर्म आचरणारा, एकादशांत असतां सुदैवी व लोकप्रिय आणि धाराव्यांत असता भाग्यहीन याप्रमाणे जाणावे. नवमस्थानीं एकदा रवि असतां किंवा नवमेश रवि असतां तो मनुष्य धार्मिक, सन्मतियुक्त, पुत्रभिन्नांचें शुभ असणारा व भातुल पक्षाशीं विरोध करणारा असतो. नवमस्थानीं किंवा नवमेश चंद्र असतां धन व कुटुंब यांच्या सुखानें युक्त, कथा पुराणें आवडणारा सदाचरणी व तीर्थयात्रा करणारा होतो. मंगळ असतां भांडरोर, पापकर्मांची पूर्वा न करणारा, राजमान्य आणि अन्यायानें द्रव्य मिळविणारा असतो. बुध असतां उपवारी, विद्यामिलापी, धनपुत्रयुक्त, नित्य प्रवासी व दाता असतो. नवमस्थानीं गुरु किंवा नवमेश गुरु असतां तो पुत्र्य राजमंत्री, सकार्य कर्ता, ईश्वरभक्त व धोरांचा आदर करणारा होतो. शुक्र असतां ईश्वराविषयी भाव, गुरु व अनिधि याचा आदर करणारा, तीर्थयात्रा करणारा व ऋषीप्रमाणें शांत स्वभावाचा होतो. शनि असता शरीरानें मुट्ट, धार्मिक, मत्सरी, व दुसऱ्यावर अंमल गाजविणारा असतो राहु असतां धर्म व द्रव्य यांचा नाश, वंधुसौख्य, अल्प भ्रमण व शरीरपीडा होते केतु असतां कुशनाश, म्ळेच्छांपासून भाग्यवृद्धि होते. ११०।२।५ या स्थानीं रविशनिराहुमंगळ असतां लाघवाऊ होतो.

१० दशमभाय—दशमेश निर्बल असतां मनुष्य वाईट आचरणाचा व चंचल बुद्धीचा होतो. दशमांत रवि किंवा राहु असतां किंवा दशमेश शुक्रयुक्त केंद्रीं असतां महायात्रा घडते. दशमांत पापग्रह निर्बली असतां मनुष्य साहमी व जुगाराचे व्यापार करितो. लग्नेश व दशमेश हे एकच असतील किंवा एकत्र असतील तर स्वकष्टानें द्रव्य संपादन करून मनुष्य पुण्यकर्म करितो. बुध शुक्र हे ज्या राशीस असतील त्या राशीचे स्वामी यलहीन असतां मनुष्य आसुरी कृत्ये करितो. दशमेश चंद्रयुक्त नवमांत असतां त्या मनुष्याचे हातून जीर्णोद्धार भडसात. दशमेश भाग्यस्थानीं, किंवा उच्चीचा, किंवा शुभ ग्रहांनी युक्त केंद्रीं किंवा त्रिकोणीं असेल तर त्या मनुष्याला व्यापारांत यश येऊन तो मत्कर्म करितो. दशमाधिपति ६।८।१२ या स्थानीं असतां साकृस्यांविषयीं नेहमीं परासुख होतो आणि ५।१।१० या स्थानाचे स्वामी व लग्नेश हे शुभग्रह असून यलवान् असतील तर तो मनुष्य शानी व धेदांती होतो. बुधानें दृष्ट किंवा दशमाधिपतीनें युक्त असा शनि दशमांत असतां किंवा शनीची दृष्टि असलेले बुध व चंद्रदशमांत असतां हरिपद प्राप्तीसाठीं मनुष्य संन्यास घेतो. चंद्रापासून दशमस्थानीं बुध गुरु शुक्र हे ग्रह असतांही संन्यास योग घडतो. ५।१।१० किंवा १२ ह्या स्थानीं

शुभ, मंगळ, गुरु व शनि असे चार ग्रह असता मनुष्य परब्रह्माचेदारी विनम्र होतो तीन ग्रहापेक्षा अधिक शुभग्रह कर्त्री, त्रिभोणी, स्वक्षेत्री, मित्रक्षेत्री, किंवा दशमात एकत्र असता प्रमत्ता योग होऊन तो मनुष्य यति किंवा यतिस्वभावाचा होतो. दशमेश द्वितीय अथवा सप्तम स्थानी असेल किंवा त्याच्या म्यानीने युक्त असेल तर मनुष्य त्रिपथी होतो दशमेश किंवा दशमस्थानी शुभ असता दुकानदार होतो दशमेश लग्नी किंवा लग्नेशान युक्त असता वधि होऊन उत्तर वयात सुखी होतो दशमेश धनस्थानी असता वत्ता, कृतीधस्थानी असता स्वच्छरी, चतुर्थस्थानी असता सुखी, पंचमात असता पुत्रवान्, सहाश्यात असता दुःखी व शत्रुतापात्रे पीडित, सप्तमात असता स्वच्छरी, अष्टमात असता दुःखी, नवमात असता भागवान्, दशमात असता सत्ववत्ता व ईश्वरभक्त, एकादश स्थानी असता सतोपी व धनवान् आणि द्वादशस्थानी असता दुःखी व अपयथी होईल दशमस्थानी मंगळ असता त्या मनुष्यास वटिलाजित भूमीचा चिंता असते नवम, पंचम व सप्तमस्थानी गुरु असता पुत्रमचयी चिंता असते दशमेश निर्बली असेल किंवा ६।८।१२ या स्थानी असेल तर आयुष्यात सुख होत नाही दशमस्थानी रवि किंवा दशमेश रवि असता तो पुरव बुद्धिमान्, पुत्रवान्, श्रीमान्, राजाश्रय असलेला, उपकारी असतो दशमस्थानी चंद्र किंवा दशमेश चंद्र असता राजमान्य, कीर्तिवान्, वज्रवान् मतोपी व सुदील असतो मंगळ असता अत्यास सतोपी, साहसी व धनमचयी होतो शुभ असता ज्ञानी, पराक्रमारी कामे करणारा, संपत्तियुक्त व मधुरभाषणा असतो ज्याचे दशमस्थानी गुरु किंवा दशमेश गुरु असेल तो पुरव राजमान्य, मित्र, पुत्र, धन व श्रीसुर यांनी संपन्न व पशुस्वी असतो शुभ असता सन्मान पावणारा, खानध्यान करणारा, धनसंपन्न व कुटुंबावर प्रीति करणारा असतो शनि असता राजप्रधान, चौर्ययोग, व कारस्थानी असतो दशमस्थानी किंवा दशमेश राहु किंवा केतु असता त्याला पित्यापासून सुख होत नाही व वातपीडा हाते

११ लाभस्थान—लाभेश लाभस्थानी असता पुत्रर नामक योग होऊन मनुष्य अत्यंत सुखी व सुशील होतो लाभस्थान शुभग्रहांनी युक्त असेल किंवा सौम्यग्रहाची त्यावर दृष्टि असेल तर मनुष्य ज्ञानी, वाच्यकलाभित्त असून साहसाचे व युक्तीचे उद्योग करून प्रस्थानेन परितो लाभस्थानी गुरु अथवा गुरुची दृष्टि असता तो पुरव विद्वान्, सज्जनसंगति करणारा, अंत करणाचा दयाळू व संपत्तिमान् होतो लाभस्थानी शुक्र असता देशांतर घडून क्रियाशालून प्रस्थानेन होते एकादशस्थानी, पद्मात किंवा त्रिभोणात लग्नेश, अष्टमेश व लाभेश अमनील तर तो मनुष्य दीर्घायु होतो २।३।४।५।१।११ या स्थानी पापग्रह असता मण्यासु धमते ६।८।१२ या स्थानी निर्बली किंवा शत्रुक्षेत्रीचे २४ ज्यो-

पापग्रह असता वारवार शरीराला हेतु होतात चतुर्थेश पष्टस्थानी शनियुक्त असता गाडीघोडा इत्यादिकावरून पडून अपघात होतो लाभस्थानी शुभग्रह असता किंवा लाभेश शुभग्रहयुक्त असता मनुष्य सरकमाने द्रव्य संपादन करितो तेच पापग्रह असता असत्कर्माने व शुभपापग्रहांचा संयोग असेल तर मिश्रमार्गाने द्रव्य मिळविले लाभेश रविचंद्र असता राजाध्यान, मंगळ असता वरिष्ठाच्या साहाय्याने, व शेतकीच्या योगाने, उध, गुर व शुक्र असता विद्या व स्वपराक्रम यापासून व शनि असता कुमार्गाने द्रव्य मिळते लाभेश केंद्री किंवा त्रिकोणी असता मनुष्य श्रीमत्त होतो एकादशस्थानचा स्वामी लग्नी असता वक्ता, आनंदी व साविक, द्वितीयस्थानी असता सुखी, तृतीय्यात असता बुद्धिमान् व पराक्रमी, चतुर्थस्थानी असता सुख भोगणारा, पंचमात असता पुत्रवान्, षष्ठ्यानी अमता प्रवासी व रोगी, सप्तमात असता स्त्रीला अनिष्ट, अष्टमात असता अविद्वान्, नवम व दशमस्थानी असता भाग्यवान् व राजपूज्य, एकादशात असता वक्ता व कवि आणि द्वादशात असता धर्मभ्रष्ट होईल ज्याच्या एकादशस्थानी रवि किंवा एकादशस्थानाधिपति रवि असेल तो मनुष्य याण्याचा शोकी, सत्कर्मा, धनवान् आणि कीर्तिमान् होतो चंद्र असता प्रसन्न चिचाचा, सद्गुणी व विलासी होतो मंगळ असता सुवर्ण, रौप्य, प्रवाल इत्यादि वस्तूंचा संग्रह करणारा, अधिकारी, व राजमान्य होतो बुध असता विद्याव्यासगी, भोगसक्त, सुशील व बलवान् असतो लाभस्थानी किंवा लाभेश गुरु असता तो मनुष्य सामर्थ्यवान्, मपत्तियुक्त विद्वान् व अधिकारी असतो शुक्र असता संगीत व मूल्य आवडणारा, व धर्मभ्रष्टावान् होतो शनि असता काळ्या रंगाच्या वस्तु, घोडे व वाहन यांची आवड व कायद्याचे ज्ञान असते राहु असता चतुष्पदाचा लाभ व विजय हीं प्राप्त होतात केतु असता नेत्रपीडा व गुह्यरोग होतात व तो मनुष्य उधळ्या असतो

१२ व्ययभाव—व्ययस्थानी शुभग्रह असेल, शुभग्रहाच्या राशीस असेल किंवा शुभग्रहाने दृष्ट असेल अथवा व्ययस्थानाचा स्वामी शत्रुदोशी, निर्धर्ती किंवा नीचीचा असेल तर तो मनुष्य फार खर्चिक नमतो व्ययेश शुभ नवांशी असता योग्य स्वर्थे करणारा व अशुभ नवांशी असता अयोग्य स्वर्थे करणारा होतो व्ययेश व्ययांत बलवान् असता धननाश होतो पष्टेश किंवा अष्टमेश दूर ग्रह असून व्ययस्थानी असता किंवा व्ययस्थानी राहु अमता भूमि व धन याचा नाश होतो व्ययेश बुध, गुर किंवा शुक्र असून व्ययस्थानीच असेल किंवा त्यांची व्ययस्थानाघर दृष्टि असेल तर शय्यादि सुखे मिळतात व्ययस्था नाघर भाग्येश पाहील तर मनुष्यास रजभूषित मचराचे सुख मिळते द्वादश स्थानचा स्वामी लग्नी अमता मधुर भाषण करणारा, सुंदर परंतु निर्धन असतो

द्वितीयस्थानीं भस्मा सप्तम्या व गुणी, तृतीयस्थानीं असता आपत्पोशा, चतुर्थींत असता निर्धन, पंचमान असता मग्नी, षष्ठस्थानीं असता शोषी, साषी व मत्तलि-
पामून हु प, सप्तमांत असता टीचे अरप सुम, अष्टमांत व नवमांत असता
धामिक व तीर्थयात्रा करणारा, दशमांत असता ग्याऊन पिऊन सुखी, एकादशान
असतां अरप पुत्रमुप आणि द्वादशाना असतां परस्त्रीरत होईल द्वादशस्थानीं
त्रिया द्वादशेश रधि असता त्या पुरुषाचे नेत्र निम्नेज असून तो विगृह्यिरोधी
असतो चंद्र असतां कुमरानि करणारा व नेत्ररोगी होतो मंगळ असता
निद्रद्रोही, शौर्ययोग, व रागीट असतो बुध असता मर्दान, ज्ञानहीन परंतु
स्वकार्यदक्ष व धूर्त असतो श्वररानीं गुरु असतां चिंतायुक्त, पापरमांकटे
प्रवृत्ति व शोधयुक्त असतो शुक्र असतां त्रिपयासक्त, निपुण, विरोधी व सत्य
पराशुर असतो शनि असता निर्धन, निर्धन, तिख आठवी व नांएपरहित
असतो. राहु असता नेत्ररोगी, पाशाला निवार व मध्यम प्रवीण मोक्षी
करणारा असतो केतु असता उधळ्या, गुणरोगी व आनंदरहित असतो

मेवादिलक्ष्मीं शुभाशुभ ग्रह.

असत्या लक्ष्मीं अमुक ग्रह शुभ व अमुक अशुभ असे श्री पुढे लिहिले आहे,
री प्रहाची स्थिति पाहून शुभाशुभ पर सागाची मेवलक्ष्मीं जन्म असता लक्ष्मीं
ध, शुभ व शनि हे अतिष्ठ असतात, कारण बुध हा पशु, शुक्र मारकेश व शनि
लभेन असतो रधि व गुरु हे त्रिकोणाधिपति अतएव शुभ होत परंतु व्ययेशही
र आहे म्हणून गुरुचे स्थान पाहून शुभाशुभ फल ठरवाव मेव लक्ष्मीं जन्मस्थ
नि, चतुर्थस्थानीं गुरु, सप्तमांत शनि व दशमस्थानीं मंगळ असता राजयोग होतो,
करण हे चार ग्रह फर्दी असून उर्ध्वे असतात वृषभ लक्ष्मीं जन्म असतां
द्र, गुरु व शुक्र हे अशुभ होत कारण चंद्र हा तृतीयेश म्हणून क्षीणपरा
मी, गुरु अष्टमेश व तोच लाभेन, आणि शुक्र हा पशुेश असतो भाग्येश तोच
शभेश शनि असल्यामुळे राजयोग करणारा आहे मिथुनलक्ष्मीं रधि, मंगळ
। गुरु हे अतिष्ठ होत कारण रधि हा तृतीयेश, मंगळ पशुेश व गुरु हा मार-
क होय येव शनि गुरु याचा योग मारक होय कारण शनि अष्टमेश व
। मारकेश आहे शुक्र पंचमेश असल्यामुळे शुभ होय येय बुधगुरु
ऊन असतां राजयोग होतो कारण बुध हा कर्माधिपति व शुक्र त्रिकोणा
धिपति आहे कर्कलक्ष्मीं जन्म असता बुध, शुक्र व शनि अशुभ जाणाने
करण बुध हा तृतीयेश व तोच व्ययेन असतो शुक्र हा चतुर्थेश व लक्ष्म
लभेन म्हणजे लाभेन नोष असतो शनि हा मारकेश व अष्टमाधि भाद्र
। पशु वैदात असता शुभ होत, म्हणून मंगळ शुभ जाणावा शिवाय मंगळ

हा त्रिकोणाचा व दशमाचा म्यामी असल्यामुळे राजयोगाचें फल देणारा आहे. कर्कटर्षी जन्मस्थ गुरु, चवथा शनि, सातवा मंगळ व दशमांत रवि हा राजयोग होतो. सिंहलर्षी जन्म असतां बुध, शुक्र हे अनिष्ट फलें देतात. कारण बुध हा मारकेश असून तोच लाभेश आहे. शुक्र हा तृतीयेश असून तृतीयस्थानाचें जें मृत्युस्थान म्हणजे दशमस्थान त्याचाही तोच स्वामी आहे. मंगळ हा पार शुभ आहे. कारण तो केंद्राचा व भाग्याचा अधिपति आहे. कन्यालर्षी मंगळ व गुरु हे अनिष्ट होत. कारण मंगळ हा तृतीयेश असून तृतीयस्थानाचें जें रिपुस्थान म्हणजे जन्मलगाचे मृत्युस्थान त्याचाही तोच स्वामी आहे. गुरु मारकेश आहे. चंद्रही लाभेश असल्यामुळे अनिष्ट होय. बुधशुक्र याचा योग राजयोग करणारा आहे. कारण बुध दशमेश व शुक्र भाग्याकेश आहे. तूळलर्षी जन्म असतां रवि, मंगळ व गुरु हे अशुभ होत. कारण रवि हा लाभेश, मंगळ मारकेश, व गुरु हा तृतीयेश असून तोच पदस्थानचा स्वामी आहे. शनि बुध हे त्रिकोणाधिपति असल्यामुळे शुभ होत. बुधचंद्रांचा योग राजयोग करणारा आहे. कारण बुध नवमेश व चंद्र दशमेश आहे. तूळलर्षी जन्मस्थ शनि, चवथा मंगळ, सातवा रवि आणि दहावा गुरु हा राजयोग होतो. वृश्चिक लर्षी जन्म असतां मंगळ, व बुध हे अशुभ होत. कारण मंगळ त्रिकस्थानचा अधिपति असून छमंशही तोच आहे. बुध हा लाभेश आहे परंतु तोच मृत्युस्थानचा स्वामी आहे. शनि मध्यम आहे. गुरु व चंद्र हे त्रिकोणाधिपति असल्यामुळे शुभ होत. रविचंद्रयोग हा येथे राजयोग होतो. गुरु शुक्र हे मारकेश आहेत. म्हणून त्यांच्या स्थितीप्रमाणें ते इष्टानिष्ट जाणावे. धनलर्षी शुक्र अनिष्ट होय. कारण तो लाभेश आहे परंतु त्रिकस्थानाचा स्वामीही तोच आहे. रवि बुध हे शुभ होत. कारण रवि हा भाग्येश व बुध हा सप्तम व दशम या स्थानांचा स्वामी आहे. येथे रविवुधांचा योग हा राजयोग होतो. मकर लर्षी चंद्र व गुरु हे अशुभ फल देणारे आहेत. कारण गुरु व्ययेश व चंद्र हा मारकेश आहे. शुक्र हा दशमाचा व त्रिकोणाचा व बुध त्रिकोणाचा अधिपति आहे म्हणून बुध व शुक्र शुभ होत. मकरलर्षी जन्म असतां जन्मस्थ मंगळ, चवथा रवि, सप्तमांत गुरु व दशमस्थानी शनि, अशी स्थिति असतां उत्तम राजयोग होतो; कारण हे चारी ग्रह र्षीं येऊन उष्ठीचे असतात. कुंभलर्षी गुरु चंद्र हे पापफलें देणारे आहेत. कारण चंद्र हा पणेश व गुरु हा मारकेश आहे. शुक्र त्रिकोणाचा व केंद्राचा स्वामी असल्यामुळे शुभ होय. शुक्र मंगळांचा येथे राजयोग जाणावा. मीनलर्षी जन्म असतां रवि, शुक्र व शनि हे अनिष्ट फलें देतात. कारण रवि पणेश, शुक्र अष्टमेश व शनि व्ययेश आहे. मंगळ नवमेश व गुरु दशमेश असल्यामुळे गुरुमंगळांचा मंग्योग राजयोग

उपन करणारा आहे. तसेच चंद्रमंगळ त्रिकोणाधिपति असल्यामुळे शुभ होत. याप्रमाणे द्वादशलक्षी शुभाशुभ ग्रह जाणावे. सामान्यतः फळे, मिह, कन्या व मूळ ह्या लक्षी जन्मणारे पुरुष पराक्रमी असतात. लक्ष्मी, त्रिकोणांत विद्या दशमांत चंद्र, मंगळ किंवा गुरु असणे हा योग मोठा अधिकार व मोठा पगार प्राप्त करून देणारा आहे. पराक्रमी पुरुषाचे कुटुळांत प्रायः तिसऱ्या किंवा सहाव्या स्थानी मंगळ असतो. पंचमस्थानी विद्या लाभस्थानी अनेक ग्रह असतां मनुष्य सुखही असतो. कुटुळांतल्या कोणत्याही एकास्थानापासून, विशेषतः धनस्थानापासून, पुढील प्रत्येक स्थानी कोणोतरी ग्रह असणे हा योग मनुष्याला गजांत-लक्ष्मी देणारा आहे. १।५।११ वा स्थानाचे स्वामी शुभग्रह असले तरी अशुभ फळे देतात.

द्विग्रहयोग.

जन्मलग्नकुंडलींत दोन ग्रह एकत्र असता काय काय फळे उत्पन्न करितात हे भातां सांगतो. रविचंद्र-कार्यकुशल, कपटी व यंत्रादिवाविपयीं आपड. रविमंगळ पुरपार्या, उद्वट, साहसी व शीघ्रबोधी. रविबुध-प्रियवक्ता, दास्यवृत्ति करणारा, शास्त्रज्ञ व संपत्तिमान्. रविगुरु-मंत्री, स्पष्ट, चतुर व परोपकारी. रविशुक्र-गायनवादनपटु व शाखाभ्यामी. रविशनि-व्यापाराविपयीं प्रेम, गुणज्ञ, श्रद्धावान् व धनमंपक्ष चंद्रमंगळ-कुटिल, पराक्रमी, भाडपौर व मानुषिनृतिरोध करणारा, चंद्रबुध-वक्ता, सुदर, दयाळु व नष्ट चंद्रगुरु-अथवा कारस्थानी, विद्वान्, निरंतर कार्यांत निगम व लोकोपकारी चंद्रशुक्र-व्यापारांत चतुर, व्यसनी, अत्तराचा शोकी चंद्रशनि-अनेक स्त्रियांची सभोग करणारा, दुर्वर्तनी, धोरणी व आळशी मंगळबुध-व्यापारी, वैद्यकी करणारा, अनेक स्त्रियांची इच्छा करणारा मंगळगुरु-सत्रशास्त्रार्थज्ञ, कुशल, व गांवांत श्रेष्ठ मंगळशुक्र-स्त्रियाचा शोकी, सोडनी व जुगार याची आवड, गर्बिष्ठ व सर्वांशीं तिरोध करणारा. मंगळशनि भाडखोर, अन्यायाने द्रव्य मिलविणारा व सुनरहित्, बुधगुरु-संगीतज्ञ, नीतिमान्, प्रसन्नचित्त, व उदार. बुधशुक्र विचेकी, गुणी, कुटुंबपालक व बोलता बुधशनि-चंचल वृत्ति, भाडपौर व दयाळु गुरुशुक्र-विद्वान् व सर्पप्रकारे सुखी. गुरुशनि-ग्र, संपत्तियुक्त, यक्ष्मी व गांवांत श्रेष्ठ. शुक्रशनि-कलाकुशल व मह

स्त्रीजातक.

म्यलसंकोचान्वय येथे समग्र स्त्रीजातकाविपयीं लिहितां येत नाहीं; म्हणून स्त्रियांना विशेष दृष्टान्तिष्ट योग कोणते इतकंच मात्र येथे सांगतो. ज्या स्त्रीच्या सप्तमस्थानी एकाहून अधिक शुभग्रह किंवा शुभग्रहांची दृष्टि असेल तिचा पति धीमत होईल. गुरुच शुभग्रह किंवा शुभग्रहांची येथे दृष्टि असतां ती स्त्री पनीचर

प्रेम करणारी होईल दोन किंवा दोहोहून अधिक पापग्रह तिघा त्यांची दृष्टि असतां ती स्त्री पतीला छेददायक होते सप्तमस्थानी शनि, मंगळ, राहु किंवा नीचीचा पलाढा पापग्रह असण हा योग स्त्रियाला अनिष्टकारक आहे सप्तमस्थानी किंवा सिंहराशीस शनियुक्त मंगळ असणे हाही योग तसाच अनिष्ट आहे तिच्या पट्ट किंवा अष्टमस्थानी चंद्र किंवा चंद्राची दृष्टि असते तिचा विवाहयोग जमताना फार प्रयास पडतात ज्या स्त्रीच्या सप्तमात उचीचा किंवा घलवान् बुध, गुरु किंवा शुक्र असेल ती पतिप्रिय होऊन पतीच वैभव वृद्धिंगत करील जन्मल प्रापासून किंवा चंद्रापासून २।७।१२ ह्या स्थानी पापग्रह असणे हा योग स्त्रियाला निध आहे अष्टमस्थानी गुरु शुक्र असता ती मृतप्रजा व पापग्रह असता पतिसुखहीन होईल जन्मकाळीं अष्टम किंवा द्वादशस्थानी पापग्रहयुक्त मंगळ व एर्मी राहु, केतु किंवा सप्तमेश अष्टमस्थानी व अष्टमेश सप्तमस्थानी असता ती कन्या जन्मभर दुःखी होईल तिच्या सप्तमस्थानी उचीचा मंगळ, बुध किंवा गुरु असेल ती अत्यंत लावण्यवती दिसेल मंगळ व गुरु हे उचीचे किंवा पूर्णा शयुक्त स्वगृहीचे असतील किंवा चतुर्थस्थानी शुक्र किंवा शनियुक्त शुक्र असेल तर ती स्त्री अत्यंत सपन्न अशा वराला वरील एर्मी चंद्र, बुध किंवा शुक्र असतां ते कन्येला सुखसाभाग्य देणारे आहेत तात्पर्य, एर्मी, सप्तम व अष्टमस्थानी स्त्रियांना पापग्रह नसावे किंवा तेथ पापग्रहाची दृष्टि नसावी तसेंच, पंचमस्थान शुभग्रहांनीयुक्त किंवा दृष्ट असाच जाता विपकन्यायोग सांगतां रविवारी किंवा शनिवारी द्वितीया तिथि व आश्लेषा नक्षत्र असतां, शनिवारी सप्तमी तिथि व वृत्तिका नक्षत्र असता, मंगळवारी सप्तमी किंवा द्वादशी तिथि व शततारका नक्षत्र असता अथवा रविवारी विशाखा नक्षत्र द्वादशीयुक्त असता अशा योगावर, ज्या कन्येचा जन्म होईल तिला विपकन्या म्हणावी तसेंच एर्मी शनि, पंचमस्थानी रवि व नवमस्थानी मंगळ असे ग्रह असतां किंवा एर्मी एक पापग्रह व तेथच दोन नक्षत्रांचे शुभग्रह असा योग अवतां ती विपकन्या जाणावी विपकन्या योग असतां ती स्त्री शोक्मत्त, मृतसतनि व भाग्यहीन होते असें मानिलेले आहे परंतु याला एक अपवाद आहे तो असा कीं, जन्मलप्रापामून किंवा जेथ चंद्र असेल त्या स्थानापासून सप्तम स्थानाचा स्वामी शुभग्रह असेल, सप्तमात असेल किंवा स्वक्षेत्रांच असेल तर विपकन्या दोष, अनपत्याच किंवा वैधव्य क्षोष या सर्वांचा तो परिहार करितो जिचे जन्मलग्न समराशी असून तेथ घलिष्ट चंद्र, बुध, गुरु व शुक्र हे ग्रह अवनील ती स्त्री अत्यंत श्रद्धावान् व प्रसन्नानी होईल हेच ग्रह करैल एर्मी असतील तर ती स्त्री निःश्रमते, प्रसन्नचित्ती, होईल तिच्या सप्तमस्थानी शुक्र असेल किंवा करैराशीचा मंगळ असेल किंवा शुक्र मंगळ हे परस्पराच्या उंदांत अवनील किंवा लग्नस्वामी शनि किंवा मंगळ

असेल किंवा लग्न अवघ्या चंद्र पापग्रहांच्या वर्तरीत असेल किंवा हस्तेश व सप्तमेश हे पापवर्गांचे असतील तर ती खी अवश्य कुमार्गमागी होईल. ज्या स्त्रीला चतुर्थस्थानी रवि किंवा शनि असतो तिला वृष कमी असतो व चंद्र किंवा बुध असतो तिचे पीनमन भवतात.

ग्रहांच्या दशांची फलें.

सूर्याच्या दशमघ्ने प्रवास, बंधुवोग, उद्विग्नता, रोगभय व संशित घनाचा नाश होतो. चंद्राच्या दशेत गेवर्धलाभ, संप्रचा नाश, बलाचा वृद्धि आणि त्रिविधभोगसौख्य प्राप्त होतें. मंगळाच्या दशेत उदरभय, चिंता, वष्ट, अग्नि-पासून पीडा, द्रव्यव्यय इत्यादि प्रकार घडतात. राहूच्या दशेत द्वैव चिंता, फष्ट व बंधन हीं प्राप्त होतात. गुरूच्या दशेत स्थिरचित्तवृत्ति, धर्मश्रद्धा, सुसंगति, शास्त्राध्ययन, आरोग्य व धनधान्यसमृद्धि होते. शनीच्या दशेत मिथ्यापवाद, आसइष्टांशीं कलह, व धननाश होतो. बुध्याच्या दशेत सुंदरस्त्री-मौन्य, विलासभोग, धनप्राप्ति व ईश्वरभयान घडतें. केतूच्या दशेत स्त्रीवियोग द्रव्यहानि, प्रवास व शरीरकष्ट होतात. शुक्राच्या दशेत अधिकाराची प्राप्ति, पनसमृद्धि, पुत्रपौत्र व शरीररक्षण्य हीं मिळतात. महादशा व अंतर्दशा यांची फलें सारखीच शुभाशुभ जाणावीं

लग्नकुंडलीवरून जन्मकाल सांगणें.

कुंडली पाहिल्याबरोबर गणिताच्या सहाय्यानें जन्मकालाचे अनुमान करितां येते. ही गोष्ट फारशी कठीण आहे असें नाहीं. पुढील लोक हें सहज सांगू शकतात. परंतु ज्यांस ते सांगतां येत नाहीं त्यांच्यासाठीं पुढील माहिती देतो. जन्मकाल दिवसा आहे कीं रात्री आहे हे प्रथम ठरवायें. ही गोष्ट रवीवरून ठरवितां येते. कुंडलीच्या दशमस्थानांत मध्यान्हीं सूर्य असतो व चतुर्थस्थानांत मध्यरात्रीं पाताळांत असतो. हें पूर्वी सांगितलेंच आहे. त्या मानानें कुंडलीच्या प्रथमस्थानीं उजाडतां रवि असेल व सप्तमस्थानीं सूर्यास्तसमयीं असेल हें उघड आहे. ह्यावरून प्रथमस्थानीं सूर्य असतो सूर्योदयाचे सुमारास, द्वादशस्थानीं असतां सकाळीं आठाचे सुमारास, एकादशस्थानीं असतां दहाचे सुमारास, दशमस्थानीं असतां मध्यान्हीं, नवमस्थानीं असतां दुपारीं दोन वाजतां, अष्टम-स्थानीं असतां चार वाजतां, सप्तमस्थानीं असतां सुमारासचे सुमारास, षष्ठ्यानीं असतां रात्रीं आठ वाजतां, पंचमस्थानीं असतां रात्रीं दहा वाजतां, चतुर्थस्थानीं असतां मध्यरात्रीं, तृतीयस्थानीं असतां पहाटे दोन वाजतां व द्वितीयस्थानीं रवि असतां पहाटे चार वाजतां जन्म सांगावा. परंतु हें शक्यमान आहे पूर्वे मास ध्यानांत ठेवायें. आतां जन्मविधि वशी काढावी हे सांगतां. अमावास्येत चंद्र-

सूर्य एकत्र असतात व सूर्यापुंडे चंद्र जात असतो हे पूवा सागितलेंच आहे तसेच, एका राशीस चंद्र २। दिवस म्हणजे सुमार २। तिथि असतो हेंही मागे सागितलेंच आहे म्हणून सूर्य व चंद्र यांच्यात तितरीं स्थाने अंतर असेल त्याच्या सुमारे २। पट तिथि जन्मकाळीं होऊन गेल्या भग्न्या पाहिजेत हें स्पष्ट आहे याप्रमाणे जन्मतिथि वाढारी सूर्यापासून पुढे सहा राशी म्हणजे सातव्या राशीवर पौर्णिमेस चंद्र असतो म्हणून कुडलींत सूर्यापासून सातव्या स्थानाच्या आत चंद्र भग्नता शुद्धपक्षात व त्याच्यापुढे असता वृष्णपक्षात जन्म सागावा ह्याप्रमाणे एवढा पौर्णिमा ठरली म्हणजे महिना काढण्या वेतो कारण चित्रा नक्षत्री चैत्र पूर्णिमा, विशाखावर वैशाख पूर्णिमा होते इत्यादि भाग सागितलेच आहे व नक्षत्रापेठन चंद्राची रास समजते जस, चैत्री पूर्णिमा कन्याराशीवर, वैशाख पूर्णिमा तूळराशीवर, ज्येष्ठ पूर्णिमा वृश्चिक राशीवर, आषाढपूर्णिमा धनुराशीवर, श्रावण पूर्णिमा मकर राशीवर, भाद्रपद पूर्णिमा कुभराशीवर, आश्विन पूर्णिमा मीन किंवा मेषराशीवर, कार्तिकी पूर्णिमा मेष किंवा वृषभराशीवर, मागशीर्ष पूर्णिमा वृषभ अधवा मिथुन राशीवर, पौष पूर्णिमा मिथुन किंवा कर्कराशीवर, माघ पूर्णिमा कर्कराशीवर, व फाल्गुन पूर्णिमा सिंह राशीवर होते ह्याप्रमाणे कुडलात सूर्याचे स्थानापासून सातव्या स्थानीं जी राशि असेल तिचा वरील नियमाप्रमाणे विचार करून महिना वाढावा गुरु, शनि व राहु ह्यावरून जन्मशक ठरवावा गुरूला एका राशीतून दुसऱ्या राशीत जाण्यास सुमार एक वर्ष, शनीला अडीच वर्षे व राहुला दीड वर्षे लागतां ह्याप्रमाणे तीन ग्रहांचा प्रदक्षिणा काल विचारांत घेऊन व चातू सप्तसराच्या पचासात ते ते ग्रह कोणत्या राशीस आहेत हे पाहून जन्मशक सागावा पुण्याच ग्रहावरून मात्र जन्मशक ठरवू नये कारण तसे केल्यानें एखाद्या प्रसर्गी केलेल अनुमान समूळ चुकण्याचा संभव आहे, म्हणून जन्मशक सागताना विशेष धोरण ठेवाव लागते ह्याप्रमाणे स्वतःच्या कुडलीवरून आपली जन्म वेळा प्रथम ठरवारी, म्हणजे वरील रीति चांगली ध्यानात राहून दुसऱ्याचा जन्मकाळ विनचूक सागता येईल

गोचरीचे (चातू) ग्रह.

गौरादित्यस्तस्य चारश्चंद्रादेरुपलक्षणात् ।

तत्फलं गोचरफलं ग्रहा यच्छति जन्मभात् ॥ २३ ॥

गो म्हणजे सूर्य, आणि घर म्हणजे संचार म्हणून सूर्यादि नवग्रहांच्या संचाराने म्हणजे परिभ्रमणाने ज फल मिळत त्यास गोचरफल म्हणतात गोचर या शब्दात चंद्रादि ग्रहांव्याही उपलक्षणाचा अंतर्भाव होतो गोचरीचे म्हणजे चातू ग्रह पाहण्याची पद्धति अशी आहे कीं, आपली जी राशी जसेल त्या राशीचा

अनुक्रमांक हे प्रथमस्थान घटून चालू पचागातील चालू पध्दव्याच्या कुंडली-
वरून ग्रह मोळावे ह्या ग्रहाची फळे पचागांत शेवटी दिलेली असतात
त्यात पहिला रवि असता स्थाननादा म्हणजे गमन, दुसरा रवि असता भय,
ह्यादी लिहिलेले असते स्थलसकोपालय र्ही सर्व फळे येथे दिली नाहीत.
परंतु कोणता ग्रह कोणत्या स्थानी शुभफलदायक असतो हे सामान्यत पुढे
लिहिल्याप्रमाणे जाणावे

गोचरीचे शुभाशुभग्रह.

सूर्यः पट्ट त्रिदशस्थितस्त्रिदशपट्ट सप्ताधगश्चंद्रमाः

जीवः सप्तनवद्विपंचमगतो वक्रार्कजौ पट्टत्रिगौ ॥ २३ ॥

सौम्यः पट्टद्विचतुर्दशाष्टमगतः सर्वेभ्युपांते शुभाः

शुक्रः सप्तमपट्टदर्शसहितः शार्दूलवत् त्रासवृत् ॥ २४ ॥

जन्मराशीपासून ६।३।१० ह्या स्थानी सूर्य असता, ३।१०।६।०।१ ह्या स्थानी
चंद्र असता, ७।१।२।५ ह्या स्थानी गुरु, ६।३ ह्या स्थानी मंगळ व शनि असता व
६।२।४।१०।८ ह्या स्थानी बुध असता शुभफलदायक होय. कोणताही ग्रह जन्म-
राशीपासून अकराव्या स्थानी असता विशेष शुभ जाणावा शुक्र ७।६।१० ह्या
स्थानी असता सिद्धाप्रमाणे भयजनक होतो म्हणून तो अशुभ समजावा
सावाचून अन्यत्र असता शुभफलप्रद होतो ह्याप्रमाणे जरी ग्रहाची शुभस्थाने
येथे सांगितली आहेत तरी तीं तीं स्थाने पुढे लिहिल्याप्रमाणे दुसऱ्या ग्रहाच्या वेधाने
विद्य नसतील तरच शुभ फल देतात असे समजावे पितापुत्राचा मात्र परस्परास
वेध नसतो जसे सूर्याचा पुत्र शनि आणि चंद्राचा पुत्र बुध होय म्हणून सूर्य-
शनीचा किंवा चंद्रबुधाचा परस्परास वेध नाही इतर सर्वांचा वेध परस्परास होतो

शुभस्थान. वेधस्थान. शुभस्थान वेधस्थान शुभस्थान वेधस्थान

रवि	{	६ .. १२	बुध	{	२ . ५	शुक्र	{	१ .. ८
		१० . . ४			४.. .. ३			२ . . ७
		३ . . ९			६ . . ९			३ . . . १
		११... ५			मंगळ			४ ... १०
		१०... .. ४			शनि			५ ... ९
पद	{	३... .. ९	राहु	{	११ . . ५	८ . . ५		
		११ . . . ८	केतु		३ १२	९... . ११		
		१ . . . ५	गुरु		५ .. ४	१२... ६		
		६ . . १२			२ .. १२	११ . . ३		
		७ . . २			९ . . . १०			
८ . . १	७ . . . ३							
१०.. .. ८	११... .. ३							
बुध	{	११ . . १२						

स्पष्टीकरण-६ वा रवि शुभस्थानाखाली लिहून त्याच्या समोर त्याचे वेध स्थान १२ असं लिहिलें आहे. याचा अर्थ असा कीं, जन्मराशीपासून सहावा रवि जरी शुभ आहे तरी वाराव्या स्थानीं कोणताही ग्रह (अर्थांत शनीवांचून) नसेल तरच तो रवि शुभ फल देतो. शनीचा आणि रथीचा पितापुत्र संबध असल्यामुळे रथीला शनि वर्धाही वेधकारक होत नाही, म्हणून येथे 'अर्थांत शनीवांचून' असं म्हटलें आहे तसेंच, वेधस्थानीं पृथादा ग्रह असून शुभस्थानींही वेधकारक कोणा ग्रह असतां वेधस्थानीं अशुभ ग्रह असला तरीही तो शुभ फल देतो याला वामवेध असं ह्मणतात. उदाहरणार्थ, वारावा रवि अशुभ आहे तरी पष्ठस्थानीं वेधकारक ग्रह असतां तो वामवेधामुळे शुभफल देतो याचप्रमाणे इतर सर्व ग्रहांविषयीं जाणावं. शुक्रपक्षात २५५९ ह्या स्थानीं चंद्र असता शुभ होय त्याला वेधस्थानें नाहीत.

ग्रहांचा फलदायक काल.

सूर्य. पंचदिनें शशी त्रिघटिकां भौमोष्ट वै वासरं ।

सप्ताहं बुधना बुधश्च त्रिदिनें मासद्वयं वै गुरुः ॥ २५ ॥

पणमासान् रविजस्तथैव सततं स्वर्भानु मासद्वयं ।

केतोश्चैव तथाफलं परिमितं श्रेयं ग्रहाणां फलम् ॥ २६ ॥

रवि कोणत्याही राशींत गेल्यावर पहिल्या ५ दिवसांत फल देतो. चंद्र शेवटच्या ३ घटिका फल देतो मंगळ पहिल्या ८ दिवसांत, बुध सर्वकाल, गुरु मध्यभागीं दोन महिने, शुक्र मध्यभागीं ७ दिवस, शनि शेवटचे ६ महिने व राहु केतु अंतीचे २ महिने शुभ किंवा अशुभ फलें देतात.

ग्रह कोणत्या पार्यां आहे हें पाहणें.

जन्मे रसे रुद्रसुवर्णपादो द्विपंचनेंदा रजतः शुभः स्यात् ।

त्रिःसप्तदिकु चेद्यदि ताम्रपादश्चतुर्थमर्षाष्टम लोहपादः ॥ २७ ॥

सौरी लोहः शुभः प्रोक्तो हेमपादश्च वै गुरुः ॥

रजते चंद्रशुक्रौ च बुधश्चान्यथ ताम्रके ॥ २८ ॥

ज्या दिवशीं एका राशींतून कोणताही ग्रह दुसऱ्या राशींत जात असेल त्या दिवशीं चंद्र ज्या राशीस असेल त्या चंद्राच्या राशीपर्यंत आपल्या राशीपासून मोजाथें आणि जी संख्या घेईल त्यावरून पालटणारा ग्रह आपट्याला कोणत्या पार्यां आहे हें पहायें. जसें-आपल्या राशीपासून पहिला, सहावा किंवा अकरावा चंद्र असतां पृथादा ग्रह बदलला तर पालटणारा ग्रह आपट्याला सोऱ्याच्या पार्यां आहे असं जाणावं दुसरा, नववा व पांचवा चंद्र असतां रण्याचे पार्यां, तिसरा, सातवा व दहावा चंद्र असतां तांब्याचे पार्यां आणि

आपल्या राशीपासून चवथा, आठवा व बारावा चंद्र असतां ग्रह बदलेल तर लोखंडाचे पायानें ग्रह आला असें जाणावें. सामान्यतः शीघ्र आणि ताम्र पादानें आलेला ग्रह शुभ, स्वर्णपार्यां मध्यम व लोहपदीं आलेला ग्रह कष्टदायक होय. परंतु शनि लोखंडाचे पार्यां, गुरु सोन्याचे पार्यां, चंद्र, शुक्र, व बुध हे रूपाचे पार्यां आणि रवि, मंगळ व राहुकेतु हे तांब्याचे पार्यां आले असतां शुभफलदायक होतात. हा ग्रह पाहण्याचा प्रकार कोणत्याही प्राचीन ज्योतिष ग्रंथांत असेल असें वाटत नाही. कारण, वरील पद्धतचनेचा विचार केला तर ती एखाद्या सामान्य मनुष्यानें रचलेलीं असावीं असें दिसतें. परंतु अशा शीतानें ग्रह पाहण्याचा कित्येक लोकांचा सांप्रदाय आहे. आणि तो सर्वथैव निराधार आहे असेही म्हणतां येत नाही. कारण चंद्रबलाच्या आश्रयानें सर्व ग्रह असतात, हा प्राचीन मतानुसार वरील कल्पना अगदीं बरोबर आहे. ह्या संबंधीं पतिश्लोकि अशी आहे कीं,

(गीति) हिमकरवीर्याद्वीर्यं संधित्यैव ग्रहाश्च साधुफलं ।

दधतींद्रियाणि मनसा सहितानि यथा स्वकार्यदक्षाणि ॥ २९ ॥

अर्थ-जशीं सर्व इंद्रियें मनाच्या आश्रयानें आपापलीं कार्ये करण्यांत प्रवृत्त असतात त्याप्रमाणें संपूर्ण ग्रह चंद्रबलाध्यानें शुभफल देतात. ह्या कल्पनेम अनुसरून वरील श्लोक असतील असें वाटत.

शनीची साडेसाती.

ज्या राशीला शनि असतो त्या राशीला जशी तो पीडा देतो, त्याचप्रमाणें त्या राशीच्या मागची एक रास व पुढची एक रास अशा दोन राशींवर त्याची दृष्टि असते; म्हणजे तो एवढ्या राशींत असून एवढ्या वेळीं तीन राशींला पीडा देतो. शनि प्रत्येक राशींत अडीच वर्षे असतो हें मागें एकदा सांगितलेंच आहे; अर्थात् प्रत्येक राशीला शनीची पीडा साडेसात वर्षे असते, ह्मणून शनीच्या ह्या फेर्याला साडेसाती ह्मणतात. उदाहरणार्थ, एकाची मेघ रास आहे असे समजा. जेव्हां मीनराशीला शनि असेल तेव्हां मेघराशीच्या साडेसातीला आरंभ होतो, आणि मीन, मेघ आणि मृगशिरा अशा तीन राशींतून मिथुन राशींत शनि जाईपर्यंत मेघराशीला साडेसाती असते. ह्मणजे कोणत्याही राशीपासून बारावा, पहिला व दुसरा शनि असतां त्या राशीला साडेसाती आहे असें समजावें. एकदां साडेसाती येऊन रोटी म्हणजे तीस धपातीं त्याच राशीला पुनः येते. शनि हा ग्रह सर्व ग्रहांमध्ये तेजानें व गर्तानें अत्यंत मंद आहे आणि म्हणूनच शनिचाराला मंदवार अशी संज्ञा आहे. तेव्हां पायांचा जड, तेजानें मंद व रंगानें काळा असा हा शनिराया ज्याच्या राशीस येतो त्याची सर्वस्वी हानि करतो हें त्याच्या

स्वभावाला अनुरूपच आहे. साडेसातीमध्ये कोणाचा धननाश, कोणाचा स्त्री-नाश किंवा कोणाचा पुत्रनाश असे काहींना काहीं तरी विशेष दुःखजनक घड-व्यावांचून रहात नाही, असा पुष्कळ अनुभव आहे. परंतु जन्मकुंडलीत शनि शुभस्थानी असतां त्या मनुष्याला साडेसातीची पीडा साम्य होते. साडेसातीत आरंभी किंवा शेवटीं ६।७ महिने शनि शुभाशुभ फल देतो.

जन्म टिप्पणाचा नमुना.

शके १८३२ माघशुद्ध ५ शनिवार रात्री ७ वाजून १० मिनिटांनीं एकाचा जन्म झाला आहे असें कल्पून पुढील जन्मटिप्पण लिहिलें आहे.

श्री.

श्रीगणेशायनमः ॥ न जपति सिंघुरवदनो देवो यत्पादपंकजस्मरणम् ॥ वासर मणिरिवसमसां राशीप्राशयति विघ्नानाम् ॥ १ ॥ अथ स्वस्ति श्रीमश्रुपविश्रुमार्कस-मयान्तीतसंवत् १९६७ दुंदुभिनामसंवत्सरे तथाच श्रीमश्रुपशालिवाहन शके १८३२ साधाणनामसंवत्सरे उत्तरायणे शिशिरतीं माघमासे शुद्धपक्षे त्रिंशो ५ घट्टः १२ पलानि ४८ पर पष्ठी जन्मतिथौ शनिवासरे रेवती जन्मनक्षत्रे घ. ४७ प. ४६ साध्य जन्मयोगे घ. ५१ प. ४० तात्कालिके कौलवकरणे मीनराशिस्थितेचंद्रे गज-योनी देवगणे विप्रवर्णे सिंहवर्णे श्रीसूर्यभादिनभं पुरपाकारचक्रे मुखस्थिते पूर्वभा-गयुंजायां वारिहसिके अंत्यनाडीस्थिते श्रीफणीश्वरचक्रे मकरसंश्रंतिर्गतांशाः २१ कलाः ४१ विकलाः ५१ एवं पंचांगशुद्धावप्रदिने श्रीमन्मातृमंडलोदयादिष्टघ-३१ प. ३३ तदा रात्रिगतासु घट्टिषु ३ पलेषु २० समये सिंहलभ्रे वहमानायामस्यां शुभमहनिरीक्षितकल्याणवतीवैलायां वाह्यणकुलोत्पन्नस्य भेषइयामशर्मणः भार्यो-भयकुलशुद्धकर्त्री सादासिनी नाडी कुक्षौ पुत्ररक्षमजीजनत् । अस्य शिशोः रेवती

१ पत्रिकेत आरंभी लिहावयाचीं मंगलाचरणाचीं पये जातवाभरणप्रंथांत अनेक दि-लेलीं आहेत. २ सूर्योदयी जी तिथि असेल ती जन्मकालापूर्वीच सपली असतां प्रथम सूर्योदयाच्या वेळची तिथि घटिकापळांसह दाखवून नंतर पुढील जन्मतिथि पत्रिकेत लिहितात. याचप्रमाणें नक्षत्रयोयाविषयी जाणावें. ३ कोणत्या नक्षत्राचा कोणता गण, नाडी वगैरे असते हे या पुस्तकांत मागे पृष्ठ ७९ मध्ये सांगितलें आहे. ४ रे-वतीपासून मृगापर्यंत ९ नक्षत्रें पूर्वभाग, पुढे अनुराधापर्यंत १२ नक्षत्रें मध्यभाग व शेवटीं उत्तराभाद्रपदापर्यंत ९ नक्षत्रें अत्यंतभाग याप्रमाणें नक्षत्रांच्या युंजा जाणाव्या. ह्यास वचन-‘अंत्यभाद्रसभंपूर्वा रौद्राद्वादशमध्यमा । ज्येष्ठादेर्नवभान्यंत्वायुंजयं त्रिविधा मत्ता’ ५ मेषापासून मीनापर्यंत अनुक्रमाने अग्नि, भूमि, वायु आणि जल हींच १२ राशींचीं तत्वे पुनः पुनः मोजावी. ह्यास वचन-‘मेषादग्निर्मही वायुर्नरि-वेति यथाक्रमम् । गणयेद्दशमयोर्षे च सुद्दैरभतोऽन्यथा’ ।

जन्मनक्षत्रस्य तृतीयचरणानुगमकहृद्वाचक्रानुसारेणानिधानं चारुतः । अस्य
वालकस्य घातवारः शुक्रः, घातनिधयः ५।१०।१५ घातनक्षत्रं आश्लेषा, घातचंद्रः
१२ एतानि प्रयाणनुत्तनवखालंकारादिधारणेषु धर्यम् । असी देवप्रसादाद्वालको
दीर्घायुभूयात् ॥ शुभंभवतु ॥

वंशो विस्तरतां यातु कीर्तिर्यातु महद्यशः ॥ आयुर्विपुलतां यातु यत्नैषा जन्म-
पत्रिका ॥ शुभंभवतु ॥

मुहूर्तादिनिश्चयप्रकरणम् ४.

घ्यवहारांतील प्रत्येक कृत्य करण्याविषयी आमच्या धर्मशास्त्रकारांनी ज्या कांहीं
नियमित वेळा ठरविल्या आहेत त्यांस मुहूर्त अशी संज्ञा आहे. आणि उक्त मुहूर्तांवर
विवक्षित कृत्ये केली असतां इष्टफलप्राप्ति होते, असें सांगितलेले आहे; म्हणून
मुहूर्त पाहून प्रत्येक महत्त्वाचें कृत्य करावें. पुढें निरनिराळ्या कार्याकरितां जे
मुहूर्ते सांगितले आहेत, त्यांत ज्या ठिकाणां फक्त नक्षत्रेंच दिलीं असतील त्या
ठिकाणी असें समजावें कीं, इतर कुयोग म्हणजे व्यतीपात, वैधृति, दग्धयोग,
मृत्युयोग, मंगळवार, शनिवार, रिक्तातिथि, अमावास्या इत्यादि नसतील तरच तीं
नक्षत्रें त्याच्या कार्यांस उक्त आहेत. कोणत्याही कार्यांस मुहूर्त पहाणे असल्यास
पहिल्या प्रकरणांत सांगितल्याप्रमाणे शुभाशुभ तिथिधारनक्षत्रादिक पाहून नंतर
मुहूर्त ठरवावा. सात्पर्य, सर्व कार्यांस पंचांगशुद्धि असावी.

प्रयाणास मुहूर्त.

महत्त्वाच्या कामाकरितां एका स्थलाहून दूर दुसऱ्या स्थलां जाणे ह्याला प्रयाण
म्हणतात. प्रयाणास खाली लिहिलेल्या तिथि, नक्षत्रें व वार उक्त आहेत असें
जाणावें. एका दिवसाच्या प्रयाणास मुहूर्ताची आवश्यकता नाहीं.

नक्षत्रे-धनिष्ठा श्रवणो हस्तोऽनुराधा रेवतीद्वयम्

मृगः पुनर्वसुः पुष्यः श्रेष्ठान्येतानि भानि च ॥ १ ॥

मूळं पूर्वात्रयं ज्येष्ठा रोहिणी शततारका ।

उत्तराणां त्रयं याने मध्यान्येतानि भानि च ॥ २ ॥

चित्रात्रयं मघाश्लेषा श्रुतिकार्द्रा भरण्यापि ।

घर्जान्येतानि धिष्ण्यानि यात्रायां जन्मभं तथा ॥ ३ ॥

वार-अकें ह्यशमनर्थकं च गमने सोमे च वंधुप्रियं ।

चांगारेऽनलतस्करज्वरभयं प्राप्नोति चार्थं बुधे ॥

क्षेमारोग्यसुखं करोति च मुहूर्तां च शुक्रः शुभो ।

मंदे वंधनहानिरोगमरणाभ्युक्तानि गर्गादिभिः ॥ ४ ॥

तिथि-न पृष्ठी नच द्वादशी नाष्टमी नो ।

सिताद्यातिथिः पूर्णिमामानरिक्ता ॥

धनिष्ठा, श्रवण, हस्त, अनुराधा, रेवती, अश्विनी, मृग, पुनर्वसु, पुष्य, हीं नक्षत्रे प्रयाणास उत्तम मानिलेलीं आहेत. तसेंच मूल, तिन्ही पूर्वा, ज्येष्ठा, रोहिणी, शततारका आणि तिन्ही उत्तरा हीं नक्षत्रे मध्यम होत. यावांचून धाफी जीं नक्षत्रे राहिलीं म्हणजे चित्रा, स्वाती, विशाखा, मघा, आश्लेषा, कृत्तिका, आर्द्रा, भरणी व तसेंच जन्मनक्षत्र हीं मात्र प्रयाणास वर्ज्य करावीं. परंतु विशेष अडचणीच्या प्रसंगी ह्या कनिष्ठ नक्षत्रीं जाणे असतां निदान पहिल्या २१ घटिका तरी वर्ज्य करून नंतर प्रयाण करावें. प्रयाणाला सोम, बुध, गुरु आणि शुक्र, हे चार प्रगल्भ होत. ह्यावांचून इतर वारीं प्रयाण करणें अनिष्ट मानिलेलें आहे. तसेंच, आपल्या घातवारींही प्रयाण करूं नये. घातचक्राची माहिती याच प्रकरणांत पुढें दिली आहे. किर्येक ठिकाणीं बुधवारीं प्रयाण करणें अनिष्ट समजतात, परंतु उद्योति.शाखांत बुधवार शुभ मानिलेला आहे. जरूरीच्या प्रसंगीं अशुभवारीं प्रयाण करणे असल्यास रात्रीं प्रयाण करावें, म्हणजे घाराचा दोष रहात नाही. तिथींपैकीं पृष्ठी, अष्टमी, द्वादशी, शुक्रप्रतिपदा, पूर्णिमा, अमावास्या आणि रिक्ततिथि म्हणजे ४१।१४ इतक्या तिथि प्रयाणास नेहमीं वर्ज्य कराव्या. प्रयाण दिवशीं आपल्या जन्मराशीला चंद्रबल असतें. चंद्रबलाविषयीं पृष्ठ ३४ मध्ये मागें लिहिलें आहेच तसेंच वैद्यनि, व्यतीपात, दग्धयोग, मृत्युयोग, इत्यादि वर्ज्य करून पचागशुद्धि असेल त्या दिवशीं प्रयाण करावें. म्हणजे कार्यसिद्धि होऊन मनुष्य सुखानें स्वस्थानीं लटकू परत येतो.

प्रयाणास दिशापरत्वे चंद्रमुग्ध.

मेपे च सिंहे धनु.पूर्वभागे वृषे च कन्या मकरे च याम्ये ।

तुले च कुंभे मिथुने प्रतीच्यां कंकालिमीने विधुरुत्तरस्याम् ॥ ५ ॥

संमुखोद्यर्थलाभाय दक्षिणे सुखसंपदे ।

पृष्ठतः प्राणनाशाय वामे चंद्रे धनक्षयः ॥ ६ ॥

प्रयाणदिवशीं कोणत्या राशीस चंद्र आहे हें प्रथम पहावें मेप, सिंह, धनु या राशींचा चंद्र असला म्हणजे पूर्वेस असतो. वृषभ, कन्या, मकर या राशींचा दक्षिणेस, कुंभ, तुळ, मिथुन यांचा पश्चिमेस, आणि कर्क, वृश्चिक आणि मीन या राशींचा चंद्र दक्षिणेस असतो. संमुख चंद्र असतां प्रयाण केलें तर अर्धलाभ व सौख्यप्राप्ति, उजव्या बाजूस चंद्र असतां सुखसंपदा, पृष्ठभागीं चंद्र असता प्राणनाश व डाव्या बाजूस चंद्र असतां प्रयाण केलें तर धनक्षय होतो, यावरितां चंद्रमुख पाहून गमन करावें. संमुखचंद्र म्हणजे ज्या दिशि

भाषणाला जावयाचें असेल त्या दिवसाचा चंद्र असला म्हणजे तो संमुख चंद्र होतो. उदाहरणार्थ, प्रयाण दिवशीं धनु राशीचा चंद्र आहे, व भाषणास उत्तरेकडे जावयाचें आहे, असें समजा. धनुराशीचा चंद्र पूर्वेस असतो हें वर सांगितलेंच आहे, तेव्हां उत्तरेकडे जाणाऱ्या मनुष्याला पूर्वेचा चंद्र उजव्या बाजूस आला किंवा पूर्वेसच जाणें असेल तर संमुख आला. याचप्रमाणें इतर दिशांचे चंद्र पहावे. संमुख चंद्र असतां प्रयाण केलें तर नक्षत्र, वार व इतर कुयोग यांचा दोष रहात नाही.

घवाडमुहूर्त.

सूर्यभाद्रणयेचांद्रं त्रिगुणं तिथिमिश्रितम् ।

नवमिस्तु हरेद्भागं त्रीणि शेषं घवाडकम् ॥ ७ ॥

सूर्यनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत मोडून जी नक्षत्रें येतील त्यांची तिप्पट करावी. त्या अंकांत त्या दिवशीं जी तिथि असेल ती मिलावणी आणि त्या बेरजेस नवांनी भागावें. बाकी तीन उरले तर घवाड मुहूर्त आहे असें समजावें. घवाडमुहूर्तांवर प्रयाण केलें असतां कार्यसिद्धि होऊन मोठा लाभ होतो.

अडल, भ्रमण आणि हैवर योग.

रविभाद्रसाभिजिचांद्रे सप्तहृद्यद्रिशेषके ।

आडलोथ त्रिपदशेषे भ्रमो नेष्टी गमे त्विमौ ॥ ८ ॥

चंद्रमं सूर्यभाद्रुकं पक्षादितिथिवासरेः

नवाप्तं सप्तशेषे तु हैवरैः स्याच्छुभागमे ॥ ९ ॥

सूर्यनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत अभिजित् नक्षत्रासह नक्षत्रें मोडून जितके अंक होतील त्या संख्येला ७ नीं भागावें. बाकी २ उरवा ७ राहिली तर अडलदोष आणि ३ किंवा ६ बाकी असतां भ्रमणदोष आहे असें समजावें. प्रयाणाला भ्रमणदोष अशुभ आणि अडलदोष मध्यम जाणावा.

सूर्यनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत नक्षत्रें मोडून त्या अंकांत चालू पंधव-ज्याच्या प्रतिपदेपासून तिथि आणि वाराचे अंक मिलावून त्या बेरजेला ९ नीं भागावें. बाकी ७ राहिली तर हैवरनामकयोग होतो. हा योग प्रयाणास फारच शुभ मानिलेला आहे. येथें वाराचे अंक मोजणें ते रविवार १ सोमवार २ या पद्धतीनें मोजावे.

इयंक मुहूर्त.

तिथयः पक्षगुणिताः सप्तभिर्भाजिताश्च ताः ।-

वाराः स्युर्वाह्निगुणिता वसुभिश्चैव भाजिताः ॥ १० ॥

चतुर्गुण्यानि भान्यंगभाजितानि यथाक्रमम् ।
 पीडा स्यात्प्रथमे शून्ये मध्यशून्ये महद्भयम् ।
 अंत्यशून्ये तु मरणं त्र्यंके च विजयो भवेत् ॥ ११ ॥

ज्या तिथीस प्रयाणकरणे असेल त्या तिथीची दुप्पट करून त्या अंकास सातानीं भागाचें. त्या दिवशीं जो वार असेल त्याची तिप्पट करून त्या अंकास आठानीं भागाचें. नंतर त्या दिवशीं जे नक्षत्र असेल त्या नक्षत्रासुद्धां अधिनी नक्षत्रापासून नक्षत्रे मोजून जे अंक येतील त्यांची चौपट करून त्या अंकास सहांनीं भागाचें. जी बाकी राहिल तिचीं फळे. तिथीला भागतांना बाकी शून्य असेल तर मागांत पीडा, धाराला भागतांना शून्य राहिलें तर भीति आणि नक्षत्राला भागतांना शून्य राहिलें तर मृत्युसम दुःख प्राप्त होईल असें जाणाचें; परंतु निन्ही ठिकाणीं बाकी अंक राहिले तर त्यास त्र्यंक सुहृत् म्हणतात. त्यावर प्रयाण केलें असतां विजय प्राप्त होतो.

घातचक्र.

घातचंद्रो घातवारो घातनक्षत्रमेव च ।
 यात्रायां चर्जयेत्प्राज्ञो ह्यन्यकर्मसु शोभनम् ॥ १२ ॥

घातचंद्र, घातवार, घाततिथि घातनक्षत्र हीं प्रयाणाला व नवीन वस्त्र, नवीन अलंकार इत्यादि धारण करण्याला चर्ज करावी. कोणत्या राशीचा कोणता घातवार चंगरे असतो हें खाली दिलेल्या कोष्टकावरून ध्यानांत येईल.

मेघे रविर्मघा प्रोक्ता पृष्ठी प्रथमचंद्रमाः ।
 वृषभे पंचमो हस्तश्चतुर्थी शनिरेव च ॥ १३ ॥
 मिथुने नवमः स्वाती अष्टमी चंद्रवासरः ।
 कर्के द्विरनुराधा च बुधः पृष्ठी प्रकीर्तिता ॥ १४ ॥
 सिंहे पृष्ठश्चंद्रमाश्च दशमी शनिमूलके ।
 कन्यायां दशमश्चंद्रः श्रवणः शनिरष्टमी ॥ १५ ॥
 तूले गुरुर्द्वादशी स्यात् शतं तृतीयचंद्रमाः ।
 वृश्चिके रेवती सप्त दशमी भार्गवस्तथा ॥ १६ ॥
 धने चतुर्थी भरणी द्वितीया भार्गवस्तथा ।
 मृगेष्टमो रोहिणी च द्वादशी भौमवासरः ॥ १७ ॥
 कुंभे एकादशश्चार्द्रा चतुर्थी गुरुवासरः ।
 मीने च द्वादशः सर्प द्वितीया भार्गवस्तथा ॥ १८ ॥

राशि.	मेघ	वृषभ	मिथुन	कर्क	सिंह	कन्या	तूळ	शुक्रि	धन	मकर	कुंभ	मीन
चंद्र वार नक्षत्र तिथि	१ रवि मघा ६	५ शनि हस्त ४	९ सोम स्वाती ८	२ बुध अशु ६	६ शनि मूळ १०	१० शनि श्रवण ८	३ गुरु शत. १२	७ शुक्र रेव. १०	४ शुक्र भर. २	८ मंग. रोहि. १२	११ गुरु आर्द्रा ४	१२ शुक्र आश्ले. १

गर्गादि ऋषिमते प्रयाणास सुहर्त.

उपः प्रशस्यते गर्गः शकुने च वृहस्पतिः ।

अंगिरा मनउत्साहं विप्रवाक्यं जनार्दनः ॥ १९ ॥

सूर्योदयाच्यापूर्वी पहाटेच्या ज्या पांच घटिका त्याला उपःकाल अशी संज्ञा आहे, त्या वेळीं गर्गऋषीच्या महाप्रमाणे प्रयाण करणे शुभ होय. वृहस्पतीच्या मताप्रमाणे गमनकार्त्वीं शुभ शकुन होणें हाच सुहर्त होय. अंगिराऋषीच्या मतानें मनाला उत्साह घाटेल तीच वेळ गमनास प्रसन्न समजायी. आणि जनार्दनमते विप्रवाक्यानुसार प्रयाण करावें.

प्रयाणास दिशापरत्वे वारदोष.

न मंदेंदुदिने प्रार्ची न गच्छेदक्षिणां गुरौ ।

शुक्रार्कयोर्न प्रतीर्ची नोदीर्ची बुधभौमयोः ॥ २० ॥

शनि आणि सोम ह्या वारीं पूर्वदिशेस गमन करूं नये. गुरुवारीं दक्षिणेस प्रयाण करूं नये. शुक्र आणि रवि ह्या वारीं पश्चिम दिशेकडे गमन करूं नये. बुध आणि मंगळ ह्या वारीं उत्तरेस जाऊ नये. ज्या दिशेस ज्या वारीं गमन करूं नये असें सांगितलें आहे त्या वारीं त्या दिशेस वारशुलाचा दोष असतो असें जाणावें.

प्रयाणास लग्ने.

चरलग्ने प्रयातव्यं द्विस्वभावे तथा नरैः ।

लग्ने स्थिरे न गंतव्यं यात्रायां क्षेममीप्सुभिः ॥ २१ ॥

चरलग्ने म्हणजे मेघ, कर्क, तूळ, मकर; आणि द्विस्वभाव म्हणजे मिथुन, कन्या, धन, मीन; अशीं आठ लग्ने कोटेही गमन करण्यास प्रशस्त आहेत. याकी रा-हिलेला चार लग्ने म्हणजे वृषभ, सिंह, बुध्दिक, कुंभ हीं स्थिरलग्ने आहेत म्हणून त्या लग्नांवर प्रयाण करूं नये. विशेषतः कुंभलग्नीं किंवा कुंभांशावर सुळींच जाऊ नये. अमुक वेळेस अमुक लग्न आहे हे समजण्याची रीति मागें तिसऱ्या मकरणांत दिली आहे. प्रयाणसमयीं निष्पचक लग्न असावें. निदान चोरपंचक व सूर्युपंचकहित अशा लग्नीं गमन करानें. पंचक पाहण्याचा प्रकार मागे त्रिवाहनकरणीं वृष्ट ९२ मध्ये सांगितला आहे.

गमनास लग्नीं शुभाशुभ ग्रह.

हित्वा सप्तमं शुक्रं केंद्रकोणे शुभाः शुभाः ।
पापाश्रयोपशये शस्ता याने नो दशमः शनिः ॥ २२ ॥
चंद्रस्तु गमने नेष्टो लग्नारिव्ययरंध्रगः ।
घूने पष्ठाष्टरिःफस्यो लग्नेशोपि न शोभनः ॥ २३ ॥

ज्या लग्नीं प्रयाण करावयाचें असेल त्या लग्नापासून केंद्रीं (११४।७।१०) आणि कोर्णीं (९।५) शुभग्रह अमतां प्रयाणाला इष्ट होत. परंतु शुक्र सप्तम स्थानीं अशुभ होय. तसेंच पापग्रह उपचयस्थानीं (३।११।६।१०) इष्ट होत; परंतु दशमस्थानचा शनि अशुभ जाणावा. १।६।८।१२ ह्या स्थानीं चंद्र असतां अशुभ समजावा; आणि लग्नस्वामी ७।६।८।१२ ह्या स्थानीं अनिष्ट होय.

प्रस्थानविचार.

यज्ञोपवीतकं वस्त्रं मधु च स्थापयेत्फलम् ।
विप्रादिक्रमतः सर्वे स्वर्णधान्यांवरदिकम् ॥ २४ ॥
राजा दशाहं पंचाहमन्योहिप्रस्थितो वसेत् ।
अंग प्रस्थानके पूर्णं वस्तुप्रस्थानकेऽर्धकम् ॥ २५ ॥

भावश्यकतेमुळें अमश्याच दिवशीं गेलें पाहिजे असें असेल आणि तो दिवस प्रयाणाम प्रशस्त मानिलेला नसेल तर शुभदिवशीं पूर्वी प्रस्थान ठेवाचें. पुढें टिहिलेल्या वस्तु दुसऱ्या ठिकाणीं ठेवून, त्या जातेवेळीं गमन वर्यांनं बरोबर घेऊन जाणें या विधीला प्रस्थान म्हणतात. प्रस्थानवस्तु जातिपरतें उरविलेल्या आहेत. जसें, ब्राह्मणांनीं यज्ञोपवीत, क्षत्रियांनीं शस्त्र, वैश्यांनीं मद्य आणि शूद्रांनीं नारळाचें फळ ठेवाचें. अथवा कोन्या वस्त्रांत स्वर्ण, धान्य, मुपारी यांपून देवणें हा प्रस्थानाचा दुसरा प्रकार आहे. हा ब्राह्मणादि सर्व जातींस प्रशस्त आहे. राजांनीं ठेविलेलें प्रस्थान दहा दिवस व इतरांनीं ठेविलेलें पांच दिवस उपयोगी पडनें. अंगप्रस्थान (घर सोडून अन्यत्र राहणें) केल्यास संपूर्ण फलप्राप्ति व वस्तुप्रस्थान केल्यास अर्धफल मिळते.

प्रस्थान ठेवण्याचें स्थळ.

गर्गो गेहांतरं गेहात् भृगुः सीमांतरं जगुः ।
प्रस्थानं तु भरद्वाजो याणविक्षेपणावधिम् ॥ २६ ॥
पुराद्वर्हिर्घसिष्ठोऽन्ये धनुषां शतपंचकम् ।
केचिच्छतद्वयं चैके धनुर्दशमितं जगुः ॥ २७ ॥

प्रस्थान किती दूर ठेवाचें याविषयीं निरनिराळीं मतें आहेत. आपल्या घराच्या बाहेर पक्षाचा ठिकाणीं प्रस्थान ठेवाचें असें गर्गाचार्याचें मत आहे.

गांवाच्या सीमेपलीकडे टेवाचें असें भृगुऋषीचें मत आहे. साधारणपणें बाण नितळा दूर जातो तितकें दूर प्रस्थान टेवाचें असें भरद्वाज म्हणतात. वसिष्ठाचें मत नगराबाहेर प्रस्थान असाचें असें आहे. आणि क्रियेकांचें मत तर पांचशें, दोनशें, निदान दहा धनुष्यांवर प्रस्थान असाचें असें आहे. ४ हात म्हणजे १ धनुष्य होतें. ह्यांत पहिलें गगंऋषीचें मत सोडूचें दिसतें, म्हणून प्रस्थान घराच्या बाहेर शुद्धस्थलीं टेवाचें म्हणजे झालें.

प्रयाणसमयीं शकुनांचें महत्त्व.

नक्षत्रवारैस्तिथिभिश्च लग्नैः कार्यं न किञ्चिच्छकुने विद्यते ।

दोषेपि तेषां शकुनेऽनुकूले सदैव सिद्ध्यन्ति समीहितार्थाः ॥ २८ ॥

नक्षत्र, वार, तिथि, लग्न इत्यादि योग शुभ असून निघते वेळीं जर अशुभ शकुन घाले तर त्या शुभ योगांचा कांहींच उपयोग होत नाही आणि नक्षत्रवारादि पंचांगशुद्धि नसूनही जर गमनसमयीं शुभ शकुन झाले तर त्या शकुनांच्या सूचनेनें इष्टकार्य व्हावून येतें; म्हणून शुभाशुभ शकुनांविषयीं कांहीं सांगतां.

शुभशकुन.

विप्राश्वेभफलाद्गुग्धदधिगोसिद्धार्थपत्रांवरं ।

चेदयायायमगूरचापनकुला घडैकपश्वामिपं ॥

सद्वाक्यं कुसुमेषुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कथ्यका ।

रत्नोष्णीपसितोक्षमद्य ससुतस्त्री टीतवैश्वानराः ॥ २९ ॥

आदर्शाजनधौतघस्त्ररजका मीनाज्यांसिंहासनं ।

शात्रं रोदनवर्जितं ध्वजमधुच्छागाखगोरोचनम् ॥

भारद्वाजनृयानयेदनिनदामांगल्यगीतांकुशा ।

दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये रिक्तो घटः स्वानुगः ॥ ३० ॥

एकाहून अधिक ग्राहण, अध, हत्ती, फळें, शिजलेलें अध, दुध, दही, धेनु, निदार्थ म्हणजे शुभ शिरस, कमल, पांढरें घड, वेदया, घाघ, मोर व चापपक्षी, मुंगुस, बांधलेला पशु, मांस, शुभवाक्यें कानावर येणें, फुलें, जंस, भरलेला कलश, छत्र, ओलीमाती, कन्या, रवे, उष्णीस म्हणजे पागोटें, पांढरा बैल, मद्य, स्वयं सुवासिनी स्त्री, प्रदीप्त अग्नि, भारसा, काजळ, धूतवस्त्रांसह परीट, मासे तूप, सिंहासन, बरोबर अमलेले लोक रडव नसतील असें प्रेत, पताका, मध, धग म्हणजे घोफड, धनुष्यादि अस्त्रें, गोरोचन, भारद्वाजपक्षी, मेणा, पालखी चंगीरे नरयानें, वेदघोष, मंगल वदार्थ, गायन, हत्तीचा अंकुश, इत्यादि शकुन गमन समयीं शुभ होत. गमनकर्त्यांच्या मागे रिकाम्या घागरी आल्या असतांही शुभ होत. हे शकुन आपोआप झाले असतां निश्चयेंकरून इष्ट फलदायक होतात आणि मुद्दाम घडवून आणले असतां मात्र गौण समजावें.

अशुभ शकुनः

वंध्या चर्म तुपास्थिसर्पलवणांगारैर्धनह्रीवविद् ।

तैलोन्मत्तवसौपधारिजटिलप्रावृद्रृणव्याधिताः ॥

नग्राभ्यक्तविमुक्तकेशपतितव्यंगशुधार्ता असृक् ।

स्त्रीपुष्पं सरटः स्वगेहदहनं मार्जारयुद्धं क्षुतं ॥ ३१ ॥

कापायीगुडतक्रपंकविधवाकुब्जाः कुटुंबे कलिः ।

वस्त्रादेः स्खलनं लुलापसमरं कृष्णानि धान्यानि च ।

कार्पासं घमनं च गर्दभरवो दक्षेतिरट्ट गर्भिणी ।

मुंडाद्रौवरदुर्वचोऽधवाधिरोदफया न दृष्टाः शुभाः ॥ ३२ ॥

वंध्या स्त्री, पथादिकांचे चर्म, धान्याचा कोंडा, हांड, सांप, मीठ, अर्धघट विहा-
लेले निखारे, लांकडे, नपुंसक, विष्टा, तेल, मद्यादिकांनी उन्मत्त झालेला, चरबी,
औषध, आपला शत्रु, जटा वाढविलेला, संन्यासी, गधन, रोगी मनुष्य, नग्न
मनुष्य, अंगाला तेल लावलेला, वेश मोकळे असलेला, जानिभ्रष्ट, व्यंग, मुके-
लेला, रक्त, स्त्रियांचे आतंज, सरडा, स्वगृहाचे दहन, मार्जरांचे भांडण, शिक,
भगवं वस्त्र परिधान केलेला, गुड, तक्र, चिखल, विधवा स्त्री, कुबडा मनुष्य,
कुटुंबांत भांडण, वसात पाय अडखळणे, रेड्याचे युद्ध, फाळें धान्य, कापूस,
वांती, उजवीकडे गाढ्यांचा शब्द, अकसात् कोणी रागावणें, गर्भवती स्त्री, क्षौर
केलेला, ओळें वस्त्र नेसलेला, दुष्ट भाषण बोलणें किंवा ऐकणें, आंधळा, बहिरा,
रजन्वला स्त्री इत्यादिकांचें दर्शन हीं प्रयाणकाळीं अशुभ होत.

अपशकुनांचा परिहार.

आद्येऽपशकुने स्थित्वा प्राणानेकादश प्रजेत् ।

द्वितीये पौडशप्राणांस्तृतीये न क्वचिद्भजेत् ॥ ३३ ॥

प्रयाणाला निघतेसमयीं प्रथम अपशकुन झाला तर ११ प्राणांपर्यंत थांबून
नंतर, अवश्य गेलेंच पाहिजे असें असेल तर, जावें. १० दीर्घ अक्षरें उच्चार-
ण्यास जो अवधि लागतो त्यास "प्राण" असें म्हणतात. दुसन्या खेपेस अपश-
कुन झाला असतां १६ प्राणांपर्यंत थांबून नंतर जावें. तिसऱ्या खेपेस अपशकुन
झाला असतां मात्र कधीही जाऊं नये. किरयेकांच्या मते पहिल्या खेपेस ८
च दुसन्या खेपेस १६ प्राणायाम हातपाय धुवून करावे च नंतर जावें. प्रणवपू-
र्वक त्रिराष्टसि मायश्रीमंत्र पठन केला असता एक प्राणायाम होतो. कित्ये-
कांच्या मते 'धाराणस्यां दक्षिणे भागे कुंकुटोनाम वै द्विजः । तस्य स्मरण-
मात्रेण भयेद्दुःशकुनः शुभं ॥ या मंत्राचा जप करावा म्हणजे दुःशकुनांचा
परिहार होतो. अपशकुन झाला असतां निदान विष्णुस्मरण करून नंतर
पुढें जावें.

प्रयाणसंबंधीं नवम वाराचा निषेध.

प्रवेशाश्रिगमं तस्मात्प्रवेशं नवमे तिथौ ।

नक्षत्रे च तथा घारे नैव कुर्यात्कदाचन ॥ ३४ ॥

प्रयाण करून पुनः घरीं परत येणं तें प्रयाण दिवसापासून नवव्या दिवशीं, नवव्या नक्षत्रावर आणि नवव्या तिथीवर येऊं नये. निदान नवव्या पारीं तरी गृहप्रवेश करूं नये. तसेंच पहिल्या प्रयाणदिवसापासून किंवा प्रयाणाहून घरीं परत आल्या दिवसापासून नवव्या घारीं, नवव्या तिथीस व नवव्या नक्षत्रीं पुनः प्रयाण करूं नये.

वास्तुमुहूर्तविचार.

ग्रामयोजना.

स्वनामराशितो ग्रामराशिर्घ्नकेषुदिकृशिवैः ।

संमितश्चेत्तदा स्वस्य तद्ग्रामे वास उत्तमः ॥ ३५ ॥

एकमे सप्तमे ग्रामे वैरं हानिखिपष्टगे ।

तुर्याष्ट्वादशे रोगो ग्रामराशौ स्वनामभात् ॥ ३६ ॥

घर बांधणाराच्या व्यावहारिक नांवाच्या राशीपासून, ज्या गांवांत घर बांधावयाचें असेल, त्या गांवाच्या राशीपर्यंत मोजून २१५५१०११ इतकी संख्या आली असतां तो गांव घर बांधावयास शुभ होय १७ असतां वैर, ३६ असतां हानि आणि ४८१२ असतां रोगोत्पत्ति याप्रमाणें जाणावें.

गृहारंभास मासतिथिनक्षत्रं.

वैशाखे फाल्गुने पौषे श्रावणे मार्गशीर्षके ।

गृहारंभप्रवेशां स्तः स्तंभोच्छ्रायश्च शस्यते ।

ज्येष्ठकार्तिकमाघांश्च शुभदान्प्राह नारदः ॥ ३७ ॥

त्यक्त्वा चतुर्दशीं पष्टीं चतुर्थीमष्टमीममाम् ।

नवमीं च रविं भौमं गृहारंभो विधीयते ॥ ३८ ॥

पुष्ये मृगेऽनुराधायां धनिष्ठायुगुलोत्तरे ।

हस्तत्रये च रोहिण्यां रेवत्यां गृहमारमेत् ॥ ३९ ॥

वैशाख, फाल्गुन, पौष, श्रावण, मार्गशीर्ष हे महिने प्रथमतः गृहारंभ करण्यास, गृहप्रवेश करण्यास आणि घराचा खांब उभा करण्यास, प्रसन्न होत. त्याचप्रमाणें हीं हस्त्यं करण्यास ज्येष्ठ, कार्तिक व माघ हेही महिने शुभ होत असें नारदमत आहे. चतुर्दशी, पष्टी, चतुर्थी, अष्टमी, नवमी ह्या तिथि घडय करून अन्य तिथीला व रवि आणि मंगल हे चार ग्रह

करून अन्य वारीं गृहारंभ करावा पुष्य, मृग, अनुराधा, धनिष्ठा, शततारका तिन्ही उत्तरा, हस्त, चित्रा, स्वाती, रोहिणी आणि रेवती हीं नक्षत्रें गृहारंभस शुभ होत वैश्वति, व्यतीपात, दग्ध, धमघट व मृत्युयोग इत्यादि वर्ज्य करून चंद्रबल असेल तो दिवस गृहारंभस घ्यावा.

गृहारंभस घृपवास्तुचक्र.

रविभास्वत नेष्टानि शुभान्येकादशाष्टमात् ।

दश शेषान्यनिष्टानि साभिजित् घृपवास्तुनि ॥ ४० ॥

सूर्यनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत नक्षत्रें मोजावीं त्यात पहिलीं ७ नक्षत्रें अशुभ, त्याच्या पुढील ११ नक्षत्रें शुभ आणि त्यापुढील १० नक्षत्रें अशुभ होत. येथे अभिजित् नक्षत्र सुद्धा मोजावें गृहादिकांच्या आरंभाच्या जीं नक्षत्रें उक्त आहेत तीं, ह्या घृपवास्तुचक्रप्रमाणे शुभ असतील तरच योजावीं

घराचा पाया स्वर्णणें इत्यादिकांस मुहूर्त.

अधोमुखंमैर्चिंद्धीत सातं शिलास्तथा चोर्ध्वमुखंश्च पट्टं ।

तिर्यङ्मुखैर्द्वारकपाटयान गृहप्रवेशो मृदुभिर्धुवर्क्षैः ॥ ४१ ॥

अधोमुख नक्षत्रावर म्हणजे भरणी, कृत्तिका, आश्लेषा, मघा, तिन्ही पूर्वा, विशाखा, आणि मूळ ह्या नक्षत्रावर, इतर दुष्ट योग वर्ज्य करून, घराचा पाया रणावा तसेंच, शुभ वारीं व शुभ तिथीला असलेलीं ऊर्ध्वमुख नक्षत्रें, म्हणजे आर्द्रा, पुष्य, ध्रुवण, तिन्ही उत्तरा, शततारका आणि रोहिणी हीं नक्षत्रे पायाची पहिली कोणशिला दसविण्यास शुभ होत तसेंच, ज्येष्ठा, पुनर्वसु, हस्त, अश्विनी, मृग, अनुराधा, रेवती, स्वाती व चित्रा हीं नक्षत्रें घराचीं द्वारें व खिडक्या करण्यास प्रशस्त होत आणि गृहप्रवेश करण्यास मृदु नक्षत्रें म्हणजे मृग, चित्रा अनुराधा, रेवती आणि ध्रुवनक्षत्रें म्हणजे रोहिणी व तिन्ही उत्तरा हीं शुभ होत.

पाया स्वर्णण्यास शेषमुख पाहणें

धन्यांसिद्धे तुलायां भुजगपतिमुखं शंभुकोणेऽग्निपातं ।

वायव्ये स्यात्तदास्यं त्यलिधनमकरे ईपखातं चंद्रंति ॥

कुंभे मीने च मेषे निर्मैतिदिशि मुखं सातवायव्यकोणे ।

चाग्नेकोणे मुखं वै घृपमिधुनगते कर्कटे रक्षखातम् ॥ ४२ ॥

कन्या सिंह आणि तूळ ह्या लग्नीं सूर्य असता शेषाचे मुख ईशान्येच्या कोप-
न्याकडे असतें म्हणून त्या लग्नीं पाया रणावयाचा असता प्रथम आग्नेय दि-
शेच्या कोर्णी पाया रणावा वृश्चिक, धन व मकर ह्या लग्नीं शेषमुख उरव्येस

असते ह्यणून ईदाम्य कोर्णी रणावं शुभ, मीन व भेष ह्य एर्नी शेषमुख
 नैर्कति दिशेस असते ह्यणून वायव्येस रणावं वृषभ, मिथुन, व कर्क ह्य एर्नी
 शेषमुख आग्नेय दिशेस असते ह्यणून नैर्कति दिशेस रणावं. तात्पर्ये, शेषाच्या
 मुखाकडे पाया न रणतां श्टभार्गी लोदावा

कोणशिलास्थापन. (गीति.)

दक्षिणपूर्वे कोणे श्टत्वा पूजां शिलां न्यसेत् प्रथमाम्
 शेषाः प्रदक्षिणेन स्तंभाश्चेवं प्रतिष्ठाप्याः ॥ ४३ ॥

ध्रुव दृष्ट्वाऽथवा स्मृत्वा कर्तव्यं वास्तुरोपणं ।

सायाह्नयज्यदिवसे रात्रौ त्यक्त्वा महानिशां ॥ ४४ ॥

दक्षिण दिशेच्या अलीकडील कोपण्यात ह्यणने आग्नेयेच्या कोणावर प्रथम
 शिलेची पूजा करून ती तेथे पुरावी बावीच्या शिला तशाच मार्गे पूर्वेकडे
 मयचीन थावं ह्यणजे पूर्व, उत्तर, पश्चिम या अनुमार्गे शिलास्थापन करावं
 आणि दक्षिणदिशेकडील शिला शेवटी पसवाच्या शिलास्थापन करितेवेळीं
 ध्रुवाकडे पहावं भधया त्याचे साण कराच शिलास्थापन मात काळी कराच
 सायकाळी भधया रात्री करू नये.

स्तंभस्थापनास कूर्मचक्र व आकाश मुहूर्त.

त्रिधिसु पंचगुणिता कृत्तिनाक्षसंयुता ।

तथा द्वादशमिथा च नयभागेन भाजिता ॥ ४५ ॥

जले वेदामुनिश्चंद्रस्थले पंचद्वयवसु ।

त्रिपद्मत्रयाकाशे त्रिधियं कूर्मलक्षणम् ॥ ४६ ॥

जले लाभस्तथा प्रोक्तः स्थले हानिस्तथैव च ।

आकाशे मरणं प्रोक्तमिदं कूर्मस्य चक्रम् ॥ ४७ ॥

ज्या निधिला स्तंभस्थापना करावयाची असेल त्या निधिला ५ र्नी गुणावं.
 आणि कृत्तिना नक्षत्रांपामून दिवसनक्षत्रापर्यंत नक्षत्रें मोजूत ते उरू त्यात
 निडराये नंतर त्या वेरजेत १२ मिळयावे आणि त्या सवें वेरजेला नवार्नी
 भागाव. बाकी १।११ असले तर कूर्म जलात आटे तसेच बाकी ५।२।८ असतां
 कूर्म पृथीवर आहे व ३।६।९ असता कूर्म आकाशात आहे असे जाणावं.
 पादून कूर्म जलात असतां शुभ व अन्यत्र असता हानिधारक होव. प्रथम
 स्तंभाची पूजा करून त्यावर उर्नी बांधून मुमुहूर्तावर आग्नेयदिशेकडे म्थिर व
 वृद्ध नक्षत्रां रंभ उभा करावा. आठ घाटण्याकरिता सूर्यनक्षत्रापासून दिवस
 नक्षत्रापर्यंत गच्छें मोतार्थी. त्यात पहिली ३ नक्षत्रे अशुभ, पुढील १३ शुभ,

पुढील ८ अशुभ व शैवटर्की ३ शुभ याप्रमाणें भोजून त्यामध्यें शुभफलदात्मक नक्षत्रें असतील त्या दिवशीं व गृहप्रवेशोक्त नक्षत्र पाहून भाडें घालावें.

गृहारंभास लग्नशुद्धि.

लग्ने शुक्रे गुरौ, पष्ठे भौमसूर्यां मुष्टे भृगां ।
त्रिंशे मंदे रवी, द्यौने बुधे, वा पंचमे गुरौ ॥ ४८ ॥
केद्रे गुरौ, बुधे चंद्रे द्यौमे, लांभे रवी तथा ।
मंदे कुजे, कृतं तिष्ठेन्मंदिरं शरदां शतम् ॥ ४९ ॥
शुक्रे स्वोच्चे तनौ वापि, गुरौ पातोलगेऽथवा ।
शनौ स्वोच्चे लाभगे वा लक्ष्म्यायुक्तं गृहं चिरम् ॥ ५० ॥

चरल्लेखेरीज करून स्थिर आणि द्विसमाय एखांवर गृहारंभ करावा. गृहारंभसमयीं लग्नीं गुरु किंवा शुक्र, पष्ठस्थानीं मंगळ किंवा रवि, चतुर्थेस्थानीं शुक्र, तृतीय स्थानीं शनि किंवा सूर्य सप्तमस्थानीं बुध किंवा पंचमस्थानीं गुरु असे ग्रह असावे. अथवा केद्रीं गुरु, दशमस्थानीं बुध चंद्र, एकादशस्थानीं रवि, शनि किंवा मंगळ अमा योग असतांही ते घर दीर्घकाल टिकते. एतौ उच्चीचा शुक्र, चतुर्थेस्थानीं उच्चीचा गुरु किंवा एकादशस्थानीं उच्चीचा शनि असे ग्रह गृहारंभसमयीं असतां ते घर चिरकाल एक्ष्मीयुक्त नांदते. शंभ्र १।६।८।१२ वा स्थानीं नसावा. ३।६।११ वा स्थानीं पापग्रह शुभ होत.

गृहांचीं द्वारें.

द्वारस्योपरि यद्द्वारं द्वारस्यान्यच्च संमुत्सम् ।
व्ययदं तु यदा तच्च न कर्तव्यं शुभेप्सुभिः ॥ ५१ ॥

तळमजत्यापरील एका द्वारावर माडीवरचें दुसरें द्वार किंवा घरामध्यें कोठेंही समोरासमोर द्वार ठेवणें हा योग व्ययदायक होय असें मानिलेलें आहे; ह्याणून स्वहितेच्छु जनांनीं अशीं द्वारे घाला टेंवूं नयेत.

दाराची चौकट वसविण्यास नक्षत्रें.

अश्विन्यामुत्तराहस्तपुष्यश्रुतिमृगेषु च ।
रोहिण्यां स्वातिभेते च द्वारशाखां प्ररोपयेत् ॥ ५२ ॥

अश्विनी, तिन्ही उत्तरा, हस्त, पुष्य, श्रवण, मृग, रोहिणी, स्वाती व रेवती ह्या नक्षत्रीं शुभवारीं व स्थिरलग्नीं प्रथम दाराची चौकट वसवावी.

गृहाची विभागयोजना.

स्नानागारं दिशि प्राच्यामाग्नेयां पंचनालयम् ।
याम्यायां शयनागारं नैऋत्यां शस्त्रमंदिरम् ॥ ५३ ॥

वायव्यां पशुगेहं च प्रतीच्यां भोजनालयम् ।

भांडकोशं चोत्तरस्यां ईशान्यां देवमंदिरम् ॥ ५४ ॥

घराच्या पूर्वेदिशेस खानाची जागा असावी. जागेय दिशेस स्वयंपाकगृह, दक्षिणेस राशनखान, निर्ऋत्य दिशेस शेतकीर्धी व संसारोपयोगी हत्यारं ठेवण्याची जागा, पश्चिमेस जेरावयास बसण्याची जागा, वायव्येस गुरांचा गोडा, उत्तरेस भांडार व धान्यादि वस्तुसंग्रह करण्याची जागा व ईशान्येस देवमंदिर असावे.

वास्तु चतुर्दशदिशां प्रवेशास मुहूर्त.

द्युत्तरा रोहिणी हस्त धनिष्ठा शततारका ।

पुनर्वसु मघा स्वाती अश्विनी रेवती श्रुतिः ॥ ५५ ॥

पुष्यानुराधा प्रोक्तानि ऋक्षाणि शांतिकर्मणि ॥

माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाः शस्ता नवे गृहे ॥ ५६ ॥

प्रवेशे श्रावणो मार्गः कार्तिकोपि प्रशस्यते ॥

चैत्रो मासः कुजाकौ च रिक्तादग्धास्त्वमा मृतिः ॥ ५७ ॥

दुष्टचंद्र इमे त्याज्या नवगेहप्रवेशने ।

चरे लग्ने चरांशस्ये प्रवेशो न शुभावहः ॥ ५८ ॥

शुभैः केंद्रत्रिकोणावद्विगैरायत्रिपष्टमैः ।

पापैः शुद्धेषुमे तुयं विजनुर्भाष्टमैगके ॥ ५९ ॥

निन्ही उत्तरा, रोहिणी, हस्त, धनिष्ठा, शततारका, पुनर्वसु, मघा, स्वाती, अश्विनी, रेवती, ध्रुवण, पुष्य व अनुराधा हीं बक्ष्यं वास्तुशांतीस किंवा इतर कोणत्याही शांतीस शुभ होत. तसेच, माघ, फाल्गुन, वैशाख, ज्येष्ठ, श्रावण, मार्गशीर्ष व कार्तिक हे महिने शुभ होत. चैत्रमास, मंगळ व रविवार, रिक्तादिपि, दग्ध व मृत्युयोग, अमावास्या, दुष्ट चंद्र, जन्मस्थ चंद्र व जन्मलग्न हे योग नव्या घरांत जाण्यास फारच वाईट आहेत. तसेच, चर म्हणजे मेष, कर्क, गुळ व मकर हीं लग्ने व हांचे नवांश गृहप्रवेशास अशुभ होत. गृहप्रवेश ज्या लग्नां करावयाचा त्या लग्नापासून शुभमह केंद्रांत, त्रिकोणांत, किंवा ११।२।३ या स्थानी असावे. ३।६।११ या स्थानी पापग्रह अमावे व ४।८ या स्थानी एकही ग्रह नसावा. गृहप्रवेश दिवसा करणें शुभ होय, म्हणून रात्री नव्या घरांत जाऊ नये. दिवसा मुहूर्ते नसतां अडचणीच्या प्रसंगी मात्र रात्री सुमुहूर्तावर गृहप्रवेश करावा.

गृहप्रवेशास वामगत सूर्य.

रंध्रात्तैजकुटुंबापापंचमे भास्करे स्थिते ।

पूर्वांशादि गृहे श्रेष्ठं कमाद्वारा सुतो रतिः ॥ ६० ॥

प्रवेशाच्या इष्टलापासून ८।१।१०।११।१२ ह्या पांच स्थानीं सूर्य असतां पूर्वेकडील द्वारानें गृहांत प्रवेश करणाराला तो घामगत होतो. तसेच, दक्षिणद्वार असलेल्या गृहांत प्रवेश करणाराला ५।६।७।८।९ ह्या पांच स्थानीं सूर्य असतां पश्चिमाभिमुख गृहांत प्रवेश करणाराला २।३।४।५।६ या ५ स्थानीं सूर्य असतां आणि उत्तरद्वार असलेल्या गृहांत १।१।२।१।२।३ ह्या पांच स्थानीं सूर्य असतां तो घामगत असतो असें जाणावें. घामगत सूर्य गृहप्रवेशसमयीं शुभ जाणावा.

गृहप्रवेशास कलशचक्र.

प्रवेशे कलशेऽर्कक्षांत्यं चैर्नागाः शर्वट्कमात् ।

अशुभं च शुभं क्षेयमशुभं च शुभं तथा ॥ ६१ ॥

कृत्यार्कं वामतो गेहे विधायान्ने द्विजन्मनः ।

जलपूर्णं घटं धृत्या मांगल्येन गृहं विशेत् ॥ ६२ ॥

गृहप्रवेशसमयीं कलशचक्र असावें. सूर्यनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत नक्षत्रें मोजून पहिलीं ५ नक्षत्रें अशुभ. त्यापुढे ८ नक्षत्रें शुभ. पुढील ८ नक्षत्रें अशुभ व पुढील ६ नक्षत्रें शुभ होत. यालाच कलशचक्र म्हणतात. पूर्वीक नक्षत्रांपैकीं गृहप्रवेशास जें नक्षत्र घ्यावयाचें तें कलशचक्रयुक्त असावें. गृहप्रवेशसमयीं घर लिहिल्याप्रमाणें सूर्य वामभागीं करून, पुढे अनेक सदा-चरणी व विद्वान् प्राहण असून हातात जलपूरित घागर घेऊन मंगलमंत्र व मंगलवाद्ययुक्त गृहाधिकारी पुरपानें पलीसह व कुटुंबजनांसह प्रथम गृहप्रवेश करावा. गृहप्रवेश केल्यानंतर घर बांधणारे शिल्पकार व इतर जन आणि सुरोहित यांची यथाशक्ति संभावना करावी असें सांगितलेलें आहे.

शांतींस अग्नि व आहुती पाहणें.

संका तिथिर्वारयुता कृतासात् शेषे गुणेऽध्वे भुधि घह्निवास्तः ।

सौर्याय होमे शंशियुग्मं शेषे प्राणार्थनाशां दिवि भूतले च ॥ ६३ ॥

ज्या तिथीला एखादी शांति करावयाची असेल त्या तिथीपर्यंत शुद्ध प्रतिपदे-पासून सूर्य तिथी मोजून जी मंड्या घेईल तीमध्ये १ मिळवावा आणि त्या मिळवणीत वाराचे अंक मिळवावे व त्या बेरजेस चौहोनी भागावे. भागाकाराची बाकी ३ किंवा ० असतां अग्नि भूलोकीं असून त्याचें फळ सुखप्राप्ति असें जाणावें. शेष एक उरला तर अग्नि आकाशांत आहे व २ उरले तर पाताळीं असून दोहों-चेही फळ हानिकर होय असें जाणावें म्हणून आकाशीं किंवा पाताळीं अग्नि असतां शांति करूं नये. कोणतीही शांति करावयाची असतां त्या दिवशीं

भक्ति व आहुति असावी. निदान बोहोतून एक तरी योग असावा. आतां आहुति करी पहावी हें सांगतों.

रवौ बुधे भृगौ मंदे चंद्रे भौमे गुरौ तमे ।

केतौ च सूर्यमात् ज्ञेयं प्रत्येकं भद्रयं न्यसेत् ।

होमाहुतिः खले नेष्टा शुभदा शुभखेचरे ॥ ६४ ॥

सूर्यनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत नक्षत्रं मोजून पुढील अनुक्रमाप्रमाणें प्रत्येक ग्रहाला तीन तीन नक्षत्रं विभागून चावीं, म्हणजे ९ विभाग होतात. ग्रहांचा अनुक्रम सूर्य, बुध, शुक, शनि, चंद्र, मंगळ, गुरु, राहु व केतु याप्रमाणें जाणावा. रवि, शनि, मंगळ, राहु व केतु यांच्या मुखांत आहुति असतां अशुभ होय म्हणून त्या दिवशीं शांति करूं नये. उदाहरण; सूर्यनक्षत्र ज्येष्ठा आहे व दिवसनक्षत्र शततारका आहे असें समजा. म्हणजे ज्येष्ठापासून शततारकापर्यंत एकंदर ७ नक्षत्रं होतात. त्यांत वरील अनुक्रमाप्रमाणें पहिलीं तीन नक्षत्रं सूर्याचीं, पुढील तीन बुधाचीं व नंतर तीन शुक्राचीं होत. आपलें नक्षत्र निसव्या विभागांत आहे म्हणून शुभमुखांत आहुति घेते ती शुभ होय, असें जाणाव. शान्तीच्या दिवशीं पाषण्डाच्या मुर्ती आहुति नसावी.

देवालय व मठ इत्यादिकांच्या आरंभास नक्षत्रं.

गुहारंभोक्तनक्षत्रमंठं कुर्यात्तु साश्विभैः ।

सर्वदेवालयं तैस्तु पुनर्भ्रवणान्वितैः ॥ ६५ ॥

अश्विनी नक्षत्र आणि गृहारंभास सांगितलेलीं सर्व नक्षत्रं यांवर मठाचा आरंभ करावा. गुहारंभाचीं नक्षत्रं आणि पुनर्भ्रवण यांवर देवालयाचा आरंभ करावा.

देवप्रतिष्ठेस मुहूर्त.

प्रतिष्ठा सर्वदेवानां वैशाखज्येष्ठफाल्गुने ।

चैत्रे तु स्याद्विकल्पेन माघे विष्णवन्वमूर्तिषु ॥ ६६ ॥

सौम्यायने शुभा प्रोक्ता निन्दिता दक्षिणायने ॥

देव्या माघेऽश्विने विष्णोः शस्ता चैत्रेऽश्विने नमे ॥ ६७ ॥

हस्तप्रये मित्रहरित्रये च गौष्णाद्वयादित्यसुरेज्यनेषु ।

तिष्योत्तराधातृशशांकभेषु सर्वामरस्यापनमुत्तमं स्यात् ॥ ६८ ॥

वैशाख, ज्येष्ठ, कार्तिक या महिन्यांत सर्व देवांच्या अर्चा करणें प्रशस्त होय. शिवेकांच्या मठें चैत्र महिनाही शुभ होय. माघ मासांत विष्णुमूर्तीवांचून अन्य देवनेकी प्रतिष्ठा करावी. देवप्रतिष्ठा उत्तरायणांत करणें शुभ आहे. देवांच्या प्रतिष्ठेला माघ व आश्विन आणि विष्णुमूर्तीच्या अर्घला चैत्र, आश्विन व श्रावण

हे महिने प्रसन्न सांगितलेले आहेत. हस्त, चित्रा, स्वाती, अनुराधा, श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, रेवती, अश्विनी, पुनर्वसु, पुष्य, तिन्ही उत्तरा, रोहिणी व मृग हीं नक्षत्रं कोणत्याही देवप्रतिष्ठेस उत्तम आहेत, रिक्ता तिथि व अमावास्या वर्ग्य करून इतर निर्धाला व मंगळवाररोरीज इतर सर्व घारीं श्विरलमांवर देवांची शर्चा करावी.

विहिरी तलावादिकांस मुहूर्त.

चित्रास्वातिपुनर्वसुमृगशिरो मूलाश्विनी रोहिणी ।

हस्तः पुष्यधनिष्ठकं शतभिषकुमित्रोत्तरा रेवती ॥

एतेषु धवणान्वितेषु मकरे लग्ने च कुंभे झपे ।

वापीरूपजलाशयादिखननं शस्तं प्रशस्ते दिने ॥ ६९ ॥

चित्रा, स्वाती, पुनर्वसु, मृग, मूल, अश्विनी, रोहिणी, हस्त, पुष्य, धनिष्ठा, शततारका, अनुराधा, तिन्ही उत्तरा, रेवती ह्या नक्षत्रांवर, मकर, कुंभ व मीन ह्या लग्नां व पंचांगशुद्धि असेल अशा शुभ दिवशीं विहिरी, तलाव इत्यादि खणण्यास आरंभ करावा. तसेच, ह्याच नक्षत्रांवर आणि २११५१०१३१५ ह्या निर्धाला, बुधगुरुशुक्र ह्या घारीं, मेष, सिंह आणि धन हीं तीन लग्नां वर्ग्य करून इतर लग्नां; माघापासून पुढील महा महिन्यांत किंवा मार्गशीर्ष महिन्यांत विहीर, वापी, तळीं इत्यादि जलाशयाचा संस्कार करून नंतर तें पाणी प्यावें असें सांगितलेलें आहे

नूतन वस्त्रालंकारादिवस्तुधारणास नक्षत्रं.

हस्तादिपंचके पुष्ये धनिष्ठा रेवतीद्वये ।

श्रुत्तरे च पुनर्वसौ रोहिण्यां च शुभे तिथौ ॥ ७० ॥

बुधशुक्रेज्यवारेषु नूतनांवरधारणम् ।

प्रागुक्तधिष्ण्यवारेषु स्वर्णाद्याभरणादिकम् ॥ ७१ ॥

हस्त, चित्रा, विशाखा, अनुराधा, पुष्य, धनिष्ठा, रेवती, अश्विनी, तिन्ही उत्तरा, पुनर्वसु, रोहिणी ह्या नक्षत्रांवर, अमावास्या, रिक्तान्तिथि, पक्षी ह्या तिथि सोडून इतर शुभतिथींस बुध, गुरु व शुक्र ह्या घारीं नवीन घडें, नवीन दागिने धारण करावे. नवीन शर्या, नवीन आसन इत्यादि नवीन वस्तूंचाहि ह्याच मुहूर्तांवर मंडह करावा.

शिल्पविद्यारंभास मुहूर्त.

हस्तत्रये ध्रुव्यक्षे श्रुत्तरे रोहिणी मृगे ।

रेवत्यामश्विनीपुष्ये पुनर्वसुनुराघयोः ।

शस्ते तिथौ शुभे घारे शिल्पविद्यां समाचरेत् ॥ ७२ ॥

हम, चित्रा, स्वती, धवण, धनिष्ठा, शततारका, तिन्ही उत्तरा, रोहिणी, मृग, रेवती, अश्विनी, पुष्य, पुनर्वसु, अनुराधा ह्या नक्षत्रांवर शुभ तिथीला भाषि शुभवारीं शिष्टविद्येचा म्हणजे कोणताही कारागिरीच्या विद्येचा आरंभ करावा. लहान मुलांस विद्यारंभ करण्याविषयी मागे १०८ पृष्ठामध्ये मुहूर्त सांगितला आहे. किंवा पुढे दिलेल्या साडेतीन मुहूर्तांतून एकादा दिवस घ्यावा.

गीतनृत्यारंभास मुहूर्त.

रेवत्यामनुराधाराया धनिष्ठादिद्वये करे ।

रोहिणीयुगुले पुष्ये श्युत्तरे गीतनर्तने ॥ ७३ ॥

रेवती, अनुराधा, धनिष्ठा, शततारका, हम, रोहिणी, मृग, पुष्य, व तिन्ही उत्तरा ह्या नक्षत्रांवर गायनविद्येस आरंभ करावा.

पशूंचा क्रयविक्रय करण्यास नक्षत्रें.

विशाखा रेवती पुष्ये धनिष्ठा शतभेम्बिमे ।

हस्ते पुनर्वसुज्येष्ठे पशूनां क्रयविक्रयौ ॥ ७४ ॥

विशाखा, रेवती, पुष्य, धनिष्ठा, शततारका, अश्विनी, हम, पुनर्वसु, व ज्येष्ठा ह्या नक्षत्रांवर पशूंचा क्रयविक्रय करावा.

घर, भूमि विकत घेण्यास व विकण्यास मुहूर्त.

जीवे शुके च नंदासु पूर्णायां मूलभे मृगे ।

पूर्वाश्लेषामघात्ये च विशाखाहिनये तथा ॥

पुनर्भे मुनिभिः प्रोक्तं क्रयविक्रयणं भुवः ॥ ७५ ॥

गुरवार व शुक्रवार, नंदा म्हणजे ११६११ व पूर्णा म्हणजे ५१०११५ ह्या तिथीला, मूल, मृग, तिन्ही पूर्वा, आश्लेषा, मघा, रेवती, विशाखा, अनुराधा भाषि पुनर्वसु ह्या नक्षत्रांवर गृह व भूमि ह्यांचा क्रयविक्रय करावा.

व्यापार दुकान इत्यादिकांस मुहूर्त.

अनुराधोत्तरापुष्ये रेवतीरोहिणी मृगे ।

हस्ताचित्राश्विभे कुर्वाणानिज्यं दिवसे शुभे ॥ ७६ ॥

अनुराधा, उत्तरा, पुष्य, रेवती, रोहिणी, मृग, हम, चित्रा, अश्विनी, ह्या नक्षत्रांवर चंद्रवलयुक्त शुभदिवसां घातिय, उदीम इत्यादिकांचा आरंभ करावा.

भूमि नांगरण्यास नक्षत्रें.

पुनर्वसुद्वये मूले श्युत्तरे रोहिणीद्वये ।

हस्तप्रयेनुराधायां रेवतां धवणप्रये ।

तिर्था पारं शुभेऽश्विन्यां हलप्रवहणं शुभम् ॥ ७७ ॥

पुनर्वसु, पुष्य मूल, तिन्ही उत्तरा, रोहिणी, मृग, हस्त, चित्रा, स्वाती, अनुराधा, रेवती, ध्रुवण, धनिष्ठा, दाततारका आणि अश्विनी ह्या नक्षत्रांवर शुभनिधीस म्हणजे रिक्तानिधि व ६।८।३० ह्या वर्ज्य करून, अन्य तिथींवर प्रथम भूमि नांगरणं शुभ होय. वृषभ, मिथुन, कन्या, वृश्चिक, धन व मीन ह्या लग्नी भूमि नांगराची. तसेंच भूमि नांगरण्यास खाली लिहिल्याप्रमाणें हलचक्र पहावें.

नांगरण्यास हलचक्र.

सूर्यस्य भुक्तनक्षत्राद्रामौएकनवार्धकम् ।

अशुभं च शुभं क्षेयं हलचक्रे क्रमेण भम् ॥ ७८ ॥

जे चालू सूर्यनक्षत्र असेल त्याच्या पूर्वोच्या नक्षत्रापासून (म्हणजे सूर्यनक्षत्र रोहिणी असतां कृत्तिकापासून) दिवस नक्षत्रापर्यंत नक्षत्रें मोजावी. त्यांत पहिली ३ अशुभ, पुढे ८ शुभ, पुढील ९ अशुभ व शेवटची ८ नक्षत्रें शुभ होत.

धान्य पेरण्यास व लावणीस नक्षत्रें व फणिचक्र.

हस्तत्रये मघापुष्ये त्र्युत्तरे रोहिणीद्वये ।

धनिष्ठांरेवतीयुग्मे तथा मूलानुराधयोः ॥ ७९ ॥

शुभे वारे तिथौ ध्रेष्टा वीजोत्तिस्त्वथ राहुभात् ।

अर्धांशोदुर्ध्वं चैकं त्रैयंदुर्विचतुष्टयम् ।

असच्छुभं क्रमात्क्षेयं दिनर्क्षं फणिचक्रगम् ॥ ८० ॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, मघा, पुष्य, तिन्ही उत्तरा, रोहिणी, मृग, धनिष्ठा, रेवती, अश्विनी, मूल, अनुराधा ह्या नक्षत्रां व शुभतिथीला व शुभवारी सर्वे प्रकारचें बीज पेरणे शुभ जाणावें. बीज पेरण्यास फणिचक्र पहातात तें असे. राहु ज्या नक्षत्रां असेल त्या नक्षत्रापासून दिवस नक्षत्रापर्यंत नक्षत्रें मोजून पहिली ८ अशुभ, त्यापुढील ३ शुभ १ अशुभ ३ शुभ १ अशुभ ३ शुभ १ अशुभ ३ शुभ ४ अशुभ ह्या अनुक्रमानें फणिचक्र जाणावें. सत्यारोपणास ह्यणजे पुढाठिका णाहून दुसरीकडे धान्य नेऊन लावण्यासही वरील नक्षत्रेंच उक्त आहेत. झाला कोकणांत तरवा किंवा लावणी ह्यणतात.

धान्य कापण्यास नक्षत्रें.

पूर्वोत्तरामघांशेपाज्येष्टाद्राध्रुवणद्वये ।

भरणीद्वितये मूले मृगे पुष्ये करत्रये ।

धान्यच्छेदः शुभो रिक्तां हित्वा भौमशनैश्चरौ ॥ ८१ ॥

तीन्ही पूर्वो, तीन्ही उत्तरा, मघा, भास्केरा, ज्येष्ठा, आर्द्रा, ध्रुवण, धनिष्ठा, भरणी, कृत्तिका, मूल, मृग, पुष्य, हस्त, चित्रा, स्वाती ह्या नक्षत्रांवर धान्य कापावें. रिक्तानिधि व भौम आणि शनिवार वर्ज्य करावे.

धान्य मळण्यास नक्षत्रं.

अनुराधाश्रवणमूले रेवत्यां च मघात्रिमे ।

ज्येष्ठायां चैव रोहिण्यां शुभं स्यात्कणमर्दनम् ॥ ८२ ॥

अनुराधा, श्रवण, मूळ, रेवती, मघा, तीन्ही पूर्वा व तीन्ही उत्तरा, ज्येष्ठा व रोहिणी या नक्षत्रांवर धान्य मळवें.

कोठारांत धान्यसंग्रह करण्यास मुहूर्त.

पुनर्भे मृगशीर्षेऽनुराधा श्रवणत्रये ।

हस्तत्रयेऽश्विनीपुष्ये रोहिण्यामुत्तरात्रये ।

शुभे शुके रवीन्द्रोः सत्कोष्ठादौ धान्यरक्षणम् ॥ ८३ ॥

पुनर्भे, मृग, रेवती, अनुराधा, श्रवण, धनिष्ठा शततारका, हस्त, चित्रा, स्वाती, अश्विनी, पुष्य, रोहिणी, तिन्ही उत्तरा ह्या नक्षत्रांवर आणि शुक्र, शुक्र रवि व सोमवारी कोठारांत धान्य संग्रह करावा.

नवान्नभक्षणास नक्षत्रं.

हस्तचित्रानुराधांत्ये रोहिणीश्रवणद्वये ।

मृगाश्विन्युत्तरास्वके शुभे वारे तिथावपि ।

नवान्नस्य विधानं च प्राशनं फलमूलयोः ॥ ८४ ॥

हस्त, चित्रा, अनुराधा, रेवती, रोहिणी, श्रवण, धनिष्ठा, मृग, अश्विनी, तिन्ही उत्तरा ह्या नक्षत्रे व रविवार आणि इतर शुभवार व शुभतिथि पाहून धान्य नवें भक्षण करावें. कोकणप्रांती आश्विनशुद्ध पौर्णिमेस नवान्न भक्षण करण्याचा सर्वत्र प्रचार आहे.

वाग करण्यास मुहूर्त.

हस्तचित्रोत्तरामूलेनुराधारेवतीद्वये ।

विशाखारोहिणीपुष्येऽप्यारामोत्तिर्मुंशे शुभा ॥ ८५ ॥

हस्त, चित्रा, तिन्ही उत्तरा, मूळ, अनुराधा, रेवती, अश्विनी, विशाखा, रोहिणी, पुष्य, ह्या नक्षत्री उदगायनांत मंगळ व शनिवार आणि अमावास्या व रिक्ता तिथि वारें करून नवीन झाटें लावावी.

मलवताचा मुहूर्त.

उंबष्ठोभयं निशात्तार्द्रा रोहिणी भरणीद्वयम् ।

आश्लेषां च विहायान्यनक्षत्रेकं गुरो भृगा ।

सहस्रे सत्तिथी नार्या घट्टनं तारणं शुभम् ॥ ८६ ॥

पालखी, गाढी, घोडा, हत्ती इत्यादि वाहनांस नक्षत्रं.

शुक्तरारोहिणीयुग्मे पुष्ये हस्तत्रये तथा ।

श्रवणत्रयेऽनुराधायां ज्येष्ठायां च पुनर्वसु ॥ ९६ ॥

शनिभौमान्यवारेषु शुभे लग्ने शुभे तिथौ ।

गजाश्वरथमुख्यानां शिविकायाश्च रोहणम् ॥ ९७ ॥

निन्ही उत्तरा, रोहिणी, मृग, पुष्य, हस्त, चित्रा, स्वाती, श्रवण, धनिष्ठा, शत-
तारका, अनुराधा, ज्येष्ठा, पुनर्वसु या नक्षत्रावर, शनि व भौम हे वार खेरीज-
करून खिरलग्रीं व शुभनिर्धींवर गाढी, घोडा, हत्ती पालखी इत्यादि वाहनाचा
प्रथम उपयोग करणे शुभ होय. गाढी व पालखी वाघण्यास हींच नक्षत्रं उक्त होत.

चारणीवर गुरं पाठविण्यास.

सूर्यभाद्रुगुणं पुनःपुनर्गण्यतामिति चतुष्टयं त्रयम् ॥

अंतरंगवहिरंगसंज्ञकं तत्र कर्म विद्धीत तादृशम् ॥ ९८ ॥

सूर्यनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत नक्षत्रं भोजावीं. स्यापैकीं पहिलीं चार
नक्षत्रं आंतचालीचीं व नंतर तीन नक्षत्रं बाहेरचालीचीं होत, या प्रमाणें
त्रितकीं नक्षत्रं असतील तेथपर्यंत मोजीत जावें. आंतचालीचीं नक्षत्रं चारणी-
वरून गुरू घरीं आणण्यास व बाहेर चालीचीं नक्षत्रं चारणीवर गुरू पोहोचवि-
ण्यास उक्त आहेत. उदाहरणार्थ, सूर्यनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत एकंदर
तेरा नक्षत्रं शालीं असं समजा. स्यापैकीं पहिलीं चार नक्षत्रं आंतचालीचीं,
गुढलीं तीन नक्षत्रं बाहेरचालीचीं, पुन. चार नक्षत्रं आंतचालीचीं व तीन बाहेर-
चालीचीं याप्रमाणे चवदा नक्षत्रं शालीं, म्हणजे बाराव्या नक्षत्रापासून चव-
दाव्या नक्षत्रापर्यंत जीं तीन नक्षत्रं ती बहिरंग नक्षत्रं असल्यामुळे चारणीवर
गुरू पाठविण्यास उक्त होत. शुभनिर्धींस व शुभवारीं वरील रीतीप्रमाणें नक्षत्रं
मोजून पक्षू चारणीवरून आणावे किंवा चारणीवर पाठवावे.

वैद्य व गारुडीविद्यारंभास नक्षत्रं.

हस्तत्रयेऽनुराधायां पुनर्भे श्रवणत्रये ।

मूले चान्त्येऽश्विनीपुष्ये ज्येष्ठाश्लेषाद्रंभे मृगे ।

वैद्यविद्या कुजेऽजेके ज्येष्ठाहीनेत्र गारुडी ॥ ९९ ॥

हस्त, चित्रा, स्वाती, अनुराधा, पुनर्वसु, श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, मूल,
रेवती, अश्विनी, पुष्य, ज्येष्ठा, आश्लेषा, आर्द्रा, मृग हीं नक्षत्रं वैद्यकी शिक्षण्यास
व वैद्यकी पद्याचा आरंभ करण्यास शुभ होत. गारुडीविद्या शिक्षण्यास ज्येष्ठा
नक्षत्र सोडून हींच नक्षत्रं उक्त होत.

अग्निहोत्र घेण्यास नक्षत्रं.

व्युत्तरोरवतीपुष्ये विशाखाकृत्तिकात्रये ।

सौम्यायने च ज्येष्ठायां अद्याधानं शुभे तिथौ ॥ १०० ॥

उत्तरायणांत, रिक्त व अमावास्या तिथि पर्जन्य करून तिन्ही उत्तरा, रेवती, पुष्य, विशाखा, कृत्तिका, रोहिणी, मृग, आणि ज्येष्ठा ह्या नक्षत्रीं प्रथम अग्निहोत्र घ्यावं.

नारायणवलीस व नागवलीस मुहूर्त.

वलिर्नारायणारयो वै पंचम्यां श्रवणेऽथवा ।

एकादश्यां च शुक्लायां नरैः कार्यां सुतेप्सुभिः ॥ १०१ ॥

आश्लेषाशुक्लशुक्लायां नवम्यां पंचमीदिने ।

पौर्णमास्याममावास्यां कार्यां नागवलिः शुभः ॥ १०२ ॥

शुद्ध अथवा कृष्णपक्षातील पंचमी, किंवा शुद्ध एकादशी, या दिवशी किंवा श्रवण नक्षत्रीं पुत्रेस्तु मनुष्यानें नारायणवलि करावा. तसेंच, नवमी, पंचमी, पौर्णिमा किंवा अमावास्या या दिवशी किंवा आश्लेषा नक्षत्रीं नागवलि करावा. हे विधि केले असतां संततिप्रतिबंधक पिशाचोपद्रव दूर होऊन दीर्घायु सुसंतति होते असें सांगितलेलें आहे.

सर्वशुभकार्यांनी लग्नशुद्धि.

व्ययाष्टशुद्धोपचये लग्ने शुभदग््युते ।

चंद्रे त्रिपद्दशायस्थे सर्घारंभः प्रसिध्यति ॥ १०३ ॥

ज्या लग्नां कांहीं कृत्य करावयाचें असेल त्या लग्नापासून १२८ ह्या दोन स्थानीं कोणोही ग्रह नसावा. तसेंच, उपचय म्हणजे ३१६१०११ ह्या स्थानीं शुभग्रह निक्षेपतः चंद्र, आणि लग्नीं, केद्रीं व त्रिकोणीं शुभग्रह असून तेथें पापग्रहांची दृष्टि नसतां कार्यसिद्धि होते.

साडेतीन मुहूर्त.

प्रतिपद्दशरादियां तृतीयाक्षय्यसंक्रिया ।

दशमीविजयाप्या च मुहूर्तास्त्रय ईरिताः ॥ १०४ ॥

प्रतिपत्कार्तिके शुक्ला स मुहूर्तोर्धसंभवः ।

स्वाधमिदा इमे क्षेत्राः सर्वकार्यप्रसाधकाः ॥ १०५ ॥

प्रेतशुद्ध प्रतिपदा, अक्षय्य तृतीया आणि विजयादशमी (इगरा) हे पूर्ण तीन मुहूर्ते व कार्तिकशुद्ध प्रतिपदा ह्या अर्धां मुहूर्ते असें साडेतीन स्वधमिदा मुहूर्ते आहेत. म्हणजे ह्या दिवशीं कोणतेही काम करावयास पंचांगशुद्धि पाहण्याची आवश्यकता नाही. ह्या दिवशीं साडेतीन मुहूर्त रिसारंभ करवावा.

प्रश्नविचार.

गांवाहून मनुष्य किंवा पत्र येण्याचा पंथाप्रश्न.

तिथिः प्रहरसंयुक्ता तारकावारमिश्रिता ।

सप्तभिस्तु हरेद्भागं शेषं तु फलमादिशेत् ॥ १०६ ॥

एकशेषं तथा स्थाने द्वितीये पथि वर्तते ।

तृतीयेऽप्यर्धमार्गं तु चतुर्थे ग्राममादिशेत् ॥ १०७ ॥

पचमे पुनरावृत्तिः षष्ठे व्याधियुतं वदेत् ।

द्रुन्यं ज्ञेयं सप्तमे वै चैतत्प्रश्नस्य लक्षणम् ॥ १०८ ॥

रीति पहिली—ज्या निधीला प्रश्न केला असेल त्या निधीमुद्धा तिथि मोजून त्या अंकांत प्रश्नकाळचा प्रहर, वार व नक्षत्र याचे अनुक्रमाने मिळवून त्या सर्व वेरजेला ७ नीं भागावें, आणि भागाकाराची जी बाकी राहिल तिचे फळ पुढें लिहिल्याप्रमाणे जाणाव. शेषाक १ असता स्वस्थानी, २ अमतां घर सोडून मार्ग चालू लागला, ३ असता अर्धमार्ग चालून आला, ४ असता गावाजवळ आला, ५ असल्यास परत गेला, ६ असता व्याधिप्रसन्न आणि द्रुन्य असता लवकर येणार नाही असें जाणावें पत्रसवधीं प्रश्न पाहते वेळीं ५।६।० बाकी राहिली तर पत्र लवकर येणार नाही असें जाणावें.

वर्तमानं च नक्षत्रं गणयेत्कृत्तिक्राटितः ।

सप्तभिश्च हरेद्भागं शेषं प्रश्नस्य लक्षणम् ॥ १०९ ॥

रीति दुसरी—प्रश्नकाळीं जे नक्षत्र असेल त्या नक्षत्रापासून कृत्तिकापर्यंत नक्षत्रे मोजून त्या अंकास सातानीं भागावें आणि जी बाकी राहिल तिचे फळ वरव्याचप्रमाणे जाणाव. सातानीं भाग जात नाही अशी सख्या असेल तर तीच भागाकाराची बाकी समजून फळे पहावीं

प्रश्नाक्षरं द्रुयुक्तं सप्तभिर्भाजित तथा ।

फलमेवं क्रमात्ज्ञेयं सर्वेषां हि शुभाशुभम् ॥ ११० ॥

रीति तिसरी—प्रश्नाचीं अक्षरें मोजून त्यांत ११ मिळवून त्या वेरजेस ७ नीं भागावें. जी बाकी राहिल तिचे फळ वर पहिल्या प्रकारांत लिहिल्याप्रमाणे जाणावें

रीति चवथी—प्रश्नकाळची एप्रकुडली माहायी आणि कुंडलींत लक्ष्मी किंवा द्वितीयस्थानीं शुक्र, तृतीय किंवा चतुर्थस्थानीं गुरु अथवा बुधचंद्र एकाच स्थानीं असता, कार्यसिद्धि होऊन मनुष्य किंवा पत्रोत्तर शीघ्र येईल प्रभलक्ष्मीं शुभप्रसन्न असून घनेश व पराक्रमेश यांनीं दृष्ट असतां, ५।७ या स्थानीं चंद्रयुक्त गुरुशुक्र असतां, चरलक्ष्मीं सूर्य, बुध, शुक्र किंवा चातुन कोणीही ग्रह अमतां प्रवासी अथवा

पश्चोत्तर मार्गांत असून शीघ्र येईल. प्रश्नकार्णी स्थिरलग्न असून वरीलप्रमाणे प्रहयोग असेल तर अवकाशांत येईल. द्विसभाच लग्न असतां येण्याचा वेत रहित झाला असें जाणावें. हा रीतीनें प्रश्न पाहिला असतां बराच अनुभव येतो.

कार्यप्रश्न.

*दिशाप्रहरसंयुक्ता तारकावारमिश्रिता ।

अष्टमिस्तु हरेद्भागं शेषं प्रश्नस्य लक्षणम् ॥ १११ ॥

पंचैके त्वरिता सिद्धिः पदतुर्ये च दिनत्रयम् ।

त्रिःसप्तके विलंबश्च द्वौ चाष्टौ नच सिद्धिदौ ॥ ११२ ॥

रीति पहिली—पृच्छाकाचें मुख ज्या दिशेंत असेल त्या दिशेचे अंक, तसेंच प्रश्न समयींचे प्रहर, नक्षत्र आणि वार या सर्वांचे अंक एकत्र करून त्या बेरजेस भाटांनीं भागावें. बाकी १ किंवा ५ उरले तर त्वरित कार्यसिद्धि होईल, ६ किंवा ४ उरले तर तीन दिवसांनंतर कार्य होईल, ३।७ उरले तर विलंबकरून कार्य होईल, व २।८ उरले तर कार्य होणें कठीण असें समजावें.

सप्तत्रयांके कथयंति वार्ता नवैकापंचत्वरितं यदंति ।

अष्टौद्वितीये नहि कार्यसिद्धी रसाश्च वेदा घटिकात्रयं च ॥११३॥

रीति दुसरी—वाजस दाखविल्याप्रमाणें एक नवगृहात्मक यंत्र करून

४	३	८
९	५	१
२	७	६

स्वांतील एका अंकावर पृच्छकाला हात ठेवण्यास सांगावा. हात ठेवलेला अंक ७ अथवा ३ असले तर कार्यसिद्धीयष्ट होईल वार्ता ऐकण्यांत येईल. १।१।५ असले तर कार्य लवकर होईल. ८।१

असले तर कार्य होणें कठीण, आणि ४।६ असले तर तीन घटिकांनीं कार्य होईल.

अप्योत्तरशतांकेषु प्रश्निकोन्यूनमाचरेत् ।

सर्वं द्वादशभिर्भक्तं शेषं चैव शुभाशुभं ॥ ११४ ॥

एकं दुर्गासप्तके वै विलंबश्चांगेतुर्वैविंधुभूतेषुनाशः ।

संज्ञेसिद्धिः कार्यवृद्धिश्च नेत्रे शीघ्रंकार्यस्याग्निपदद्वादशेषु ॥११५॥

रीति तिसरी—प्रश्न करणाऱ्या मनुष्यास १०८ अंकांतून एका अंकाचें नांव ध्यावयास सांगावें व त्या अंकांत वारांनीं भागून बाकी जी राहिल तिचीं फळें पुढे लिहिण्याप्रमाणें समजावीं. १।७।१ उरले तर विलंबानें कार्य होईल.

* दिशांचे अंक मोजणें ते पूर्वेचे १, अग्नेयीचे २, दक्षिणेचे ३, नैर्ऋत्येचे ४, पश्चिमेचे ५, वायव्येचे ६, उत्तरेचे ७, आणि ईशान्येचे ८ याप्रमाणें मोजावे.

८।४।१०।५ उरले तर कार्यनाश आणि २।३।६।१।१० उरले तर शीघ्र कार्यसिद्धि होईल असें समजावे.

अंकं द्विगुणितं कृत्वा फलनामाक्षरैर्युतं ।

त्रयोदशयुतं कृत्वा नवभिर्भागमाहरेत् ।

शेषांके विपमे सिद्धिः समे नाशश्च जायते ॥ ११६ ॥

पृष्ठफाला नऊ अंकांतून एका अंकाचे नांव व्याख्यास सांगावे. त्या अंकाची दुप्पट करून त्यांत एखाद्या फळाच्या नांवाची अक्षरे मिळवावी व त्यांत दुसरे १३ मिळवावे. त्या घेरजेस नवांनी भागावे. बाकी विपम अंक असेल तर कार्यसिद्धि आणि सम असेल तर कार्यनाश असें जाणावे.

रीति पांचवी—चंद्र व लग्नस्वामी हे चर राशीस असता किंवा त्यांची पूर्ण दृष्टि लग्नावर असता त्वरित कार्यसिद्धि होईल व इतर लग्नां भरी स्थिति असता विलंबकरून कार्य होईल. प्रथमाब्दा लग्नस्वामी, घनेन व चंद्र हे परस्परयुक्त किंवा दृष्ट अमतील किंवा २।५।९।१०।११ ह्या स्थानांवर त्यांच्या त्यांच्या स्वामीची किंवा चंद्र, बुध, गुरु, शुक्र किंवा लग्नेश यांची दृष्टि असेल तर कार्यसिद्धि लवकरच होईल.

नष्टवस्तुप्रश्न.

अंधके लभते शीघ्रं मंदके च दिनप्रथम् ।

मध्यके च चतुःपथी न प्राप्नोति सुलोचने ॥ ११७ ॥

अंधके पूर्यतो वस्तु मंदके दक्षिणे तथा ।

पश्चिमे मध्यनेत्रे च उत्तरे नु सुलोचने ॥ ११८ ॥

रीति पहिली—अंधनक्षत्रीं वस्तु नष्ट झाली असता शीघ्र मिळेल. मंदनक्षत्रीं हरवली असता प्रयत्नकरून तीन दिवसांनंतर मिळेल. मध्यलोचन नक्षत्रीं सांडली तर दोन महिन्यांनीं दीर्घ प्रयत्न केले तर सांपडेल. आणि सुलोचन नक्षत्रीं वस्तु गेली तर मिळणे अत्यंत कठीण. तसेंच, अंधनक्षत्रीं पूर्वेस, मंदनक्षत्रीं दक्षिणेस, मध्यनक्षत्रीं पश्चिमेस व सुलोचननक्षत्रीं वस्तु गेली असता उत्तरेस पहावी.

मघादिअर्यमांतं च समीपे वस्तु दृश्यते ।

हस्तादिधनुपर्यंतमन्यहस्ते च दृश्यते ॥ ११९ ॥

शतताराघमांतं नु स्वगृहे वस्तु दृश्यते ।

अग्न्यादिसार्पपर्यंतमदृष्टं दूरगं तथा ॥ १२० ॥

रीति दुसरी—जर मघानक्षत्रापामून उत्तरानक्षत्रापर्यंत वस्तु सांडली तर जवळच दृष्टीस पडेल. हस्तनक्षत्रापामून धनिष्ठापर्यंत सांडली तर परहत्नी

रहीम पडेल शततारकापासून भरणापर्यंत साडली असता स्वगृहात सांपडेल.
 कृत्तिकापासून आश्लेषापर्यंत हरवली असता सापडणार नाही असें जाणाव.

तिथिवारं च नक्षत्रं ग्रहरेण समन्वितम् ।
 दिक्सम्यया हतं चैव सप्तभिर्विभजेत्पुन ॥ १२१ ॥
 पक्वेन भूतले द्रव्यं द्रव्यं चेद्ग्रांडसंस्थितम् ।
 तृतीये जलमध्यस्थ अतरिक्षे चतुर्थके ॥ १२२ ॥
 तूपस्थं पचमे तु स्यात्पष्टे गोमयमध्यगम् ।
 सप्तमे भस्ममध्यस्थ इत्येतत्प्रश्नलक्षणम् ॥ १२३ ॥

तिसरी रीति—प्रश्नसमयींची तिथि, नक्षत्र व ग्रह ह्यांचे अंक एकत्र मिळवून ह्या बेरजेस जातानीं गुणून सातानीं भागाच बाकी १ असता जामिनीवर, २ असता भांड्यात, ३ असता जलाच्या आध्याला, ४ असता घर टेवि लही, ५, ६, १० असता तूट, शेण, माती इत्यादि ठिकाणी कचऱ्यामध्ये घस्तु भाहे असें जाणाव

लक्षाचंद्रो भवेद्यत्र तत्र चोरगृहं भवेत् ।
 लग्ने त्रये च जामित्रे दशमंदुर्गमेणत ।
 पूर्वे सोम्ये पश्चिमे च यास्ये नष्ट ध्रुव यदेत् ॥ १२४ ॥

चवथी रीति—प्रश्नकर्त्री ज लग्न असेल त्या लग्नापासून ज्या दिशेस चंद्र असेल त्या पातून चोरीस नेणे ली घस्तु आहे अस जाणाव तसेच लग्नापासून ३ स्थानं चंद्र असता पूर्वेस, चतुर्थस्थानापासून सप्तमस्थानापर्यंत असता उत्तरेस, सप्तम व दशम यांच्यामध्ये चंद्र असता पश्चिमेस व त्यापुढे असता घस्तु दक्षिणेस आहे असे जाणाव प्रश्नलग्नापासून ११, १५, १० ह्या स्थानीं मंगळ, शुक्र, शनि, राहु यांतून कोणीही ग्रह असतां नष्टवस्तु मिळेल ११, ११, ०, १५, १५, ११, ११ ह्या स्थानीं शुभ ग्रह असून पापग्रह नसतील तर नष्टधन परत मिळेल ११, १५, १५, ०, १५, १० ह्या स्थानीं पापग्रह असतां नष्टवस्तु मिळण अत्यंत दुर्लभ होय प्रसंगीं उत्कृष्टत्वदर्धी भ्रातृप्री पदरच द्रव्य जाण्याचा संभव असतो प्रश्नलग्नापासून घनेत सप्तम-स्थानीं असेल किंवा धनम्यानीवर शुक्रचंद्रांनी दृष्टि असेल तर चोरी करणारी श्री भादे असे सांगावे घनेत सप्तमस्थाना नसतां पुण्य चोर भाद असे सांगावे प्रश्नलग्नाचा म्यामी चंद्र, मंगळ बुध किंवा शुक्र असेल तर चोराच वय सुमार २० वर्षांचे असे, शुक्र असतां सुमार ३० वर्षांचे असे व इतर ग्रह भागतां वयोवृद्ध चोर आहे असे सांगावे लग्नाच्या बुध किंवा शनि असत हीन वर्गाचा व इतर ग्रह असतां उच्चवर्गाचा चोर आहे असे सांगावे

१ प्रहर १० मिन व १० ह्यांपासून आली प्रहर दोन्ही जमे, सात्रागण्डिकाप्रहर
 मंगळ ५ दुर्गा प्रहर मंगळ ६ दुर्गा

गर्भिणीप्रश्न.

तत्पृच्छलम्ने रविजीवभौमास्तृतीयसप्ते नवपंचमे च ।

गर्भः पुमान्वै ऋषिभिः प्रणीतश्चान्यग्रहे स्त्री विबुधैः प्रणीता ॥१२५॥

पहिली रीति.—गर्भिणीसंबंधी ज्या वेळीं कोणी प्रश्न करील त्या वेळची एप्रकृडली तयार करून ग्रह पहावे. ३।५।७।९ ह्या स्थानीं रवि, भौम अथवा गुरु असता पुत्र व अन्य ग्रह असता कन्या होईल.

नामाक्षराणि गर्भिण्याः कृत्वा त्रिगुणितं तथा ।

तिथिर्देशयुतं चैव अभ्यनामाक्षरैर्युतं ॥

अष्टभिस्तु हरेद्भागं समे स्त्री विषमे सुतः ॥ १२६ ॥

दुसरी रीति—गर्भिणीच्या नावाच्या अक्षरांची तिप्पट करून त्यांत शुद्धप्रति-पदपासून तिथि मोजून प्रथमसमर्थींची तिथि मिळवावी. त्या अंकात पुताचा देशाच्या नावाची व अश्याच्या नावाची अक्षरे मिळवावी. आणि ह्या सर्व वेरजेस आठानीं भागून बाकी सम अंक ह्य० २।४।६।० राहिले तर कन्या आणि विषम अंक ह्य० १।३।५।७ असता पुत्र होईल असें जाणावें.

रोगसंबंधी प्रश्न.

तिथिवारं च नक्षत्र लग्नं प्रहर एव च ।

अष्टभिस्तु हरेद्भागं शेषं तु फलमादिशेत् ॥ १२७ ॥

ह्यांशान् देवताबाधा पैत्री वै नेत्रदंतिषु ।

पद्मचतुर्षु भूतबाधा न चाधा ऐकपंचके ॥ १२८ ॥

प्रथम समर्थींची तिथि, वार, नक्षत्र, लग्न व प्रहर या सर्वांची बेरीज करून त्या वेरजेस आठानीं भागावें ७।३ उरले तर देवतेची बाधा, २।८।४।६ उरले तर पितृबाधा किंवा पिशाचबाधा. १।५ उरले तर दुसरी काहीं बाधा नसून केवळ शरीरपीडा आहे असे जाणावें आर्द्रा, आश्लेषा, पूर्वा, स्वाती, अनुराधा, ज्येष्ठा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभाद्रपदा आणि रेवती ह्या नक्षत्रांवर, तसेंच १।४।६।९।११ १४।३० ह्या निर्यांवर आणि रवि, भौम, शनि ह्या वारीं, व व्यतीपात, वैधृति इत्यादि कुयोगांवर प्रथम ग्वरादि रोग उत्पन्न झाल्यास रोग दूर होण्यास ऋषू पडून दीड महिन्यानीं रोगी बरा होईल उत्तराषाढा निया भृग या नक्षत्रीं रोगोत्पत्ति झाली असेल तर एक महिना पीडा भोगावी लागेल मघा नक्षत्रावर प्रथम रोग उत्पन्न झाला असेल तर वीस दिवस, हस्त नक्षत्रावर पंधरा दिवस, अश्विनी, कृत्तिका, मिशाखा, मूल आणि धनिष्ठा या नक्षत्रांवर नऊ दिवस, भरणी, चित्रा, श्रवण आणि शततारका या नक्षत्रावर अकरा दिवस, आणि उत्तरा, उत्तराभाद्रपदा, पुष्य, पूर्वा, अभिजित् या नक्षत्रीं रोग उत्पन्न झाला असेल तर सात दिवस

पीडा भोगाची लागेल. सोमवारी किंवा बुधवारी रोग उत्पन्न झाल्यास वारा दिवसांनी, गुरुवारी उत्पन्न झाल्यास दहा दिवसांनी व शुक्रवारी उत्पन्न झाल्यास तेरास दिवसांनी पीडा दूर होईल. ज्वराची शांति होण्यास ज्वरशांति किंवा संक्रावर अभिषेक करावा. रोग प्रचल असेल तर मुख्युजयाचा जप किंवा सप्तशतीचा पाठ विद्वान्, सच्छील व सदाचरणी मोक्षणाकरून करावा असे धर्मशास्त्रग्रंथांत लिहिलेले आहे.

जनावर चुकल्याचा प्रश्न.

शुमणिभाश्रवभेषु चने पशुं तदनु पद्भुतु कर्णपथे स्थिरम् ।
अचलभेषु गतं गृहमागतं द्वयगतं गतमथ मृतं त्रिषु ॥ १२९ ॥

सूर्वनक्षत्रापासून दिवसनक्षत्रापर्यंत नक्षत्रं मोजावीं. दिवसनक्षत्र नऊ नक्षत्रांच्या भात असेल तर गुरू रानांत आहे. नऊ नक्षत्रांच्या पुढे व पंधरा नक्षत्रांच्या भात असले तर गुरू रस्त्यांत आहे. सोळापासून बावीसांच्या भात असले तर परीं लपकर परत येईल. बावीस नक्षत्रांपुढे तीन नक्षत्रे म्हणजे पंधरीस नक्षत्रांपर्यंत सांपडण्यास धम पडतील व पंचविसापुढच्या दोन नक्षत्रांत दिवस नक्षत्र असेल तर गुरू संकटांत आहे.

कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुमहन्नवान् ।

तस्य स्वरणमात्रेण गतं नष्टं च लभ्यते ॥ १३० ॥

हा श्लोकाचा अष्टोत्तरशत जप केला असता कोणतीही हरयलेली वस्तु एवकर सांपडते असें ग्रंथांतरीं लिहिलेले आहे.

दुष्टदृष्टि लागल्यास उपाय.

घालझाला मनुष्याची दृष्टिबाधा झाली असता सायकार्का हातपाय धुवून पुढील मंत्रानें विभूत अभिमंत्रून लाला लावावी, असें धर्मशास्त्रांत लिहिलेले आहे. मंत्र.—

‘घातुषेचो जगन्नाथः पूतनातर्जनो हरिः ॥ रक्षतु त्वरितो बालं मुंच मुंच कुमास्के ॥ कृष्ण रक्ष शिशुं शंकरमधुकैटभमदनं ॥ प्रातःसंगवमध्याह्न सायाह्नेषु च संध्ययोः ॥ महानिशि सदा रक्ष कंसारिष्टनीपूदनं ॥ यद्रो- रजः पिशाचांश्च प्रहान् मातृप्रहानपि ॥ घालप्रहान् निशेपेण छिधि छिधि महामयान् ॥ त्रादि त्रादि हरे नित्यं त्वद्द्रव्याभूषितं शिशुं ॥ या मंत्रेकरून अभिमंत्रण केलेले भक्त घालकाच्या वपाळला व सर्वांगाला लावावे. विभूत लापणें ती प्रथम दानिषांनीं लावूं नये. अथवा ‘रक्ष रक्ष महादेव नीलग्रीव जटाधर ॥ प्रहस्तु सदितो रक्ष मुंच मुंच कुमारकं’ ॥ हा मंत्र भूजपघावर

लिहून ते भूर्जपत्र काढ्या सुतानें बांधून तो काळा दोरा धुपवून घातघार बगरे वज्रं करून मुलाच्या उजव्या व मुलीच्या डाव्या वाहस बांधावा असें वेलें असतां दुष्टदृष्टि लागली असेल तर ती पीडा दूर होते व मुलांचे रडणे बंद होते.

शिकाम्रश्न.

बुधैर्दिल्लकार्यं श्रुत्वा पादच्छायां च कारयेत् ।

त्रयोदशयुतां कृत्वा चाष्टभिर्भागमाहरेत् ॥ १३१ ॥

लाभः सिद्धिर्हानिशोकौ भयं श्रीर्दुःखनिष्फले ।

क्रमेणैवं फलं क्षेयं गर्गेण च यथोदितम् ॥ १३२ ॥

आसने शयने चैव दाने चैव तु भोजने ।

वामांगे पृष्ठतश्चैव पट्टच्छिकाश्च शुभावहाः ॥ १३३ ॥

आपली छाया आपरया पावलांनीं मोजावी. त्रितर्की पावले होतील त्यांची तिप्पट करून त्यांत तेरा मिळवावे त्या वेरजेस आटांनीं भागावें. घाकी १।२।६ उरले तर लाभ आणि ३।४।५।७।० उरले तर कार्य होणार नाही असें समजावें. आसनावर, शयनस्थानावर, दान देतेवेळीं, भोजनाचे वेळीं, डाव्या बाजूस किंवा पाठीमागे अशा सहा ठिकाणच्या शिका शुभ मानित्या आहेत. आपण महत्वाची गोष्ट बोलत असतां कोणी शिकले तरच प्रश्न पहावा. एका शिकेपेक्षा अधिक शिका एवढ्याच वेळीं आरुपास प्रश्न पाहू नये.

५ शिकाम्रश्नं प्रयक्ष्यामि पूयस्यामशुभं फलं ।

आग्नेयां शोकदुःखं स्यादरिष्टं दक्षिणे तथा ॥ १३४ ॥

नैऋत्यां च शुभं प्रोक्तं पश्चिमे मिष्टभक्षणं ।

वायव्ये धनलाभस्तु उत्तरे कलहस्तथा ॥ १३५ ॥

ईशान्यां च शुभं क्षेयमारमशिका महद्भयं ।

ऊर्ध्वं चैव शुभं क्षेयं मध्ये चैव महद्भयम् ॥ १३६ ॥

दिशापरत्वे शिकाफळ-पूर्वेची शिका अशुभ, आग्नेयीची दुःखकारक, दक्षिणेची अरिष्टकारिणी, नैऋत्येची शुभ, पश्चिमेची मिष्टान्न भक्षण-वेणारी, वायव्येची धनदायक, उत्तरेची कलहकारिणी, ईशान्येची शुभ, आपल्याला शिक आली तर भीति, ऊर्ध्व (धर) झाली तर शुभ, आणि मध्यं झाली तर मोठें भय याप्रमाणे समजावें.

काकशब्दशकुन.

काकशब्द वचनं श्रुत्वा पादच्छायां च कारयेत् ।

त्रयोदशयुतां कृत्वा पञ्चैवं भागमाहरेत् ॥ १३७ ॥

लाभः खेदस्तथा सौख्यं मिष्टान्नं च धनागमः ।
 अशुभं च क्रमेणैव गर्गस्य वचनं तथा ॥ १३८ ॥
 मस्तके वायसस्पर्शं दारिद्र्यं मरणं कलिः ।
 योपितां मस्तके भर्तुररिष्टं वा सुतस्य च ॥ १३९ ॥
 घृशाधो वाध सिद्धात्तमक्षेपे दध्यादियोगतः ।
 काकस्पर्शां न दोषाय न पश्येत् काकमैथुनम् ॥ १४० ॥

भाषण पृष्ठादी महत्वाची गोष्ट बोलत असतां कावळा ओरडला तर प्रश्न पहावा. तो असा की, आपली छाया पावलांनीं भोजन त्यांत १३ मिळवावे आणि त्या वेरजेस सहांनीं भागावं; शेष राहिल त्याचें फळ. १ उरिल तर लाभ २ खेद ३ सौख्य ४ भोजन ५ धनलाभ आणि शुन्य उरलें तर अशुभ जाणावें, असें गर्गऋषीचें मत आहे. प्रत्यक्ष कोणाला काकस्पर्श घडेल तर त्यापासून घनाचिंता, रोग किंवा कलह हीं उत्पन्न होतात. प्रियाच्या मत्काला काकस्पर्श होईल तर पतीला किंवा अपत्याला अनिष्ट होय. परंतु शिजलेलें अन्न भक्षण करित असतां किंवा दही इत्यादि पदार्थ घेऊन जात असतां काकस्पर्श घडेल तर मात्र दोष नाही. काकमैथुन दृष्टोस पडेल तर तें अत्यंत अनिष्ट होय. म्हणून त्यावद्दल शांति करावी असें शांतिग्रंथात सांगितलें आहे.

नेत्रस्फुरण.

नेत्रस्योर्ध्वं हरति सकलं मानसं दुःखजालं ।
 नेत्रोपाते लभति च धनं नातिक्रान्ते च रोगः ।
 नेत्रस्याधः स्फुरणमसकृतसंगरे भंगहेतुः ।
 वार्धमे चैतत्फलमविकलं दक्षिणे धैपरीत्यम् ॥ १४१ ॥

थोडा वेळपर्यंत थांबून थांबून जर डोळा लवत असला तरच प्रश्न पहावा. ध्वीकृपी दोनतीन दिवसपर्यंत देखील एकवारता डोळा लवत असतो तो बहुतकरून वातविकारानें लवत असतो. अशा वेळेस प्रश्न पाहूं नये. नेत्राच्या घरील पापण्या स्फुरण झाल्या तर मनाचें दुःखहरण किंवा धनप्राप्ति, भिवयाचा मध्य स्फुरण होईल तर प्रियाची भेट, नातिक्रान्तवत्त्वाची स्फुरण जाली तर रोग व अधर-प्रांत स्फुरण झाल्यास अपजय, असें जाणावें. पुत्राचा उजवा डोळा लवत असला तर हीं फळे घ्यावीं; डावा लवत असला तर याच्या उलट फळे घ्यावीं. तसेंच स्त्रियांचा डावा लवत असला तर शुभ, आणि उजवा लवत असला तर अशुभ होय असें जाणावें.

पत्नीपनन.

अंगावर पाळ पडली तर संचल (त्यावेळेस अंगावर जीं वस्त्रे असतील त्यां-
 पुढां) छान करावें. आणि शंकराचे देवळांत जाऊन तुपाचा दिवा लावून (ॐ

नमः शिवाय' या पडाक्षरी भद्राचा अकाराक्षे निदान १०८ जप करावा, म्हणजे दोष दूर होतो असें प्रयातरिं सांगितलेले आहे

शरीरस्थानपरत्वे शुभाशुभ फळे—मनुष्य प्रयाणास निघाला असता जर अंगावर पाल पडली तर स्वार्थी फळे मारली लिहित्याप्रमाणे समजावीं. अशुभ फळ असता प्रयाण करू नये

शीपं . राज्यप्राप्ति	मन दुर्भाग्य	उजव मणगट धनक्षय
फपाळ बहुदर्शन	उदर आश्रयप्राप्ति	डाव मणगट धनवीर्तिलाभ
भिव्या रानसन्मान	दक्षिणबाहु रानाश्रय	मखें धान्यलाभ.
वरील ओठ धनक्षय	वामबाहु राजशोभ.	मुख मिष्टान्नभोजन.
खालचाओठ ऐश्वर्यलाभ	पाठ बुद्धिनाश	गुत्फ बधन. •
नासिक. व्याधि	होंपर, पोटाचा . शुभ	केश रोग
उजवा कान . आयुष्य	दोन्ही हात बघलाभ	दक्षिणपादः मार्ग चालणे
डावा कान लाभ	खादा विजय	वामपाद बघुनाश
नेत्र बधन	नासि बहुधन.	पावलाचा मध्य छीनाश.
घट.. शत्रुनाश	मांड्या घाहन लाभ	पावलांचा अंत . रोग

स्वप्नविचार.

सत्रेन्द्रियव्युपरता मनोनुपरतं यदा ।

विषयेभ्यस्तदा स्वप्नं नानारूपं प्रपद्यति ॥ १४२ ॥

स्वप्न हा ससृष्ट धातूपासून स्वप्न शब्द उत्पन्न झाला आहे स्वप्न धातूचा अर्थ शोष घेण असा आहे अथान् ज्या अवस्थेचा शोषेची संवध आहे ते स्वप्न शोषित ज्ञानेन्द्रिये व कर्मेन्द्रिये ह्यांचे व्यापार बंद पडून मनाचे व्यापार मात्र जेव्हां मुरू असतात तेव्हांच स्वप्न पडतात वस्तुतः प्रत्येक क्षणी आपल्याला स्वप्न पडतच असतात, परंतु इंद्रियांचे व्यापार चालले असताना त्यात मन मात्र अमल्यामुळे त्यावर्ती त्याच ज्ञान मनाला होत नाही परंतु आपल्या मेंदूमध्ये जी विद्युच्छक्ति आहे तिच्या प्रभावान, प्रत्येक क्षणी घडणाऱ्या क्रियेचा किंवा सस्काराचा मेंदूवर ठसा उमटून रहातो, आणि मनाचा व मेंदूचा परस्पर निकट संबध असल्यामुळे जेव्हां मन व्यापारमुक्त होऊन स्वस्थ असते तव्हा म्हणजे शोषित त्या क्रियांची मेंदूच्या सहाय्याने मनाला स्मृति होते, त्याच स्वप्न होत तसेच अनिश्चय राहणाऱ्या अपचनानामुळे, शरीराच्या अम्यास्थानामुळे, मन चिंतामस्त किंवा त्रिचारमस्त असल्यामुळे किंवा कांहीं अन्य कारणामुळे शरीरामध्यें निद्राविघातक क्रिया उत्पन्न होऊन इंद्रियांना वासनाजागृति किंवा पूर्व सस्कारांचे स्मरण होते म्हणून स्वप्न पडतात स्वप्नांची सुरवात होण्यापूर्वी मनुष्य प्रथम अर्धघट जागा होतो, व स्वप्न पडल्यागली म्हणजे पुन अर्धघट असलेली जागृति अवस्था जाऊन, शोष अधिक प्रबल होते मनाची प्रवृत्ति नेहमी इंद्रियांकडेसच असल्यामुळे इंद्रियवातना-

विषयक जें जें मनाला गम्य असतें तें सारें स्वप्नांत दिसतें. उदाहरणार्थ, पोटांत अन्नसंचय प्रमाणापेक्षां कमी असल्यामुळें जर झोपेंत क्षुधा लागली तर भक्ष्य पदार्थांचें मनाला स्मरण होऊन पूर्वी पाहिलेल्या भोजनसमारंभाचीं स्वप्नें पडतात. किंवा कोठ्यांत जलसंचय पुरेसा नसल्यामुळें झोपेंत तहान लागली तर तूपेचा विषय करपनेपुढें येऊन तहान भागविण्याचीं सर्व साधनें म्हणजे घरांतील रोजचीं पाणी पिण्याचीं भांडीं विहीर, भासपासची नदी किंवा पाण्याचा पाट हीं दिसूं लागतात. जर तृपा प्रबल होऊन कंठ सुकला किंवा क्षुधा प्रचर होऊन पोटांत दाह झाला तर मात्र त्या विचारांपुढें झोपेचे प्रायस्य अगदीं न चालून मनुष्य एकदम जागाच होतो. अशाच प्रकारच्या कांहीं कारणांनीं इतर स्वप्नें पडतात. ह्या अल्प विवेचनावरून स्वप्नांची उत्पत्ति इंद्रियचारनेमुळें होते हें वाचकांच्या ध्यानांत घेईलच. जें पूर्वी कधीं जागृतावस्थेंत आपण पाहिलेलें, चितिलेलें किंवा ऐकिलेलें असतें तेंच बहुतेक प्रसंगीं स्वप्नांत दिसतें. असें आहे तरी कांहीं स्वप्नें अगदीं अपूर्व अनुभव आहे. आणि त्यामुळेंच ह्या विषयाचा उदापोह आमच्या आर्यलोकांनीं करून आपले अनुभव प्रथित करून ठेविले आहेत. तसेंच इतर राष्ट्रांतील कांहीं विद्वान् शोधकांनींही ह्या विषयाकडे लक्ष पुरविलें आहे. ह्या विषय मानसशास्त्राचा अमल्यामुळें त्याचें विवेचन करण्याचे हें म्यळ नव्हे, म्हणून त्याविषयीं येथें अधिक लिहित नाहीं. असो. प्रकृतीच्या अम्यास्थ्यामुळें किंवा गाढ झोप न लागून जीं स्वप्नें पडतात त्यांचा कोणो विचार करूं नये. उत्तर रात्रीं म्हणजे पहाटेस किंवा भरुणोदयाबरोबर गाढ झोपेंत जीं स्वप्नें पडतील त्याचीं पुढें लिहिल्याप्रमाणें शुभाशुभ फलें पहावीं. जें मिताहारी असतात व कफवातपित्त ह्या त्रिदोषांपैकीं पृत्ताद्या दोषानें ज्यांची प्रकृति विशेष दूषित नसते त्यांला मात्र कमी स्वप्नें पडतात; आणि त्यांचींच कांहीं स्वप्नें बहुधा अविष्यसूचक असतात. आणि ज्यांस अन्नपचन शरोवर होत नाहीं, त्याला नित्य अनेक निरर्थक स्वप्नें पडतात; आणि जेवण्याबरोबर निद्रा नये असें म्हणतात त्याचें कारण तरी हेंच असो.

शुभस्वप्नें—नदी, समुद्र, तलाव वगैरे पाहणें किंवा तराणें; नृत्यपान, मांसमदजन; मोठ्या राजशाह्यावर, माहीवर किंवा पर्यंतार चढणें; मद्यपान, मांसमक्षण; विष्टा वगैरे अंगाम लागणें; रक्षाचें खान; दहीमाठाचें व तिराचें भोजन; पांढरें वस्त्र, गंध, पुरें, रसें, अलंकार हीं स्वप्नांत पाहिलीं अमनां मोठ्या मान मिळून कापेंलिकि होतें. देव, द्वाजग, राजा, इर्षी, घोडा, मोर्ने व इतम अलंकार घातलेल्या व शुभवस्त्र परिधान केलेल्या द्विषा यांचें अण्णोदन, मिह, अथ, दंत, पर्वत, डंबर, गाडगाड व इतर पल्लुपुष्प वृक्ष यांवर चढणें; आरता, मांस, कमलपुष्पे यांची प्राप्ति; श्वेतनपानें उजव्या हातास दंत घेतेला पहाणें;

पाण्यात उभे असता सुसर चावणे, तसेच विंचू वगैरे चावणे, आपल्यास वाध लेलें पहाण, शरीर, घर, पाल्ही, गाढी, इत्यादिकांना आंग लागलेली पाहण, कोवडी, बेहक, मोर वगैरे दृष्टीस पडण, जमलात भटकणे इत्यादि गोष्टी स्वप्नात पाहिल्या असता धनलाभ, स्त्रीलाभ व कार्यसिद्धि होते रोदन, वीणावादन, नौकेंत बसणे, आपल्या शरीरातून रक्तसाव पहाण, जलस्नान करण, आपला मृत्यु, दाप, धान्य, कन्या, पक्षी यांचें दर्शन, गाय, ग्हेम, व्याघ्री, सिंही यांचे दुग्धपान, राजदर्शन, नृण, दूर्वा असलेल्या भूमीवर घालण, पिता माता व विप्र यांच दर्शन हीं स्वप्ने आनंदजनक होत निरभ्र आकाश, स्वतःचे नाचणे, पुलावरून न अडखळता पार चालत जाणे, प्रेतदर्शन, सेजवानीचा समारंभ फक्त पहाण, स्वतःचावणे, स्वर्णप्राप्ति, दुसऱ्यास पाशां देताना पाहणे, घर वाधणे, जिना, सिंही यावर चढण, गायनवादन ऐकण, पशुचा वळप पाहण, हीं स्वप्ने पाहिलां असता मनाप्रमाण कार्यसिद्धि होते मुग्धा पाहण, स्वतः उत्तम पोसाख केलेला पाहण, आपल्याला पकडलेला पाहण, धान्य, कापड खरेदा करण, विहा पहाण, हीं शुभसूचक स्वप्ने होत कापूस, भस, भात, ताक यावाचून इतर सर्व पांडरे पदार्थ स्वप्नात दृष्टीस पडणे असता चांगले आणि गाय, देव, ब्राह्मण आणि हत्ती यावाचून इतर सर्व काळे पदार्थ स्वप्नात वाईट समजावे

अशुभस्वप्ने—पळस, वारुळ व कडुनिंब यावर चढणे, तेल, लोखंड व कापूस याचा हाभ हीं स्वप्नात पाहिलां असता शरीराला केश होतात, लग्न किंवा घड्याळ बंद पडलेलें पाहिलें असता कोणाची तरी मृत्युवार्ता ऐकण्यात येते कोळसे, तांबड वस्त्र व तांबड्या कुलांच्या माळा, आकाशातून तारे पडण, घृत, तेल अंगास लावण, केश व दात गळणे, श्वान, गर्दभ, उट, टोणगा, ग्हेम, डुकर यांच दर्शन, प्रेतांचें आलिंगन, कृष्ण व नम्र पुरुष यांचें दर्शन नाक व कान मुटणें, पाण्यात व विखलात बुडण ह्या गोष्टी स्वप्नांत पाहिल्या असता धनहानि, सकट किंवा शरीराला क्लेश हीं प्राप्त होनील असे समजावे इमथु करविण, नखछेदन, पकासभोजन, काळे पुरुष पाहण, अभंगळ व कृष्णवस्त्रयुक्त छियेचें दर्शन किंवा आलिंगन, कोणाचे पत्र येण, कावळा, कोरुहा, घुवड, गिधाड व मात्रार यांचें दर्शन, उचावरून खालीं पडणे, आपल्यापासून कोणी वखाळकार व जलपुत्रें हिरावून घेतलेलीं पाहण, ऊन पाणी पिणे, धादादिददान करणे, स्वतः गाण, हसणे, रागावणे व श्लोकाळथावर बसण, दग आलेले पाहणे, रात्रद्वारीं बंद होणे, गुहेत किंवा अंध कारांत जाणे, थाळनिणीच्या खोलींत किंवा स्वयंपाकगृहात जाण इत्यादि गोष्टी स्वप्नात पाहिल्या असता हानिप्रद होत मघमाशा उडताना पाहणें, भूमीवरील द्रव्य गोळा करण, कर्ण घेण, बटुकीचे आगान ऐकणें, चाव्या सोडणें, हातांत धाकू घेण, हीं सर्व स्वप्ने दुःखसूचक जाणावीं. ज्या मनुष्याचा मृत्यु स्वप्नात दृष्टीस पडेल त्या मनुष्याला नें शुभ जाणावें

दुष्ट स्वप्न पडलें असतां सप्तमतीचा पाठ, त्रिप्युसहस्रनाम किंवा महाभारतां-
तील गजेंद्रमोक्ष या मंत्रांचा पाठ करावा, किंवा दुसऱ्याकडून वाचवून आपण
श्रवण करावें म्हणजे दुष्टस्वप्नदोषपरिहार होतो, असें सांगितलें आहे.

प्रकरण ५.

तिथिनिर्णय.

खलसंज्ञोच्चास्तव येथें सर्व तिथींचा सविस्तर निर्णय न देतां फक्त प्रत्येक
महिर्न्यानील विरोध कृत्यांच्या तिथींची माहिती दिली आहे. आतां प्रथम दिव-
साचे विभाग सांगतो. १ प्रातः २ संगम ३ मध्याह्न ४ अपराह्न आणि ५
सायाह्न असे दिवसाचे पांच विभाग कल्पिलेले आहेत. दिनमानाच्या घटिकांला
पांचांमी भागून ज्या घटिका येतील नितवया घटिकांचा म्हणजे सामान्यतः सहा
घटिकांचा एक विभाग होतो. प्रदोषव्यापिनी तिथि म्हणजे सूर्यास्तापासून सहा
घटिका रात्र होईपर्यंत असणारी तिथि. सूर्योदयव्यापिनी म्हणजे सूर्योदयसमयीं
असणारी तिथि. पूर्वाह्नव्यापिनी म्हणजे सूर्योदयापासून १२ घटिकांपर्यंत, मध्या-
ह्नव्यापिनी म्हणजे सूर्योदयापासून सुमारे १८ घटिकांपर्यंत व अपराह्नव्यापिनी
म्हणजे २४ घटिकांपर्यंत असणारी तिथि होय. निशीथव्यापिनी म्हणजे मध्यरा-
त्रीला असणारी व अरणोदयव्यापिनी म्हणजे २५ घटिका रात्रीपुढें व सूर्योदया-
पर्यंत असणारी तिथि व्याप्रमाणें जाणावें.

चैत्रमासः.

वर्षप्रतिपदा प्रतिपद्दत्तरारंभे ग्राह्या पूर्वैव सर्वदा । सा सूर्योदय-
व्यापिनी ग्राह्या । मलमासो यदा चैत्रो वर्षारंभस्तदा गते । नतु
शुद्धे । सूर्योदयात्सा जी प्रतिपदा असेल ती वर्षप्रतिपदेकरितां घ्यावी. दोन्ही
दिवस तशी असेल किंवा नसेल तर प्रथम दिवसाचीच घ्यावी. ज्या वर्षी
चैत्र अधिकमास असेल त्या वर्षी अधिकमहिर्न्यांतच वर्षारंभ म्हणजे वर्ष-
प्रतिपदा करावी. चाशिवाय इतर सर्व कृत्ये मात्र शुद्धचैत्रांत करावीं.
देवीनवरात्रं—अमायुक्ता न कर्तव्या प्रतिपञ्चदिकावने । मुहूर्तमात्रा
कर्तव्या द्वितीयादिगुणान्विता ॥ कित्येकांच्या कृत्यांत चैत्रशुद्ध प्रतिपदे-
पासून देवीचें नवरात्र करण्याचा प्रचार आहे; त्याला प्रतिपदा घेणें ती मुहूर्तमात्र
म्हणजे दोन घटिका अतली तरी द्वितीयायुक्त घ्यावी. अमावास्यायुक्त येजं नवे.
वांदोलनगौरीव्रतम्—चैत्रशुक्लतीयायां शिवगौरीं प्रपूजयेत् । याव-
न्मासो भवेन्नित्यं नारी पतिमती सदा ॥ मुहूर्तमात्रसत्वेपि दिने
गौरीव्रतं परे । चतुर्थसंयुता ग्राह्या द्वितीयासहिता त्यजेत् ॥ चैत्र शुद्ध

तृतीयेपासून वैशाखशुद्ध तृतीयेपर्यंत एक महिनाभर सुवामिनी स्त्रियांनी गौरीची पूजा करावी असें स्कंद पुराणांत सांगितलें आहे. दोन दिवस तृतीयेचा योग असतां दुसऱ्या दिवसाची म्हणजे चतुर्थीयुक्त असेल ती घ्यावी. ती सुहृतेमात्र म्हणजे दोन घटिका असली तरी चालेल. पण द्वितीयायुक्त जी तृतीया ती निषिद्ध म्हणून कदापि घेऊं नये. रामनवमी—चैत्रशुद्धे तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि । सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेत् ॥ नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैः । उपोषणं नवम्यां च दशम्यां चैव पारणम् ॥ इयं मलमासे न कार्या ॥ चैत्रशुद्धे नवमीला रामजयंती म्हणतात. ह्या दिवशीं जगदीशानें रामावतार घेतला. दोन दिवस नवमीचा योग असतां पुनर्वसु नक्षत्रयुक्त मध्याह्नव्यापिनी जी असेल त्या दिवशीं रामजयंती करावी. दोन दिवस तरी असेल तर दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. पण अष्टमीयुक्त असेल ती घेऊं नये. कारण नवमीच्या उपोषणाचें पारणे दशमीत व्हायें. अधिक चैत्र असतां शुद्धचैत्रात नवमी करावी. हनुमज्जयंती—सा सूर्योदयध्यापिनी ग्राह्या । सामान्यनिर्णयान् ग्राह्या पूर्णमासी परैव च ॥ ही सूर्योदयाला असेल ती घ्यावी दोन्ही दिवस तरी असेल तर दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. दमनारोपणं—ऊर्जे व्रतं मधौ दोलां भ्रावणे तंतुपूजनम् । चैत्रे च दमनारोपमकुर्वाणो ब्रजत्यधः ॥ कार्तिकामध्ये व्रताचरण, चैत्रात आंदोलन, धावणांत पोवती आणि चैत्रांत दवणा वाहणें हीं कृत्यें जो आपल्या कुलदेवतेसंबंधानें प्रतिवर्षी करित नाही तो अयोगनीला जातो असें सांगितलेलें आहे. दवणा वाहणें तो गौरीला तृतीयेस, गणपतीला चतुर्थीस, देवीला अष्टमीस किंवा नवमीस, विष्णूला द्वादशीस व शंकराला धनुर्दशीस व्हावा. कित्येक ठिकाणीं चैत्री पौर्णिमेस कुलदेवतेला दवणा वाहण्याची चाल आहे. या पूजनाला तिथि घेणें ती सूर्योदयापासून निदान ६ घटिकांपर्यंत असणारी तिथि घ्यावी. ह्याला गुरुशुक्राम्नाचा दोष नाही. अधिक मासांत मात्र करूं नये.

वैशाखमासः.

अक्षय्यतृतीया—वैशाखे शुद्धपक्षे तु तृतीया रोहिणीयुता । पूर्वाह्नव्यापिनी ग्राह्या, परा यदि दिनद्वये । तुलंमा बुधधारेण सोमेनापि युता तथा । रोहिणीबुधयुक्तापि पूर्वविद्धा विवर्जिता । वैशाख शुक्लतृतीयेला केलेलें दान अक्षय्य राहनें म्हणून हिला अक्षय्यतृतीया म्हणतात. हा सादेतान सुहृतांपैकी एक सुहृत् आहे. ही तृतीया पूर्वाह्नव्यापिनी म्हणजे सूर्योदयापासून निदान चार घटिकांपर्यंत असेल ती घ्यावी. दोन्ही दिवस पूर्वाह्नव्यापिनी असेल तर दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. रोहिणी नक्षत्र, बुधवार किंवा सोमवारादि योगांनी युक्त असेल तर ती फार पुण्यकारक आहे.

पण रोहिणी, बुधवार ह्या योगांनी युक्त असून जर द्वितीयायुक्त आहे तर मात्र वेळ नये; दुसऱ्या दिवसाची चतुर्थीयुक्त असेल तीच ध्यावी. परशुराम-जयंती—वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीयायां पुनर्वसौ । निशायाः प्रथमे यामे रामाख्यः समये हरिः । स्वोद्यमैः पद्मप्रहैर्युक्ते मिथुने राहु-संस्थिते । रेणुकायास्तु यो गर्भादवतीर्णो प्रभुः स्वयम् । सा प्रदोषव्या-पिनी प्राद्या । दिनद्वये तद्याप्तावव्याप्तौ समव्याप्तौ च परा । अन्यथा पूर्वेषु । अक्षय्यनृतीयेच्या दिवशी रात्रीं प्रथम महीं पुनर्वसु नक्षत्रावर रेणुकेच्या उदरीं परशुरामानें अवतार घेतला ह्यापुढ ही परशुरामजयंतीची तृतीया होय. दोन्ही दिवस तृतीया प्रदोषव्यापिनी असेल किंवा सारखी असेल तर जयंतीकरितां दुसऱ्या दिवसाची ध्यावी. असें नसेल तर प्रथम दिवसाचीच उक्त होय. नृसिंहजयंती—वैशाखे शुक्लपक्षे तु चतुर्दश्यां निशामुखे । जातो नृ-सिंहो भगवान् दैत्यानां मर्दानय च । सा प्रदोषव्यापिनी प्राद्या । दिन-द्वये तद्याप्तावव्याप्तौ समव्याप्तौ च परा । स्यातीनक्षत्रयोगेन शनिसो-पक्षामर्धे चतुर्दशीच्या दिवशी प्रदोषकाळीं नृसिंहावतार झाला. ही चतुर्दशी प्रदोषव्यापिनी ध्यावी. दोन्ही दिवस तशी असेल, नसेल किंवा सारखी असेल तर दुसऱ्या दिवसाची ध्यावी. शनिवार, सोमवार, स्वाती नक्षत्र, सिद्धि योग आणि वणिज करण इत्यादि योगांनी किंवा चापैकीं पुराणा योगांनी युक्त असेल तर ती प्रशस्त होय.

ज्येष्ठमासः.

ज्येष्ठशुक्ल दशमी दशहरा इति प्रतिज्ञा । हरते दशपापानि तस्मा-दशहरा स्मृता । ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः । व्यती-पाते गरानन्दे कन्याचंद्रे वृषे रवौ । दशयोगे नरः स्नात्वा सर्व-पापैः प्रमुच्यते । यत्रैव योगबाहुल्यं प्राद्या यदि दिनद्वये । अत्र दशमी-व्यतीपातयोर्मुख्यत्वं । मूलमासे यदा ज्येष्ठे इयं तत्रैव कारयेत् ॥ ज्येष्ठ-शुक्ल दशमीला दशहरा ह्यणतात. ह्या तिथीचे वहा योग सांगितले आहेत ते असेः—१ ज्येष्ठमास २ शुक्लपक्ष ३ दशमी ४ बुधवार ५ ह्यननक्षत्र ६ व्यतीपात ७ गरकरण ८ आनंदयोग ९ कन्याचा चंद्र आणि १० वृषमराशीचा सूर्य अशा दस योगांनी युक्त जी दशमी तिचेठायीं गंगामान केले असतां महत्पुण्यकारक मानिलेले आहे. दोन दिवस दशमी असेल तर वरील योगांपैकीं अधिक योगांनी युक्त जी दशमी असेल ती ध्यावी. त्यांत दशमी आणि व्यतीपात हे दोन योग मुख्य आहेत. ज्येष्ठ अधिकमास असतां दशहरामत, अधिक ज्येष्ठांतच करारें. शुद्ध ज्येष्ठांत करूं नये. घटसावित्री—ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे ३० ज्यो.

पूर्णिमायां घटव्रतम् । पूर्वविद्धैव सावित्रीव्रते, पंचदशी तिथिः । नाड्योष्टादशभूतस्य स्युश्चेतश्च परेहनि । अत्र त्रिरात्रव्रते पूर्णिमा सूर्यास्तात्प्राक् त्रिमुहूर्तापि ग्राह्या । त्रिमुहूर्तेन्यूनत्वे परैव । अत्र रजस्वलादिदोषे पूजादिब्राह्मणद्वारा च स्वयमुपवासादिकं कार्यम् । ज्येष्ठशुद्ध पूर्णिमेला घटपूर्णिमा म्हणतात. त्या दिवशीं शुवासिनी स्त्रियांनीं घटवृक्षाची पूजा करावी. कोणी त्रिरात्रव्रत करितात, त्रिरात्रव्रताकरितां पूर्णिमा घेणे ती सूर्यास्तापूर्वी सहा घटिका जरी पूर्णिमा लागत असेल तरी तीच घ्यावी. ह्मणजे त्या दिवसापूर्वी त्रिरात्रव्रताला दोन दिवस आरंभ करावा, केवळ पूजेकरितां पूर्णिमा घेणे ती जर दोन दिवस पूर्णिमेचा योग असेल तर प्रथम दिवसाचीच घ्यावी. तथापि चतुर्दशी अठरा घटिकांहून ज्यास असून नंतर लागणारी पूर्णिमा मात्र प्रथम दिवसाची घेऊं नये. अशा वेळीं दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. स्त्री रजस्वला वर्गरे असेल तर तिनें ब्राह्मणद्वारा पूजा करवून आपण उपोषण माय करावें.

आपाढमासः.

कर्कसंक्रांतिः—‘त्रिंशत्कर्कश्टके पूर्वे’ इति वचनात् कर्कसंक्रांती पूर्वे त्रिंशद्भाज्यः पुण्यकालः । तत्रापि संक्रांतिसन्निहिता नाड्यः पुण्यतमाः । रात्रौ तु निशीधात्प्राक् संक्रमेपि पूर्वदिने पुण्यकालः । तदूर्ध्वं परदिने पंचनाड्यः पुण्यकालः । कर्कसंक्रांतीचा पर्वकाळ संक्रांत लागण्यापूर्वी तास घटिका असतो. तथापि संक्रांतिकालाच्या जवळच्या पांच घटिका विशेष पुण्यकारक आहेत. मध्यरात्रीच्या पूर्वी संक्रांत निघत असेल तर पूर्व दिवसांच पर्वकाळ घावा. मध्यरात्रीनंतर निघत असेल तर दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं पांच घटिकांपर्यंत पर्वकाळ समजावा. कोकिलामतम्—आपाढौ द्वौ यदा स्यातां कोकिलायास्तदाचैनम् । शुद्धापाढे तु कर्तव्यमवश्यं पुण्यकारकम् ॥ ज्या वर्षी दोन आपाढ असतील त्या वर्षी शुद्ध आपाढांत कोकिलामत करावें.

श्रावणमासः.

सोमवारः—सोमवारव्रतं कार्यं श्रावणे चै यथाविधि । शक्तेनोपोषणं कार्यमथवा निशिभोजनम् ॥ श्रावण मासांत सोमवारीं उपोषण करावें. ज्यांस अहोरात्र उपोषण करवणार नाहीं त्यांनीं सायंकाळपर्यंत उपोषित राहून रात्रीं भोजन करावें. मंगलागौरी—श्रावणे मंगलागौरीं पूजयेद्विधिना व्रती । प्रथमे चत्सरे मातुर्गृहे कर्तव्यमेव च ॥ ततो भर्तृगृहे कार्यमवश्यं स्त्रीभिरादरात् । पंचमे चत्सरे प्राप्ते कुर्यादुद्यापनं शुभम् ॥ एतद् क्षाहयानंतर प्रथम वर्षापासून मुलींनीं श्रावणातील प्रत्येक मंगळवारीं मंगलागौरीचें पूजन करावें.

प्रथम वर्षी ही पूजा माहेरी करावी. हें व्रत पांच वर्षेपर्यंत करून पांचव्या वर्षी उद्यापन करावें असें भविष्यपुराणांत सांगितलें आहे. अधिक श्रावण असतां त्यांत मंगलागौरीचे पूजन करूं नये. शुद्ध श्रावणांत करावें, अलिकडे मंगलागौरीचे विवाह होऊं लागल्यामुळे लग्नानंतर फक्त प्रथम वर्षी पांच मंगलवारींच मंगलागौरीचे पूजन करण्याचा प्रघात कित्येक ठिकाणी पडत चालला आहे. नागपंचमी—श्रावणे पंचमी शुक्ल संप्रोक्ता नागपंचमी । चतुर्थी-सहितां त्यक्त्वा ग्राह्या पष्ठीसमन्विता । चल्मीके पूजयेन्नागान् दुग्धं चैव तु पाययेत् । सा त्रिमुहूर्तव्यापिनी पष्ठीयुता ग्राह्या । परेद्युस्त्रिमुहूर्त-न्यूना यदि दिनद्वये सति तथा उदयात् पंचमी पूर्वेद्युस्त्रिमुहूर्तन्यूना चतुर्थीविद्धा तदा पूर्वेद्युः । त्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थीविधे द्विमुहूर्तापि परेद्युः । श्रावणशुक्ल पंचमीला नागपंचमी म्हणतात. त्या दिवशीं वारुळाची पूजा करून सर्पांला दूध पाजावें असें सांगितलें आहे. त्याकरितां पंचमी घेणें ती, दोन दिवस पंचमीचा योग असतां सूर्योदयापासून सहा घटिकांपर्यंत असणारी पष्ठीयुक्त घ्यावी. चतुर्थीयुक्त घेऊं नये. तथापि दुसऱ्या दिवशीं पंचमी सहा घटिकांपेक्षांही कमी असेल व जर पूर्वे दिवशीं चतुर्थी सहा घटिकांपेक्षां अधिक नसेल तर मात्र पूर्वदिवसाची घेतली असतां चालेल. पण चतुर्थी सहा घटिकांहून अधिक असून नंतर लागणारी पंचमी केव्हांही घेऊं नये. अशा वेळीं दुसऱ्या दिवशीं पंचमी दोन मुहूर्त म्हणजे चार घटिका जरी असली तरी तीच घ्यावी.

पौर्वती वहाण्याचा निर्णय—श्रावणशुक्ल द्वादश्यां विष्णोः पवित्रारोपणम् । शिवस्य चतुर्दश्यां देव्याः अष्टम्यां गणेशस्य चतुर्थ्यां सर्वेषां देवानां पौर्णमास्यां वा कार्यम् । पवित्रारोपणं विप्राच्छ्रावणे न भवेद्यदि । कार्तिक्यावधि शुक्रास्ते कर्तव्यमिति नारदः ॥ अत्र सूर्योदयात् त्रिमुहूर्तव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या । श्रावणशुक्ल द्वादशीस विष्णूला, चतुर्दशीस शंकराला, अष्टमीस देवीला व चतुर्थीस गणपतीला याप्रमाणें पौर्वती वहावी. किंवा सर्व देवांला पौर्वती वहाण्याला पौर्णिमा ही उक्त आहे. याविषयी जसा कुलाचार असेल त्याप्रमाणें करावें. कांहीं अडचणीमुळे श्रावणांत पौर्वती वहाणें पडलें नाहीं तर कार्तिकपूर्णिमेपर्यंत पवित्रारोपण करावें. पौर्वती ज्या तिथीला वहावयाची ती तिथि सूर्योदयापासून सहा घटिकांपर्यंत तरी असावी. श्रावणी—श्रावणमहिन्व्यांत श्रावणनक्षत्रयुक्त दिवशीं अथवा पूर्णिमेस एक विशेष विधि करितात त्याला श्रावणी म्हणतात. या विधीचें एरें रहस्य न समजून केवळ पंचगव्य घेऊन व नवीन यज्ञोपवीत घालून संवत्सरकृतपांपासून आपण पुनीत होऊं असे कांहीं लोक समजतात, पण ती समजून वयार्थ नाहीं. कारण वाङ्मयस्मृतीमध्ये शाचाराध्यायांतील स्नातकप्रसंगकरणांत असें

लिहिलें आहे कीं, अध्यायानामुपाकर्म धावण्यां ध्रुवणेन वा । हस्तेनौप-
 ध्यभावे वा पंचम्यां धावणस्य तु । वनस्पति उगवत्या म्हणजे धावणांत
 श्रवणनक्षत्रयुक्त दिवशीं किंवा हस्तनक्षत्रीं वेदाध्ययनाला थारम करावा.
 वनस्पति उगवत्या नाहींत तर भाद्रपदमासीं उपाकर्म करून साडेचार
 महिनेपर्यंत अध्ययन चालू ठेवावें व नंतर उत्सर्जन करावें. ही खरी धावणी
 होय. परंतु वर्तमानकालीं त्या विधीला पापविमोचनविधि समजतात. असो.
 ऋग्वेदांच्या धावणीचा निर्णयः—गृहसूत्रे । श्रवणेन धावणस्य
 पंचम्यां हस्तेन वा । धावणशुक्लपक्षे श्रवणनक्षत्रं मुख्यकालः । तद्-
 भावे पंचमी हस्तसंयुता । तद्भावे केवलपंचमी वा केवलहस्तः ।
 इति बह्वचानां कालत्रयम् । श्रवणस्य दिनद्वययोगे धनिष्टायुक्तं मुहूर्त-
 त्रयं न्यूनं वा परैव ग्राह्यम् । उत्तराषाढासंयुतं न ग्राह्यम् । पंचमी हस्त
 इति नालद्वयं तु औद्दयिकं मुहूर्तत्रयव्यापि मुख्यम् । तदलाभे पूर्वदि-
 द्दमपि । एवं भाद्रपदशुक्लपक्षेपि श्रवणं पंचमी हस्त इति कालत्रय-
 निर्णयो ज्ञेयः यद्यधरात्रादवांशु संक्रांतिग्रहणं तथा । उपाकर्म न
 कुर्वीत धावण्यां श्रवणेऽपि वा । धावणशुक्लपक्षांत श्रवण, पंचमी आणि हस्त
 असे तीन काळ ऋग्वेदानां उपाकर्मांस म्हणजे धावणीस सांगितलेले आहेत,
 त्यांत श्रवण नक्षत्र मुख्य आहे. श्रवण नक्षत्र न मिळेल तर पंचमीयुक्त हस्त
 किंवा केवळ पंचमी किंवा केवळ हस्त घ्यावे. दोन दिवस श्रवणाचा योग
 असता दुसऱ्या दिवशीं सूर्योदयापासून सहा घटिका किंवा त्याहून कमी असेल
 तरी धनिष्टायुक्त जें श्रवणनक्षत्र तेंच उपाकर्मांस घ्यावें. उत्तराषाढायुक्त घेऊं नये
 पंचमी व हस्त देखील, दोन दिवस योग असता, सूर्योदयापासून सहा घटि-
 कापर्यंत असतील ते घ्यावे. सहा घटिकांहून कमी असतां पूर्वं दिवसाचे
 घ्यावे. याचप्रमाणें भाद्रपदांतलं श्रवण, हस्त, पंचमी हे काल संकटकालीं
 ऋग्वेदी यांस धावणी करण्यास उक्त आहेत. पौर्णिमेस धावणीच्या दिवशीं
 मध्यरात्रीच्या पूर्वी ग्रहण किंवा संक्रांति असेल तर त्या दिवशीं धावणी करू नये.
 यजुर्वेदांच्या धावणीचा निर्णयः—हिरण्यकेशितैत्तिरीयकाणां धा-
 वण्यां पौर्णमास्यां वा हस्ते उपाकर्म कार्यम् । तत्र धावणपौर्णमासी
 सर्वेषां याजुषाणां मुख्यः कालः । धावणशुक्लपंचमी तत्तत्सूत्रेऽनुक्तेन
 ग्राह्या । एवं धावणे ग्रहणसंक्रांतिदोषात् भाद्रपदेपि कालद्वयमिति । उ-
 पाकर्मणि सूर्योदयमारभ्यपौर्णिमा ग्राह्या । यदि पूर्वदिने पूर्णिमा मुहूर्ताद्य-
 नंतरं प्रवृत्ता च द्वितीयदिने पणमुहूर्तव्यापिनी सति तदा उत्तरैव ।

वृद्धिपोगात्पूर्वम् । हिरण्यकेशी य सैचिरीय शासेच्या लोकांनीं धावणपौर्णिमा
 किं वा ह्यन नक्षत्र यांवर धावणी करावी. त्यांत धावणपौर्णिमा हा काल सर्व
 यजुर्वेदांगा मुख्य आहे. त्यांच्या सूत्रांत पंचमी मुळीच सांगितलेली नाही;
 महाभूत त्या दिवशीं त्यांनीं धावणी करूं नये. धावणांत पौर्णिमेच्या दिवशीं
 ग्रहणाची, सांक्रांतीची किंवा दुसरी व्यावहारिक अडचण आल्यास भाद्रपदमासीं
 पौर्णिमेस किंवा हस्तनक्षत्रावर धावणी करावी. धावणीकरितां पूर्णिमा घेणें
 ही सूर्योदयाला असेल अशी प्यावी. दोन दिवस पौर्णिमेचा योग असून प्रथम
 दिवशीं तीन चार घटिकांनीं पौर्णिमा लागत असेल य दुसऱ्या दिवशीं सूर्यो-
 दयासमून निदान वारा घटिकांपर्यंत असेल तर दुसऱ्या दिवशींच धावणी
 करावी. पौर्णिमेची वृद्धि असून जर दोन्ही दिवस सूर्योदयीं पूर्णिमा असेल
 तर प्रथम दिवसाचीच प्यावी. सामवेदीधावणीचा निर्णयः—भाद्रपद-
 शुक्लपक्षे हस्तनक्षत्रे उपाकर्म कार्यं । संक्रांत्यादिदोषेण तत्रासंभवे ध्राव-
 णमासे हस्तो ग्राह्यः । सामवेदी पांच्या उपाकर्मोचा मुख्य काल भाद्रपदशुक्ल-
 पक्षामध्ये ज्या दिवशीं हस्त नक्षत्र असेल तो दिवस होय. संक्रांति घोंगे दोषांनीं
 भाद्रपदांतील ह्यन नक्षत्र दूषित असतां धावणांतील ह्यन प्यावें. नूतन-
 धावणीः—सिंहस्थे मलमासे च अस्ते च गुरुशुक्रयोः । प्रथमोपाकृ-
 त्तिर्न स्यात्कृतं कर्म विनाशकम् ॥ विहराशीम गुर अततां, मलमासामध्ये
 किंवा गुरुशुक्रांच्या भलामध्ये नवीन मीजी झालेत्या मुलाचें उपाकर्म करूं नये.
 पौर्वतीः—धावणशुक्लाष्टम्यां चतुर्दश्यां पौर्णिमास्यां वा यथाकुला-
 चारं पवित्रारोपणं कार्यं । पौर्णिमायां तु सर्वेषां विहितं । अत्र त्रिमु-
 हूर्ताधिकोदयव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या । धावणशुक्ल चतुर्दशी, अष्टमी, पौ-
 र्णिमा या दिवशीं पौर्वतीं करतात. यात्रिवरी जगा वृळाघार असेल तर्गें करावें.
 तथापि पौर्वतीं करण्यास धावणपौर्णिमा हा काल गर्वांग उक्त आहे. पौर्वतीं ज्या
 सीथीला करणें अमनील ती तिथि सूर्योदयव्यापिनीं असून महा घटिकांवेक्षां
 जाल्ल असावी. रक्षाबंधनम्—धावणपूर्णिमायां भद्रारहितायां त्रिमुहूर्ता-
 धिकोदयव्यापिन्यामपराह्णे प्रदोषे वा कार्यम् । इदं ग्रहणसंक्रांतिदि-
 नेपि कर्तव्यम् । धावणपूर्णिमेला अपराह्ण किंवा प्रदोषकाळीं रक्षाबंधन करावें.
 लाला सूर्योदयासमून महा घटिकांहून अधिक य भद्रारहित पूर्णिमा प्यावी.
 त्या दिवशीं ग्रहण किंवा संक्रांति असतांही रक्षाबंधन करण्यास प्रत्ययाय नाही.
 रुग्णजन्माष्टमीः—इयं निशीथव्यापिनी पूर्वा वा गग ग्राह्या । उम-
 येद्युः निशीथयोगे पर्येव । अम्यां रोहिर्णानक्षत्रयोगे सुधन्वोमवारयोगे च

फलातिशयः । ही दोनप्रहररात्रीला असेल ती घ्यावी, मग पूर्वी असो किंवा परदिवशी असो. दोन्ही दिवस अशी असेल तर दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. रोहिणीयुक्त किंवा बुधसोमवारयुक्त अष्टमी असेल ती अवश्य घ्यावी.

भाद्रपद.

हरितालिकाः—मुहूर्तमात्रसत्त्वेपि तृतीया परा प्राह्या । क्षयवशाद्भावे द्वितीयायुक्ता प्राह्या । तृतीयेचा दोन दिवस योग असतां दुसऱ्या दिवसाची दोन घटिका असली तर घ्यावी. तृतीयेचा क्षय असतां द्वितीयायुक्त व वृद्धि असतां चतुर्थीयुक्त घ्यावी. गणेशचतुर्थी.—सा मध्याह्नव्यापिनी प्राह्या । दिनद्वये साफल्येन मध्याह्नव्याप्तौ अव्याप्तौ चा पूर्वा । वैषम्येण व्याप्ताधिकव्यापिनी चेत्परेति । अस्यां चंद्रदर्शने मिथ्याभिद्रूपणं दोषः । ही मध्याह्नव्यापिनी घ्यावी. दोन्ही दिवस सारखी तशी असेल किंवा नसेल तर पूर्वदिवसाची घ्यावी. कमी अधिक व्याप्ति असतां दुसऱ्या दिवसाची अधिक असेल तर ती घ्यावी. गणेशचतुर्थीच्या दिवशी चंद्र पाहू नये. कारण चोरीचा आळ येतो असे सांगितलेले आहे. परंतु शुद्ध चंद्रदर्शन झाले असतां 'सिंहःप्रसेनमवधीत् सिंहो जांबवता हतः सुकुमारकमारोदीस्तव दोष स्थमंतकः' । ह्या मंत्राचा जप करावा. म्हणजे दोष परिहार होतो. ऋषिपंचमीः—सा मध्याह्नव्यापिनी प्राह्या । दिनद्वये मध्याह्नव्याप्तौ तदव्याप्तौ च पूर्वा । ही मध्याह्नव्यापिनी घ्यावी. दोन्ही दिवस मध्याह्नी असतां किंवा नसतां पूर्वदिवसाची घ्यावी. घामनद्वादशी—मध्याह्नव्यापिनी श्रवणयुता प्राह्या । उभयदिने श्रवणयोगे पूर्वेषु । छादश्याः सर्वथा श्रवणयोगाभावे एकादश्यामेव । मध्याह्नी श्रवणयुक्त द्वादशी असेल ती घ्यावी. दोन्ही दिवस तशी असतां पूर्वदिवसाची घ्यावी. द्वादशीला सुळीच श्रवण नक्षत्र नसून एकादशीला असेल तर एकादशीला प्रस करावे. अनंतचतुर्दशी—तत्रोदये त्रिमुहूर्तव्यापिनी प्राह्या । तदभावे द्विमुहूर्तौ प्राह्या । द्विमुहूर्तन्यूनत्वे पूर्वेषु । अत्र पूर्वाह्णे मुख्यः तदभावे मध्याह्नोपि । सूर्योदयव्यापिनी असून सहा घटिकापेक्षा अधिक असेल ती घ्यावी. दोन्ही दिवस तशी असेल तर पूर्वदिवसाची घ्यावी. पूर्वदिवशी सूर्योदयव्यापिनी नसेल व दुसऱ्या दिवशी—असून चार घटिकापेक्षाही कमी असेल तर पूर्वदिवसाचीच घ्यावी. ह्या मताविषयी पूर्वाह्णकाल मुख्य आहे. महालय-

पितृश्राद्धे अपराह्व्यापिनी तिथिर्ग्राह्या । गितृकावांकरितां तिथि चेनें
ती अपराह काली म्हणजे सूर्योदयापासून अठरा घटिकांपेक्षां जाल असेल
ती घ्यावी.

आश्विनमासः.

नवरात्रारंभः । उदये तु त्रिमुहूर्तव्यापिनी प्रतिपत् ग्राह्या । अमायुक्ता
न कर्तव्या प्रतिपच्चंडिकाचने । उदये द्विमुहूर्तापि ग्राह्या सोदयनामिनी ।
मुहूर्तन्यूनत्वे क्षये वा अमाविद्यापि ग्राह्या । वृद्धौ दिनद्वये सूर्योदयव्या-
पिन्यां पूर्णत्वात्पूर्वंच । मलमासे न कार्यं । नवरात्राकरितां प्रतिपदा येनें ती
सूर्योदयापासून सहा घटिकांपर्यंत असेल अतो दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. दोन
घटिका तशी असतां तीही घ्यावी परंतु अमावास्यायुक्त घेऊं नये. प्रतिपदेचा
क्षय असेल तर अमावास्यायुक्त प्रतिपदा घ्यावी. वृद्धि असतां पूर्वं दिवसाची
घ्यावी. ललितापंचमी-अपराह्व्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये अपराह्व्यासौ
पूर्वंच । ही अपराह्व्यापिनी घ्यावी. दोन दिवस तशी असेल किंवा नसेल तर
पूर्वदिवसाची घ्यावी. महाष्टमी—इयं घटिकामाघ्राप्यौदयिकी नवमीयुता
ग्राह्या । सप्तमीसंयुता सवेद्या वर्ज्या । भीमवारेऽतिप्रशस्ता । आश्विन-
शुद्ध अष्टमीला महाष्टमी म्हणतात. जी अष्टमी सूर्योदयाला असून नवमीयुक्त
असेल ती ह्यनाला घ्यावी. सप्तमीयुक्त असेल ती सर्वथा त्याज्य होय. जी
अष्टमी मंगळवारीं असेल ती अनि प्रसन्न होय. विजयादशमी—इयं श्रवण-
सहिता नवमीयुता चापराह्व्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये श्रवणयो-
गेपि नवमीयुतैच । उत्तरदिन एव श्रवणयुता तदा तूर्त्तरव । श्रवणनक्ष-
त्रयुक्त दशमी घ्यावी. श्रवणयोग असतां किंवा नसता नवमीयुक्त अपराह्व्या-
पिनी घ्यावी. दुसऱ्या दिवशीं श्रवणयुक्त दशमी असतां दुसऱ्या दिवशीं करावी.
ही दशमी साडेतीन मुहूर्तांपेकी एक मुहूर्त असून देशांतरीं प्रमाण करण्यास, वि-
चारंभास किंवा प्रस्वान टेवण्यास फार प्रसन्न आहे. त्यांत श्रवण नक्षत्रयुक्त असतां
विशेष शुभ होय. ह्या दिवशीं शमीची पूजा करितात. त्याचा मंत्र-शमी शमयते
पार्ष शमी शशुचिनाशिनी । धारिण्यर्जुनघाणानां रामस्य प्रियवादिनी ॥
शमीचा वृक्ष नसतां आपऱ्याच्या भाडाची पूजा करितात. त्याचा मंत्र—
अद्मंतक महावृक्ष महाद्रोपनिवारण । इष्टानां दर्शनं देहि शत्रूणां च
विनाशनम् ॥ कोजागरी पौर्णिमा—निशीथव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये-
ष्वेय निशीथास्पर्शं वा परा । ही पौर्णिमा मध्यरात्रीला असेल ती घ्यावी -

दोन्ही दिवस तशी असता किंवा नसता दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. नरक-चतुर्दशी-चंद्रोदयव्यापिनी प्राहा। दिनद्वयेष्वेव चंद्रोदयव्याप्त्यालाभे वा अरुणोदयव्यापिनी पूर्वविद्धा प्राहा। तत्राप्यलाभे चतुर्थयामव्यापिनी त्रयोदशीयुता प्राहा। ही चंद्रोदयव्यापिनी असेल त्या दिवशी स्नान करावं. दोन्ही दिवस तशी असतां अथवा नसतां अरुणोदयव्यापिनी पूर्व दिवसाची घ्यावी. तशीही नसतां चौथ्या भूरी असणारी त्रयोदशीयुक्त घ्यावी. लक्ष्मीपूजा-लक्ष्मीपूजादौ प्रदोषव्यापिनी अमावास्या प्राहा। दिनद्वये सत्ये च परा। अत्र प्रदोषव्याप्त्याभावे पूर्वा। लक्ष्मीपूजनाला अमावास्या प्रदोषव्यापिनी घ्यावी. दोन्ही दिवशी तशी असतां दुसऱ्या दिवशी भावि दोन्ही दिवस तशी नसतां पूर्व दिवशी लक्ष्मीपूजन करावं.

कार्तिकमासः.

शलिप्रतिपदा-सूर्योदयव्यापिनी प्राहा-ही सूर्योदयाला असेल ती ज्ञाना-दिहृत्वांला घ्यावी. यमद्वितीया-अपराह्नव्यापिनी प्राहा। दिनद्वयेष्वे-वाव्याप्त्यादि वा परैव। ही द्वितीया अपराह्नव्यापिनी घ्यावी. दोन्ही दिवस तशी असतां किंवा नसतां दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. यमुनेनें आपला भाऊ जो यम त्याला ह्या दिवशीं आपल्या घरीं बोलावून भोजन वगैरे दिलें म्हणून ह्या द्विती-येला यमद्वितीया किंवा भाऊजीज म्हणतात ह्या दिवशीं बहीण किंवा बहिणीसमान स्त्रियांच्या हातचें भोजन करून त्यांचा स्पर्कार करावा. तुलसीविवाह-कार्ति-कशुद्धैकादश्यादिदिनपंचकं विवाहनक्षत्राणि, विशेषस्तु रेवतीनक्षत्रं, काल उक्तः। तथापि सर्वत्र द्वादश्यामेव अनुष्ठीयते। कार्तिकशुक्लपञ्चम-पासून ऐशान्मेपर्यंत पांच दिवसांत विवाहनक्षत्रयुक्त दिवशीं, विशेषतः रेवती-नक्षत्र असेल त्या दिवशीं, तुलसीविवाह करावा. तथापि द्वादशीच्या दिवशीं तुलसीविवाह करण्याची प्रायः सर्वत्र पद्धति आहे. धैकुंठचतुर्दशी-कार्ति-कशुक्लचतुर्दश्यां पूर्वेषुष्टपचासं कृत्वा अरुणोदयव्यापिन्यां चतुर्दश्यां शिवं संपूज्य। पूर्वदिवशीं उपोषण करून अरुणोदयव्यापिनी अता चतुर्दशीमध्यं शिवपूजन करावं. कालभैरवाष्टमी-सा प्रदोषव्यापिनी प्राहा। दिन-द्वये चैत्पूर्वा-कार्तिककृष्णाष्टमीच्या दिवशीं कालभैरवाची पूजा करितात. ही प्रदोषव्यापिनी घ्यावी उभय दिवशीं तशी असतां पूर्वदिवसाची घ्यावी.

मागशीर्षमासः.

चंपापष्टी.—सा शततारकारत्रिभौमवारचैभृतीनां मध्येऽधिकेयो-

गैस्त्रिमुहूर्तोधिकव्यापिनी ग्राह्या । ही सूर्योदयापासून सहा घटिकांपर्यंत असेल ती घ्यावी. उभय दिवशीं अशी असतां रविवार, भौमवार, शततारका, वैश्रुति इत्यादि योगांपैकीं अधिक योगांनीं युक्त असेल ती घ्यावी. दत्तजयंतीः—इयं प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या । मागंशीर्षपूर्णिमेला रविवारीं दत्तजन्म ग्राह्या. ही प्रदोषव्यापिनी असेल त्या दिवशीं दत्तजयंती करावी.

पौषमासः

मकरसंक्रांतिः । मकरसंक्रमे संक्रांत्यनंतरं चत्वारिंशद्घाट्यः पुण्याः । माघवसंतं तु विंशतिः परा । प्रदोषे हर्षरात्रे वा क्षान्तं दानं परेहनि । तत्राप्युत्तरदिने सूर्योदयोत्तरं पंचनाड्यः पुण्यतमाः । ह्या संक्रांतीचा संक्रमणानंतर चाळीस घटिका पर्यंत असतो. माघमाघ्या भर्ते वीस घटिकांपर्यंत उत्तम पर्वकाळ होय. प्रदोषकाळीं किंवा रात्रीं संक्रांति प्रवेश असतां दुसऱ्या दिवशीं मध्याह्नकाळापर्यंत पर्वकाळ धरावा. त्यांत सूर्योदयापासून पहिल्या पांच घटिका उत्तम पर्वकाळ होय.

माघमासः

माघशुक्लपंचमीति वसंतपंचमी सा पूर्वाह्नव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तथा सत्वे पूर्वा. माघशुक्लपंचमीला वसंतपंचमी म्हणतात. ही पूर्वाह्नव्यापिनी घ्यावी. दोन्ही दिवस तशी असतां पूर्वदिवसाची घ्यावी. ह्या दिवशीं क्लिष्टक टिकार्णी रति च मदन ह्यांचो पूजा करून मोठा श्मश करितात. रथसप्तमी-सा अरुणोदयव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वयेप्येव पूर्वा । माघशुक्ल सप्तमीला रथसप्तमी म्हणतात. ही अरुणोदयव्यापिनी घ्यावी. दोन्ही दिवस तशी असतां पूर्वदिवशीं करावी. ही सप्तमी अरुणोदयीं असून तीर्थस्नान केले असतां सूर्यग्रहणासारकें फल आहे. महाशिवरात्रिः—सा निशीथव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वययोगे परा । रविभौमवारसहिता प्रशस्ता । ती मध्यरात्रीला असेल त्या दिवशीं उपोषण करावें. दोन दिवस रात्री असतां दुसऱ्या दिवशीं उपोषण करावें. रवियंगळवास्युक्त असतां प्रदान होय.

फाल्गुनमासः

फाल्गुनी पौर्णिमा ग्राह्या प्रदोषव्यापिनी सदा । तस्यां भद्रामुखं त्यक्त्वा दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ समन्यासायैकदेशव्याप्तौ अव्याप्तौ वा परा । फाल्गुनी पूर्णिमेला होळीचें पूजन सूर्यांन्नाशरोक्तर करावें. त्यास

पौर्णमा प्रदोषव्यापिनी असेल ती घ्यावी. दोन्ही दिवस तशी असतां किंवा नसतां किंवा एक भागी असतां दुसरे दिवसाची घ्यावी.

संकष्टचतुर्थी-सा चंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये चंद्रोदये सत्वे परा ग्राह्या । दिनद्वयेपि चंद्रोदये न स्यात् तदा प्रदोषव्यापिनी । केचित्तु तृतीयायुक्तैव ग्राह्येत्याहुः । संकष्टचतुर्थी चंद्रोदयी असेल ती घ्यावी दोन्ही दिवस तशी असतां तृतीयायुक्त दुसऱ्या दिवसाची घ्यावी. दोन्ही दिवस चंद्रोदयाला नसतां प्रदोषव्यापिनी घ्यावी. कित्येकांच्या मते तृतीयायुक्त चतुर्थी प्रशस्त होय.

एकादशीः-स्मार्तानां शुद्धाविद्धैकादशीवृद्धौ पूर्वैद्युरुपवासः । वैष्णवानां अरणोदयवेधे आधिक्ये वा सर्वत्र एकादशीं विहाय द्वादश्यामुपवासः । स्मार्त आणि वैष्णव असे एकादशीचे दोन भेद आहेत. ह्याविषयीचा शास्त्रार्थ निर्णयसिंधु व घर्मसिंधु ह्या ग्रंथांत विस्तारेंकरून सांगितला आहे. त्याचा सारांश असा आहे कीं, स्मार्तानीं शुद्ध किंवा विद्ध (सूर्योदयीं दशमीतिथीनें युक्त ती विद्ध व सूर्योदयीं दशमीतिथीच्या स्पर्शानें रहित ती शुद्ध) अशा एकादशीची वृद्धि असता पूर्वदिवशीं उपोषण करावें. आणि वैष्णवानीं अरणोदयीं दशमीचा पलमात्र वेध किंवा आधिक्य असतां ती एकादशी टाकून द्वादशीचे दिवशीं उपोषण करावें

पुरवणी ५.

लग्नवेळापत्रक.

मुंबईच्या पंचांगांतील सूर्योदय आणि सूर्यास्त काल व प्रत्येक संक्रांतीचा एकंदर भोग्यकाल प्रमाणभूत धरून तदनुरोधाने गणित करून स्टॅण्डर्ड टाइम्सप्रमाणे पुढील स्थूलमानांचे लग्नपत्रक तयार केले आहे. ह्या लग्नपत्रकावरून प्रत्येक इंग्रजी महिन्याच्या प्रत्येक तारिखेला कोणत्या वेळीं कोणते लग्न आहे हें सहज कळेल. कोणत्याही इंग्रजी तारिखेचे सूर्योदयास्तान्ते काल किंवा सूर्याचे अंश प्रतिवर्षी जवळ जवळ सारखेच असतात; तसेंच सूर्यास्तभोंवती पृथ्वीची एक प्रक्षिणा होण्यास, म्हणजे मेघादि सौरमासांची एक आवृत्ति पूर्ण होण्यास इंग्रजी वर्षाप्रमाणेच ३६५ दिवस ६ तास व ९ मिनिटे इतका काल लागतो. अर्थात् तारिखा ह्या सौरतिथी होत. एका सौरतिथीला ज्या स्थळीं म्हणजे क्रान्तिवृत्ताच्या ज्या भागांत सूर्य असेल त्याच ठिकाणीं त्याच तारिखेला दुसऱ्या वर्षी असेल हें उघड आहे. म्हणून तारिखांवरून तयार केलेल्या लग्नपत्रकांत म्हणण्यासारखे अंतर पटणे नाक्य नाहीं. संवत्सराचे पंचांग बदलले म्हणून सूर्याची स्थिति बदलते असे नाहीं. तात्पर्य, तारिखा व सूर्याची स्थिति यांत बराच नियमितपणा आहे. असो. पुढील लग्नवेळापत्रक हें मुंबईशहराचे लग्नवेळापत्रक आहे म्हणून एखाद्या गांवचे सूर्योदयास्त व मुंबईतील सूर्योदयास्त यांत जर कांहीं मिनिटांचे अधिक उणे अंतर असेल तर तितके अंतर मात्र पुढील पत्रकांतील उदयान्मकालाच्या लग्नवेळेत पढेल, म्हणून असा वेळीं जर स्थानिक सूर्योदय मुंबईपेक्षा पूर्वी होत असतील तर तितकीं मिनिटे प्रत्येक लग्नवेळेत मिळवावीं व मागाहून होत असतील तर कमी करावीं, म्हणजे लग्नवेळा घरोघर वेईल. आतां पुढील पत्रकांतील लग्न पाहण्याची रीति सांगतां. जानेवारी तारीख पहिली या दिवसाचे उभे फोफक पहा. मेघलग्नासमोर २५० असे अंक आहेत. त्याचा अर्थ २ वाजून ५० मिनिटे होत तोपर्यंत मेघ-लग्न, त्याच्यापुढे ३१७८ पर्यंत वृषभलग्न, नंतर म्हणजे ४७८ पासून ६-५६ पर्यंत मिथुनलग्न याप्रमाणे मेघादि द्वादशलग्नांची प्रत्येक तारिखेची परिभाषा समाजावी. तसेंच सूर्योदयाचे म्हणजे सकाळचे तास समजण्याकरितां “उ” (उदय) असे अक्षर लिहिले आहे व अस्तसमयीचे तास समजण्यासाठीं “अ” (अस्त) असे अक्षर लिहिले आहे त्यावरून उदयास्तकाळचे लग्न कळेल. परंतु याचा अर्थ ह्या ह्या वेळीं उदयास्त होतात, असा मात्र समजूं नये. तर उदयकाळापासून ह्या वेळेपर्यंत ते लग्न आहे असे जाणावे. हाच नियम अस्तलग्नासंबंधीं जाणावा. उदयकाळचे लग्न धरून नेहमीं सातत्या लगीं सूर्यांत होतो.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯	୧୦	୧୧	୧୨	୧୩	୧୪	୧୫	୧୬	୧୭	୧୮	୧୯	୨୦	୨୧	୨୨	୨୩	୨୪	୨୫	୨୬	୨୭	୨୮	୨୯	୩୦	୩୧	୩୨	୩୩	୩୪	୩୫	୩୬	୩୭	୩୮	୩୯	୪୦	୪୧	୪୨	୪୩	୪୪	୪୫	୪୬	୪୭	୪୮	୪୯	୫୦	୫୧	୫୨	୫୩	୫୪	୫୫	୫୬	୫୭	୫୮	୫୯	୬୦	୬୧	୬୨	୬୩	୬୪	୬୫	୬୬	୬୭	୬୮	୬୯	୭୦	୭୧	୭୨	୭୩	୭୪	୭୫	୭୬	୭୭	୭୮	୭୯	୮୦	୮୧	୮୨	୮୩	୮୪	୮୫	୮୬	୮୭	୮୮	୮୯	୯୦	୯୧	୯୨	୯୩	୯୪	୯୫	୯୬	୯୭	୯୮	୯୯	୧୦୦
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

अवधोपपत्.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

12 मी

शुद्धि.

A complex grid table with multiple columns and rows containing numerical data and text labels such as '1 से.', '2 से.', '3 मि.', etc. The data appears to be organized into several distinct sections or rows, possibly representing different categories or stages of a process.

आशौचनिर्णय.

सामान्य नियम.

सुवेरं, सूतक आणि रजस्वला स्त्री हांच्या प्रथम दिवसाचा निर्णय-
रात्रीचे जनन, मरण किंवा स्त्रीला रजोदोष घडला असता रात्रीचे तीन विभाग
करावे पहिल्या दोन भागात जननमरणादिक होईल तर जो चालू दिवस तो
आशौचाचा प्रथम दिवस व तिसऱ्या विभागात होईल तर उजाडता दिवस तो
प्रथम दिवस समजावा.

पुढे जेथे जेथे दहा दिवस किंवा तीन दिवस आशौच घराचे असे लिहिले
आहे तेथे तेथे दहा किंवा तीन दिवसाच्या आत केव्हांही आशौच समजले तर,
अप्रसिष्ट काळाने, म्हणजे दहा किंवा तीन दिवस पूर्ण होण्याला जे दिवस बांधी
राहिले असतील तेवढ्या दिवसांनी शुद्धि होते, असे समजावे. उदाहरणार्थ,
दहाव्या दिवसाचे रात्री आशौच कळले तरी दुसऱ्या दिवशी उजाडता दहा
दिवसाचे आशौच जाते पुत्राला पित्याचेंही, दहा दिवसाचे आत, याचप्रमाणे
आशौच जाणाव दशाहानील मृत पुरपात्रिकाचें दहा दिवसानंतर कोणी किनी
दिवस आशौच घराचे, याविषयी पुढे टीप २३-२८ मध्ये लिहिले आहे. प-
क्षिणी-जर दिवसास केव्हाही मनुष्य मृत होईल किंवा आशौच कळेल तर तो
दिवस, तो रात्र व दुसऱ्या दिवशी नक्षत्रदर्शनापर्यंत जो थारा प्रहरांचा काळ
त्यास पक्षिणी म्हणाव, किंवा रात्री केव्हाही मृत असेल तर ती रात्र, दुसरा
दिवस व दुसरी रात्र मिळून पक्षिणी समजावी रात्री मृत असतां किंवा आशौच
कळले असतां दुसऱ्या दिवशी नक्षत्रदर्शनापर्यंत जो काळ त्यासही कित्येक
ग्रंथकार पक्षिणी असे म्हणतात, तेंही समुक्त आहे एक दिवस-दिवसास किंवा
मध्यरात्रीच्या पूर्वी केव्हाही आशौच समजले तरी उजाडेपर्यंत आशौच धरिले
म्हणजे पूर्ण एक दिवस आशौच धरिले असें होतें जेथे तीन दिवस, पक्षिणी
अथवा एक दिवस मूळ आशौच सांगितले असेल तेथे मरणापासून तितका

१ रात्रि कृत्वा विभागां तु द्वौ भागां पूर्ण एव च । उत्तराश प्रभावेन युज्यते-
मृतसूतकः । २ विगत तु विदेशस्थ मृणुयाद्योपनिर्देशम् । यच्छेष दशाश्रमस्य षाड्वा
देवाशुचिर्भवेत् । पुत्रादेरपि शेषदिनेरेव शुद्धिः । ३ द्विदिवा रात्रिरेका च पक्षिणी-
त्यभिधीयते । ४ निर्देश ज्ञानिमरण श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च । सवासा जलमाशुत्य शुद्धो
भवति मानवः ।

काष्ठ निघ्नन गेल्यावर भाशीच समजले तर खानानें शुद्धि होणे. ज्याचें देहन न करितां खनन (भूमीत पुरणें) केले असेल अशा कोणात्याही नात्याचें बालक मृत असतां आईबापांपेरीज इतरांस खानानें शुद्धता होते. दोन वर्षे होत तों-पर्यंत मृत असतां पानन व पूणें दोन वर्षांपासून पुढें माघ दहन अवश्य आहे.

पुढें जेथें देशांतर सांगितलें आहे तेथें सुमारें पेंशी कोसांच्या पलीकडील प्रदेश असें समजावें. परंतुतः देशांतर याचा खरा अर्थ येथें प्रामांतर असाच होतो. कारण हिमालयाच्या उच्च शिखरापासून तों दक्षिणेत कन्याकुमारी-पर्यंत सध्या एकच देश समजतात. असो. ज्या दोन देशांमध्ये मोठी नदी, समुद्र किंवा पर्यंत असेल अथवा भाषा निराळी असेल तेथेही देशांतर होतें; परंतु त्या दोन देशांतील अंतर निदान पेंशी कोसांपेक्षां कमी नसावें. नाही तर महानदीच्या अलीकडील व पलीकडील तीराला रहाणारे किंवा पूलाचा पर्यंताच्या अलीकडील व पलीकडील बाजूला रहाणारे यांच्या मध्येही देशांतर घडेल, म्हणून देशांतर होण्यास बीस योजनें ह्मणजे ८० कोस तरी दोन देशांत अंतर असावें असा निर्बंध बहुतेक ग्रंथकारांनीं ठरविला आहे. मुंजें न झालेला झाचा अर्थ संस्कारयुक्त चूडाकर्म झालेला किंवा चूडाकर्म झालें नसतां तीन किंवा पांच वर्षांचा असा समजावा. सप्रिध-या पदाचा अर्थ एका गांवांत असणें, असा समजावा. सर्पिंड वगैरे-स्वकुळांत वस्त्र झालेले जे पहिले व पुढील सात पुरण ने आप-स्याला सर्पिंड होत. व्यवहारांत सर्पिडांस दशाहांतील असें ह्मणतात. आठव्या पिढीपासून चवदाव्या पिढीपर्यंत ते समानोदक होत; व पुढील सात पिढींतले पुरुष ते सगोत्र होत. सर्पिंडांचे दहा दिवस आशीच, समानोदकांचें तीन दिवस व सगोत्रांचें खान, याप्रमाणें सुवेर व सूतक यांविषयी नियम जाणावा.

जननाशौच [सुवेर].

आशौच दोन प्रकारचें आहे. एक जननाशौच ह्मणजे सुवेर व दुसरें मृताशौच ह्मणजे सूतक. हापैकीं प्रथम सुवेराविषयीं साहिनी सांगतां.

५ द्विवर्षस्य खननं मुदयं । पूर्णद्विवर्षोर्ध्वं दाहो मुदयः । खनने तु खानात् शुद्धिः ।
६ महानखंतरं यत्र गिरिवां व्यवधायकः । वाचो यत्र विभियते तद्देशांतरमुच्यते ।
देशांतरं तु विप्रस्य विंशतिर्योजनातरम् । ७ अनुपनीतपदेन दंतचूदथ चूडया अभावे
'दृष्टीये पंचमे क्षपि चोदकर्म' इति वननात् त्रिवर्षोर्ध्वैः पंचवर्षोर्ध्ववयस्यो वा प्रायः ।
८ सर्पिडता तु पुरुषे सप्तमे विनियतते । समानोदकगावस्तु निर्वर्तत चतुर्दश । एक-
विंशतिपर्यंतं सगोत्राः पुरुषान्ततः । ९ सर्पिडानां दशादं च सोदकानां त्र्यहं नवेत् ।
नाशौचं तु सगोत्राण्यमिति साधारणं स्मृतम् । १० जातानीचं मृताशौचं चाशौचं
द्विविधं भवेत् ।

खानानें शुद्धि होते अमें विज्ञानेश्वराचें मत आहे; आणि तें सध्याच्या परिस्थितीला प्राह्य आहे. माघवाच्या मत्ताप्रमाणें दहा दिवसांनंतर सापिटाचें मरण झालेलें कळेल तर दीड महिनापर्यंत तीन दिवस, सहा महिनेपर्यंत दीड दिवस, वर्षपर्यंत एक दिवस घनंतर खानानें शुद्धता जाणावी. परंतु हें अतिभक्त कुटुंबांनीं सापिटांविषयीं असेल, असें विज्ञानेश्वराचे मतावरून वाटते.

विवाहित कन्या बापाच्या घरीं मृत होईल तर आईबाप व सावत्र आई यांस तीन दिवस. सरखे भाऊ, सावत्र भाऊ व चुलते एकाच घरांत असतील तर एक दिवस, नाही तर खानेंकरून शुद्धि होते. विवाहिते कन्या एकाच गांवांत पतीच्या घरीं मृत असतां आईबाप व सावत्र आई यांस तीन दिवस, विवाहित कन्या दुसऱ्या गांवांत पतिगृहीं मृत होईल तर आईबापांस पक्षिणो व धंपूस फक्त खान.

विवाहित मुलीस, आईबाप, आज्ञा व चुलते यांचें—आईबाप व सावत्र आई मृत असतां विवाहित कन्येस दहा दिवसांच्या आंत तीन दिवस. परंतु नवव्या किंवा दहाव्या दिवशीं कळेलें असतां इतरांबरोबर अकराव्या दिवशीं शुद्धि होते. दहा दिवसांनंतर यपांनें किंवा केव्हांही कळेलें तरी पक्षिणो. आज्ञा, काका इत्यादिकांचें फक्त खान.

बहीणभाऊ व बहिणीबहिणी—लज्ज झालेली बहीण किंवा मुंज झालेला भाऊ हीं परस्परांच्या घरीं मरतील तर परस्परांस (बहीणभावांस) त्रिरात्र. दुसऱ्या गांवांत मरतील तर एक दिवस. याचप्रमाणें सावत्र बहीणभावांचे जाणावें. मुंज न झालेला भाऊ मरण पावला असतां बहिणीस खानानें शुद्धि होते.

मामों व मामी यांचें—मुंज झालेला मामा मेला असतां भाव्यास व

२९ यत्रतद्ब्रह्मिता कन्या पितृगृहे प्रमीयते । पित्रोस्त्रिदिनमन्येषामेकह इति देवलः । ३० ऊढायाः कन्यायाः पतिगृहे मरणे पित्रोः सापन्नमातुष त्रिरात्रे । ३१ पितृगृहादतोन्वत्र यदि कन्या प्रमीयते । पक्षिणी तत्र पित्रोः स्वाप्तान्येषामिति निधयः । (पडशीर्ता) ३२ पित्रोरुपरमे स्त्रीणामूढानां तु कथं भवेत् । त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादित्याह भगवान् यमः । दशाहानंतरं पुत्री पक्षिण्यासौत्सभाग्भवेत् । ऊढकन्यायाः पितामहपितृव्यादिमरणे खानमेव । ३३ भगिनीनिलये भ्राता यद्वा भ्रातृगृहे स्वसा । परस्परस्य त्रिदिनं सूतकं मरणे तदा । अन्यत्र मृतौ परस्परस्यैकाहः । अनुपनीत-भ्रातृमरणे भगिन्याः खानात् शुद्धिः । ३४ मातुलमरणे भगिन्यपत्न्यस्य पक्षिणी । स्वगृहे मातुलमरणे वा त्रिरात्रम् । मामांतरे अनुपनीतमातुलमरणे चैकरात्रम् । सापन्न-मातुलमरणेष्वेवम् ।

भाचीस पक्षिणी. भाच्याचे घरीं मामा मृत झाला तर भाच्यास तीन दिवस. दुसऱ्या गांवीं मृत होईल किंवा मुंज झालेला नसेल तर एक दिवस. सावत्र मामाचें याचप्रमाणें. मैत्री मेली असतां भाचा व भाची यांस पक्षिणी. सावत्र मामीचें म्हणजे आईच्या सावत्र भावाच्या बायकोचें मृतक नाहीं.

भार्चो व भाची यांचें—मुंज झालेला भाचा मामाच्या किंवा मावशीच्या घरीं मृत होईल तर मामाम व मावशीस तीन दिवस व प्रामांतरीं मृत असतां पक्षिणी. पांच वर्षांहून अधिक असा चूडाकर्म झालेला भाचा मृत असतां मामा व मावशी यांस पक्षिणी व चूडाकर्म न झालेला भाचा मृत असतां ज्ञान. भाची मृत असतां ज्ञान. भावाचा मुलगा मृत झाला तर आठ घानानें शुद्ध होते.

आईचीं बाप व आईची आई—नातवास व नातीस आज्ञा मृत असतां सन्निध असेल तर तीन दिवस. सन्निध नसेल तर पक्षिणी. आज्ञी मृत असतां नातवास व नातीस पक्षिणी.

मुलीचीं मुलें—मुंज झालेला नातु मृत असतां आज्ञा व आज्ञी यांस जवळ असतां पक्षिणी. कित्येकांच्या मते तीन दिवस. नात मृत असतां ज्ञान.

सासूसंसासऱ्यांचें जांवयास—सासूसासरा मृत असतां सन्निध असेल तर तीन दिवस. जवळ नसल्यास पक्षिणी. दुसऱ्या गांवीं मृत असतां एक दिवस. बायको मेल्यामुळे संबंध तुटलेल्या सासूसामऱ्यांचें जांवयास एक दिवस.

जांवयाचें सासूसंसासऱ्यांस—जांवई सासऱ्याच्या घरीं मृत होईल तर सासूसंसासऱ्यांस तीन दिवस; आपल्या घरीं मृत असतां घानेंकरून शुद्धि होते.

मेहुणा व मेहुणी—मुंज झालेला बायकोचा भाऊ मृत असतां एक दिवस. मुंज झाली नसेल किंवा प्रामांतरीं मृत असेल तर ज्ञान. मेहुणी मृत असतां ज्ञान. बहिणीचा नवरा एका गांवांत मृत असतां ज्ञान.

३५ मातुलाचीमरणे भर्तृभगिन्यपत्यस्य पक्षिणी । सापन्नमातुलानीमरणे तु नाशौचम् ।
३६ स्वष्ट्रे उपनीतभागिन्यमरणे मातुलस्य मातुलभगिन्याश्च त्रिरात्रं । प्रामांतरे
वा अनुपनीतभागिन्यमरणे मातुलस्य मातुलभगिन्याश्च पक्षिणी । भागिन्यीमर-
णे तु ज्ञानमात्रम् । ३७ मातामहमरणे दुहितृपत्यस्य त्रिरात्रम् । प्रामांतरे पक्षिणी ।
मातामह्यां मृताया दुहितृपत्यस्य पक्षिणी । ३८ दौहितृमरणे मातामहस्य मातामह्याश्च
पक्षिणी । उपनीतदौहितृमरणे त्रिरात्रमिति केचित् दौहितृमरणे तु ज्ञानमेव ।
३९ श्वशुरशुरयोर्मृतौ जानातुः सन्निधौ तु त्रिरात्रं । अतस्त्रिषोः तु पक्षिणी प्रामांतरे
चैत्ररात्रम् । भार्यामरणेन निवृत्तसंबंधमरेकाहः । ४० स्वष्ट्रे जामातरि मृते तु
श्वशुरशुरयोस्त्रिरात्रम् । अन्यथा ज्ञानात् शुद्धिः । ४१ उपनीते शालके मृते भगि-
नीमर्तुरेकाहः । अनुपनीते वा प्रामांतरे शालके मृते ज्ञानम् । शालिनाया मृताया
ज्ञानं । भगिनीमर्तृमरणे सन्निधां तु ज्ञानमेव ।

स्नानानं शुद्धि होते अने विज्ञानेश्वराचे मत आहे; आणि तें सध्याच्या परिस्थितीला बाध आहे. माघराच्या मताप्रमाणे दहा दिवसांनंतर सपिंडाचे मरण झालेले कळेल तर दीड महिनापर्यंत तीन दिवस, सहा महिनेपर्यंत दीड दिवस, वर्षपर्यंत एक दिवस व नंतर स्नानानं शुद्धता जाणावी. परंतु हें अविभक्त कुटुंबांतलं सपिंडाविपर्यां असेल, असें विज्ञानेश्वराचे मतावरून वाटते.

विवाहित कन्या चापाच्या घरीं मृत होईल तर आईवाप व सावत्र आई यांस तीन दिवस. सरये भाऊ, सावत्र भाऊ व चुलते एकाच घरात असतील तर एक दिवस, नाही तर स्वार्नेकरून शुद्धि होते. विवाहिते कन्या एकाच गांवांत पतीच्या घरीं मृत असतां आईवाप व सावत्र आई चांस तीन दिवस, विवाहित कन्या दुसऱ्या गावांत पतिगृहीं मृत होईल तर आईवापांस पक्षिणी व बंधूम फक्त स्नान.

विवाहित मुलीस, आईवाप, आज्ञा व चुलते यांचे—आईवाप व सावत्र आई मृत असतां विवाहित कन्येस दहा दिवसांच्या आंत तीन दिवस. परंतु नवव्या किंवा दहाव्या दिवशीं कळले असतां इतरांबरोबर अकराव्या दिवशीं शुद्धि होते. दहा दिवसांनंतर वर्षानें किंवा वेग्यांही कळले तरी पक्षिणी. आज्ञा, काका इत्यादिकांचे फक्त स्नान.

बहीणभाऊ व बहिणीबहिणी—लग्न झालेली बहीण किंवा मुज झालेला भाऊ हीं परस्परांच्या घरीं मरतील तर परस्परांस (बहीणभावांस) त्रिरात्र. दुसऱ्या गावात मरतील तर एक दिवस. याचप्रमाणे सावत्र बहीणभावांचें जाणावें. मुज न झालेला भाऊ मरण पावला असतां बहिणीस स्नानानं शुद्धि होते

मार्मा व मामी यांचे—मुज झालेला मामा मेला असतां भाव्यास व

१९ यत्रतृद्वाहिता कन्या पितृगृहे प्रमीयते । पित्रोस्त्रिदिनमन्येपामेवाह इति देवलः । ३० ऊढाया कन्याया पतिगृहे मरणे पित्रोः सापन्नमातुश्च त्रिरात्रं । ३१ पितृगृहेहादतोन्मत्र यदि कन्या प्रमीयते । पक्षिणी तत्र पित्रो स्यान्नान्येपामिति निश्चयः । (पडशीर्ता) ३२ पित्रोहपरमे स्त्रीणामूढाना तु कथं भवेत् । त्रिरात्रेणैव शुद्धिं स्यादित्वाह भगवान् यमः । दशाहानंतरं पुत्री पक्षिण्याशौचभागभवेत् । ऊढकन्याया पितामहपितृव्यादिमरणे स्नानमेव । ३३ भगिनीनिलये भ्राता यद्वा भ्रातृगृहे स्वप्ना । परस्परस्य त्रिदिनं सूतकं मरणे तदा । अन्यत्र मृता परस्परस्यैकाहः । अनुपनीत-भ्रातृमरणे भगिन्या स्नानात् शुद्धिः । ३४ मातुलमरणे भगिन्यपत्नस्य पक्षिणी । स्वगृहे मातुलमरणे वा त्रिरात्रम् । ग्रामातरे अनुपनीतमातुलमरणे चैकरात्रम् । सापन्न-मातुलमरणेष्वेवम् ।

भाचीस पक्षिणी. भाच्याचे घरीं मामा मृत झाला तर भाष्यास तीन दिवस. तुमच्या गांवीं मृत होईल किंवा मुंज झालेला नसेल तर एक दिवस. सावत्र मामाचे वाचप्रमाणे. मांमी मेली असतां भाषा व भाची यांस पक्षिणी. सावत्र मामीचें म्हणजे आईच्या सावत्र भावाच्या वायकोचें सूतक नाही.

भाची व भाची यांचें—मुंज झालेला भाचा मामाच्या किंवा मावशीच्या घरी मृत होईल तर मामास व मावशीस तीन दिवस व प्रामांतरीं मृत असतां पक्षिणी. पांच वर्षांहून अधिक असा चूडाकर्म झालेला भाचा मृत असतां मामा व मावशी यांस पक्षिणी व चूडाकर्म न झालेला भाचा मृत असतां छान. भाची मृत असतां छान. भावाचा मुलगा मृत झाला तर आत स्नानानें शुद्ध होते.

आईचीं घाप व आईची आई—नातवास व नातीस आज्ञा मृत असतां सन्निध असेल तर तीन दिवस. सन्निध नसेल तर पक्षिणी. आज्ञी मृत असतां नातवास व नातीस पक्षिणी.

मुलीचीं मुलें—मुंज झालेला नानु मृत असतां आज्ञा व आज्ञी यांस जयळ असतां पक्षिणी. कित्येकांच्या मते तीन दिवस. नातू मृत असतां छान.

सासूसासऱ्यांचें जांघयास—सासूसासरा मृत असतां सन्निध असेल तर तीन दिवस, जवळ नसल्यास पक्षिणी. दुसऱ्या गांवीं मृत असता एक दिवस वायको मेत्यामुळे संशय तुटलेल्या सासूसासऱ्याचें जांघयास एक दिवस.

जांघयाचें सासूसासऱ्यांस—जांघई सासऱ्याच्या घरीं मृत होईल तर सासूसासऱ्यांस तीन दिवस, आपल्या घरीं मृत असता स्नानेकरून शुद्ध होते.

मेहुणा व मेहुणी—मुंज झालेला वायकोचा भाऊ मृत असतां एक दिवस. मुंज झाली नसेल किंवा प्रामांतरीं मृत असेल तर छान. मेहुणी मृत असतां छान. पहिणीचा नवरा एका गावांत मृत असतां छान.

३५ मातुलानीमरणे भर्तृभगिनीपत्यस्य पक्षिणी । सापन्नमातुलानीमरणे तु नाशीचम् ।
 ३६ साष्टहे उपनीतभागिनेयमरणे मातुलस्य मातुलभगिन्याथ त्रिरात्र । प्रामातरे
 वा अनुपनीतभागिनेयमरणे मातुलस्य मातुलभगिन्याथ पक्षिणी । भागिनेयीमर-
 णे तु स्नानमात्रम् । ३७ मातामहमरणे दुहितृपत्यस्य त्रिरात्रम् । प्रामातरे पक्षिणी ।
 मातामह्या मृताया दुहितृपत्यस्य पक्षिणी । ३८ दीहितमरणे नातानहस्य मातामह्याथ
 पक्षिणी । उपनीतदीहितमरणे त्रिरात्रमिति केष्विदं दीहिनीमरणे मातामह्याथ
 ३९ श्वश्रूशुरयोभेदा जामतुः सन्निधौ तु त्रिरात्र । अतन्निधौ तु स्नानमेव ।
 चैरत्राम् । भार्यामरणेन निवृत्तसवधयोरैकाहः । ४० साष्टहे जामतारं प्रामातरे
 श्वश्रूशुरयोभिरत्राम् । अन्यथा स्नानात् शुद्धिः । ४१ उपनीते जालके मृते तु
 नीमत्तुरैकाहः । अतुपनीते वा प्रामातरे शालके मृते स्नाने । ४२ उपनीतिकायां मृताया
 स्नानं । भगिनीभर्तृमरणे सन्निधौ तु स्नानमेव ।

सूतकांत दुसरें दहा किंवा कमी दिवसाचें सूतक प्राप्त होईल तर पहिल्या सूतकाबरो-
 धर मागाहून प्राप्त झालेल्या सूतकाची शुद्धि होते तीन दिवसाच्या सूतकांत तीन
 दिवसाचें सूतक किंवा सुवेर जातो पक्षिणो सूतकांत दहा दिवसांचा सुवेर जात
 नाही परंतु तीन दिवसाच्या सूतकात तो जातो असें कांहीं ग्रंथकारांचे मत आहे
 पूर्वे सूतकामध्ये सुवेर प्राप्त झाला तर सूतकशुद्धिबरोबर सुवेर जातो परंतु
 सुवेराबरोबर सूतकशुद्धि होत नाही तीन दिवसाच्या सूतकात दहा दिवसांचें
 सूतक जात नाही, याचा साधारण नियम असा आहे र्ही अधिक दिवसांचे
 आशांचात कमी दिवसाचें आशांच जातें, परंतु कमी दिवसाच्या आशांचांत
 अधिक दिवसाच्या आशांचाची निवृत्ति होत नाही दहाव्या दिवसाच्या रात्री
 नवें दहा दिवसांचें सूतक उत्पन्न झालें तर दोन दिवस अधिक सूतक घराचें

५६ शावाशौचे समुत्पन्न सूतक तु यदा भवेत् । श्रावेन शुष्यते सूतिन सूति श्राव-
 शोधिनी । मृतेन शुष्यते जात न मृत जातवेन तु । इतिपद्मत्रिशन्मते । ५७ खल्पाशौ-
 चस्य मध्ये तु शीर्षाशौच भवेद्यदि । न पूर्वण विशुद्धि स्यात्कालेनैव शुष्यति ।
 दशाहास्यराश्रीं यदि दशाह सूतकमुपस्थित भवति तदा दिनद्वयमधिक कार्यम्

कन्हाडे ब्राह्मणांची गोत्रावळी.

उपनांव.	गोत्र.	उपनांव.	गोत्र.	उपनांव	गोत्र.
अभिजारी	वासिष्ठ	आंबेकर	वासि०	करमळकर	मुद्दल
अध्यापक	अत्रि	आंबेकर	कौशि०	करमेळकर	भारद्वाज
अमृते	जामद०	आंबेकर	अत्रि	कलावंत	भारद्वाज
अयानित	भारद्वाज	आंबेकर	काश्य०	पर्ये	कौशि०
आतवडेकर	काश्यप	आंबेकर	जाम०	कशेळकर	काश्यप
आगट	गार्ये	आंबेकर	अत्रि	कशेळकर	भारद्वाज
आगवेकर	जामद०	आंबेकर	भार०	कशेळकर	कौशि०
आगवेकर	वासिष्ठ	आंबेकर	अत्रि	कळके	अत्रि
आगळे	पार्थिव	आंबेकर	वासि०	काजरेकर	भारद्वाज
आपयलेकर	वासिष्ठ	आंबेकर	काश्य०	कात्रे	काश्यप
आचार्य	भारद्वाज	आंबेकर	वासिष्ठ	कानडे	काश्यप
आचार्य	जाम०	आंबेकर	वासिष्ठ	कानिटकर	भारद्वाज
आचार्य	यात्रिष्ठ	आंबेकर	वासिष्ठ	कानिटकर	पेन्व
आपये	काश्यप	आंबेकर	गौतम	कानेकर	भार०
आठले	काश्यप	आंबेकर	काश्यप	कापडी	जाम०
आठलेकर	कौशि०	आंबेकर	लोहितार	कारतानीस	अत्रि०
आठिवरेकर	कौशि०	आंबेकर	अत्रि	काबळे	कौशि०
आडे	काश्य०	आंबेकर	वासिष्ठ	वाळे	जाम०
आडे	जाम०	आंबेकर	काश्यप	वाळे	नेधुव
आमोणकर	अत्रि	आंबेकर	जाम०	वाळे	वैश्वानर
आबनेकर	भार०	आंबेकर	गार्ये	वाळे	वासिष्ठ
आगडे	काश्य०	आंबेकर	गौतम	वाळे	अत्रि
आगडे	भारद्वा०	आंबेकर	कौशि०	वाळे	काश्य०
आगावकर	भार०	आंबेकर	नेधुव	वाळे	नेधुव
आजवणी	जाम०	आंबेकर	भारद्वाज	वाळे	भारद्वाज
आजीकर	काश्य०	आंबेकर	भारद्वाज	वाळे	कौशि०
आसकर	भार०	आंबेकर	काश्य०	वाळे	कौशि०
आतवडेकर	वासि०	आंबेकर	अत्रि	वाळे	वाठिल
आंबेकर	काश्यप	आंबेकर		वाळे	

उपनाव	गोत्र	उपनाव.	गोत्र.	उपनांव	गोत्र
धाददरे	जाम०	खाडेकर	गार्ग्य	चिरमुले	काश्य०
धादले	काश्यप	खेर	गौतम	चिरपुत्रकर	भारद्वा०
कामतेकर	काश्यप	खणकर	वासिष्ठ	चिचळकर	वासि०
कामतेकर	अत्रि	गगनप्राप्त	भारद्वा०	चिचळकर	नैधुव
रिररिरे	भारद्वा०	गणपते	भारद्वा०	चिचुरे	कौशि०
रिव	नैधुव	गदें	जामद०	चिंद्रे	कुस०
रिराणे	वासिष्ठ	गई	वासिष्ठ	चुनेकर	कौशि०
रिलोंसकर	भारद्वा०	गदें	भारद्वा०	चौकर	काश्य०
रिजवडेकर	काश्य०	गलगले	कौशिक	जटार	नैधुव
रीसने	काश्य०	गलाडे	भारद्वा०	जडे	भार०
रुडके	वासिष्ठ	गामलकर	कौशिक	जन्ये	गौतम
रुळकरणी	अत्रि	गुर्जर	काश्यप	जानवेकर	भार०
रुळकरणी	काश्यप	गुर्जर	नैधुव	जायदे	भार०
रुपरेकर	काश्य०	गुणे	अत्रि	जायदे	जाम०
रेळकर	अत्रि	गोटणकर	जामद०	जावडेकर	जाम०
रेळकर	मुद्गल	गोटणकर	वासिष्ठ	जावडेकर	कौशि०
रोटिभास्कर	जामद०	गोडे	काश्यप	जाभेकर	कौशि०
रोटिभास्कर	वासि०	गोरे	काश्यप	जोशी	गार्ग्य
रोनकर	भारद्वा०	गोसावी	भारद्वा०	जोशी	मुद्गल
रोलधेकर	भारद्वा०	गोळवलकर	काश्य०	शांशीवाले	गौतम
रोले	भार०	गोवीलकर	वासिष्ठ	टणकर	अत्रि
रोवाई	गौतम	पगवे	शाडित्य	टिबेकर	जाम०
रोटकर	वासिष्ठ	पगवे	नैधुव	टिबेकर	वासि०
रोळवेकर	भारद्वा०	पगरे	भारद्वा०	टिबे	जाम०
रोळवेकर	कुस०	घाटे	अत्रि	टिबे	वासि०
रोळवेकर	अत्रि	घाटे	कौशिक	टंबे	अत्रि
सानवठकर	वैज्य	घुगरे	जामद०	टोळ	जाम०
सानवठकर	अत्रि	चणेकर	काश्य०	टोळे	जाम०
रातीकर	जामद०	चादोरकर	भार०	टोककर	अत्रि
राडेकर	काश्य०	चादोरकर	जाम०	ठकार	काश्य०
राटिकर	भारद्वा०	चिन्ने	भारद्वा०	ठाकर	काश्य०

उपनाम.	गोत्र.	उपनाम.	गोत्र.	उपनाम.	गोत्र
ठाकूर	अग्नि	तुळमुलकर	कौशि०	देसाई	मुद्रळ
ठाकूर	भारद्वा०	तुळमुळे	कांशि०	धाकररा	भारद्वा०
ठाकूर	वासि०	तोताडे	वासि०	धामणकर	आगिरस
ठाकूर	नैधुव	तोफळाने	काश्य०	धुपकर	कौशिक
ठाकूर	कौशि०	दत्ते	अग्नि	धुपकर	काश्यप
ढगळे	भार०	दक्षिणदास	वासि०	धुपकर	वासिष्ठ
डागे	काश्य०	दाणे	वासि०	धोपेश्वरकर	भार०
डिके	उपमन्यु	दामोळे	कौशि०	धोपेश्वरकर	अग्नि
डिकेकर	वासि०	दामोळे	वैश्य	धोपेश्वरकर	काश्यप
डिकये	वासि०	रीक्षित	नैधुव	घोटे	वासिष्ठ
डिंगणकर	अग्नि	दुबळे	कौशिक	घोंडे	जामद०
डेगवेकर	काश्य०	दुमाळे	भारद्वा०	घोंडे	वासिष्ठ
डेंगणे	अग्नि	दुवेदे (द्विवेदी)	अग्नि	घोंडे	कौशिक
डोंगरे	अग्नि	देऊसकर	कौशिक	नमशे	जामद०
डोंगरे	वासि०	देऊसकर	गार्यं	नवरे	भारद्वा०
डोंगरे	नैधुव	देऊताकर	भारद्वा०	नवाधे	वासिष्ठ
दवळे	वासिष्ठ	देऊळकर	जाम०	नाईप	अग्नि
दंकरे	अग्नि	देव	वासि०	नापरे	अग्नि
दोरे	अग्नि	देव	कौशि०	नाग्ये	कौशिक
घोळे	जाम०	देवदारकर	काश्य०	नाटेकर	भारद्वा०
घोले	वासि०	देवघरकर	काश्य०	नादगावकर	काश्यप
होकर	जाम०	देवमच्छ	भारद्वा०	नानळ	अग्नि
हळबलकर	वाग्नि०	देवसकर	वाग्नि०	नानळ	जामद०
तळवलकर	कौशि०	देवगीवर	वासि०	नानिवटेकर	अग्नि
तेजेकर	वासि०	देवस्थळी	अग्नि	नापटे	अग्नि
तळेकर	अग्नि	देवस्थळी	जाम०	नारगनवटी	वाग्निष्ठ
ताटकर	भारद्वा०	देवेश्वर	नैधुव	नारळकर	जामद०
ताटणे	काश्य०	देगाई	काश्य०	नारिंगे	वासिष्ठ
ताउळे	जाम०	देगाई	भारद्वा०	नारलेकर	भारद्वा०
ताधे	मुद्रळ०	देसाई	जामद०	नावळेकर	जामद०
ताडे	गार्यं	देसाई	कौशिक	नापळेकर	वासिष्ठ

उपनाम	गोत्र	उपनाम	गोत्र	उपनाम	गोत्र
वायधे	नैधुव	शैत्रेकर	भार०	सागलकर	काश्य०
विश्व	गौतम	शौचे	वाशि०	साइ	जामद०
वेनेकर	कांशि०	भीसदे	काश्य०	माड	भार०
वेनेकर	भार०	श्रोत्री	अग्नि	साडे	वाशि०
वेळवकर	गाय	पान्वल्यु	अग्नि	गाडे	जाम०
वैद्य	कांशि०	सरदेशकुळकर्णी	काश्य०	सातवळेकर	वाशि०
वैद्य	नैधुव०	सरदेशाइ	अग्नि	सावरेकर	अग्नि
शाहाणे	काश्य०	सरदेशाइ	कांशि०	सावडेकर	नैधुव
शाहाणे	शाडि०	सप्त	अग्नि	सूर	वाशि०
शिवेकर	काश्य०	सप्रे	अग्नि	सोनाल	जाम०
शिवेकर	अग्नि	सवनीस	अग्नि	हरडीकर	गौत०
शेखदार	कांशि०	सरमळकर	काश्य०	हयश्रीव	भार०
शेखवल्कर	अग्नि	सरमोकादम	वैश्य	हप	कांशि०
शेणोल्कर	कांशि०	सरवटे	वाशि०	हळदे	मुद्गल
शेवडे	अग्नि	सरवटे	कांशि०	हळवे	काश्य०
शेवडे	भार०	सर्वापे	वाशि०	हळवे	नैधुव
शेवडे	जामदग्नि	साखरे	अग्नि	हाडप	कौशिक
शेवडे	वाशि०	साधले	अग्नि	हाडप	वाशि०
शेववणेकर	जाम०	सायनेकर	भार०	हातिवळेकर	पाथिव
शमकर	जाम०	सारमाडलीक	जाम०	हिंणकर	अग्नि
शेवेकर	काश्य०	सारमांडले	जाम०	हुजुरबाजार	काश्य०
				हेरलेकर	भारद्वा०

एकंदर गोत्रे — अग्नि आगिरस, उपमन्यु, काश्यप, कुल, कौडिन्य, कौशिक, गाय, गौतम, जामदग्नि, नैधुव, पार्थिव, वादरायण, भार्गव, भारद्वाज, मुद्गल, लोहितान्न, वत्स, वासिष्ठ, वैश्य, विश्वामित्र, शाडित्य

कोकणस्थ ब्राह्मणांची गोत्रावळी.

उपनाव.	गोत्र.	उपनांव	गोत्र	उपनांव,	गोत्र.
अभिज्ञेत्री	जाम०	वरवे	शाडि०	केळकर	शाडि०
अभ्यकर	*१ वासि०	करवे	गार्ग्य	कोळे	वासि०
आरावे	१ भार०	करजे	वासि०	कोकणे	वासि०
आगरकर	वासि०	कावतकर	वत्स	कोशरेकर	शाडि०
आगलावे	१ नित्युदन	काकेतकर	कौडि०	वोपरकर	वासि०
आगासे	कौशि०	काणे	शाडि०	कोरहटकर	कौशि०
आगिटकर	गार्ग्य	कातरणे	वाश्य०	रुरे	१ कौशिक
आचवल	भार०	कानडे	शाडि०	खमले	गार्ग्य
आचार्य	वाश्य०	कानिटकर	कौशि०	खजणे	गार्ग्य
आचारी	कौडि०	काहोरे	वाश्य०	खाडविलकर	वाश्य०
आठवले	अत्रि	कापरो	वाश्य०	खाडीलकर	वाश्य०
आधितकर	गार्ग्य	काफरेकर	वपि	खावेट	वपि
आपटे	१ कौशि०	कामाटी	१ वपि	खान्नीवाले	१ वपि
आयेकर	शाडि०	कारलेकर	१ वासि०	खुळे	कौशि०
आमडेकर	शाडि०	काशीकर	वासि०	गणपुले	शाडि०
उकिडवे	वत्स	काले	शाडि०	गद्रे	१ कौशि०
उपाध्ये	शाडि०	काले	वासि०	गागल	भार०
ओक	वासि०	काले	वपि	गागल	१ शाडि०
ओंकार	१ वासि०	काले	वत्स	गागल	वासि०
ओगळे	वाश्य०	किडमिडे	विष्णुव०	गागल	वत्स
ओळकर	विष्णुव०	किणकिणे	वाश्य०	गागलेकर	वत्स
फटके	कौडि०	किणकिणे	विष्णुव०	गार्गेकर	वत्स
कण्ठाचे	भार०	कुटे	जाम०	गाडगीळ	गार्ग्य
करवीकर	१ वपि	कुटुबे	वासि०	गाधारे	भार०
करमारकर	वाश्य०	कुटुबळे	शाडि०	गानु	१ वाश्य०
करवीर	शाडि०	केतकर	गार्ग्य	गानु	शाडि०

ॐ ज्या गोत्रामांमे १ हा अत्र त्रिहिल आहे ती गोत्रे हिरण्यकेशी शाखेची आहेत असें समजाव

उपनाम.	गोत्र	उपनाम	गोत्र.	उपनाम.	गोत्र
गानु	१ वामिष्ठ	जामदार	१ काश्यप	दातार	वासिष्ठ
गोबटे	१ वासिष्ठ	जोग	१ काश्यप	दानार	शांडिल्य
गोखळे	१ काश्यप	जोगदेव	१ कपि	दातार	१ वामिष्ठ
गोगटे	१ काश्यप	जोगदत्त	१ वैशिक	दातीर	काश्यप
गोडयोळे	१ वैशिक	जोगळेकर	अग्नि	दाते	१ वामिष्ठ
गोडशे	वासि०	जोशी	काश्यप	दावके	गार्ग्य
गोडशे	शांडि०	जोशी	शांडिल्य	दामोळकर	वत्स
गोंधळेकर	वासि०	जोशी	भार०	दामुळे	शांडिल्य
गोरे	शांडि०	जोशी	गार्ग्य	दामोदर	काश्यप
गोरे	गार्ग्य	जोशी	कपि	दारशेतकर	काश्यप
गोरे	वत्स	जोशी	वत्स	दिवेकर	१ वामिष्ठ
गोरे	वैशिक	जोशी	वैशिक	दुगुल	शांडिल्य
गोबडे	वासिष्ठ	जोशी	अग्नि	देव	विष्णुव०
गोळे	भार०	टकले	शांडिल्य	देवळ	कौशि०
घनवटकर	शांडि०	टिळक	शांडिल्य	देवधर	१ कौशिक
घागरेर	वत्स	टेणे	१ भार०	देशमुख	शांडिल्य
घागुरडे	१ भार०	टोळे	गार्ग्य	दोणकर	१ वासिष्ठ
घाणेर	गार्ग्य	टोसर	काश्यप	धामणर	शांडिल्य
घारपुरे	१ वासि०	डगरे	शांडिल्य	धारु	१ वासिष्ठ
घारे	१ वामिष्ठ	डमडरे	१ वैशिक	धारप	१ कपि
घुळे	शांडि०	तामनकर	शांडिल्य	नरवणे	शांडिल्य
घेघोळ	गार्ग्य	तिरडे	१ वासिष्ठ	नाईर	कपि
घंसास	भारद्वाज	तिरके	वैशिक	नाहु	१ वासिष्ठ
चक्रदेव	कपि	तिवरेर	शांडिल्य	नामजोशी	शांडिल्य
चाकेर	अग्नि	तुळपुळे	शांडिल्य	नित्सुरे	शांडिल्य
चित्त	अग्नि	थत	शांडिल्य	नेरणे	भार०
चिपळुणकर	अग्नि	थोरान	गार्ग्य	नेवरे	वत्स
चीळर	१ भार०	दलाळ	कपि	नेने	विष्णुवर्धन
चोडर	अग्नि	दव	भार०	पटवर्धन	वाटिण्य
छत्रे	काश्य०	दांडेकर	वासिष्ठ	पणदेव	१ काश्यप
जाईळ	कपि	दातार	काश्यप	पये	शांडिल्य
				परचुरे	शांडिल्य

उपनाव	गोत्र.	उपनाव	गोत्र.	उपनाव.	गोत्र.
पराजपे	विष्णु०	वाठे	१ कपि	भावे	कौशि०
पर्वते	वामि०	धापट	१ वासिष्ठ	मिडे	१ विष्णुव०
पळणीटनर	१ शाडि०	धापये	कौशि०	मिडे	१ नित्युंद०
पाउलबुडे	गार्ग्य	वाम	कौशि०	भुसडुटे	गार्ग्य०
पाने	१ काश्य०	वाळ	वाभ्र०	भेडे	वाश्य०
पागुळ	शाडि०	रिवरनर	काश्य०	भरव	वत्त
पाटणकर	शाडि०	वेडेनर	गार्ग्य	भोगटे	शाडि०
पाथेकर	वासि०	वेलेकर	भार०	भंटीरु	विष्णुय०
पावगी	१ शाडि०	वेंदरे	वाभ्रव्य	मतुर	वासि०
पावशे	शाडि०	वेहेरे	शाडि०	मधुमते	वासि०
पाव्हर	१ काश्य०	वेहेरे	वाभ्र०	मनोहर	१ भार०
पाळदे	१ कौशि०	बोडस	१ वारि०	मन्ये	शाडि०
पिटकर	गार्ग्य	बोरकर	कौशि०	मर्व	शाडि०
पिपन्यारे	१ नित्युदन	भट	काश्य०	मराटे	कपि
पेठे	१ वासि०	भट	१ वासि०	मरनर	गार्ग्य०
पेठकर	कौशि०	भट (पिशवे)	गार्ग्य	महारळ	वामि०
पेंडते	जाम०	भट	१ कपि	माईल	शाडि०
पोतदार	गार्ग्य	भवाने	१ वासि०	माईल	कपि०
पौगशे	वासि०	भसे	१ वासि०	माखळकर	१ काश्य०
फडके	अत्रि	भागणे	शाडि०	माटे	शाडि०
फणशे	कौशि०	भागवत	गार्ग्य	माटे	गार्ग्य
फणसूकर	१ कौशि०	भागवत	कपि	मायदेव	कपि
फफे	१ कौशि०	भागवत	जाम०	मायदेव	गार्ग्य
फाटक	कौशि०	भागवत	कौशि०	मायते	पत्त
फालंरु	काश्यप	भाटे	शाडि०	मारुशे	वण
फराळकर	गार्ग्य	भाटे	कपि०	मेहंदळे	१ विष्णुन०
फडे	१ काश्य०	भाडभोळे	अत्रि	मेडेनर	काश्य०
वधे	काश्य०	भाडभोके	१ नित्युदन	मोटरु	१ वासि०
वरधे	कौशि०	भातखडे	वासि०	मोने	अत्रि
वारळनर	विष्णु०	भानु	काश्य०	मोनदे	अत्रि
वागुळ	वासि०	भामे	१ वासि०	क्षसकर	गार्ग्य
	श्री०				

उपनांव.	गोत्र.	उपनांव.	गोत्र.	उपनांव	गो
रसाडे	कपि	वाळशे	गार्ग्य	शेवडे	१ कपि
रसाळ	१ नित्युं०	विंशे	वासि०	शेवडे	बल
रसाळकर	भार०	विंशे	अत्रि	शेवडे	कौशि
रात्रकडे	शांडि०	विश्वस	शाडि०	शेवडे	१ कौशि
रात्रमाभीकर	गार्ग्य	विश्वंस	कपि	शांचे	१ कौशि
रावे	काश्य०	वेलणकर	काश्य०	श्रीखडे	वाशि
राधे	वासि०	वेलणकर	कौशि०	सटवर	कौशि
राणे	कपि	वेलणकर	१ वासि०	सहस्रबुद्धे	शांडि
राजधे	१ भारद्वा०	वेहेळेकर	१ काश्य०	सहस्रबुद्धे	१ नित्यु
राजे	१ काश्य०	विनोदे	१ वासिष्ठ	साठे	१ वासि
रिसपूज	शांडि०	वैद्य	वासि०	साठये	वृत्ति
रेशमेकर	१ वासि०	वैद्य	भार०	साडमानी	१ नित्यु
साधु	भारद्वा०	वैद्य	गार्ग्य	माने	कपि
सांगोडे	१ वासि०	वैशंपायन	१ नित्युद	साफळे	वाभ्र०
सापई	शांडि०	व्यास	काश्य०	सावरकर	१ वासि०
सावाडे	काश्य०	व्यास	शांडि०	सासते	कौशि०
साधेकर	शांडि०	शारंगपाणी	१ वासि०	मुळाडकर	काश्य०
सांगे	१ कपि	शारंगपाणी	१ कौशि०	सुडले	काश्य०
सांगे	काश्य०	शिगटे	शांडि०	सुतारे	गार्ग्य
सांगे	१ काश्य०	शिंत्रे	काश्य०	मुनाके	काश्य०
सांगे	कौशि०	शिंत्रे	शांडि०	सोमण	शांडि०
सांगे	गार्ग्य	शिंधये	शांडि०	सोहनी	वरस
सांगे	कौशि०	शिंधोरे	१ काश्य०	सोहनी	भार०
सांगे	गार्ग्य	शियणकर	१ काश्य०	खयपाकी	१ कौशि०
सांगे	वासि०	शेंडे	शांडि०	हरबुद्धे	१ वाशि०
सांगे	कौशि०	शेंडे	१ कौशि०	हसबनीस	अत्रि
सांगे	वासि०	शेरकर	शांडि०	हिरे	वरस
सांगे	कौशि०	शेलगे	शांडि०	हुबे	१ कौशि०
सांगे	अत्रि	शेवडे	१ वात्रि०	हेर	वरस
				होळे	वरस

राजकुं शोभे—अत्रि, कपि, काश्य०, कौशि०, कौशि०, गार्ग्य, जांमदमि,
 नित्युद, वाभ्र०, भारद्वाज, वरस, वासिष्ठ, विष्णुवर्धन, शांडिल्य.